

د افغانستان سیاسي جغرافیه

د افغانستان سیاسي جغرافیه

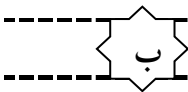
پوهنځی فیاض گل مظهر یار



لیکوال:

پوهنځی فیاض گل مظهر یار

۱۳۹۴ لمریز



د افغانستان سياسي جغرافيه

ليکوال: پوهيالی فياض گل مظلوم يار
کال: ۱۳۹۴هـ، لمريز



بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ



کتاب پېژندنه

د کتاب نوم: د افغانستان سياسي جغرافيه
 ليکوال: پوهيالي فياض گل مظلوم يار
 ډيزاين: شريف الله (للموال) ۰۷۸۷۳۷۵۸۵
 چاپ کال: ۱۳۹۴ هـ، لمريز
 د چاپ وار: لومړی
 د چاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه
 چاپ چارې: سلام خپرندويه ټولنه - جلال اباد

ترلاسه کولو ځايونه
 جلال اباد: اصلاح افکار کتابپلورنځی، اسحق زی مارکيت، لاندې پور،
 لومړی دوکان، جلال اباد. اړيکشمېره: ۰۷۹۰۲۰۲۳۲۱
 سپين غر کتاب او قرطاسيه پلورنځی
 خوست: سباوون کتابخانه، ديوبند کتابخانه، ليوال کتابخانه
 لغمان: الفت قرطاسيه او کتاب پلورنځی، یونس کتاب پلورنځی
 کندهار: کروړ کتاب او قرطاسيه پلورنځی، ميرويس مارکيت

د چاپ حقوق خپرندويه ټولنې سره خوندي دي

ډالۍ

- خپل قدرمن پلار ته چې د ژوند په هره برخه کې يې زما پالنه کړې او زه يې تعليم کولو ته هڅولی يم او زما ملاتړ يې کړی دی.
- خپلې قدرمنې مور ته چې دعاگانو يې هميشه زما ژوند تاند ساتلی. او د ژوند په هره برخه کې يې کاميابي را په برخه کړې ده.
- خپلو هغو قدرمنو استادانو ته چې زما معنوي پالنه يې کړې او زه يې ددې جوگه کړی يم چې نن ورځ د خپل ځان او د جامعي لپاره د خدمت مصدرو گرځم.
- خپلو زړه ته رانږدې ورونو او خوږو ملگرو ته چې هر وخت يې په خپلو نېکو مشورو سره سمې لارې ته تشويق کړی يم.
- هغه اتلو شهيدانو ته چې خپله وينه يې د اسلام او افغانستان د قلمرو د دفاع په خاطر او د خپلواکۍ د وياړلې بيرغ د اوچتوالي او د وطن د آزادۍ په لار کې نذرانه کړې ده.



لړليک

مخ	سرليک
ک	سپارښت ليک
م	تقريظ
س	تقريظ
ف	پيل خبرې
۱	سريزه
۹	لومړۍ څپرکۍ
۹	(جغرافيه، سياست او د سياسي جغرافيه پېژندنه)
۹	۱- د جغرافيه پېژندنه
۱۰	۲- سياست
۱۰	د سياست تعريف او ماهيت
۱۲	د جغرافيه سره د سياست د علم اړيکه
۱۷	سياسي جغرافيه
۲۰	د سياسي جغرافيه د بحث وړ مسايل
۲۲	په نړۍ کې د سياسي جغرافيه بدلونونه يوه کتنه
۲۳	په منځنيو پېړيو کې
۲۳	په نوې دوره کې
۲۵	دوهم څپرکۍ
۲۵	د افغانستان تاريخي نومونه
۲۵	۱. اريانا
۳۱	۲- يونان او باختر
۳۲	د يونان او باخترې مدنيت ځانگړنې
۳۴	۳. خراسان



- ۳۷..... ۴. افغانستان
- ۳۹..... د افغانستان لغت
- ۴۲..... دريم خپرکی
- ۴۲..... د افغانستان سياسي جغرافيه
- ۴۲..... د افغانستان څلور خواوې او موقعيت
- ۴۴..... د افغانستان جيوپولتيکي موقعيت
- ۴۴..... د افغانستان جيوپولتيکي ارزښت
- ۴۷..... د افغانستان مطلقه موقعيت
- ۴۹..... د افغانستان نسبي يا جغرافيايي موقعيت
- ۵۰..... د افغانستان ستراتيژيک موقعيت
- ۵۴..... د افغانستان طبيعي او توپوگرافيکي جوړښت
- ۵۸..... د افغانستان تاريخي وضعې ته يوه لنډه کتنه
- ۶۲..... څلورم خپرکی
- ۶۲..... د افغانستان پخوانۍ اداره، د حکومت طرز او اداري تشکيلات
- ۶۲..... د افغانستان د حکومت طرز او اداره په تېرودوروکې
- ۶۲..... د هېواد په سياسي او اداري وېشنه کې د عواملو اغېزمنتيا
- ۶۸..... د سياسي اداري تقسيماتو اهميت
- ۶۸..... د اريانا اداري وېش
- ۷۱..... د خراسان اداري وېش
- ۷۲..... د معاصر افغانستان سياسي او اداري تقسيماتو ته يوه کتنه
- ۹۱..... پنځم خپرکی
- ۹۱..... د حکومت درې ګونې قواوې
- ۹۱..... مقننه قوه (ملي شورا)
- ۹۲..... په افغانستان کې د ملي شورا تاريخي پس منظر



- په افغانستان کې د اساسي قانون تاريخي بهير ۱۱۰
- په افغانستان کې تصويب شوي قوانين ۱۲۰
- مقرري او اساسنامې ۱۲۰
- اجرايه ځواک (حکومت) ۱۲۱
- د جمهور ريس دندې او صلاحيتونه ۱۲۳
- د افغانستان اسلامي جمهوري دولت اداري تشکيلات ۱۲۳
- دامنيت سکتور ۱۲۴
- د حکومت داري چارواکي د قانون د حاکميت او د بشرد حقوقو سکتور ۱۲۴
- د طبيعي زېرمو او زير بناو سکتور ۱۲۵
- د معارف سکتور ۱۲۵
- د روغتيا سکتور ۱۲۵
- د زراعت او کليو پراختيا سکتور ۱۲۵
- د اقتصادي ودې او خصوصي سکتور د پراختيا سکتور ۱۲۵
- د ټولنيزو ملاتړ سکتور ۱۲۲
- قضايي ځواک (محکمې) ۱۲۸
- شپږم څپرکی ۱۳۷
- د افغانستان سرحدي کرښې ۱۳۷
- د سرحدونو ډولونه ۱۴۰
- لرغوني افغانستان (آريانا) پولې (د ۷۰۰ تر ۲۰۰ م ز پورې) ۱۴۵
- ديونان باختري دورې پرمهال د لرغوني افغانستان پولې (د ۳۳۲ تر ۲۲۷ م ز) ۱۴۶
- د خراسان پولې (د ۷۴۲ تر ۹۲۲ زېږديز پورې) ۱۴۸
- د هوتکيانو د واکمنۍ پولې (د ۱۷۰۹ م تر ۱۷۳۷ زېږديز پورې) ۱۵۱
- (د لوی افغانستان بنسټ ايښودنه او د ځمکنۍ پراختيا هلې ځلې) ۱۵۲
- د لوی افغانستان د پولود نږدېدو او بدلون بهير ۱۵۴

- د افغانستان اوسنۍ پولې ۱۶۲
- د افغانستان د اوسنيو پولو جوړښت او ستونزې ۱۶۳
- د افغانستان شمال ختيزې پولې ۱۶۴
- شمالي پولې ۱۶۷
- لویدیزي پولې ۱۷۱
- د افغانستان ختيځ او جنوبي سرحد ۱۷۵
- د ډيورنډ د کرښې تاريخ ۱۷۸
- اووم خپرکی ۱۸۲
- د سيمې له هېوادونو سره د افغانستان سياسي اړيکې ۱۸۲
- د افغانستان بهرنی سياست ۱۸۲
- په لومړۍ نړيواله جگړه کې د افغانستان دريځ ۱۸۲
- د دوهم نړيوال جنگ په دوران کې د افغانستان دريځ ۱۸۷
- د افغانستان او پاکستان سياسي اړيکې ۱۸۹
- د افغانستان او ايران سياسي اړيکې ۱۹۲
- د ترکمنستان او افغانستان سياسي اړيکې ۱۹۸
- د افغانستان او ازبکستان سياسي اړيکې ۲۰۲
- د چین او افغانستان سياسي اړيکې ۲۰۴
- د افغانستان او امريکا استراتيژيکې اړيکې ۲۰۷
- اتم خپرکی ۲۲۳
- په افغانستان کې د بهرنيو هېوادونو لاسوهنې ۲۲۳
- د افغانستان په اړه د پاکستان دريځ ۲۲۳
- د پاکستان سياسي موخې او لاسوهنې ۲۲۵
- د پښتونستان مسئله او له پاکستان سره د اړيکو خرابېدل ۲۳۱
- د ايران سياسي موخې ۲۳۲



- ۲۳۷..... ازبکستان سياسي موخې
- ۲۳۸..... د تاجکستان سياسي موخې
- ۲۴۰..... د چين سياسي موخې
- ۲۴۲..... د هند سياسي موخې
- ۲۴۳..... د روس سياسي موخې
- ۲۴۶..... نهم خپرکى
- ۲۴۶..... د افغانستان خارجي سوداگري
- ۲۵۰..... گاونډيانو سره سوداگري
- ۲۵۳..... لسم خپرکى
- ۲۵۳..... د افغانستان د ستونزو عوامل او د حل لارې
- ۲۵۹..... ۱. د افغانستان د ستونزې داخلي فکتورونه:
- ۲۶۰..... د پورتنیو فکتورونو د حل لارې چارې
- ۲۶۲..... د افغانستان د سياسي جغرافيه اصطلاحات
- ۲۷۳..... اخځليکونه

سپارښت لیک

د ايوڅرگند حقيقت دی چې زموږ د ټولنې د موجوده عيني شرايطو په پام کې نېولو سره د يو علمي اثر لېکنه د علمي نويو، معتبرو او مرجع کتابونو او اثارو د نه شتون له امله څه ساده او اسان کار نه دی، د دې ستونزو سره سره محترم پوهيالي فياض گل (مظلوم يار) توانيدلی چې يو کتاب لور وژده کړو د وزارت دنوي کرېکولم او درسي مفرداتو سره سم د (افغانستان سياسي جغرافيه) تر سرليک لاندې چې د دريم (ټولگي) په (شپږم) سمستر کې تدريس کيږي تکميل، محصيلينو ته د استفادې په برخه کې وړاندې کړي.

دغه کتاب چې د بېلابېلو موضوعاتو لرونکی دی په يوه مناسبه سريزه پيل وړپسې اړوند موضوع پورې يو شمېر مختلف سرليکونو ته ځای ورکړل شوی چې د مفرداتو په پام کې نېولو سره محصيلينو ته گټور او د هغوی د علمي پوهې د لوړاوي او ښه پوهاوي لپاره ډېر مهم او ضروري دی، په دې اثر کې لاندې موضوعاتو ته ځای ورکړل شوی دی:

لومړۍ څپرکۍ عمومي معلومات (سياست، جغرافيه او د سياسي جغرافيه پېژندنه)، دوهم څپرکۍ د افغانستان تاريخي نومونه، دريم څپرکۍ د افغانستان بېلابېل موقعيتونه، څلورم څپرکۍ په افغانستان کې د حکومت طرز او اداري تشکيلات، پنځم څپرکۍ د افغانستان درې گونې قواوې، شپږم څپرکۍ د افغانستان سرحدي کرښې، اووم څپرکۍ د سيمې له هېوادونو سره د افغانستان سياسي اړيکې، اتم څپرکۍ په افغانستان کې

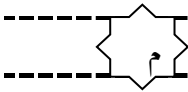


د ګاونډيو هېوادونو سياسي موخې، نهم خپرکي د افغانستان بهرنۍ سوداګري، لسم خپرکي په افغانستان کې شته ستونزې او دحل لارې. د پورته موضوعاتو برابرول او ليکل محصلين، مينه وال او لوستونکو ته د پرمختګ او د اثر په وروستۍ برخه کې يولي مهم اصطلاحات او اخځليکونو ته ځای ورکړل شوی دی. ليکونکي د اثر په لېکلو کې د پرمختګ او د پرمختګ، د ليکوالۍ ټولو اصولو او معيارونو ته يې د امکان تر حده پاملرنه کړې، ژبه يې روانه، ساده او عام فهمه ده او د اثر په لېکنه د موضوع ګانو تسلسل يې پوره په پام کې نيولی دی، او د موضوعاتو د بڼه پوهاوي په خاطر د اثر په مختلفو او لازمو ځايونو کې مختلف جدولونو، انځورونو او د موضوع په لمن لېکنو کې يې د اخځونو ته ځای ورکړی دی. د دې څيړنيز اثر ليکنه چې په پښتو رسمي ژبه ترسره شوی يو علمي او ګټور کار بولم، ليکونکي ته يې د لوی خالق له دربار څخه د نورو برياوو غوښتونکی يم.

په درنښت

پوهنوال عزت الله خان

د ښوونې او روزنې پوهنځي د جغرافيه څانګې د علمي کادر غړی



تقريظ

الحمد لله رب السماوات والارض ورب العرش العظيم، والصلاة والسلام على قائد المجاهدين وعلى اله واصحابه اجمعين.

اما بعد: خوشحاله يم چې دننگرهار پوهنتون د بنوونې او روزنې پوهنځي يوه ځوان علمي کادر محترم پوهيالي فياض گل (مظلوم يار) علمي اثر مې د ترلاسه کړ چې دخپل مسلک سره سم يې په زړه پورې موضوع (د افغانستان سياسي جغرافيه) تر عنوان لاندې ليکلې دى، نوموړى اثر د عنوان له مخې د افغانستان سياسي جغرافيه ته کتنه ده خو په منځ پاڼگه (محتوى) کې يولې تاريخي مسايل هم په برکې لري چې د سياسي جغرافيه سره نژدې اړيکې لري. زه د نوموړي په زړه پورې اثر په هکله خپل نظر په لاندې توگه څرگندوم.

۱- محترم پوهيالي مظلوم يار چې دنیکو اخلاقو ژوندۍ نمونه ده، دغه علمي ليکنه او په علمي ډگر کې دهغه هلې ځلې دخپل مسلک سره دبې ساري مينې ښکارندويه ده اوزماد همدې مدعاد ثبوت لپاره همدومره کافي ده چې نوموړى اثر يې د ترفيع داخېستلو څخه پرته دخدمت اومسلک سره د تړاو په غرض ليکلې دى.

۲- که محترم پوهيالي فياض گل دخپل مسکل او څانگې سره په همدې څپانده جزيې او احساس سره پاتې شي، نو هغه ورځ لري نه ده چې دهغه لېکنې د افغانستان د سياسي جغرافيه څخه وراخوا دنړۍ په کچه دولسونو او پرگنو په گټه تمامه شي.

۳- دنوموړې علمي اثريوه ځانگړنه داده چې دليكنې دښه پوهېدولپاره يې جدولونه، مختلف انځورونه او په لمن لمنليک کې يې اوهمداشان دليكنې په پايله کې د اخذليکونو څخه يادونه کړې ترڅنگ يې مهم اوضرورې اصطلاحات هم په ښه توگه روښانه کړي، چې دليکونکي دعلمي استعداد يوه ژوندۍ بېلگه ده.

۴- دپوهنځي او اړوندې څانگې څخه مې هېله داده چې نوموړی اثر دترفيع دنوروشرايطو په نظر کې نيولوسره دليکونکي په راتلونکو ترفيعاتو کې محاسبه کړي.

دمحترم پوهيالي فياض گل (مظلوم يار) دلازياتوبرياوو په هېله

په درنښت

پوهاند دوكتور دل اقا (وقار)

تقريظ

د ايوڅرگند حقيقت دى چې د درسي كتاب شتون په تېره بيا په پوهنتونونو كې د درسي پروسي د ښه پرمخ بيولو لپاره اړين كاردى، كه درسي كتاب نه وي نو استاد به اړوي چې خپل ډېر وخت د لكچرنو ټوټو په برابرولو تېر كړي، همدارنگه د درسي كتاب شتون چې د څانگې مفرداتو او علمي معيارونو سره سم ليكل شوى وي د استاد لپاره ښه اسانتيا، د محصل لپاره شتمنه پانگه، ځوانو استادانو سره لويه مرسته او د يو شمېر نورو لپاره غوره ماخذ كيداى شي. نو په پوهنتونونو كې د همدې جدي اړتيا له مخې د درسي كتاب لېكنه نه يوازې ښه گام بلكې يوه سخته اړتيا ده. د يو علمي اثر لېكنه چې د عصر هراړخيزو غوښتنو ته ځواب برابر وي زموږ د هېواد موجوده حالاتو په نظر كې نيولو سره ډېر ستونزمن كاردى.

د افغانستان سياسي جغرافيه مضمون چې د ښوونې او روزنې پوهنځي د جغرافيه څانگې د دريم ټولگي په شپږم سمستر په اونۍ كې (۲) كړيدنه تدریس كېږي. د دې مضمون د تدریس لپاره په پښتو ژبه تراوسه پورې داسې كوم درسي كتاب نه وو ليكل شوى چې د څانگې او محصلينو غوښتنو ته ځواب ووايي.

مانو موږى درسي كتاب په غور سره ولوست چې دنوي مېتود سره سم ليكل شوى او د كتاب په لومړي څپر كې كې د جغرافيه د علم پېژندنه، سياست، د سياست تعريف او ماهيت، د سياست او جغرافيه ترمنځ نه شلیدونكې اړيكې، سياسي جغرافيه او د سياسي جغرافيه د بحث وړ مسایل په ډېر غوراو دقيقه توگه خپرل شوي. په دويم څپر كې كې د افغانستان تاريخي نومونه لكه: اريانا، يونان او باختر، خراسان، افغانستان او همدارنگه د افغان كليمې په اړه رڼا اچول شوې ده. د اثر په دريم څپر كې كې د افغانستان په بېلا بېلو موقعيتونو لكه: د افغانستان مطلقه موقعيت، نسبي موقعيت، ستراتيژيک موقعيت، جيوپوليتيک موقعيت، طبيعي موقعيت او همدارنگه د افغانستان په تاريخي وضعې بحث شوى او په ورپسې څپر كې په بېلا بېلو دورو كې د افغانستان اداري او سياسي

ویش، د افغانستان سرحدي کرښې، د افغانستان درې ګونې قواوې، د افغانستان اساسي قانون، د سیموله هېوادونو سره د افغانستان سياسي اړیکې، د افغانستان خارجي تجارت، په افغانستان کې بحران او د هغې حل لارې چارې او داسې نور د کړیکولم او درسي مفرداتو د پرله پسې والي له مخې په ډېر دقیق او علمي ډول ترڅېړنې لاندې نیول شوي او دا اثر په وروستیو برخو کې اصطلاحاتو او ماخذونو ته ځای ورکړل شوی دی. همدارنګه د کتاب په لېکنه کې د پښتو د ژبې ښې، مناسبې او عام فهمه کلمې کارول شوي.

د کتاب به د ښوونې او روزنې پوهنځي د جغرافیه او تاریخ څانګو د محصلینو ترڅنګ د حقوقو او سياسي علومو د محصلینو ستونزې هم تر ډېره بریده پورې حل کړي.

د افغانستان سياسي جغرافیه دغه درسي کتاب چې په پښتو رسمي ژبه لیکل شوی دهېواد د لوړو زده کړو په علمي موسسو کې یو ګټور کاربولم. د دې اثر هر څپرکی د علمي او اکاډمیکو معیارونو په پام کې نیولو تر بېلابېلو سرلیکونو لاندې لیکل شوی او د ښه پوهاوي په خاطر مختلف جدولونه او لازم انځورونه د کتاب د متن په مناسبو ځایونو کې ځای پر ځای شوي دي. نوموړي ته د دې اثر د لیکلو مبارکي وړاندې کوم او په راتلونکې کې ورته په علمي چارو کې د لاریالیتو بونو هیله کوم.

په درنښت

پوهندوی ع، ښي (بصیرت)

د حقوقو او سياسي علومو د پوهنځي علمي کدر غړی

او د نړېوالو اړیکو د څانګې امر

پيل خبرې

الحمد لله رب العلمين والصلاة والسلام علي سيد المرسلين وعلي اله واصحابه اجمعين وبعد !

له لوی او ښونکي لایزال خدای څخه شکرگزاریم چې ماته یې دا توانایی راپه برخه کړه خو د خپل ملي وجیبې او هیوادني ارمانونو د پوره کولو په لور گام پورته ترخودگرانو محصلینو، مسلک خاوندانو او جغرافیې مینه والو د اړتیا د پوره کولو په خاطر د افغانستان سیاسي جغرافیې ترسرلیک لاندې یو درسي ممد د ننگرهار پوهنتون د ښوونې او روزنې پوهنځي د جغرافیې څانگې کریکولم او درسي مفرداتو سره سم، د لیکوالۍ د اصولو او علمي معیارونو په پام کې ښوولو سره په پښتو رسمي ژبه چاپ ته آماده کړم.

ددې علمي اثر د لیکلو موخه داده خو محصلین او مینه وال د افغانستان سیاسي جغرافیې له موضوعاتو لکه: د افغانستان تاریخي نومونه، د افغانستان سیاسي او اداري وېش، د افغانستان سرحدي کرښې، د سیمې له هیوادونو سره د افغانستان سیاسي اړیکې، په افغانستان کې د گاونډیو هیوادونو موخې او داسې نورو مسایلو سره اشنایی او پیژندگلوی پیدا کړي، خو وکولای شي په کوم چاپیریال کې چې ژوند کوي د هغې په باره کې پوره او ښه معلومات ترلاسه کړي. هیله لرم چې د یو درسي کتاب په څېر د پوهنتونونو، د ښوونکو د روزنې مرکزونو، تجروبي علومو مرکزونو، محصلینو او د مسلک خاوندانو لپاره لوړ او ښه علمي معلومات ترلاسه کړي.

د لیکنې لپاره مې د موادو په راټولولو، ترتیب کولو، تحلیل او تجزیه کولو او بالاخره د عنوانونو په ټاکلو، د یو او بل سره د اړونده موضوعاتو ځای پرځای کولو، د جملاتو په ادبي او مناسب سکښت او آن د لمن لیکونو او اخځلیکونو په ترتیب کې، د ټولو هغو علمي او منل شویو اصولو او قواعدو پیروي کړې، چې د اوسني عصر د علمي لیکنو سره برابر او نورو لیکوالانو په خپلو کتابونو او لارښود کتابونو کې وړاندې کړې دي.

د کتاب د متن په منځ کې هڅه شوې ده چې د منابعو ذکر وشي، د کتاب په پای کې ماخذونو یو لیکلې راغلی دی چې له محصلینو سره د لازياتو معلوماتو د ترلاسه کولو په خاطر مرسته کولای شي.

د نوموړي لیکنې په بشپړولو کې مې ډېر ستونزې او مشکلات وگالل ځکه له علمي لیکنو سره مې اشنايې کمه وه نوځکه مې موضوع په اړه سلا مشورو ته ډېر زیاته اړتیا لیدل کېده ترڅو زما ستونزو د حل لارې په موندلو کې له ماسره مرسته وکړي.

شک نشته چې هر ه انسانې هڅه له نیمگړتیاو خالي نه وي، زه هم پدې باوري یم چې زما دغه لیکنه به هم څه ناڅه تېروتنې ولري، خو بیا هم زه له خپلو ټولو قدرمنو محصلینو څخه هیله کوم چې په راتلونکې کې د لیکنې د لاسنه والي په موخه خپل رڼنده نظریات له ماسره شریک کړي، زه ژمن یم چې په خپل چاپ کې به ستاسې نیوکو او نظریاتو ته ځای ورکړم.

په پای کې لازم گڼم چې د جغرافیې څانگې ټولو هغو استادانو، دوستانو او د مسلک خاوندانو له مرستې او همکارۍ څخه د زړه له کومې مننه وکړم چې ماسره یې ددې کتاب د لیکلو په برخه کې ترسره کړي په تېره بیا له محترم پوهنوال عزت الله او له محترم پوهندوی کریم الله (بیدار) له مرستو او همکاريو څخه مننه کوم چې ددې کتاب د متن په اصلاح کې یې نه سترې کیدونکې هلې ځلې کړي. ترڅنگ د ښاغلي پوهنمل ولي الله (فاضل) څخه د زړه له کومې مننه کوم چې په ورین تندي یې زما دغه لیکنه ولیدله او د پښتو متن او جمله بندی په سمون کې یې راسره مرسته وکړه له لوی او ښوونکي خدای څخه ورته اجر عظیم، اوږد ژوند او په علمي چارو کې د لاریو غوښتونکی یم.

په درنښت

پوهیالی فیاض گل (مظلوم یار)

د ننگرهار پوهنتون د ښوونې او روزنې پوهنځي استاد

سريزه

الحمد لله رب العلمين والصلاة والسلام علي النبي الامين وعلي آله واصحابه اجمعين اما بعد ،

د تاريخ او جغرافيې پوهانو افغانستان د اشغالگرو هېوادونو د تگ راتگ ، ستراتيژيک پل ، دورېنمولارې تقاطع ، دنړۍ بام ، د هند دروازه ، د اسلامي نړۍ د ختيځې دروازې ، د خنډ سيمه ، د تمدنونو څلور لارې ، دنړيوالې سوداگرۍ د لويې لارې او په پای کې ځېنو د اسيا د زړه په نومونو سره نومولی دی .

افغانستان د (۵۴۵) م ز څخه تر (۱۸۱۵) زېږدیز کلونو پورې د هندوستان په پراخه خاوره باندې د يرغلگرو د غل ډگر په نوم پېژندل کېده ، په (۲ او ۷) زېږدیز پېړيو کې د هندوستان ، د پارس ساساني هېواد ، د ماوراء النهر د هېوادونو ، چين او د عربو د بحيرې ترمنځ يې وجود درلود چې د ورېنمو لويه لار ورڅخه تېرېدله او د هند ، پارس ، چين ، ماوراء النهر ، عراق ، جزيره العرب او د مصر تجارتي قافلو د تگ راتگ لار وه .

افغانستان د تاريخ په اوږدو کې د خپلو لوړو او ژورو له کبله تل د ځانگړي جيوپولېتيکي ارزښت څخه برخمن دی چې دغې ځانگړتيا د تاريخ په بېلابېلو پړاوونو کې دوينو ډک کړېچونه هم د ځانه سره لرلي دي ، افغانستان په (۱۹ زېږدیز) پېړۍ کې د روس او انگليس ترمنځ د سيالي له امله د سيمې د خنډ (د سيمې حایل) په نوم سوق الجيشي ځانگړی ارزښت پيدا کړ .

دې هېواد د (۱۸۱۵) زېږدیز څخه تر (۱۹۸۹) زېږدیز کلونو پورې په دې نوم چې د هند بحر تودو او بو ته تر ټولو لنډه لار ده ، د روسانو د حرص او طمعيې ښکار وو ، د سړې جگړې پر مهال د حساسې سيمې په نوم د پام وړ گرځيدلی و چې د سوې جنگ وروستۍ جگړه ددې خاورې په کنډوالو او د مظلومو بچو په ککړيو باندې ترسره شوه ، په دې جگړه کې که څه هم مجاهدين د خپل ولس په استازيتوب

جنگيدل خود تودو وینو لښتي پرته له دې چې د افغانستان خلک ورڅخه گټه پورته کړي د نورو د گټو درياب ته توې شوې.

لویدیځ چې د لومړۍ نړیوالې جگړې پر مهال د افغانستان ملاتړی و، د شوروي د ړنگېدو او د سړې جگړې په پای ته رسیدو سره بې له دې چې د جگړه وهلي هېواد او ددې ویرزلي او په وینو لږلي ملت په وړاندې مسؤلیت احساس کړي، خپل تغر یې ټول کړ او ددې سترې جگړې له امله په وینو او خاورو لږو شهیدانو دمړو ترڅنګ تېر شول او افغانستان یې د سیمې واکمنۍ ته پرېښود. خو ډېر وخت لاهه و تېر شوی چې په مرکزي اسیا کې د تېلو او ګازو د پراخو زېرمو موندلو افغانستان ته یو نوی جیوپولېټیکي ارزښت ورپه برخه کړ او د لویې لارې په نوم چې په نړۍ کې د (نړیوالې سوداګرۍ د دروازې) په نوم نومول شوی، د پام وړ وگرځید.

د افغانستان ستراتیژیک ارزښت تل ددې باعث شوی ترڅو دا هېواد د یرغلونو او خونړیو نښتو ډګرو ګرځي او د تاریخ په هر پړاو کې د خپل حساس موقعیت ګران قیمت اداء کړي. هغه موقعیت چې دې هېواد د سترو سیمه ایزو ځواکمنو او له سیمې نه پرته د نورو ځواکمنو په سیالیو کې لاسته راوړی دی، دغه مقام په لومړي قدم کې د انرژي له زېرمو څخه سرچینه نیسي.

که څه هم افغانستان فعلاً د تېلو او ګازو پراخه او پرېمانه زېرمې نه لري خو له دې امله چې د مرکزي اسیا د تېلو او ګازو له زېرمو څخه ډکو هېوادونو ته نږدې پروت دی، همدا راز منځني ختیځ ته د هغه نژدیه والی، ترکمنستان، د هند او چین د نیمې وچې پر لاره موقعیت، افغانستان د پایپلاستان زړه نومولی دی، افغانستان د مرکزي اسیا د ګاونډیتوب او د کسپین^۱ د تېلو بحیرې په اورغورځوونکي خوله

^۱ د کسپین سمندرګی له عرب خلیج او سایبیریا څخه وروسته د نړۍ په کچه د انرژۍ ستره سرچینه ګڼل کیږي، د کسپین سمندرګي له جغرافیوي پلوه د اروپا او اسیا د پولو تر منځ پروت دی. ددې سمندرګي لویدیځ لور ته روسیه او اذربایجان، شمال لور ته قزاقستان، ختیځ

کې موقعيت لري، هغه بحيره چې د دوو نورو بحرونو ترمنځ پرته ده چې يو بحر د تېلو او گازو دی او په بل بحر کې اسلام لامبو وهي او د اسلام په څپو څپانده دي. افغانستان يو غرنی هېواد دی چې ۳ برخې څخه زياته برخه يې د غرونو د لړيو پواسطه پوښل شوې ده. د غرونو د لړۍ له يوې خوا د هماليا له غرونو سره او له بلې خوا د لويديځې اسيا د غرونو له لړيو سره اړيکې لري. افغانستان د غرونو لړۍ په ځانگړې توگه د هغې مرکزي برخې چې له ختيځ څخه لويديځ خواته امتداد لري او بالاخره د هريرود په حوزه کې پای ته رسيږي د هندوکش او د بابا د غره د شمالي او جنوبي برخو په منځ کې د اوبو د وېش بريد ټاکي، لدې پرته مختلفې سيمې د افغانستان شمالي برخې په ځانگړې توگه د ترکستان او بدخشان سيمې د افغانستان د سويلي او سوېل ختيځو سيمو يانې کابل، ننگرهار، غزني او کندهار څخه بېلې کړې دي او د اړيکتيا او په لحاظ يې ستونزې پيدا کړې دي، په داسې حال کې چې نن ورځ دغه مشکلات د نقليه وسايطو پرمخ د سالنگ د سورنگ په کېنډلو سره تر يوې کچې د گټې په غرض له منځه تللي دي.

ته ترکمنستان او سويل ته ايران پراته دي په ټوليز ډول کسپين سمندرگي ۱۴۳۰۰۰ ميل مربع ساحه نیولې ده.

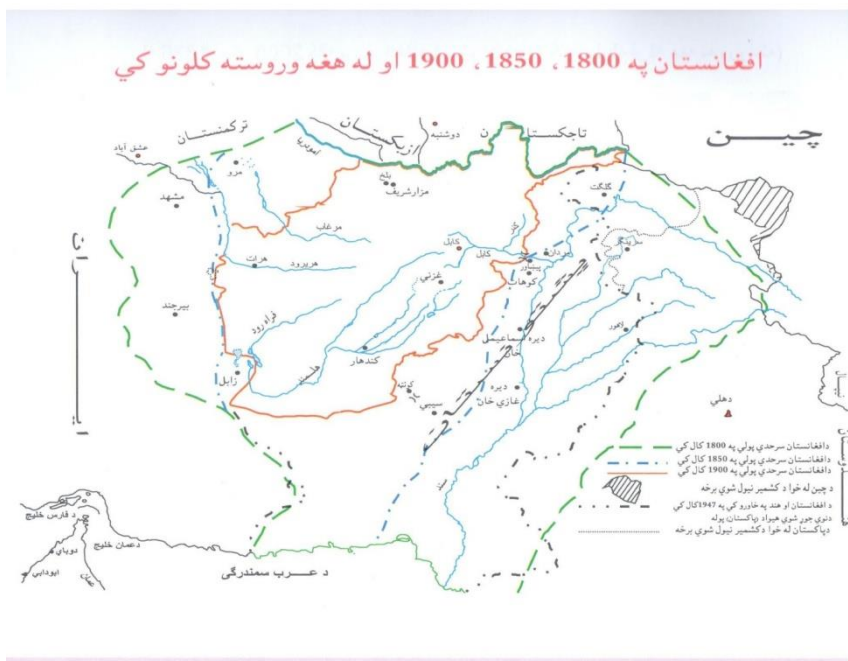
۱ داسيا يې غرونو يو سلسله ده چې لوړه څوکه يې مونت ايورست نومېږي چې ۸۸۴۸ متره لوړوالی لري تقريباً په هند، نيپال پاکستاني کشمير او داسې نور سيمو کې موقعيت لري. ۲ سالنگ تونل د هندوکش په غرونو کې تير شوی د سمندر له سطحې څخه ۳۳۲۰ متره لوړوالی لري د اتونل ۲۲۷۲ متره اوږد، ۷ متره سوراو، ۷ متره لوړوالی لري. د دې تونل د کينډلو کار د ۱۳۳۲ لمريز کال د لنډۍ په مياشت کې پيل او په ۱۳۴۳ لمريز کال د وري په مياشت کې پای ته ورسيد.

افغانستان بري (وچ) اقليم لري، پدې هېواد کې د اوړي په وخت کې هوا ډېره توده او د ژمي په مهال ډېره سړه وي. په دغه هېواد کې کله ناکله رېږدلې (زلزلې) هم کېږي.

ددې هېواد په طبيعي شتمنيو کې مس، جست او اوسپنه د يادولو وړ عنصرونه دي. ددې ترڅنگ ارزښمنې ډبرې او غمي لکه لاجورد، زمرد او لعل هم ددغه هېواد په سويلي برخو کې موندل کېږي. د نورو طبيعي شتمنيو تر څنگ نفت، گاز او د تېلو موندل شوې زېرمې هم د يادولو وړ دي. که څه هم چې دغه زېرمې لا تر اوسه پورې نه دي راوتلي او په کار نه دي اچول شوي بيا چې ددې سبب په افغانستان کې د روسانو يرغل او ترهغې وروسته په کورنۍ جگړه کې د هېواد ښکېل کېدنه وه خو بيا هم ددې هېواد لپاره همدا مهمه شتمني ده چې په راتلونکې کې د انرژۍ د لويو سرچينو په توگه راڅرگندېدلای شي.

افغانستان په غرونو کې راگېر هېواد دی چې د اسيا د لويې وچې په څلور لارې کې پروت دی. دا هېواد د منځنۍ اسيا يوه برخه ده، خو کله ناکله بيا په داسې سيمه کې څرگند شوی چې نه په منځني ختيځ او نه پر سويلي اسيا پورې تړلی دی، او دا پدې مانا چې دغه سيمه د منځني ختيځ او سويلي اسيا سره فرهنگي، ژبنيز، توکميز او جغرافيه اړيکې لري. دا هېواد په لويديځ کې له ايران سره، په سويل او ختيځ کې له پاکستان سره، په شمال ختيځ کې له چين سره او په شمال کې له تاجکستان، ازبکستان او ترکمنستان سره ګډې پولې لري.

۱ د ملګرو ملتو د يونسکو د سازمان د ټاکنې له مخې، په منځنۍ اسيا کې دا هېوادونه او سيمې شاملې دي، لکه مغولستان، لوېديز چين، پنجاب، شمالي هند او شمالي پاکستان، شمال ختيځ ايرن، افغانستان، د اسيايي روسيې سويلي سيمې، قرغزستان، تاجکستان، ازبکستان، ترکمنستان او قزاقستان.



افغانستان یو ډېر لرغونی هېواد دی، د تاریخ له نظره دا یو لوی سوداګریز مرکز پاتې شوی او په همدې توګه په بېلابېلو وختونو کې د بېلابېلو قوتونو له خوا تر یرغل لاندې راغلی، لوټ او تالان شوی دی. د تاریخ په اوږدو کې دا سیمه د فارس، مقدونیانو، عربانو، مغولو، ترکانو، او یونانیانو لخوا نیول شوی. نوی افغانستان د لومړي ځل لپاره د افغان-انګلیس درېیم جګړې وروسته په

۱ افغان انګلیس ترمنځ درې جګړې پېښې شوي دي چې یې ۱۸۳۹م څخه پیل کېږي. د افغان انګلیس لومړۍ جګړه دوهم د افغان انګلیس دوهم جګړه چې د ۱۸۷۸م څخه پیل کېږي. او درېیم یې د افغان انګلیس دریم جګړه دی چې تر ۱۹۱۹م پورې دوام کوي په دې اړه زیات تفصیل د (انګریزي استعمار او افغانستان) د محترم اولس یار لیکنه، (د افغانستان او انګریز دوهمه جګړه) د ښاغلي پوهاند حسن کا کر لیکنې وګورئ

(۱۹۱۹زېږديز) کال کې د يوه خپلواک هېواد په توگه هغه وخت راڅرگند شو کله چې بهرنيانو د افغانستان په چارو کې لاسوهنه پرېښوده. په دغه هېواد د روسيې د يرغل وروسته، په هېواد کې بد امنی، خپلمنځي جگړې، د طالبانو واکمني او بيا وروسته د سپتمبر د يو لسمې پېښې د امريکا يرغل د دغه هېواد تاريخ ويجاړ کړ. د دغو ناخوالو په پايله کې اوس افغانستان د بيا ودانېدو په لورې روان دی، دا يوه داسې هڅه ده چې د اوږدمهالې جگړې او د هغه ويجاړيو چې د کلونو کلونو وسله والو نښتو په نتيجه کې منځ ته راغلي ځواب ووايي او همدا نوي حکومت هم د ملت په يووالي او د هېواد د بيا جوړولو په درشل کې خپل گامونه پورته کړي، خو لا تر اوسه پورې نه دی بريالی شوی چې په هېواد کې په بشپړه توگه امن او ورورگلي راولي.



افغانستان د خورا ډېرو ستونزو سره مخامخ دی، د نړېدلي اقتصادي نظام نه رانيولې، د ميلونونو مهاجرينو د بېرته ستنېدو پورې، د مخدره توکو قاچاق، د جنګسalarانو شته والی او په شته حکومت کې د بېلابېلو سياسي گوندونو

مخالفتونه، هغه ټول لاملونه دي چې د اوسني حکومت ورسره لاس او گريوان دي او همدا ټولې ستونزې دي چې ديويشتمې پېړۍ د افغانستان څرگندونه کوي. افغانستان يو بې جوړې منځنۍ-مرکزي سيمه ده چېرته چې اېروآسيایي تمدنونو^۱ د يو بل سره معاملي کړي او ډېر ځله يې د يو بل سره جنگونه کړي او ډېر پخوانه د تاريخ يو مهم ځای پاتې شوی. د تاريخ په بهير کې دغه سيمه چې اوس د افغانستان په نوم ياديږي، د بېلابېلو خلکو لخوا نيول شوی چې پدغو کې آريايان، لرغونی ايرانيان، هندوآريايان، يونانيان، ماوريان، کوشانيان، هپتاليان، عربان، مغول، ترکانو، انگرېزانو، روسانو او پدې تازه وختونو کې امريکايان هم شامل دي. ډېر لږ ځل داسې پېښ شوي چې داسېمه دې په بشپړه توگه د يوه توکم د واک لاندې راغلې وي. ډېر ځله داسې هم پېښ شوي چې د افغانستان وطني وگړو د خپل د هېواد څلور خواپرته سيمې د لاس لاندې کړي او خپله پاچايي يې جوړه کړې.

داسې ويل کېږي چې (۲۰۰۰ او ۱۲۰۰)م زکاله مخکې د هندو-اروپايي ژبې د کورنۍ خلکو چې آريايان نومېدل، اوسني افغانستان ته مخه کړه او په همدې سيمه کې مېشت شول، او ديوه ملت بنسټ يې کېښود. او ددې نوم مانا "د آريايانو خاوره"، ده. داسې هم ويل شوی چې د زردشتي دين^۲ په افغانستان کې د عيسی (ع) د راتگ نه مخکې د (۱۸۰۰ نه تر ۸۰۰) کالونو پورې په همدې سيمه کې زېږېدلی وي. لرغونې ژبه او پستايي هم په همدې وختونو کې ددې سيمه ژبه وه. په همدې توگه ويل کېږي چې د لرغوني هندو-آريايي ویدي تمدن^۳ هم ددغه هېواد له

^۱ هغه تمدنونه چې په اسيا او اروپا کې منځ ته راغلي دي.

^۲ زردشتي دين د نړۍ له سترواديانو څخه دی، چې د زردشت په وسيله (۱۲۰۰ کاله قبل الميلا د) د افغانستان په سويل لويديځ کې بنسټ کېښودل شو.

^۳ افغانستان کې د آريايانو تر ټولو لرغونۍ مدنيت د ویدي په نوم ياديږي. دا **مدنيت** ځکه ویدي ياد شوی، چې مالومات يې د هغو څلورو کتابونو څخه په لاس راغلي چې د ريگويدا،

ختیځو سیمو سرچینه اخیستې خو پدې اړوند د لانورو څېړنو او پایلو اړتیا لیدل کېږي.

اتهرو ویدا ، ساما ویدا او ویجوړو ویدا په نومونو یادېږي ، او ټولگه یې د ویدي سرودونو په نوم شهرت لري. د دې سرودونو پیل تر زېږدیز دوه زره کاله وړاندو مهالونو پورې اړه لري چې په شفاهي ډول د اریا ټیانونو له خوا را نقل شوي او وروسته په سانسگریت ژبه لیکل شويدي. په ریگویدا کې د هغوسیمو نومونه شته چې د اریا ټیانو تر واک او ځواک لاندې وه. د دې سیمو زیاته شمیره په اوسني **افغانستان** کې د تاریخي جغرافیا پوهانو له لخوا پیژندل شويدي. د بیلگې په توگه ، هریوا (هرات) هیراوتي (د هراوت) بلهیکه (بلخ) او نوریادولای شو. د سیمو پر نومونو سر بیرته په ریگویدا کې د سندونو او غرونو نومونه هم راغلي چې بیلگه یې د منجوان د غره نوم دی چې د اوسني **نورستان** او **بدخشان** ترمنځ پیژندل شوی دی. په ویدي سرودونو کې د اریا ټی قبیلو په اړه زیات مالومات شته. د **الینا** په نوم قبیله یاده شویده چې د اوسني الینگار اوسېدنکي وه ، د بولان اوسېدونکي یې د بهالانه په نوم یاد کړيدي. د پکتها نوم هم ډیر یاد شوی چې د پښتون د کلیمې پخوانۍ ډول دی. په ریگویدا کې داسي توري هم شته چې په لږ بدلون اوس معمول دي ، د بیلگې په توگه کورنۍ یې د کولا (کهول) په نوم یادول ، د قبیلو مشر ته یې پتي ویل اود ځویو ځای شویو قبیلو مشر یې د گرامه په نوم یاد کړيدئ ، چې د گرام کلیمه چې د ستر او لوی مانا لري اوس هم په زیاتو نومونو لکه باگرام او نورو کې لیدل کېږي. د ویدي مدنیت پر مهال اریا ټیانو د چوپانۍ او کرهڼې له لاري خپلي اړتیاوي پوره کولې. د حیواناتو د پوستکي به یې د تودو جامو او خپلیو په جوړولو کې کار اخستی. د ښکلو خاورینو لوبڼو جوړول دود وه. ښکلي گانې به یې جوړولې. د جنس په جنس راکړي ورکړي چاري یې هم زده کړي وې ، حیوانات به یې سره بدلول او هغه به یې د تبادلې لپاره بنسټ گانې چې د پیسو په نوم به یادیدل. بیلا بیلې دانې غلې او د څښلو خوندور بوټي یې هم پیژندل چې په ویدي سرودونو کې یې په وار وار یادونه شوېده. داسي بریښي چې د ویدي سرودونو ویل او په یادول د زمانې پلوه ډیر پخوا پیل شويدي. خو په سرودونو کې تر ټولو پخوانۍ یادي شوي پیښې په (۱۸۰۰) یو زرا ته سوه کاله د مخ تر میلاد زمانې پورې اړه لري. ویدي مدنیت په پرله پسې توگه تر (۱۰۰۰) زر کاله د مخه تر میلاد دوام درلود.

لومړۍ څپرکۍ

(جغرافيه، سياست او د سياسي جغرافيه پېژندنه)

۱- د جغرافيه پېژندنه

جغرافيه د انگرېزي ژبې د (Geography) معادله کليمه ده چې يوناني ريښه لري. عربي بڼه يې (الجغرافيه) ده چې په پښتو کې يې موږ (جغرافيه) ليکو او په پارسي کې يې (جغرافي يا جغرافيا) ليکي. په انگرېزي ژبه کې د Geo لفظ د ځمکې، خاورې او کله کله خپله د جغرافيه په مانا هم کارېږي. همدارنگه د Graphy لفظ د هنر، ليکلو، تشرېح او ښودنې په مانا ده او د علم او پوهې مانا هم لېږدوي.

د برنارد وارينوس په نوم په (۱۸۸۳) زيږدیز کال يو جغرافيه پوه د جغرافيه د پېژندنې په اړه وايي: جغرافيه هغه پوهه ده چې په کې د ځمکې ډول، د ځمکې سطحې او برخې لوستل کېږي.

د فردريک راترل په نوم (د نولسمې پېړۍ دويمه نيمايي) کې يو بل جغرافيه پوه وايي: جغرافيه د ځمکې له سطحې او د هغه پديدو څخه بحث کوي چې د ځمکې له سطحې سره علمي اړيکې لري.

د ريچارډ هاريتشون په نوم (۱۹۲۹) زيږدیز کال يو بل جغرافيه پوه وايي: جغرافيه د ځمکې د سطحې د بدلېدونکو اړخونو استدلال، بدلون او توصيف کوي.

جغرافيه هغه علم دی چې مونږ ته زمونږ د ځمکې کره له بېلابېلو طبيعي او ناطيعي بدلونونو او احوالو سره راپېژني. د بدلونونو لپاره د لايل په ګوته کوي او د طبيعي او غير طبيعي بدلونونو او شرايطو ترمنځ خپلمنځي اړيکې پيدا کوي او لولي.^۱

جغرافيه پوه فزيکي نړۍ ارزوي او د سيمو ترمنځ اړيکې تحليلوي، چې په دې ډول په ښو او طبعيت ياد بشري ټولنو په څرنگوالي رڼا اچوي، په دې ډول جغرافيه د انسان او طبيعي چاپېريال ترمنځ متقابلې اړيکې تحليل او ارزوي، په همدې ډول

^۱ سياسي جغرافيه، د پوهندوی کریم الله ليکنه، ۴۰۳ مخونه

سيمه ايز توپيرونه ارزوي او دهغوی لاملونه پيدا کوي. کله چې د سيمو ترمنځ دواړه اندازه رسمه کړي دهغوی ترمنځ اړيکې خپرې.

۲. سياست

د سياست تعريف او ماهيت

په انگرېزي ژبه کې د سياست هم مانه (انډول) لفظ Plotitics دی چې پوهان يې ريښه د يوناني ژبې له Polis کليمې څخه اخېستل شوې گڼي. په يوناني ژبه کې د Polis د ښار-دولت يا City_State مانا ورکوي. له دې لفظي پېژندنې څخه داسې معلومېږي چې د سياست د انگليسي ژبې هم مانا لفظ Politics په ښار او دولت پورې اړوندو چارو ته ويل کېږي.^۱

د سياست د بنسټونو په اړه چې تردې دمه کومې خبرې شويدي، پوهانو يې بنسټونه لرغوني يونان د سقراط او افلاطون په کتابونو کې موندلي دي، دوی فکر کوي چې د يونان ښاري دولتونه د عملي سياست تر ټولو لومړني ډگرونه ول، دغه خبرې زياتره د لويديځ والو نامسلمانانو له خوا شويدي، چې دوی دخپلو خبرو فکري او عقيدوي ليد پر بنسټ د سياست لپاره بېلا بېل تعريفونه هم کړي دي. خوپه مقابل کې يې مسلمانو پوهانو چې له خپلې گروهې اوليد سره سم د سياست لفظ او مفهوم څنگه خپرلی او کوم تعريف يې ورته کړی دی، هغه نه يواځې د لويديځ والو پوهانو له تعريفونو څخه بېل دی، بلکې د مسلمانو پوهانو د تعريف له مخې د سياست پوهنې يا سياست بنسټ هم د لرغوني يونان څخه ډېر وړاندې ځي او هغه مهال ته رسيږي. کله چې څښتن تعالی (ج) پر بنسټو ته خپله اراده څرگنده کړه، چې غواړي انسان د ځمکې پر مخ خپل خليفه وگرځوي په قامو سونو کې دخليفه مانا نماينده او استازی، مشر او تنظيمونکی بنودل شويدي.

^۱ سياسي جغرافيه، د پوهندوی کریم الله ليکنه، ۴ مخ

د مسلمانانو پوهانو له آنده سياست د اصلاح او بڼايسته کولو په مانا دی، لدې ځايه ویلی شو چې څښتن تعالی (ج) په خپله اراده کې د انسان لپاره د ځمکې د مخ د بڼايسته کولو چاره غوره کړې وه، که څه هم پرېښتو د څښتن تعالی دارادې د څرگندولو پر مهال خپل تشویش ښکاره کړ او الله تعالی ته یې عرض وکړ، چې تاسو پر ځمکه هغه څوک پیدا کوئ چې فساد به کوي او د خپلو هم جنسو وینې توپوي، خوالله تعالی یې په ځواب کې وویل: زه چې پر څه شي پوهېږم تاسې پرې نه پوهېږئ په تفسیرونو کې راغلې دي، چې د ځمکې پر مخ د انسانانو څخه وړاندې پېریانو ژوند کاوه، چې دوی په فساد ککړ او دیوبل وینې یې توپولې، چې دغه وضعیت د څښتن تعالی (ج) د ناخوښۍ سبب شو، همغه وو چې د ځمکې د ښکلا لپاره یې حضرت آدم (ع) پیدا کړ نو مونږ له همدې ځايه ویلی شو چې څښتن تعالی (ج) د انسانانو پلار حضرت آدم (ع) ته د ځمکې د سياست چارې د لومړي ځل لپاره وسپارلې او له همدغه ځايه د سياست پیل وشو. کله چې حضرت آدم (ع) له جنت څخه ځمکې ته راغی او پر ځمکه باندې د تولد او تناسل سلسله شروع شوه. د حضرت آدم (ع) اولادونه د ځمکې پر مخ زیات او خپاره شول، له هغه مهاله د وروستي پیغمبر حضرت محمد (ص) تربعت پورې څښتن تعالی د ځمکې پر مخ د خپلو بندگانو د اصلاح او تنظیم چارې وخت په وخت خپلو پیغمبرانو ته سپارلې دي او هغوی به د خپلو ویناوو او عمل پواسطه خلک ښوکاروونو ته رابلل، د څښتن تعالی احکام به یې ورته رسول او دهغه ستاینې او عبادت ته به یې هڅول په اسلامي کتابونو کې راغلې دي، چې حضرت نوح (ع) خپل قوم ته (۹۵۰) کاله تبلیغ وکړ، چې هغوی اصلاح کړي او د الله تعالی احکام پرې ومني او له بدو څخه یې وژغوري. کله چې په اومه زیږدیزه پېړۍ کې نړۍ او دنړۍ انسانان د وروستي پیغمبر حضرت محمد (ص) پر بعت باندې ښکمره شول نو د پیغمبرۍ لړۍ تمامه شوه الله تعالی (ج) ته پیغام ورکړ چې ستاسې دین مې بشپړ کړ او خپل نعمتونه مې پر تاسې تمام کړل. مفسرین د دې آیت شریف معنا او تفسیر همدغه د پیغمبرۍ لړۍ

پای ته رسېدل بولي چې پر انسانیت دالله (ج) له خوا څخه نعمت و او نور تمام شو، دحضرت محمد (ص) څخه راوړوسته دانسانانو ترمنځ دچارو تنظيم، دالهي احكامو تبليغ او خلکو ته درسولو چارې دهغو د وارثينو (ديني عالمانو غاړې ته ولويدي). دحضرت محمد (ص) له وفات څخه وروسته دهغو د څلورو يارانو دخلافت او اسلامي سياست، اسلامي حکومت والی، اسلامي عدالت، داسلامي لید له مخې دانسانانو داصلاح کوونکي او دچاروله تنظيم ترټولو غوره بیلگې دي، ددوی په خلافت کې د اوسني اصیل سياست ټول اړخونه اورنگونه موجود ول، دنړيوالو اړيکو لپاره يې اصول درلودل، وقف، صدقات، اوزکات په اسلامي ټولنو کې دخلکو داقتصادي رشد لپاره دنړۍ ترټولو پرمختللي بنسټونه دي. لنډه دا چې په اوسني سياست او ورپورې اړونده چارو کې هېڅ داسې مسئله نشته چې اساس او بنسټ يې داسلام په مبارک دين کې او دحضرت محمد (ص) اودهغه ديارانو په خلافتونو کې په عملي توگه شتون ونلري، دسياست دکلمي لغوي معنا او اصطلاحي تعريفونه داسلامي علماوو له نظره په لاندې ډول دي:

۱:- دسياست لغوي مانا: سياست دامارت په وزن (ساس، ييسوس) د (قال، يقول) په وزن سره دمصدر صيغه ده، نو دسياست مانا اصلاح کول او بڼايسته کول دي اودهمدې لغوي مانا پر اساس دغه درياست او حکومت دچارو لپاره په زياته توگه استعمالېږي، داځکه چې درياست او حکومت هدف هم دخلکو دحالاتو اصلاح اوبهتروالی دی نو په منظمه توگه دحکومت اودرياست دچارو پرمخ بيولو ته سياست ويل کېږي. همدارنگه اسلامي پوهانو هم سياست ته مختلف تعريفونه کړيدي، چې په لاندې ډول دي:

ابن خلدون (رح) چې په (۸۰۸ هـ ق) کال کې وفات شوی دی دسياست په هکله داسې ليکي: (فالسياسته والملك هي كفالته للخلق وخلافت الله في العباد لتنفيذ احكامه فيهم) سياست او حکومت دمخلوق دساتنې اودهغوی دگټو کفالت اوضمانت نوم دی اوداډول سياست دالله (ج) نيابت دی چې دهغه په

بندگانو دهغه (عزوجل) احكام نافذ كړای شي، همدارنگه امام غزالي (رح) چې په (۵۰۵هـ ق) كال كې وفات شوی دی د سیاست په هکله داسې وایي (استصلاح الخلق وارشادهم الى الطريق المستقيم المنجي في الدنيا والاخرته) يانې دالله د بندگانو اصلاح او هغې لارې ته دهغې لارښونه چې د دنیا او آخرت دخلاصون یو اخنۍ ذریعه ده سیاست ویل کېږي. په همدې توگه په بل ځای کې یې داسې تعریفوي (وهی التالف والاجتماع علی اسباب المعشیه وضبطها) یانې سیاست هغه تدبیر دی چې دژوندانه دوسایلو اودهغو په گړد راگړد کې دافرادو او ټولنې ترمنځ دمحبت، یووالي او یوله بل سره دمرستې دپیدا کېدو وسیله گرځي. ابن منظور افريقايي چې په (۷۱۱هـ ق) كال كې وفات شوی دی سیاست دارنگه تعريف كړيدي (والسياسة القيام علي الشئ بما يصلحه والسياسة في الساس) يانې ديوشي داصلاح لپاره ملاتړ اوكلک دريدل دسياست څخه عبارت دي چې دايو مدبر کار دی. امام راغب اصفهاني (رح) دسياست په تعريف کې ددریو شيانو یادونه کړیده اودانساني فعالیتونو دارو، مداريې په دریو شيانو پورې مربوط بللی دی:

۱:- امارت الارض: يانې دځمکې پر مخ دساختماني او تعميراتي تمدن منع ته راوړل.

۲:- مکارم الشریعه: يانې دښو اخلاقو اختيارول.

۳:- تنفيذ احکام الله يانې دالله (ج) داحکامو نافذول.

امام ابوالحسن ماوردي چې په (۴۲۰هـ ق) كال كې وفات شوی دی په لازياتو صافو الفاظو کې یې دامطلب بیان کړی دی (الا امامته موضوعه في حراسته الدين والسياسة الدنيا) يانې اسلامي حکومت یو ډول قیادت دی چې ددين په

حفاظت او د دنیا په سیاست بنا دی، د دین له حفاظت څخه وروسته په چارو کې برخه اخیستل په سیاست پورې موقوف دي. حضرت ابو الوفا ابن عقیل بغدادی (رح) چې په کال (۵۱۳هـ) کې وفات شوی دی وایي: سیاست دهغو تدبیرونو نوم دی چې دهغې پواسطه خلک له یو بل سره د اصلاح او مصلحت پر لور نږدې کوي، فساد او خرابي له منځه وړي. حضرت شاولی الله دهلوی (رح) وایي چې سیاست او حکمت دهغه فن نوم دی چې دیو هېواد دوگړو ترمنځ د ټولنیزو اړیکو د څرنگوالي څخه بحث کوي. علامه ابوالبقي حنفي (رح) سیاست داسې تعریفوي: هر هغه تگلاره چې په حال او راتلونکې کې د انسان د نېټې او نېکمرغۍ ضمانت کوي سیاست نومېږي. ابن تیمیه (رح) وایي: حکومت یو امانت دی چې سیاست او عدل ساتل یې دنده ده.

د پورته تصریحاتو په بنسټ د سیاست مانا مکر، فریب، غولول، او جنگول ندي، بلکې سیاست دهغې پوهې نوم دی چې د خلکو ترمنځ وروړولي، مینه او محبت رامنځ ته کوي. حقیقي سیاست پوه هغه څوک دی چې د بڼه نظم او تدبیر نه پرته بهترین مصلح او د اخلاقو بڼه معلم هم وي. د پورتنیو تعریفاتو څخه داسې نتیجه په لاس راځي چې سیاست یو فن او پوهه ده چې د حکومت او ریاست نظم او نسق یې موضوع او مهمه دنده تشکیلوي. غرض او مقصد یې د مصالحو ساتنه او د خلکو ترمنځ اړیکې او ارتباط دیوې قاعدې او قانون په توګه کنترول دی، مسلمانانو تر مودو مودو د سیاست او حکمت څراغ روښانه وساته او زموږ باور دی چې دنړۍ په اوسني سیاسي شعور کې چې د عمومیت او حکومت په قالب کې د اختیاراتو کوم قوت ښکاري په هغه کې د اسلام د سیاسي دور ډېر لوی لاس دي.

د اسلامي پوهانو پرته غربي پوهان هم شته چې د سياست په اړه يې نظريات ورکړي دي چې معاصر پوهان سياست د قدرت تر لاسه کولو لپاره هلوځلو او کونښن ته وايي.

جرمني سياستپوه ماکس ويبر (۱۸۶۳-۱۹۲۰) زېږدیز کلونو کې ويلي دي ((سياست يانې په قدرت کې د ګلوون کولو لپاره کونښن يا هم پر قدرت د نفوذ درلودلو لپاره کونښن، هغه که د دولت په منځ کې وي او که د سياسي ډلو په منځ کې)) ياد نوموړي پوه له انده هره هغه هڅه چې د قدرت تر لاسه کولو او يا هم پر قدرت د نفوذ يا اغېز درلودلو په خاطر ترسره کېږي له سياست څخه عبارت دی.

يوبل جرمني سياست پوه مورګانتا (۱۹۰۴-۱۹۸۰) زېږدیز کلونو کې ويلي دي: ((سياست يوازې د قدرت لپاره مبارزه ده، نو د قدرت لوستنې ته سياستپوهنه وايي)) د دې پوه پراند هر هغه مبارزه چې د قدرت لپاره وي سياست دی، نوموړی وايي چې انساني ټولنه د قدرت پر سر له مبارزې څخه نه خالي کېږي او د قدرت لپاره مبارزه د انساني ټولنې خاصه ده. ارسطو هم ښايې انسان له همدې امله (سياسي ژوی) ګڼلی وي چې د قدرت لپاره مبارزه يې په خټه کې اغېزې ده، هغه بې سياسته انسان ته بې خاصيته ښاري ويلای دی يانې هغه انسان چې په ښار يا ټولنه کې ژوند کوي او په يوه يو ډول په سياست کې دخپل نه وي، داسې دی چې ګواکې هغه د ټولنې يا ښار خاصيت او صفت نه لري.^۱

^۱ سياسي جغرافيه، د پوهندوی کریم الله ليکنه، ۲۰۵ مخونه

^۲ کولای شي د سياست په اړه زيات معلومات د (اسلام او سياسي اندونه) ليکوال: مفتي محمد تقی عثمانی، (پوليتيکل ساينس ته يوه کتنه). ليکوال محمد معصوم هوتک. (بين المللي سياست ته يوه کتنه). ژباړه محمد صديق ظهير. (تاريخ افکار سياسي): ليکوال دوکتور عنايت الله خليل هدف. (اسلام و سياست). ليکوال: استاد سيف کتابونه وگورئ.

د جغرافيه سره د سياست د علم اړيکه

د جغرافيه علم د بشري ژوندانه د طبيعي محيط څخه بحث کوي او څرنگه چې جغرافيه د ژوندانه محيط دی نو ديو هېواد جغرافيا يې جوړښت په انساني خوښو، عاداتو، کلتور او سلوک باندې تاثير لري، چې همدا انساني مواصفات په سياست باندې ستره اغيزه لري. د لوړو غرونو او بې سرو پايانه درو او سيدونکي داستعمار په مقابل کې د کلک او پياوړي دريځ خاوندان وي. چې زمونږ د گران هېواد تاريخ او جغرافيه دواړه د دې حقيقت ښه ثبوت دی. د لوی سکندر څخه نيولې تر مغلو، فرنگيانو، شورويانو او نورو غربي وحشي يرغلگرو په مقابل کې زمونږ د غيور قوم نه ماتيدونکې مقاومت او مبارزه او د ښمن ته غاښ ماتوونکې ماتې ورکول دهغه جغرافيا يې لورينې نتيجه ده چې لوی الله جل جلاله زمونږ پر ملت کړې ده.

د بلې خوا په پرله پسې ډول په افغانستان باندې دنړۍ دسترو يرغلگرو او اشغالگرو د يرغل لوی لامل هم د دې هېواد جيو پوليټيک اهميت دی، چې د شرق په لوري د پرمختگ دروازه او دنړۍ د بام موقعيت هم د لويو عواملو د جملې څخه گڼل کېږي. د خيردره، د هر مز تنگي، د طارق اېنا، دنړۍ بام او داسې نور هغه جغرافيا يې موقعيتونه دي چې دنړۍ په سياست کې يې سترېدلو نونه راوستي دي^۱

^۱ د سياسي افکارو تاريخ، د پوهندوی ع، بصيرت ليکنه: ۲۲-۲۱ مخونه

سياسي جغرافيه

سياسي جغرافيه د بشري جغرافيه يوه څانگه ده چې په جغرافيايي چاپېريال باندې د سياست او قدرت له اغېزو څخه بحث کوي. او پر جغرافيايي چاپېريال د سياسي پرېکړو اغېز تر څېړنې لاندې نيسي. د نوموړي تعريف له نظره سياسي جغرافيه دنده داده چې د ځمکې منځ پر محلي، ملي او سيمه ييزو بېلا بېلو برخو ویشي.

➤ سياسي جغرافيه د سياسي تصميمونو اغېزې په جغرافيايي چاپېريال باندې د څېړنې او پلټنې لاندې نيسي.

➤ د سياسي جغرافيه ځانگړی رول محلي، ملي، سيمه ايزه کچې د سياسي فضا ساز ماندې کول دي.

➤ سياسي جغرافيه د فزيکي چاپېريال او د سياست متقابلو اغېزو (تاثيرات) څخه بحث کوي.

➤ دا څرې تعريف له مخې د جغرافيه ځانگړی رول د سياسي پدېدو، د فضايي تحليل او د سياسي کړنلارو د پېژندنې څخه عبارت دی.

➤ سياسي جغرافيه سيمه ايز توپيرونه او سياسي ورته والی د پرو نورو جغرافيايي توپيرونو او ورته واليو سره څېړي.

➤ سياسي جغرافيه د سياسي قدرت نقش (رول) زېږونه په جغرافيايي چاپېريال کې څېړي.

➤ په سياسي جغرافيه کې د انسان اغېزه لاندې مواردو کې مطالعه کېږي لکه: موقعيتونه، سرحدونه، ملکونه، ملتونه او منطقي.

➤ سياسي جغرافيه د قدرت د صاحبانو د سياسي تصميمونو مطالعه (څېړنه) په جغرافيايي چاپېريال کې ده. لکه د مملکت سياسي وېش او د جغرافيه پر منځ سياسي سرحدونه.

د سياسي جغرافيه موضوع: د سياسي جغرافيه اصلي موضوع ملک (هېواد) دی ، سياسي جغرافيه ، سياسي پدېدي ديو هېواد په داخلي فضا کې څېړي .په سنتي ډول لاندې مفاهيم مطالعه کوي:

هېواد ، سرحد ، ملت ، حکومت او ځمکه .

د سياسي جغرافيه قلمرو او ماهيت: سياسي جغرافيه دانساني جغرافيه يوه څانگه ده چې دنني آخري تعريف له مخې د سياسي جغرافيه ځانگړی نقش د سياسي پدېدو د فضا تحليل او د سياسي لرليدو نو پېژندنه ده .

هارتشنورن (Hharthishorn) په (۱۹۵۴ زېږديز) کال کې د سياسي جغرافيه لومړنی او ټولونه د منلو وړ لاندې منسجم تعريف وړاندې کړی .

(سياسي جغرافيه منطقوي سياسي توپيرونه او ورته والی او نور ډېری جغرافيايي توپيرونو او ورته واليو ترمنځ اړيکې څېړي) . د سيستماتيکې (تدريجي) او تيوريکې (نظري) جغرافيه په پراخوالي سره نوي تعريف ته اړتيا ليدل کېدله د شپېتمې لسيزې په اوآخرو کې د تعريف او څرگندو تغيراتو په نتيجه کې دا علم بربنډ او پايدار شو .

جکسون د سياسي جغرافيه اساسي پدېدو څېړنه په منطقه کې بولي . دوه تنه د جغرافيه پوهان دکوهن او رزنتال په نامه دنوي مېتودولوژي له مخې الگويې (نمونه) طرحه وړاندې کوي چې دانسان سياسي نقش په ټولنه کې او دهغه اړيکې له ملک سره او همداراز د دغواړيکو د حاصل نتيجې د سياسي نظام په تشکېل کې رغنده ونډه لري . پدې الگو کې دانسان سياسي نقش د سياسي ايډيالوژي په صورت ، سياسي ساختار او اجرائيوې تصميمونو کې ښودل شوی دي . سياسي لرليدونه د ټولنيزو قوتونه سره نه شلېدونکې اړيکې لري ، ځکه همدا ټولنيز قوتونه د سياسي بنسټونو ته شکل ورکوي او سياسي جريانونه د همدې بنسټونو له مخې عمل کوي . په همدې بنسټ سياسي نظام د ټولنيزو قوتونو ، سياسي جريانونو او جغرافيايي فضا څخه جوړېږي .

سياسي نظام هم پراخ طيف (گروپ يا ډله) لري چې يو سريې كاملاً اړت او بل سريې تر لږې نظامونه جوړوي. تقريباً ټول نظامونه خپل ځای د د غوړتو- تر لږ نظامونو په منځ کې لري. د سياسي نظام اړيکې د ملک سره مستقيمي او پراخه دي. د اړت (خلاص) نظام محصول متقابل ته اړ او (وابستگي) ده مثلاً د سکونت کولو الگو (نمونه)، منابعو څخه د گټو پورته کولو تمرکز بنسټونه، وړو دي بندرونو پراخول او نړيوالو عدالتونو پيدا کول د اړت نظام څرگندونه کوي.

د تر لږې نظام هدف خود کفائي ده. د سکونت پراگنده الگو (غېرې مجتمع) او د منابعو څخه په غېرې متمرکز او پراخ ډول گټه اخېستنه ليدل کېږي. پدې نظام کې رفاهي تسهيلات (سهولتونه) او امکانات مرکزي بڼه لري او د نړيوالو عدالتونو او شعارونو ځای ملي عدالتونو ته ورکول کېږي. پدې اساس د اړت او تر لږې نظام په وړاندې مشترک ليد او لرليد دهغو عدالتونو له کچې څخه اټکل کېدلی شي.

جغرافيايي سياست د جغرافيايي عواملو دا غېزو مطالعه د قدرت د صاحبانو په سياسي تصميم نيونه کې ده. لکه: د عوارضو، جغرافيايي موقعيتونو او طبيعي زېرمونو په هغو برنامه جوړونو کې چې سياسي هدف پکې په منځ بېول کېږي. جغرافيايي سياست (جيو پوليټيک) د قدرتونو تر منځ د همکاريو د اړيکو او ياد رقابت د مطالعې ته دهغو امکاناتو پر بنسټ وايي چې د جغرافيايي چاپېريال او يا جغرافيايي شرايطو رامنځته کړي وي. چې په سنتي ډول د اطلاعاتو لېدلو روتو او جغرافيايي تکنیکونو پر اساس د هېوادونو د خارجي سياست مسائل څېړي، له بله پلوه د نړيوالو مسائلو په حوزه کې چې د جيو پوليټيک د مطالعاتو قلمرو بلل کېږي په سنتي ډول د قدرت د مناسباتو په نړيواله سطحه جهاني قدرت ته د رسېدو لارې چارې او د قدرت د زياتولو او ټينګولو څخه بحث او څېړنه کوي.

او سمهال چې په نړيوال سياست کې کوم بدلونونه رامنځته شوي دي د جيو پوليټيک بحثونو ته يې زياته تنوع ورکړې ده او دا ځانګه نوې او تازه مفاهيم

ترڅېړنې لاندې نيسي. د دې مفاهيمو څېړنه د زمان او مكان په بستر كې د هېواد د امورو د ادارې لړۍ سره توجيح زياته مرسته كوي له همدې كبله څېړنې خلك جيو پوليټيک د سياسي جغرافيه مترادف مانا كوي اما په حقيقت كې دوى اصلي مانا د قدرت مندو هېوادونو په منځ كې رقابت ته وايي او يا لوى قدرتونه د لوړوالي تر لاسه كول په كوچني بعد (اړخ، خوا) كې بولي، ولې په ستراتيژيک بحث كې جيو پوليټيک د خاورې د عرضې بشپړ تيا د ساتنې په مانا اطلاق كېږي.

د سياسي جغرافيه د بحث وړ مسايل

سياسي جغرافيه سياسي پدېدي ديو هېواد په داخلي فضا كې څېړي په سنتي ډول د لاندې مفاهيمو لرونكې وي لكه خاوره، ملت، حكومت او سرحد.

نظردې ته چې يوه هېواد د سياسي جغرافيه د مطالعاتو په منځ كې ځاى لري درې عواملو (ملت، حكومت او خاورې) له اړيكي څخه هېواد تشكيلېږي په همدې ډول ټول هغه موضوعات چې له دې مفاهيمو سره اړيكي لري لكه د قومي مسايلو درېښود ا كول د مهاجرتونو جريانات، د ښاري نواحيو د سياسي قدرت تحليل، د هېواد په كچه د سياسي قدرت فضايي تحليل د هېواد تقسيمات او مكاني رقابتونه، محلي دولت، د سياسي قدرت تمرکز او عدم تمرکز، د انتخاباتو جغرافيه دا ټول هغه مسايل دي چې په هېواد پورې تړلي دي چې نن ورځ په سياسي جغرافيه كې د پاملرنې او څېړنې لاندې قرار مومي له بله پلوه د نړيوالو مسايلو په حوزه كې چې د جيو پوليټيک مطالعاتو قلمرو بلل كېږي په سنتي ډول د قدرت د مناسباتو په اړه په نړيواله كچه او جهاني قدرت ته درسيږي و ټينگښت او د قدرت زياتوالي څخه بحث او څېړنه صورت مومي او س وخت چې په نړيوال سياست كې كوم بدلونه منځته راغلي جيو پوليټيک مسايلو ته يې نوې لاس ته راوړنې وربخښلي او د سياسي جغرافيه د اڅانگه نوي او تازه مفاهيم تر بحث لاندې نيسي. د دغو مفاهيمو څېړنه د زمان او مكان په

بستر کې د هېواد د امورو د دارايي سره توجيهي مرسته کوي چې په لاندې ډول د غومفاهيمو ته اشاره کوو .

ملت : د انسانانو هغه ډلې ته ويل کېږي چې د شريک فرهنگ ، نژاد ، رسنيو او د يوې ژبې او يو واحد حکومت لرونکي او يادواحدلرلو په هڅه کې وي .

حکومت : حکومت د سياسي جغرافيه د يوه برخه ده مگر له يوه پلوه سياسي جوړښت د جغرافيايي چاپېريال اداره کوي اوله بله پلوه دا يو مفهوم دی چې د سياست نقش او رول په جغرافيايي چاپېريال کې متمرکز کوي او سياسي بڼه لري . - حکومت شکل نيونه او اغېزې په چاپېريال باندې جغرافيايي بحث دی .

- د حکومت د ټينگښت اعمال حقوقي بحث دی .

- د خاورې اداره د حکومت له پلوه په سياسي علومو پورې تړلی بحث دی .

خاوره (سرزمين) : خاوره د يوه هېواد افقي او فزيکي څېره ده ، خاوره هم سياسي مفهوم او هم جغرافيايي مفهوم بلل کېږي . څرنگه چې د ځمکې د جغرافيه څېره د سياسي جلاوالي بنودونکې ده د سياسي جريانونو له خوا سازمان ورکول کېږي هغه څه چې په مکان کې قرار نه لري هغه وجود هم نه لري . (ارسطو)

هېواد : دنړۍ نني هېوادونه په يو ځل ندي راغلي بلکې دا هېوادونه په ځېنو مواردو کې د پېړيو په ترڅ کې پراخوالی موندلی او منځته راغلي او په ځېنو مواردو کې ممکن هېوادونه دنورو هېوادونو په خوښه او غوښتنه په ټول منځ ته راشي . مثلاً : د البانيې هېواد په (۱۹۱۳ زېږديز) کال کې د جهان په نقشه کې راښکاره شو (منځ ته راغی) دا ځکه چې اروپايي قدرتونو ، نه غوښتل د دغه مهمې سوق الجيشي منطقي باندې د کنترول په سرخپل منځ کې په شخړو لاس پورې کړي .

د يو شمېر هېوادونو په اړه تصميمونه د خارجي قدرتونو لخوا د هغوی د استعماري گټو د تامين په خاطر نيول کېږي لکه : فلسطين ، سوريه ، عراق او کينيا .

دهېواد تعريف: هېواد يو سياسي واحد دی او د دغو سياسي واحدونو مجموعه دنړۍ سياسي نقشه تشيککوي يو هېواد د جوړښت له اړخه په دريو عناصرو پورې تړلی دی.

۱. خاوره

۲. ملت

۳. حکومت

د حکومت له خوا د خاورې د اداره کولو مېکانيزم پراساس د ملت اداره دغه درې عناصرو له بله سره پيوند (يوځای) کوي او د دغو درې عناصرو د پيوند لوسره دهېواد مفهوم واقعيت مومي او دغو عناصرو له ډلې څخه د هريو له منځه تلل دهېواد مفهوم تر سوال لاندې راولي.

په نړۍ کې د سياسي جغرافيې بدلونونو ته يوه کتنه

د سياسي جغرافيې پيدايښت د يوې منسجمې انساني جغرافيې د يوې څانگې په توگه د دې پېړۍ له پدېدو څخه ده. ولې دا په دې مانا نه ده چې پخوانيو فيلسوفانو اولويولېکوالانو د سياست متقابلو اغېزونه په هراړخيز شکل او هم فزيکي چاپېريال کې کومه پاملرنه نه لرله، د هرودت، افلاطون، ارسطو، فېسکيو او هيگل له لېکنو څخه داسې معلومېږي چې ليکوالانو سياسي جغرافيې ليدلوری له خبرتيا پرته دا ډول مستقلة څانگه د انساني جغرافيې تر عنوان لاندې تحرير کړې ده. متقدمانوله منځه ارسطوپه ځانگړې توگه د يواځې دال دولت ته په شکل ورکولو سره د سياسي جغرافيې ځېنوم فاهيموته ژورې پېښې پيدا کړي هغه ديو بنارد پلازمېنه کېدو لپاره يو ډول شرطونه لازم گڼل او د پوځ ترکيب او سمندري ځواکونو د سرحدونو څرنگوالی، د ډېری عواملو په اړوند بحث کړی دی او په دې ټولو بحثونو کې د فزيکي چاپېريال ماهيت په ځانگړې ډول داوب او هوا په عنوان يوتعين کوونکي عامل ته اشاره کړېده. د ارسطو څخه درې پېړۍ وروسته

استرابو يوناني جغرافيه پوه يو کتاب په (۱۷) ټوکونو کې ليکلی چې په واقعيت کې دهغه وخت د پېژندل شوي نړۍ څخه يو ښکارنده توصيف و.

په منځنيو پېړيو کې

په منځنيو پېړيو کې علم او پوهه په اروپا کې د مذهب تر سپورې لاندې راغله په داسې حال کې چې په اسلامي نړۍ کې جغرافيه د سوداگرو، تاريخ ليکونکو، سيلانيانو او مسلمانو فيلسوفانو په منځ کې رواج وموند. ابن خلدون يوه تن مسلمان مورخ فيلسوف او جامعه پېژندونکي يوله هغه ليکوالانو څخه وو چې دا وړدو سفرونو څخه وروسته په ۱۴ پېړۍ په خپل کتاب کې د قبېلې او ښار په اړوند لېکنه کې د طبيعي چاپېريال په رول کې دغه واحدونو ته تعين کوونکو عواملو په توگه اشاره کړې ده.

۱۹ پېړۍ په وروستيو کې کارل رېتېر په برلين کې د دولت د پرمختگ نظريه د ابن خلدون له نظريې سره مشابې وبلله چې ۵ پېړۍ مخکې يې له ده څخه وړاندې کړې وه خپه دې توپير سره چې د نظريه يې د ژوندې موجود سره قابل د قياس گڼله په همدې دليل دې نظريې ته Organism نظريه وايي.

په نوې دوره کې

په سياسي جغرافيه کې بدلون د الماني فريدرېک راتزل څخه پيل کېږي. راتزل په سياسي جغرافيه کې د نويو مفاهيمو او مېتودولوژي پلا رگڼل کېږي. راتزل د سياسي جغرافيه کتاب لومړنی کتاب دی چې تر همدې عنوان لاندې ليکل شوی دی. راتزل د جيو پوليټيک بنسټ اېښودونکی څخه شمېرل کېږي.

که څه هم راتزل په خپله ځان ته دغه اصطلاح نه ده کارولې، راتزل دهغه جغرافيه پوهانو له ډلې څخه دی چې په ټولنيزو اوونيزم باندې عقېده درلوده هغه په خپل

کتاب کې دوه عواملو ته يانې وسعت (پراخوالی) او بل جغرافيايي موقعيت ته اشاره کړې ده د جيو پوليټيک د پرمختگ سره سم د سياسي واحدونو په ځانگړې توگه دولت د مطالعې باندې تمرکز د وره پيل کېږي او تر نن پورې دغه لړۍ روانه ده د ۲۰ پېړۍ د پړو پياوړو جغرافيه پوهانو د خپلو نظرياتو په وړاندې کولو سره د دولتونو د پيدا ايښت او بقا څرنگوالی د دوی مطالعاتو په وړاندې بيلو کې رځنډه رول لري د ۲۰ لسيزې په پيل کې د سياسي جغرافيه کې د څو نويو لارو چارو پيدا ايښت د ذکر وړ دی دغه بدلونونه کولای شو په څلورو عمده برخو کې وڅېړو.

۱. د څېړنې وړ د موضوعاتو په مقياس کې تغير: پخوا سياسي جغرافيه پوهانو په سنتي ډول په لوی مقياس کې د مسایلو څېړل د دولت په سطحه په مستقله توگه په نړيواله کچه ترجيح ورکوله په داسې حال کې چې نن سل په سلو کې څېړنې په محلي سطحه او يا کوچني مقياس کې صورت مومي.

۲. د څېړنې وړ مطالعې وړ موضوعاتو کې ځای پر ځای والی.

۳. د نوي مېتود لوژي (تگلاره) پلي کول.

۴. نويو نظرياتو ته د پام وړ توجه.^۱

^۱ د سياسي جغرافيا په اړه کولای شئ زيات معلومات د (جغرافيه سياسي) د پوهاند حميد الله امين ليکنه او (جغرافيايي سياسي جهان) د پوهاند عبدالقدير رويان ليکنې وگورئ

دوهم څپرکی د افغانستان تاريخي نومونه

۱. اريانا

افغانستان په پخوا زمانه کې د اريانا په نوم يادیده، دغه نوم د هندو اروپايي ديوې قبيلې دنوم څخه اخستل شوی، چې البته نوموړې قبيله دنوروشاه وخوا نږدې قبيلوپه پرته له ځان شريف، بادار، داخيارا توخاوند او د يادولو وړ صفتونو څښتنه وه.^۱

اريانا د افغانستان ډېر لرغونی نوم دی چې داويستا (له ميلاد څخه زرکاله مخکې)



له وخته تر پينځمې زېږديزې پېړۍ پورې، د يونيم زرکلونوپه ترڅ کې دغه هېواد ته ورکړل شوی و، اريا و چې د (اريا او سيدونکي) مانايې ورکوله. په اويستا کې دغه نوم د اريانا په بڼه راغلی دی، چې دهغه په وړاندې بيا د تورو يانا نوم و، يانې

^۱ د افغانستان جغرافيه، د پوهاند محمد ظريف تڼيوال ليکنه، ۱۳مخ

توريایې اریایان چې له جیحون څخه پورې غاړه یې زوړ ژوند درلود. په هر حال د افغانستان همدغه نوم د ایریانا او اریانا نوم و، چې وروسته بیا د پارسه (فارس) په هېواد کې د لېږد لون په راوستلو سره د (ایران) په بڼه ومنل شو.^۱

د هغې لویې جغرافیایې منطقي پخوانی نوم چې اوسنی افغانستان پکې پروت دی په تاریخي اثارو کې د اریانا په نامه ثبت شوی دی او د ۵۰ او ۷۰ درجو شرقي طول البلد او ۲۵ او ۳۵ درجو شمالي عرض البلد په منځ کې موقعیت لري.

د افغانستان لومړی نوم اریانا دی. مشهور مؤرخ ویلسن H.H.Wilson لیکي چې په پخوانیو وختونو کې افغانستان د هغه ځمکو څخه عبارت و چې د هند او فارس تر منځ پراته وه، پخوانیو یونانیانو ورته اریانا Ariana په پخواني فارس کې ورته ایریا Airya یا ایریانا Airyana په سانسگرت کې ورته ایریا Ariya او په زنده کې د ایریا ویجو Eriveejo په نامه یاد شوی. دا کلیمه او د ایریا Arya کلیمه د سانسگریټ نه اخیستل شوې.

ایرید لور، د قدر وړ او ښاغلي په معنا راغلي او اریانا د لوړو خلکو ځای و. یونانیانو یوازې د سکندر او یا د هغه نه لږ وروسته دا کلیمه افغانستان ته استعمال کړې.

د اریانا نوم د ۱۰۰۰ کال قبل المیلاد نه تر ۵۰۰ میلادي کلونو پورې استعمالیده. د اریایانو ژوند په زراعت ولاړ و، دوخت پرمختللي خلک وو. کلاگانو یې برجونه درلودل او په برجونو بېراغونه رپیدل چې د دوی د دېدې نمایندګي یې کوله. کله چې د اریایې ژبونوم اخیستل کېږي، په هغو سره مطلب کله هندو اروپایې (پیرسیک - لویدیځي، باختري - مرکزي باختراو هندي ختیځي) ژبې وي. او کله کله ورنه مطلب یوازې باختري او پیرسیک ژبې وي، چې په عنعنوي ډول د (ایراني ژبو) په نامه هم یادېږي. (ایراني ژبې) د غوګرو پونوته ویل یوازې یوه اصطلاح ده، چې په علمي دلیل برابر خبره نه ده. یانې که پیرسیکو ژبته (ایراني)

^۱ افغانستان د تاریخ په تگلوري کې، دمیر غلام محمد غبار لیکنه، د پوهاند دودیا ل ژباړه، ۹ مخ

وويل شي مجازلري، اما باختري هيڅکله ايران ته نشي منسوبيدلای. ځکه نودغه ډله ژبې زه د (اريایي) په نامه يادوم اودريواړو گروپو مجموعه (هندو اريایي) بولم.

اريایي مړې ژبې دادي: اويستا، منځنۍ پارسي، سوغدي، لرغوني خوارزمي، باختري، ساکي، ميدي ژبه، سکېفي ژبه او پارتیاني ژبه^۱. د اريانا کليمه د اريایانو د ټاټوبي له پاره استعمال شوې ده. اريایان سپين پوستي خلک وه چې د لوی مهاجرت (۲۰۰۰-۲۵۰۰) ق.م په شا او خوا کې يې د چين د شمال له د بنسو او منگولېا څخه د لويديز او جنوب لويديز په لور مهاجرت وکړ، لومړی د اکسوس په شمال کې په هغه ځای کې چې د اريايو بجه په نامه يادیده، ځای په ځای شول ددوی شمېر د وخت په تېریدو سره زیات او دامو سیند جنوب ته را تېر شول چې له هغه ځايه یوې برخې د جنوب او جنوب ختیځ خوا ته د هند په لوري او بلې برخې د لويديځ په لوري پارس او وړاندې د اروپا قارې ته مهاجرت وکړ. دامو د سیند په جنوب کې د هندوکش په شمالي او جنوبي درو کې له مېشته کېدو وروسته د اريایانو لوی مدنیت او دولتونه جوړ شول. هغه لومړني اريایي دولتونه چې په تاریخ کې دهغوی په هکله څه ناڅه معلومات شته د پیشدادیانو، کېا نیانو او اسپه کورنۍ دولتونه د یادیدو وړ دي چې د موجودیت وخت يې د (۲۰۰۰-۲۰۰ ق.م) تر منځ اټکل شوي دي.

په هر حال همد ا اريانا او يا اريانا نوم ؤ چې په راتلونکې کې به د پراندک توپیر سره د فارس په هېواد (ايران) تبدیل او قبول شو.

د اريانا ښارونه عبارت دي له بلخ، کابل، کاپيسي، اوبیان، ارتکانا، بست، فراه، پروفتازیا، اراکوتس، ازولا یا وزولا، فوکلیس، نیسیا، نگار، هیلو، ناکی او بامیکان څخه دي.^۲

^۱ د افغانستان ژبې او توکمونه، د سرحقق دوست محمد دوست شینواري لیکنه، ۹۸ مخونه

^۲ اريانا، دکهنزاد لیکنه ژباړنه مشرتري. ۱۱۲.۹۰ مخونه

د ميلاد څخه ۳۰۰ کاله وړاندې په اريانا کې (باخترينه) د نفوسو د زياتوالي له امله دوه قېلې د ماد او فارس پڼوم لويديځ خوا ته د نويو څړځايونو او اوسېدو ځايونو د پيدا کولو د پاره و خوځېدې.

په اوومه (۷) م ز پېړۍ کې د ماد قوم چې اريايې توکمه او اريايې ژبي تېروو. په اسوري ډېر ليکونو کې د دوی مرکز هگمتان، د هيرودوت په ليکنه کې اگمتان، (همدان) و. د هيرودوت په وينا له (۷۰۱ م ز کال څخه ۵۵۰ م ز) پورې څلور مادي پاچاهانو حکومت کړي دي.

۱- ديوکس ، Deiocas د هياکو زوی (۷۰۸-۲۵۵ م ز)

۲- فريا اورتس د ديوکس زوی. (۲۵۵-۲۳۳ م ز)

۳- استياگس ، Asteyages (اژدهاک) د هوو خسر زوی (۵۸۵-۵۵۰ م ز) د ۳۵ کاله پاچاهۍ وروسته د ماد دولت پای ته ورسېده، او ځای يې هخامنشيانو ونيو، هيرودوت په ويناد ماد دويم پاچا فرورتيش د اړين استوگنو ټولې ختيځې ځمکې د باختر او جيحون تر غاړو پورې نيولې وې.

د ماد پر پېر د اريايې خلکو يو تېر چې پارسوا نومېده، له شمال څخه جنوب ته لاړهغو ځمکو کې مېشت شول، چې وروسته د همدغه تېر د نامه له امله پارس وبلل شو.

د پارسي شپږو تېرونو په منځ چې په ښار کې اوسېدل يو هم پارساگاد وه، چې مشري يې هخامنش (۷۰۰-۲۷۵ م ز) نومېده، او د ده له پښته د هخامنشيانو په نامه پاچاهان وزېږېدل.

تاريخ پوهان د دې تابلو په جوړښت يوه خوله ندي، خو هغه څه چې ايران باستان ترتيب کړي ترنورو غوره ښکاري.

هخامنشي پاچاهانوله (۷۰۰ م ز) څخه د ايالتي اميرانو په توگه د مادي پاچاهانو تر ادارې لاندې په ايلام کې حکومت کاوه، او د ماد وروستي پاچا ستياگس چې يوناپوه سړی و، خپله لوري يې دريم داريوش هخامنشي کمبوجيه

ته ورکړې وه ، چې دهغې له نسه کوروش (سيروس) وزېږېده ، هغه د ستياگس په ضد پاڅېده او له منځه يې يوړه ، په (۵۵۹ م ز) کې د يوې لوي شاهنشاهۍ بنسټ کېښود چې د ايران د فلات ټولې سيمې پکې راتللې .

که څه هم د کوروش د هخامنشي کورنۍ اووم پاچا و ، خو د دې کهاله لومړی لوی فاتح گنل کېږي ، وروسته تر هغې چې لويديځ خواته يې د مديترانې تر غاړو پورې هېوادونه ونيول ، د فارس ختيځ خواته يې مخه کړه ، گرگان ، پرثوه (پارت) اريا (هريو ، هرات) چې پلازمېنه يې ارته کنه Artacana وه ، زرنگه (درنگه ، درنگيانه) اوسنی سيستان د اتماندروس (هيتومنټ ، هلمند) سيند په غاړه ، هاوروتيش (هرووتتي ، اراکوزيه) ارغنداب ، دکوفن (کوبهه ، کابل) د سيند ناوه ، داوپيري سيند (پارپاميزاد ، هندوکش) غرونه ، د گندهارا ولايتونه (له ننګرهار تر سندرغاړې پورې) ، باخترش (بکتریه ، بلخ) ، سکاھومه گاو (پامير) تر غرونو پورې ، او همدارنگه يې دامو اخوانه سوگودو (سغد) تراورکسارټس (سيردريا) ، د حينهوه او (هوارزمه) او مرگيانا (مرو) ډاگونه او د بنستونه له هخامنشي هېواد سره وتړل . کوروش په (۵۲۹ م ز) کال په يوه جگړه کې ووژل شو ، دريم کمبوجيه د ده په ځای کېښناست ، د ده فتوحات يې تعقيب کړل ، چې د مړينې په وخت يې هېواد د لويواو پراخه هېوادونو څخه وو . د اريوش د دې کورنۍ نهم پاچا (۵۲۲ م ز) د پلار وروسته په تخت کېښناست د يونان څخه تر هند پورې پدې لويه ساحه کې يې حکومت کاوه .

د اريوش په (۴۸۲ زېږديز) کال کې مړ شو ، د هخامنشي واکمني د مدنيت او فرهنگ اثار په افغانستان کې هم پاتې شويدي . په پارس ، شوش ، مصر ، او الونديه غره او نورو ځايونو کې د اريوش ځينې لېکنې پاتې دي ، چې په مصري ، شوشي ، او ميخي ليکدود ليکل شوي وو . د دغو ډېر لېکنو څخه غوره لېکنې د پارس په نقش سېتم او بستون کې له د اريوش څخه پاتې دي په هغې کې

د اريوش د هغو هېوادونو نومونه ليكلي دي، چې د ده تر واکمنۍ لاندې وو، هغه چې زموږ د هېواد تاريخ پورې اړه لري دادي.

۱- پرتوه (خراسان او گرگان)

۲- باخترش (بلخ)

۳- سوغوده (سغد) اوسنې سمرقند.

۴- کرمانيه (کرمان)

۵- گدووزی (د افغانستان سويلي سيمې تر سمندر پورې.

۶- زرنګه (زرنج)

۷- هره يوه (هرات)

۸- او ارزاميه (خوارزم)

۹- گران (کابل او پېښور)

۱۰- هندوش (سيند)

۱۱- ته ته گوش، (د کوهاټ، بنو او خټکو سيمې)

۱۲- سکه هومو ورکه، د پامير خواشاه سيمې.

۱۳- سکه تيگر خنوده (د تېره خوله خاوندان)، ساکه يان.

۱۴- سکه تيه تر دريا (د سند خواته ساکيان.

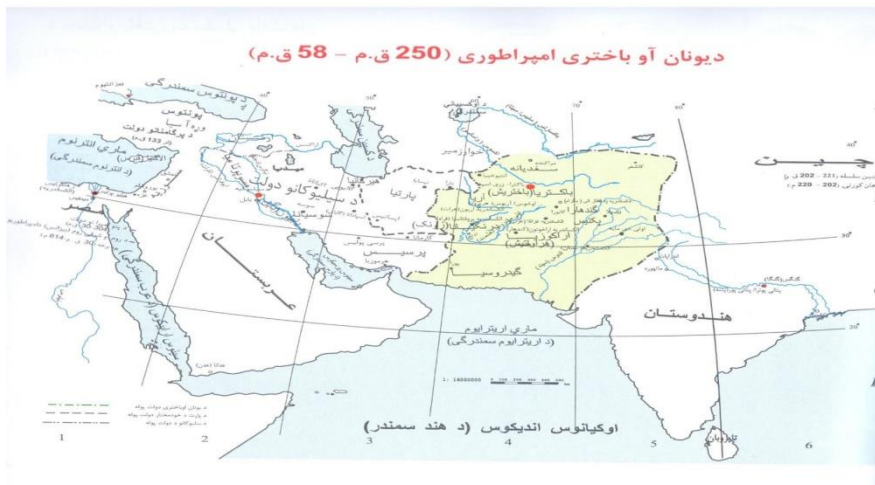
۱۵- هراورتيش، (ارغنداب، اراکوزيه)

د اريوش پراخه هېواد ۳۱ ولايتونه (ساتراپي) درلودل، په هغې کې ټول اوسنی افغانستان، پورتنی ټول ولايتونه او خپرمه ځمکې شاملې وې. يوازې همدومره ويل کېدای شي چې له (۵۵۰ م ز) يانې د اريوش له راتلو څخه بيا تر (۳۳۱ م ز) پورې د هخامنشي شاهنشاهي د سکندر مقدوني په لاس له منځه تللي، داريانا خاوره، د هخامنشي لوي شاهنشاهي يوه برخه وه، او ان د سنده اخوا پنجاب يوه برخه هم ورپورې تړلې وه^۱

^۱ د افغانستان لنډ تاريخ، د پوهاند عبدالحی حبيبي ليکنه مخونه ۳۹، ۳۵

۲. یونان او باختر

هغه وخت چې مقدوني سکندر په (۳۳۲ م ز) کې پردې خاوره یرغل وکړ، ددې هېواد په تاریخ کې یو بل څپرکی پرانستل شو، پدې مانا چې د سکندر د یرغل وروسته یو شمیر یونانیان پدې هېواد کې مېشت شول چې ددې خاورې د وگړو سره یې په فرهنګي، فکري او ټولنیزو حالاتو کې د پیوستون له امله دا پایله شوه چې یوناني وگړو ددې خاورې د اوسیدونکو سره یو ځای د یوناني کلتور یا فرهنګ مدنیّت بنسټ کېښود، دا فرهنګ چې د دوه اریایې او یوناني تمدنونو او فرهنګونو څخه دا اختلاط په پایله کې را پیدا شوی و د یونان او باختري تمدن (Greco Bactrian) په نوم یې شهرت پیدا کړ چې پدې وخت کې دا خاوره د یونان باختري دولت یا باختري په نوم نومول شوې وه^۱



^۱ د افغانستان سرحدونه، د پوهندوی کریم الله لیکنه، ۳۷ مخ ددې موضوع په اړه نور معلومات (افغانستان تر شاهنامه) لیکوال: ښاغلي احمد علي کهزاد، (اریانا یا افغانستان) لیکوال: ښاغلي نجیب الله، (اریانا) لیکوال: احمد علي کهزاد، (لرغوني اریانا) لیکوال: ښاغلي رحمت اریا، (لرغوني اریایان) لیکوال: ښاغلي خیر محمد ساد لیکنې وگورئ

د يونان او باختري مدنيت ځانگړنې

لرغونی افغانستان د زيات شمېر مورخينو او څېړونکو له نظره خورا ارزښتمن ټاټوبي گڼل شويدي. انگليسي نامتو مورخ تاييني افغانستان د لرغونو مدنيتونو د يوځای کېدلو د ټاټوبي په نوم ياد کړی دی. جاپاني لرغونپوه ماوريزيوتوزي لرغوني افغانستان ته د سوداگري او راكړې وركړې څلور لارې نوم وركړی دی. علامه حبيبي افغانستان په سيمه کې د لرغونو مدنيتونو د زانگو په نوم نومولی دی. په دې ترتيب نور القاب او عناوين هم د لرغوني افغانستان د ارزښت او وړتيا په اړه ياد شوي دي. د هغولرغونو مدنيتونو له شمېره يو هم د يونان باختري مدنيت دی چې په افغانستان او سيمه کې د يوه نامتو تاريخي مدنيت په توگه پېژندل شويدي. يونان باختري مدنيت له اړه د دو مدنيتونو ټولگه ده، دا دوه مدنيتونه چې يو يې د يونانيانو په وسيله د هغوی سريوځای افغانستان او سيمي ته را رسيدلی مدنيت، او بل يې په باختر کې د ځايې اوسيدونکو مدنيت وو چې د لرغونو اريايي مدنيتونو پر بنسټ يې وده کړې وه. ددې دواړو مدنيتونو يوځای والي په سيمه او لرغوني افغانستان کې د نوي مدنيت بنسټ کېښود، چې په تاريخ کې د يونان - باختر مدنيت په نوم پېژندل شويدي.

يونانيانو په خپل هېواد کې د لوړو فکرونو او آندونو نامتو پېروانه يوه بل پسې تېر کړې و، چې يو پېروايې د هيراکلت، افلاطون، بطليموس او نورو فيلسوفانو پېرو، دا پېرو د يوناني امپراتورۍ سره يوځای وغوړېدي. د ودانيزو چارو بېلابېلې تجربې يې ازمويلې او کارولې وې، چې داريک، ايونیک او کورنتين بېلگويې نړيوال نوم وگاټه د پټي جوړولو هنر د يونانيانو له لورې په خورا لوړ کيفيت پيل او او هغه ته يې پايښت ورکړ، مايرن، پولې کليتوس، پيدياس او يو شمېر نور يې د پټي جوړولو هنر په برخه کې د شهرت لوړو پوړيو ته ورسيدل، او په دې ډول نورې مدني لاس ته راوړنې يې په خپل هېواد کې درلودې، يونانيانو دخپلو فتوحاتو سره يوځای خپل مدني لاس ته راوړنې هم د ځان سره تړواک لاندې سيمو

ته لېږل. چې بېلگې يې په ټولو تر لاس لاندې سيمو او په ځانگړې توگه لرغوني افغانستان کې څرگندې دي.

يوناني معمارانو د عسکر کوټونو لپاره داسې ځايونه غوره کول چې ددو يادرو لورو به د طبيعي مواعو په مرسته ساتل کېدل او يا يې د ساتنې شونتياوې درلودې، او يوه خوا به يې د خپلو ځواکونو په مټ ساتل. د ودانيو دا ډول د افغانستان په بېلا بېلو برخو کې ليدل کېږي، چې د بېلگې په توگه د ای خانم لرغونې سيمه چې د کوچي او آمو سند په تقاطع کې ودانه شوې ده. د بگرام لرغونې سيمه يوه بله بېلگه ده چې د شتل او پنجشېر سيندونو د تقاطعو پر ټاټوبي جوړ شوي دي. ددې ترڅنگ په ای خانم کې کورنيتين ډوله سرستونيو شتون د يوناني معماري صنعت اغېزه جوته وي. پټي جوړول د يوناني هنري يوه بله بېلگه ده چې په لرغوني افغانستان کې يې د افغاني هنر مندانو په مټ زياته وده وکړه. دا هنر د باميانو او نورو پټيو په شتون سره په ورستيو دورو کې د نړيوال فرهنگي ميراث په توگه پېژندل شوي دي. د يوناني ليکدود زياتې بېلگې د ډبرليکونو پر مخ زياتې ليدل کېږي چې هغه مهال د هېواد په بېلا بېلو برخو کې معمول و. دا ليکدود نه يوازې د لرغوني افغانستان د تاريخي پېښو په اړه ډاډمن اخځونه دي، بلکې په افغانستان کې د يوناني علمي بهيرد غوړيدلو استازيتوب هم کوي. د يوناني تمدن بېلا بېلې بېلگې چې ودانيو جوړولو په مېتودونو، د پټيو جوړولو په مهارتونو او د ليکدودونو په کارونو کې ليدل کېږي، د افغانانو په مټ يې په افغانستان او سيمه کې وده او پراختيا وموندله، لومړی او لسونو دا نوښتونه ومنل او بيا يې په خپلو سيمو کې د تعمير او زياتولو لپاره کار او زيار وگاډه. د همدې امله په يونان باختري دوره کې ټولې يوناني مدني لاس ته راوړنې يوناني پاته نه شوې، په افغاني بڼه يې وده وکړه او د يوه گډ مدنيت څېره يې پيدا کړل، چې په لرغوني تاريخ کې د يونان - باختر مدنيت په نوم پېژندل کېږي.

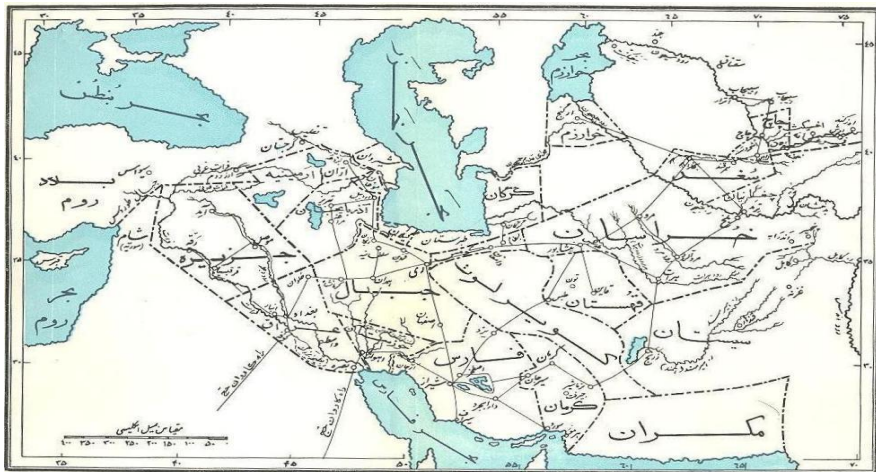
. <http://www.salaamtolana.org/fullstory.php?id=۳۴۴۲>

۳. خراسان

خراسان د دوو تورو مرکب دی چې "خور" د لمر او اسان د خای مانا ورکوي. ښايې دانوم په پارس کې دهغې سيمې لپاره کارول شوی چې ددې په ختيځ يا لمرخاته اړخ ته پراته وو.

د خراسان کليمه چې د لمرخاته او ختيځ مانا لري وروسته تر دريمې زېږديزې پېړۍ راپيدا شو او له پېنځمې زېږديزې پېړۍ څخه تر نولسمې مسيحي پېړۍ پورې د يونيم زر کلونو په ترڅ کې د افغانستان نوم وو.^۱

د اتمې پېړۍ مورخ ابو الفداليکي: خور (خور) د لمر او (اسان) د يوه شي د خای مانا ورکوي. يانې مطلع الشمس يا ختيځ. نور عربي مورخينو هم ددې کليمې په ژباړه کې د فارسي اصلي مانا مراعات کړې ده او په غالب گومان د خراسان يا افغانستان هېواد يې د ختيځ او ځيني افغاني پاچاهان يې هم د ختيځ د پاچاهانو په نامه ياد کړي دي.^۲



^۱ افغانستان د تاريخ په تگلوري کې، د غبار ليکنه، ژباړه پوهاند دودپال، ۹ مخ

^۲ خراسان، د مير غلام محمد غبار ليکنه، ژباړه، رحمت الله هوتک، ۴ مخ

د پارس سلطنت په درېم مېلادي پېړۍ کې دخپلې خاورې شمال ختيځې برخې د خراسان په نوم يادولې. د سلطنت د پراخېدو او کمېدو سره سره د خراسان خاورې هم بدلون موندلو. د ترکمنستان، مرو، د افغانستان فارياب، هرات او د ايران نيشا پور او د طوس (مشهد) ښارونه به تل په خراسان کې شامل وو. هرات د خراسان د ملغلرې په نوم شهرت لرلو.

د اسلامي خلافت په اميه او عباسي دورو کې خراسان په څلورو برخو وېشلی و چې په ټولو کې يو يو ښار مهم مرکز و. دا د نېشاپور، مرو، هرات او د بلخ ښارونه وو.

په وروستيو کې په خراسان کې د ايران سبزوار، د ازبکستان ثمرقند او بخارا، د تاجکستان ترميز او بلخ پکې شامل شول او دا به يې د لوی خراسان په نوم يادول. د (۱۴ او ۱۲ پېړۍ) تاريخونه وايي چې کندهار، زابل غزني او کابلستان د خراسان او د هندوستان ترمنځ پراته ملکونه وو.

په شپاړسمې مېلادي پېړۍ کې مغلي بابر پخپلو يادښتونو کې ليکي چې د خراسان نه کومې تجارتي قافلې هندوستان ته روانې نو په کابل کې ضرور ايسار پرې. د غبار تاريخ وايي چې خراسان هغه و، چې په ختيځ کې د بلخ په شمال کې او د مروې په جنوب کې سيستان نېشا پور او د هرات په لويديځ کې و. د خراسان لويه برخه اوس د افغانستان او د مرکزي اسيا ملکونو کې پاتې ده خو ايران دا نوم ځان سره وساتلو. اوس د دې يوه صوبه د خراسان په نوم يادېږي.^۱ د خراسان کليمه په زړه پارسي کې د ختيځ يا ختيځو ملکونو په مانا استعمال شوې ده او د اسلامي دورې او له هغه نه مخکې مورخينو او ليکوالو په اثارو کې

۱. تزک بابري- اردو ژباړه- رشيد اختر ندوي، ۸۲ مخ

۲. جغرافياي تاريخي افغانستان- د ښاغلي پوهاند علامه عبد الحی حبيبي ليکنه- ۳۰۸ مخ،

د پارس ختيځې ځمکې ته ويل شوی چې په غالب گمان لومړنی استعمال يې د ايران د ساسانيانو د وخته شوی دی.

د خراسان نوم لومړی د افغانستان د شمال لويديزې يوې محدودې ساحې ته او وروسته بيا ټول افغانستان ته ويل شوی دی.

د تاريخ په هغه دوره کې چې دا جغرافيايي سيمه چې اوسنی افغانستان پکې پروت دی د خراسان په نامه يادیده، دا لاندې دولتونه او امپراطوري تېرې شوي دي:

۱- د خراساني ابو مسلم دولت (۷۴۲-۷۵۴ زېږديز) کلونو پورې پلازمېنه يې د مرو يې نار

۲- د طاهريانو دولت (۸۷۲-۱۸۲ زېږديز) کلونو پورې پلازمېنه يې لومړی هرات، وروسته نېشاپور

۳- د صفاريانو امپراطوري (۸۲۰-۹۱۰ زېږديز) کلونو پورې پلازمېنه يې زرنج

۴- د سامانيانو امپراطوري (۸۹۲-۹۹۹ زېږديز) کلونو پورې پلازمېنه يې لومړی بلخ بيا بخارا

۵- د غزنويانو امپراطوري (۹۲۲-۹۹۹ زېږديز) کلونو پورې پلازمېنه يې غزني

۶- د غوريانو امپراطوري (۱۱۴۸-۱۲۱۴ زېږديز) کلونو پورې پلازمېنه يې غور

۷- د کرت د ملوکو سلطنت (۱۲۴۵-۱۳۱۸ زېږديز) کلونو پورې پلازمېنه يې هرات

۸- د هرات د تيموريانو امپراطوري (۱۴۰۴-۱۵۰۷ زېږديز) کلونو پورې پلازمېنه يې هرات

کله چې عربو په اوومه ميلادي پېړۍ کې لومړی ايران ونيو او بيا يې افغانستان ته مخه کړه، د عربي خلافت په جيوپولېتيکي وېش کې خراسان هغې سيمې ته ويل کېده چې د ايران اوسنی خراسان ايالت (استان خراسان) پکې پروت دی او وروسته بيا دا مفهوم وسيع او د ختيځ لوري ته پراخ شو.

لويه شخړه او غلط فهمي دا خبره پېښوي چې له اتمې مېلادي پېړۍ را وروسته کوم خپلواک دولتونه چې په دې سيمه (خراسان) کې جوړ شوي وه، هغه ټول خالص افغاني دولتونه وو چې موسسين يې هم افغانان و. د خراساني دولتونو لويديځه ځمکه چې دنني ايران زياته برخه احتوا کوي په عربي خلافت پورې تړلې وه، مگر ايرانيان اوس دغه ټول افغاني (خراساني) دولتونه او امپراطورۍ خپلې بولې او نړۍ والو ته يې هم همدغسې ور معرفي کوي. مخصوصاً لويديز تاريخ پوهان د افغانستان د پخواني تاريخ په هکله چې د اريانا او خراسان په دورو پورې اړه لري يا هيڅ معلومات نه لري او يا يې معلومات غلط اوناقص دي. په دې نسبت له اتلسمې پېړۍ نه مخکې د افغانستان تاريخ معمولاً يا هند يا ايران ته نسبت ور کول کېږي.^۱

۴. افغانستان

غلام محمد غبار ليکي: د افغانستان کليمه د لومړي ځل د پاره په ديارلسمه پېړۍ کې د هېواد ځېنو ختيځو ولاياتو ته ويل کېده چې په څوارلسمه پېړۍ کې د سليمان د غره د شاوخوا سيمې او د هېواد شرقي علاقې په دې نامه ياديدلې، په شپاړسمه پېړۍ کې د کابل د ايالت جنوبي سيمې د افغانستان په نامه ياديدې او په اتلسمه پېړۍ کې له اباسينه تر کابل، له کشمير او نورستانه تر قندهاره او ملتان په پورې د افغانانو ټاټوبي وو.

^۱ محترم لوستونکو د خراسان په اړه زيات معلومات د (شناخت افغانستان) ليکوال رسول پويان، (تاريخ رويدادهاى سياسى و اقتصادى و روابط اجتماعى خراسان، افغانستان و کشورهاى همريف اسياىي) ليکوال: بناغلي الحاج عبدالواحد سيدي، (بازشناسى افغانستان) ليکوال: بناغلي عبدالواحد سيدي، (خراسان) ليکوال: مير غلام محمد غبار ژباړه: رحمت الله هوتک ليکني وگورئ



په غالب گمان دا کليمه د لومړي ځل له پاره په (۱۲۴۰ زېږديز). کال کې د هروي سيفي په تاريخ کې په داسې ډول ذکر شوي وه: اولجايتو خطه هرات را تا اقصاي افغانستان و رود امو به ملک غياث الدين کړت مفوض کړد.

(اولجايتو د ايران د ايلخانيانو پاچا او ملک غياث الدين د افغانستان د کړت ملوکود سلسلې پاچا وه چې کړتان په لومړي سر کې د ايلخانيانو باجگزاره وه چې بيا همدغه ملک غياث الدين خپله بشپړه خپلواکي اعلان کړه).

کله چې د اتلسمې پېړۍ په لومړۍ نيمايي کې افغانانو وکولی شو وروسته له دوو سوو کلونو تجزيې او درې په درې خپله خاوره کې خپل ملي حاکميت بېرته ژوندی کړي نو د انوم بيا پرعام شو. په هغه ليک چې د افغانستان ستر مشر لوی احمد شاه بابا يې د عثماني ترکيې امپراطور دريم مصطفي ته لېږي، هغه داسې عنوانوي "از طرف ايل جليل افغان".

د افغانستان رسمي نوم د افغانستان اسلامي جمهوريت چې د مرکزي اسيا په وچې پورې تړلی يو هېواد دی د اېپو او د مرکزي اسيا سره، سويل لويديځې اسيا او منځني ختيځ تر منځ فاصل حد دی چې پلازمېنه يې کابل دی. د افغانستان په

سويل او ختيځ کې پاکستان په لويديځ کې ايران، په شمال کې تاجکستان، ازبکستان او ترکمنستان او په شمال ختيځ کې چين سره ګډې پولې لري. د افغانستان خاوره د ورېښمولار او انساني مهاجرتونو مرکزي نقطه ده لرغون پېژندونکي داسې شواهد وړاندې کوي چې له مېلاد څخه (۵۰۰۰۰) کاله پخوا په دې خاوره کې انسانان مېشته وه ښاري تمدن په دې قلمرو کې ممکن د دوه څخه تر درې زره کاله پخوا له مېلاد څخه شروع شوي وي.

د افغانستان لغت

د افغانستان لغت له دوو برخو څخه (افغان او ستان) جوړ شوی د افغان لغت د پښتون يا پښتولپاره مستعار نوم دی چې د فارسي ژبو لخوا د ستان وروستاړي په واسطه ابداع شوی دی چې په فارسي ژبه کې ستان د ځای يا خاورې مانا لري. د افغانستان لغت د هېواد نوم په عنوان په (۱۳۰۲ ل ل چې د ۱۹۲۳ زېږديز) کال سره سمون خوري د امان الله خان په اساسي قانون کې تصويب شوی دی. د افغان لغت په (۱۳۴۳ ل ل ۱۹۲۴ زېږديز) کال کې د ظاهر شاه په اساسي قانون کې په نوي او تازه تعريف سره تصويب شوی دی او د افغانستان هېواد د ټولو تابعيت لرونکو وګړو په مانا کارول شوې ده.

افغانستان د يوه هېواد او يوه ملت په توګه نوی تاريخ لري اما دا خاوره د تاريخي قدامت له مخې دنړۍ د لرغونو هېوادونو له ډلې څخه شمېرل کېږي.

د نني افغانستان ټاټوبي چې د ورېښمولارې په مسير کې دنړۍ د لويو تمدنونو پيوند ځای ګڼل کېږي د پېړيو په اوږدو کې د پرلپسې نويو قشرونو، هويتونو، فرهنگونو، باورونو د پېژندګلوي سبب شوی دی.

د اهم او ستراتيژيک او ژيو پوليټيک موقعيت افغانستان ته د فرهنگونو او سترو تمدنونو (ايراني، يوناني، بين النهريني او هندي) بډاينه زړه برخه ګرځېده او د لرغوني فرهنگي ميراث څېره په دې هېواد کې ترسيموي.

ديوناني پيکرونو (بوتانو) او بودايي گندهارا څخه نيولې د باميانو تر ديوالي مغارو پورې بيا د مذهبي نقشونو او خوشنوبسي پورې چې د اسلامي لومړنيو ودانيو ته يې ښکلا ورکوله او د ډبرو په عصرونو تاريخي دورو کې د افغانستان خلک دنړۍ داديانوپه معرفي او پراخوالي کې ځانگړی ځای او رول لري او په سوداگري او راکړه ورکړه کې هم د پام وړ او کله کله په اسيا کې د سياسي او فرهنگي مسايلو زانگو بلبل کېږي له همدې کبله افغانستان د تاريخ په اوږدو کې دنړۍ نيونکو او يرغلگرو تر برید لاندې نيول شوی چې د اوسمهال شخړې هم په دې ټاټوبي کې په دې امرگواهي کوي. اما د افغانستان نوم د لومړي ځل لپاره په ۱۳ مېلادي پېړۍ کې څېنوختيځو ولايتونو ته اطلاق کېده چې بيا په ۱۴ مېلادي پېړۍ کې د تخت سلېمان علاقې او دهغه چاپېريال علاقې ته ويل کېده بيا په ۱۶ مېلادي پېړۍ کې د کابل سهيل ته د افغان هېواد تر عنوان لاندې وغزېد او په ۱۸ مېلادي کې د سيند له دريا څخه تر کابلستان او د کشمير او نورستان څخه تر قندهار او ملتان د افغانانو مسکن (ټاټوبی) وبلل شو. وروسته کله چې د خاوره د يوه ابتدايي سياسي حکومت په (۱۹۴۷ زېږديز) کال کې د ترک نادر افشار څخه وروسته د احمد شاه دوراني تر قيادت لاندې جوړ شو. خاندان سالاري قومي تفوق طلبي، په دې هېواد څو ملتيزه ټولنه کې ځای ونيو په دې ترتيب په دغه ۲۵۰ کلنۍ تاريخي دورو کې ملي وحدت او ملي گټې د خانداني، قبيلوي او قومي تميزونو قرباني شوی. قومي، ژبني او منطقي تبعيزې عدالتي او استبداد چې له همدې خود خواهيو او تفوق طلبيو څخه راپورته شوی د ډکولو نوکلو نوپه اوږدو کې محسوس او ښکارنده ؤ. او همدارنگه د ډاډول ملي ناسمون والي ته افغانستان د ملي وحدت د ښمنانو لخوا له بهر څخه هم لمن وهل کېده او د طرفينو د مغرضانه موخو تائيد او ترغيب صورت نيوه. د هېواد په اداري او سياسي امورو کې د ټولو مليتونو

^۱ کولای شئ چې د دې موضوع په اړه زيات معلومات (د افشاري استبدادونو پر ضد د افغانانو پاڅونونه) د ښاغلي کانديد اکاډميسن محمد اعظم سيستاني کتاب وگورئ

مساويانه گډون او دملي مسئلې د حل په لاره کې مبارزه په هروخت کې دملي شخصيتونو او سياسي رجالو لخوا صورت نيولى چې نن د يوې سالمې اندېښنې په شکل کې دملي مسئلې د بنيادي حل په لاره کې ستر اغېز لري.^۱

^۱ کولای شئ د افغانستان د تاريخي نومونو په اړه زيات معلومات د (جغرافيه تاريخي افغانستان) د دښاغلي پوهاند عبدالحی حبيبي په کتاب کې وگورئ همدارنگه د افغان کليمې د لرغونتوب په اړه زيات معلومات (افغان او افغانستان) د پوهاند حبيبي ليکنه، (چگونه نام ايجاد به کشور افغانستان) د دښاغلي پروفيسور دوکتور لعل زاده، (پښتون، افغان، افغانستان) د دښاغلي پوهاند ډاکتر محمد حسن کاکړ ليکنه، (د افغانستان لنډ تاريخ) د پوهاند حبيبي ليکنه، (افغانستان تاريخي) د پوهاند ډاکتر محمد حسين يمين ليکنه، (جغرافياي تاريخي افغانستان) د مير غلام محمد غبار ليکنه (د افغانستان د تاريخي جغرافيه څرنگوال)، د شهسوار سنگروال ليکنې وگورئ

دریم څپرکی

د افغانستان سياسي جغرافيه

سياسي جغرافيه د بشري علومو يوه څانگه ده چې په جغرافيايي چاپيريال کې په سياست او قدرت باندې داغېز کولو او اغېز کولو موندلو څخه بحث کوي. او جغرافيايي چاپيريال باندې د تصميمونو اغېز تر څېړنې او گروېژنې لاندې نيسي د سياسي جغرافيايي څانگړۍ رول يا نقش په ملي او سيمه ايزه او محلي کچې د سياسي فضاء د سازمان ورکول دي او د سياست او فزيکي چاپيريال له متقابلو اغېزو څخه بحث کوي.

افغانستان په تېرو دوو پېړيو د ختيځو او لويديځو امپراطوريو ترمنځ د حایل په توگه په رول کې پاتې شوی، د دې سيمې بېلډل له ايران څخه د افغانستان په نامه هېواد د دې موخې لپاره و چې د ختيځ او لويديځ ترمنځه يو ټينگ ديوال موجود دی ان تردې چې په شمال لويديځه برخه کې دواخان تنگي يانې خيبريې د افغانستان په توگه له دې لپاره ساتلی چې دهند (چې دانگلېس تر استعمار لاندې ؤ) د مرکزي اسيا سره (چې دروسي تر استعمار لاندې ؤ) يوه فاصله بېلتون رامنځ ته کړي او س مهال چې د منځنۍ اسيا له سرحدونو سره افغانستان نښتی دی او د دوی هېواد ونود طبعي زېرمو انتقال د افغانستان د خاورې له لارې ټولې تړي، دارنگه د ايران سره د گاونډي توب او د امريکا متحده ايالاتو نو دهغه ايران سره د بدبېني حالات او په افغانستان د مخدره توکو د يو پردوه ټولېد او د امريکې او جورج بوش سره د سياسي او نظامي ديپلوماسۍ کاميابي په يوه ويشتمه پېړۍ کې اراده د افغانستان د بيارغونې لپاره د نړيوالو محفلونو او گاونډيو دولتونو پاملرنه راگرځولې ده.

د افغانستان څلور خواوې او موقعيت

افغانستان په شمالي نيمه کره کې واقع شوی او په وچې پورې تړلی هېواد دی.



افغانستان په جنوبي اسیا کې یو هېواد دی په شمال کې د جیحون (اباسیند) دریا داهېواد د مرکزي اسیا څخه جلا کوي، د سویل له خوا د بلوچستان پواسطه دلویدیځ (غرب) سره وصل دی په ختیځ کې د سیند دریا (د گلگیت څخه دهند تربحره) افغانستان له هندوستان، (هند او پاکستان) څخه جلا کوي، دلویدیځ له لوري د ایران د هېواد، د بلوچستان، سیستان او خراسان ولایتونو په واسطه له دغه هېواد سره وصل او د شمال ختیځ له لوري د چین سره نښلي.

د افغانستان جيوپولتيکي موقعيت

افغانستان (۲۵۲۲۲۵) کېلو متره مربع پراخوالي په لرلو سره په وچې پورې تړلی او په جنوبي اسيا کې قرار لري او د منځني ختيځ له هېوادونو څخه شمېرل کېږي. د افغانستان منځنۍ خاوره د سترې لويې اريانه او تاريخي خراسان په لحاظ دخپل جغرافيايي جيوپولتيک موقعيت له مخې فرهنگ سوداگري د منځني اسيا د پراخو دمهاجرتونو او دنړۍ د تسخير او يرغلونو په مهمه څلور لارې کې پروت او ستر اهميت لري ددې ټاټوبي جيوپولتيک جوړښت دورېنمود سوداگري په سرلارې کې دی ځکه د تيانشان او هماليا د غرونو لارې ستونزمنې دي نو په ختيځ کې د منځني اسيا د هندوستان تر نيم قاري پورې او د ايران او د مديتراني حوزه تر چين پورې او د روسيا د چين ختيځو ملکونو تر بريده پورې ترټولو لنډه لار تشکېلوي.

د افغانستان جيوپولتيکي ارزښت

افغانستان د اسيا په جنوب کې پروت يو غرنی هېواد دی، چې تل يې دخپل مهم ستراتيژيک دريځ له امله د پردو نيو اگرو درانه گوزارونه په ځان زغملې دي. افغانستان د مرکزي اسيا هېوادونو، دهند نيمه لويې وچې او منځني ختيځ هېوادونو سره د نېسلوونکي پول په توگه خورا ارزښتناکه سيمه ده، چې په بېلا بېلو وختونو کې دوخت پراختيا غوښتونکو يرغلگرو دا خاوره دخپلو سياسي او ستراتيژيکو اهدافو د لاسته راوړلو په موخه د يوې وسيلې په توگه کارولې ده. افغانستان د دنگو غرونو، څپانده سيندونو، بډايه کلتور، لرغوني تاريخ، مېړنيو خلکو او هم دوخت زېرځواکو هېوادونو لپاره هديره او داجل دکندي ټاټوبي پېژندل شوی دی.

هغه مهال چې دهند سمندري لار نه وه کشف شوې، نو افغانستان دوخت لويو امپراتوريو لپاره يوازېنۍ اجباري معبر (لېږدوونکې لار) وه، چې دا هېواد يې د يوې وسيلې په توگه کاروه، خوزمونږ مېړني ولس د هر زېرځواک پر وړاندې په

د پرو لېو امکانا تو د پردیو ظلم او زیاتې هېڅ ندي زغملي او د وخت سترځواکونه لکه: چنگېزیان، صفویان^۱، اسکندریان، انگلیسان او روسان په گوندو او را ځملولي دي، که څه هم د تاریخ په اوږدو افغانستان صفر ځواک هېواد پېژندل شوی خو تل یې زبرځواک هېوادونه ځانته سلامي کړي دي او تور مخ یې لدې خاورې شړلي دي، افغانستان هغه مهال نړیوال پام ځانته راوگرځاوه، کله چې په اتلسمه پېړۍ کې انگلیسانو پر هندوستان خپلې بنکېلاګرې منګولې بنځې کړې نو افغانستان ته یې هم لاس راوغځاوه، چې دې کار افغانستان له دې پرو بدو توپاني څپو سره مخامخ کړي^۲.

کله چې احمد شاه بابا د پاني پت په جګړه کې سکانو ته حیرانوونکې ماتې ورکړه، نو انگلیسانو ته دا ویره پیدا شوه چې افغانستان په سیمه کې یو ستر ځواک دی.

دامهال انګریزانو لا هند بشپړه توګه نه و اشغال کړی، خو وروسته کله چې د احمد شاه بابا لمسی شاه زمان، دهند پر لوري د ورپورته کېدو تصمیم ونيو، نو انگلیسانو ته دا ویره ورپیدا شوه چې ګواکې هندوستان چې د دوی لپاره یې زیات ارزښت درلود له لاسه ورنکړي، نو انګریزانو دهند د خوندي ساتلو په موخه چټک ګامونه پورته کړل ترڅو خپل مستعمره هېواد (هند) له هر راز تېري څخه وژغوري، همدا لامل و چې شاه زمان یې په کورنیو جګړو اخته کړ او د نوموړي پلان یې شنډ کړ.

په اتلسمې پېړۍ کې روسانو هم غوښتل چې د افغانستان له لارې هند ونیسي، ځکه پرته له افغانستان څخه روسیې ته بله لاره نه وه چې هند ته وردننه شي.

^۱ د صفویانو د دولت په ضد پاڅون د (دکندهار پاڅون او د ایران صفوي دولت ړنګیدل) د ښاغلي کاندید اکاډمیسن محمد اعظم سیستانی لیکنه وګورئ

^۲ کولای شئ چې په افغانستان د خارجیانو یرغلونو په اړه زیات معلومات د (افغانستان د یرغلونو په لار) نومې کتاب چې ښاغلي پوهاند دوکتور خیر محمد ماموند لیکلی وګورئ

د افغانستان په تاريخ کې ددې هېواد مهمې ستراتيژيکې سيمې، چې حساس جيوپوليتيکي جوړښت لري او تل يې نړيوال پام ځانته اړولی دی هغه هرات، غزني او د کابل ولايتونه دي چې دوخت لوی ځواکونو ورته د حرص سترگې کړې وې او د ولايتونه دهند دروازو په نوم ياد شوي دي، همدارنگه د فارس امپراطورنادر افشار د هرات په باره کې وايي:

(هرات د داسې يوې توري حيثيت لري، چې د هر چا لاس ته ورغله نو دهند نيمه لويه وچې په ډېرې اسانۍ سره نيولی شي.)

همدارنگه انگليسانو هم هرات دهندوستان کلي بلله او ډېر کوبښن يې کاوه چې په هر ډول وي هرات په خپله ولکه کې راوړي، همدارنگه ځېنوانگليسي پوځي ماهرينو هم دا باور درلود، که چېرې هرات دروسيې او يا کوم بل هېواد لاس ته ورغی نو پرته له کوم مقاومت څخه به لدې ځايه هند په ډېرې اسانۍ سره ونيسي. همدا لامل و چې انگرېزانو په افغانستان درې ځله ناکامه يرغلونه وکړل چې ماتې يې وخوړلې.

د اتلسمې پېړۍ په وروستيو کې يانې په (۱۷۸۹ زېږديز) کال، کله چې د فرانسې لوی انقلاب بريالی شو، نو انگليسانو ته دا ويره پيدا شوه، هسې نه چې فرانسويان به ددې انقلاب د بريالۍ پر مټ له دوی څخه هندوستان ونيسي.

دهمدې احتمالي خطرونو په موخه انگرېزانو د پرمختگ (فارورډ پاليسي) له مخې مخ په افغانستان راځغاستل، ترڅو پر هند دروسيې د احتمالي يرغل مخه ونيسي، د انگليس پوځي ماهرينو دا ټينگار کاوه چې دهند وکشف د غرو لمنې بايد د يوه ټينگ سنگر په توگه عيار شي او پدې توگه به دروسيې د خطر مخه ونيول شي، ځکه افغانستان د انگرېزانو لپاره د خطر لوی ټکی و.

په نولسمه پېړۍ کې په مرکزي آسيا کې ستره لوبه پيل شوه، چې ددې سترې لوبې عمده لوبغاړي انگليس او روس و، او ددې لوبې اصلي محراق افغانستان و، دې لوبې هله زور واخيست کله چې دامير شېرعلي خان د واکمنۍ پرمهال د جنوب له

لوري انگرېزانو د سلیمان غرونه شاوخوا سَنگرونه ونيول او د شمال له لوري روسانو د آمو سیند شاوخوا سیمو کې ځای پر ځای شول، د لوی توپان چې پر افغانستان را الوتی و، کابو شپږ لسیزې یې دا هېواد دوران وونکو څپو قرباني کړې. روسانو داسې انگرېرله، چې که انگلیسان دهندو کش غرو په لمنو کې سَنگرونه ونیسي نو دا کار به په مرکزي آسیا کې د دوی د نفوذ مخه ونیسي او هم به یې ځینې گټې له لاسه ووځي.

انگرېزانو هم داسې فکر کاوه، هسې نه چې روسان د آمو له سیند څخه راتېر شي او دهندو کش درې به یې گوتو ته ورشي او له هغه ځایه بیا په اسانۍ سره هند لاندې کړي. د نولسمې پېړۍ په نیمايي کې، کله چې روسانو د شمال له لوري د آمو سیند شاوخوا سیمې لاندې کړې، او انگرېزانو هم د جنوب له لوري د سلیمان درو شاوخوا دېره شول، نو داسې باور کېده چې د دواړو لورو به یوه خونړۍ جگړه وشي، خو بالاخره د دواړو هېوادونو ترمنځ له اوږدو خبرو اترو وروسته پدې سلا وشوه، چې باید د دواړو زبرځواکونو د نفوذ د سیمو ترمنځ یو بفر (حایل) یا خنثی سیمه وي، چې بالاخره د دواړو امپریوریو ترمنځ افغانستان د بفر په توګه وټاکل شو او په مرکزي آسیا کې د لوبه پای ته ورسېده. د انگلیسانو او روسانو ترمنځ افغانستان د بفر په توګه ټاکل یو ډېر شوم امر و، نه یوازې دا چې دې هېواد خپل طبیعي سرحدونه د انگلیسانو او روسانو په لویه لوبه کې له لاسه ورکړل، بلکې له مادې او اقتصادي پلوه یې هم د دې هېواد د پرمختګ ټولې چینې وروچې کړې.

<http://larawbar.com/nazeem/?p=۴۳>

د افغانستان مطلقه موقعیت

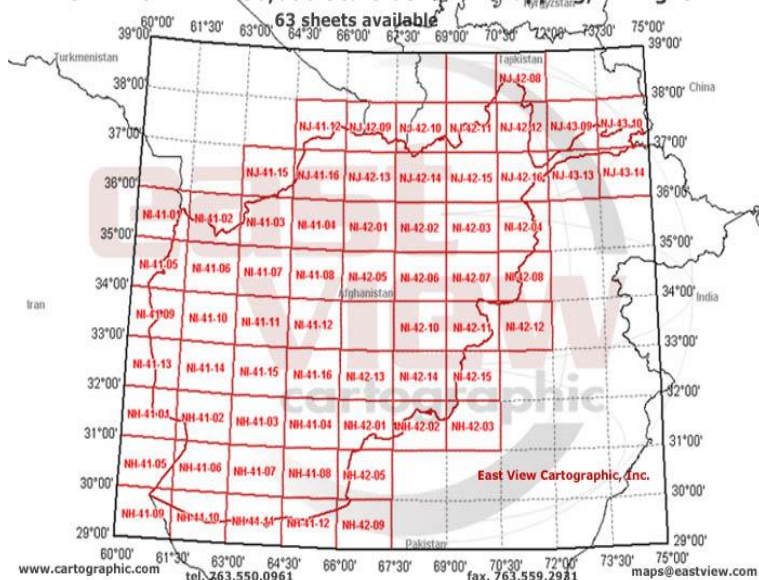
د یوه هېواد مطلقه موقعیت د جغرافیا یې کوارډینیتونو د شمېرنې پر بنسټ محاسبه او په پام کې نیول کېږي چې نوموړی هېواد د طول البلد او عرض البلد په کومو درجو کې واقع دی؟ داستوا د کرښې شمال او یا سویل ته په کومه اندازه

واقع شوی او یا دا چې د نصف النهار د کرنسوله مبداء یانې گرینویچ د ختیځ یا لویديځ خواته په څو درجو کې موقعیت لري.

مطلقه موقعیت په بنیاد د یوه هېواد اصلي سیمه په شمال، سویل، لویديځه او یا ختیځه نیمه کره کې په سمه توګه ښودل کېږي او د همدې موقعیت په بنسټ دا قلم په اړه معلومات هم لاس ته راځي او بیا وروسته پوهېږو چې نوموړی هېواد په کوم ډول اقلیمي سیمه کې ځای لري.

افغانستان د اسیا په لویه وچې کې هغه هېواد دی چې بحر ته لار نه لري او د غوره طبعي ځانګړتیاوو په لرلو سره په مرکزي اسیا کې یو غرنی هېواد ګڼل کېږي. افغانستان په شمالي نیمه کره کې تخمیناً (۲۵۲۲۲۵) کېلومتر مربع پراخوالي په لرلو سره له روسیې پرته نورد ټولو اروپایي هېوادونو څخه پراخ هېواد دی او د

AFGHANISTAN 1:250,000 Scale US NIMA mapping, in English



اسیایي ملکونو سره د پرتله کېدو له مخې له چین، هند، سعودي

عربستان، ايران، منگوليا، اندونيزيا، پاکستان، ترکيې او برما څخه وروسته په لسمه درجه کې راځي او د پراخوالي له مخې د نړۍ څلوېښتم هېواد دی. د مطلقه موقعيت له مخې افغانستان په لاندې طول البلدونو او عرض البلدونو کې ځای لري.

نوموړی هېواد د جغرافيايي طول او عرض له مخې په شمالي عرض البلدونو کې له جنوب څخه د شمال په لورې د ۲۹ درجو، ۲۲ دقیقو او ۵۳ ثانیو او د ۳۸ درجو، ۲۹ دقیقو او ۳۷ ثانیو او د شرقي طول البلد دایرو، ۲۰ درجو ۲۸ دقیقو او ۴۱ ثانیو او د ۷۴ درجو، ۵۱ دقیقو او ۴۷ ثانیو په منځ کې موقعيت لري.

د افغانستان زیات اوږدوالی له شمال ختیځ څخه جنوب لويديځ لورې ته یانې له یولي درې څخه تر ملک سیاه غر پورې (۱۵۳۰) کيلو متره او زیات پلن والی یې له خم اب څخه تر چگایي غرونو پورې (۹۱۲) کيلو متره دی.

اوس مهال چې افغانستان په وچې کې راگېر هېواد دی دغې هېواد ته تر ټولو نژدې بحري بندر د کراچۍ بندر دی چې له تورخم څخه (۱۱۲۳) کيلو متره واټن لري. پداسې حال کې چې د هند بحر او افغانستان تر منځ په سیده توگه (نېغ په نېغه) واټن تردې ډېر کم دی یانې له هلمند ولایت څخه تر د کراچۍ شمال لويديځ لورې پورې (۳۹۰) کيلو متره واټن شتون لري.

د افغانستان په شمال کې تاجکستان، ازبکستان او ترکمنستان جمهوریتونه، لويديځ ته یې ایران او ختیځ لورې ته یې د چین سیکیانگ ولایت سره ګډه پوله لري.^۱

د افغانستان نسبي یا جغرافيايي موقعیت

نسبي موقعیت دیوه هېواد پرتله ایزه برتري، لوړوالی، سياسي او اقتصادي ارزښتونه دبل هېواد په پرتله څرګندوي. د بېلګې په توګه د نړیوال استعمار په

^۱ د افغانستان سرحدونه، د پوهندوی کریم الله لیکنه، ۲۰۵ مخونه

وخت کې د هند سمندرگرمو اوبو ته د پخواني شوروي اتحاد نسبي موقعيت اولاس رسی د امریکا د متحده ایالاتو او انگلیستان په پرتله لږو. نو ځکه د شوروي اتحاد د غې نسبي موقعيت نوموړی هېواد د گواښ سره مخامخ کړی و هماغه و چې ویې غوښتل ترڅو د مرکزي اسیا د هېوادونو او افغانستان له لارې د هند سمندرگرمو اوبو ته ځان ورسوي خو په پای کې پخپله د سیاسي ټوټې کېدنې سره مخ شو. همدارنگه په ۱۹۹۰ز پېړۍ کې انگلستان او برتانوي هند غوښتل چې د تزاري روسې د قدرت په مقابل کې د اسیا په جنوب او د خلیج په هېوادونو کې نورې ډېرې برلاسی لاس ته راوړي نو ځکه یې په افغانستان کې د پراختیا غوښتنې سیاست (Forward Policy) عملي کړ چې په پای کې د تزاري روسې سره تر خبرواترو وروسته افغانستان د حایل په توگه ومنل شو. او په نسبي توگه یې خپل پرمختگ او پراختیا غوښتنه تثبیت کړه. هماغه و چې روسانو د مړوې او پنجدې په اڅېستنه او انگلیستان او برتانوي هند د ډیورنډ د کرښې پرته حملو لویه خپله نسبي استعماري سیمه تثبیت کړه.^۱

د افغانستان ستراتیژیک موقعیت

دا ټولو ته مالومه ده، چې افغانستان د خپل جغرافیایي موقعیت په اړه د نړۍ بحري اوبو ته لاره نه لري.

افغانستان هم په آسیا کې د ورېښمو د لارې پر سر پروت دی او د سیمې د ملکونو او څېړنو اکونود سیاسي غوښتنو د یوې څلورلارې حیثیت لري، چې د سابقه شوروي اتحاد له ړنګېدو وروسته یې جیوپولېټیک ارزښت نور هم زیات شوی دی او اوسمهال د کسپین چاپېریال د شوروي آزاد جمهوریتونو او د هندو پاکستان تر منځ یې له شماله جنوب ته د ځمکنی ترانزیتی لارې په توگه یو ځانګړی موقف خپل کړی دی.

^۱ د تاریخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش، د پوهاند غلام جیلاني عارض لیکنه، ۸مخ

افغانستان پخپله هم گڼ شمېر کانونه، مېنرالي زېرمې، گاز او تېل لري، له بل پلوه د افغانستان جغرافيوي موقعيت د روسيې، چين او هند د خبرو اکونو د څارلو لپاره لوړ پوځي مورچل گڼل کېدلی شي او په دې سيمه کې د موجودو طبيعي زېرمو په اړه په نړيواله کچه لويې پيسې گټل کېدلی شي، چې افغانستان ته يې ستراتيژيک ارزښت هم ورکړی او هم د نړيوالو کمپنيو او خبرو اکونو د سيالي د ګرځېدلی دی. له بده مرغه چې نړيوال خبرو اکونه لکه: امريکا، روسيه او چين هريو له نړيوال مارکېټ سره د دغو زېرمو د لوتلو او د خپلې گټې اخېستلو لپاره بېلې بېلې طرحې لري، چې د بريو تېلو ماړه ملکونه يې قرباني دي او خلک يې له ستونزو سره لاس او گريوان دي.

د افغانستان موقعيت له ايران سره د امريکا او اسرائيلو په سياسي لوبو کې هم يو ځانگړي حالت ته رسېدلی دی. ايران غواړي خپل اتومي بم جوړ کړي او اسرائيل له امريکا سره وېره لري، چې گواکې د ايران دولت ثابت نه دی او له خپل ايراني اتومي بم سره نړۍ ته د امنيت خطره رامنځ ته کوي او د دې گواښ هم شته چې په ايران نظامي عمليات ترسره شي، خو د ايران د اقتصادي تجربېدو لپاره د کسپين د نفتو، گازو او تېلو د ترانزيتي لارې په اړوند سره د ايران د گونډه کولو لپاره هم کولی شي د افغانستان له موقعيته گټه پورته کړي، ځکه نو امريکا ته افغانستان لکه يو ستراتيژيک دوست هېواد دېر مهم دی، چې په دې توگه کولی شي ايران هم د منځنۍ آسيا له ترانزيتي لارې گونډه کړي او هم د سيمې د انرژي ترانسپورت له ګاونډو ملکونو څخه ترسره کړي.

له همدې امله امريکا يانو لاد طالبانو د واکمني پر مهال غوښتل چې د ترکمنستان، افغانستان، پاکستان، هندوستان نلليکي و غزوي، خو هغه مهال په سيمه کې د امريکايي او ارجنټايني کمپنيو در قابتونو او په افغانستان کې د نامنيو له کبله دغه پروژه پلي نه شوه چې وروسته په (۲۰۰۱ زېږديز) کال دغه پروژه په تېپه ودرېده، مگر په (۲۰۱۰ زېږديز) کې د گازو د نلليکې د پروژې په اړه د امريکې په ملاتړ په

ترکمنستان کې د افغانستان، پاکستان، هند او ترکمنستان د دولتونو ترمنځ یو تړون لاسلیک شواو د (۲۰۱۱ زېږدیز) کال په اپرېل کې د افغانستان پارلمان هم نوموړې پروژه تایید کړه، خو د افغانستان جنگي حالت د دغه پروژې کار په ټپه درولی.

د اتلولو ته څرگنده ده، چې افغانستان د خپل رسمي تاریخ پیل د لوی احمد شاه بابا له واکمنۍ یانې (۱۷۴۷ زېږدیز) کاله څخه را شروع کړی، خو ځینې بیا د تاریخ پړاو د پښتنو د آزادي لومړني مقاومت ته وراړوي، چې د مېرویس نیکه له سیاسي، نظامي او ټولنیز خوځښت سره تړاو لري.



د لوی مشر میرویس نېکه خوځښت تاریخي ارزښت دی، خو د هوتکو د تېر حکمر وایي، د احمد شاه بابا واکمني بیا د افغاني امپراتورۍ جوړېدل، چې شمزۍ (اساس اوبنسټ) یې دوران یو جوړه کړې وه او دریم تاریخي نظر بیا د هغو ایټنیکي (نژادي) ډلو د زړه خبره ده، چې د ننني افغانستان تاریخ هر څومره چې کېږي عمر یې وړلنډ کړي، نو پایله داده، چې د افغانستان په خاوره کې داسې تېریز امکانات شته، چې دغه ټولنه په خپل لاس په اور کې ډاډه کړي، نو صرف یو اور لگیت ته اړتیا لري.

افغانستان د تزاري روسيې او انگريزي امپراتورۍ تر منځ د بفر يا (ناپېلې) سيمې موقعيت تر لاسه کړ، په دې کې دوخت د دغه دوو څېړځواکونو رول ډېر غوره ؤ، ځکه چې که روسيه رامنځ ته شوه، نو د افغاني مقاومت تر شاه انگريزان درېدل او که به انگريز رامنځ ته شو، نو روسيې به د انگريزي امپراتورۍ دخپرېدو مخنيوی کاوه، نو افغانان د دغه جگړې د سوخت مواد ول او تر ننه هم دي، خو بايد يادونه وشي، چې موږ به په خپله خاوره کې دومره انگريزان او يا روسان هغه وخت نه وي وژلي څومره مو چې خپل افغانان ووژل.

په شلمه پېړۍ کې افغانستان د شوروي اتحاد او لويديزو والو په اخ او ډب کې بنکېل ؤ، مگر بيا هم په يوه ټاکلې دوره کې په افغانستان کې داسې واکمني وه، چې افغانستان يې لږ تر لږه د ۵۰ کلونو په بهير کې په نسبي توگه کرار و ساته او د افغاني ادارې بنسټيز اساسات يې کېښودل او په دويمه نړيواله جگړه کې يې افغانستان د هټلري جرمني له تېريو، دروسيې له بدمرغيو او د نړيوال امپرياليزم له خوړلو و ساته، خو څه وشول، چې دغه ټول يو ځل له منځه ولاړل او دا دی موږ لږ تر لږه ۳۵ کاله کېږي چې د جنگ په حالت کې ژوند کوو او د دريو لسيزو په بهير کې د دوو څېړځواکونو سره مو پنجې نرمې کړې او د سيمې هېوادونو د سياسي لوبو قرباني شوو^۱.

د نړيوالو امپراطورانو او يرغلگرو په لومړنيو مرحلو کې لکه کورديش، او داريوش (هخامنشان) هندي موريا اشوکان او مقدوني سکندر د دريمي نه تر پنځم ميلاد څخه مخکې پېږيو کې له دې ټاټوبي په لور د شمال او د سويل څخه تېر شوي دي او د دې ټاټوبي د مرکز او شوق الجيشي موقعيت څخه په گټه اخيستنې سره منځنۍ اسيا او هند کې د يو جنګي قرارگاه په توگه استفاده کړې ده او بيا په

^۱ لس کلنه ډيموکراسي او د افغانانو سياسي بي وسي د مقالو ټولگه په نيدرلنډ کې افغاني کلتوري ټولنه ۲۱۹-۲۱۵ مخونه

وروستيو پېړيو کې د اسلام د اسپاهيانو تر فتوحاتو او چنگيزيانو (مغوليانو) ترکانو (امير تيمور گورگاني) او ډېرې سيمه ايزو قدرتونو تر حملو لاندې راغلي دي. د افغانستان طبيعي او توپوگرافيکي جوړښت

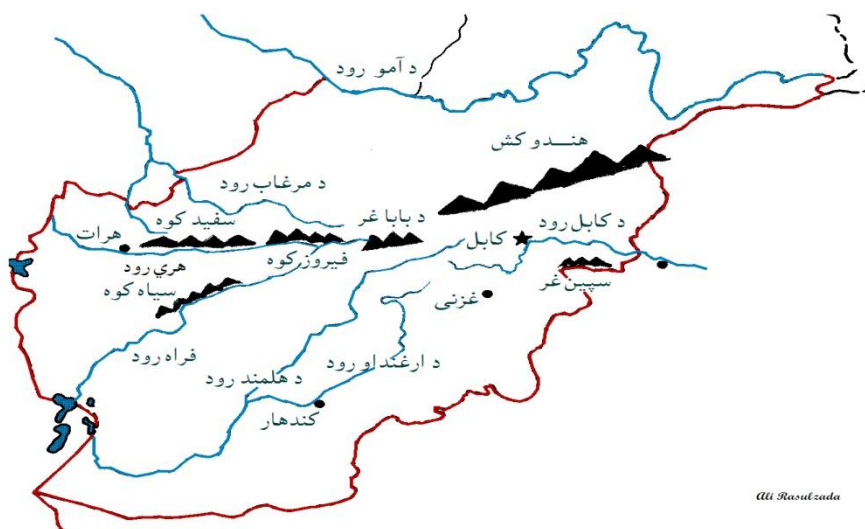
توپوگرافي جوړښت د ځمکې خارجي شکل ته ويل کېږي چې مختلف موضوعات لکه (لوړې، ژورې، سرحداث، اوداو بوشلېکې) تر مطالعې لاندې راولي، د سرحدونو اساس، مېنا، شکل او خط سیر متفاوت او په مختلفو ډولونو دي چې دا د امنیت، تاريخي مېراث، موافقت نامو او نظامي شخړو په نتيجه کې ټاکل شوي دي او په حقيقت کې د يوه هېواد د قلمرو حدود مشخصوي چې همدغه حدود بيا د يوه هېواد ارضي تماميت بلل کېږي او نوموړی هېواد د يو سياسي خپلواک واحد په توگه د نړۍ په سياسي نقشه کې خپل ځای مشخصوي.

په جيوپوليتيک مطالعاتو کې هېواد ته ډېراهميت ورکول کېږي او په بحثونو کې دستنې حيثيت لري، چې هېواد بيا د جوړښت له پلوه د دريو مهمو عناصرو (قلمرو، ملت، حکومت) تشکيلېږي او که چېرې د دې دريو نه يو هم په يوې سيمې کې نه وي نو هغه سيمه نشي کولای په نړيوال کلي کې د پام وړ رول ولوبوي او که چېرې هېواد يو د دې دريو عناصرونه له منځه ولاړ شي نو دولت يې ناقص او دهغه عضويت په نړيوال کلي کې د يو سياسي واحد په توگه تر پوښتنې لاندې راځي. افغانستان د توپوگرافيکي وضعيت له پلوه اکثراً په غرونو پوښل شوي دي

او ۴ حصه يې غرونه تشکيلوي، دهندو کش غرونه يې په مرکزي ساحه کې واقع دي چې ۲۰۰ کيلومتره اوږدوالی لري او د يوې لېندۍ په شکل پراته دي، ختيځ هندو کش د دوو موازي لوړو څوکو لرونکی دی چې ۱۰ نه تر ۱۵ کيلومتره پورې يو له بل نه لرې واقع شوي، نوموړې څوکې د خاواک په سيمه کې يوه لاره تشکيل کړې چې مقدوني سکندر او گورگاني تيمور د همدې لارې پر هندی رغل کړي وو، د دې غرونو لوړې څوکې تر ۲۰۰۰ مترو او لمنې يې تر ۳۵۰۰ مترو پورې ارتفاع لري.

نوموړې غرونه د لويديځ خواته قرار قرار ټيټ شوي او په باميانو کې د بابا غرونو په نامه ياد شوي او نورې برخې ترې جلا شوې د مثال په توګه د بابا د غر په شمال لويديځ کې د تېرېند ترکستان غرونه د لويديځ لورې ته سفید کوه او سويل خواته تور غر موقعيت لري، د دې غرونو وسطي ارتفاع د ۵۰۰ نه تر ۲۰۰۰ مترو پورې ده او د شمال نه سويل ته يې زيات پراخوالی ۲۰۰ کېلومتره تخمين شوی دی. د دې غرونو پر څنډو ژور سيندونه واقع شوي دي چې د تګ راتګ قابليت نلري، د افغانستان په سويل ختيځ کې د سليمان غرو واقع شوی دی چې منځنۍ ارتفاع يې ۲۰۰۰ مترو ته رسيږي.

د سپين غر مشهور غرونه چې د کابل سيند د هغه له لمنو سرچينه اخلي او د خيبر مشهوره لاره يې د درونه تېريږي تر ۴۵۰۰ مترو پورې ارتفاع لري، د هېواد جنوبي سيمه يوه پراخه بيدا تشکيلوي چې ۲۰٪ د هېواد خاوره په برکې نيسي.



Ali Razaizada

د هلمند سيند نوموړی بيدا په دوو برخو ويشي لومړی غربي بيدا د مارګو د بنسټه او دوهم شرقي بيدا او ريګستان او همدارنګه د کويت، پسنی، قلات او غزني

غرونه د يوې قوي شبکې په توگه د سويل لويديځ خواته راکښته شوي دي د هلمند سيند په وسيله سره جلا شوي دي.

د داسې يو توپوگرافيکي شکل په لرلو سره افغانستان يو خاص حالت غوره کړی دی د هندوکش غرونو د شمال ختيځ په لورې دوام لرونکی لوړوالی لري لکه څرنگه چې د هېواد اکثره سيندونه د مرکزي لوړونه سرچېنه اخلي او څلورو خواوو ته جريان پيدا کوي، بنا پرغلگرو همېشه د لويديځ او سويل لويديځ نه پر افغانستان حمله کړي او ختيځ خواته دهند د نېولپاره مخکې تللي دي خصوصاً د بلخ ښار موجوديت چې په يوه وخت کې داو او امپراطوريو مرکز وو، د پرو فاتحينو توجه ځان ته را اړولې وه، لکه څرنگه چې نوموړی ښار ۲۲ ځلې ويجاړ او د دوهم ځل لپاره رغول شوی دی او د يوې پراخې سيمې مرکز ټاکل شوی دی، په مرکز کې د گڼو غرونو موجوديت د فاتحينو د حرکت خط په دوو برخو وېشلی دی چې د هغوی تر منځ ارتباط کم شوی دی، لکه څرنگه چې مقدوني سکندر د هرات د نېولو نه وروسته د بلخ د نېولو لپاره لومړی د شمال له لارې او بيا د مجوريت په اساس د سويل له لارې حمله کړې، تر دې وروسته اسلامي فتوحات هم د همدې دوو سوق الجيشي استقامتونو له لارې تر سره شوي، چې په هغه وخت کې اسلامي قواوو د نېشاپور نه پر هرات، بلخ او تخارستان حمله وکړه او هغه يې فتح کړل او د زرنج له لارې يې سيستان، کندهار، کابل او کاپيسا فتح کړي دي.

د افغانستان طبعی توپوگرافيکي وضعيت د طبيعي عوارضو له حيثه په دريو برخو وېشل شوی دی.

۱- لوړ ساحات (غرنۍ او لوړې ساحې چې د دوو نه تر شپږو زرو مترو د سمندر د سطحې نه په لوړوالي کې واقع شوي دي.)

۲- ټيټ ساحات (هغه سيمې چې نسبتاً کم ارتفاع لري او ارتفاع يې د سمندر د سطحې نه ۳۰۰-۵۰۰ مترو پورې تخمين شوي دي.)

۳- هوار ساحات (هغه سيمې دي چې ډېره کمه ارتفاع لري او معمولاً هوارې دي.)

همدارنگه کم ارتفاع لرونکې سیمې په دریو حوزو وېشل شوي دي.

۱- د آمو حوزه

۲- د هلمند حوزه

۳- د ننگرهار حوزه

د آمو په حوزه کې د خم آب سیمه چې په جوزجان کې واقع ده د سمندر د سطحې نه (۲۸۵) متر ارتفاع لري او د تخار د درقد ساحه بیا د سمندر د سطحې نه په (۴۲۵) مترې کې واقع شوې ده چې د آمو په حوزه کې تر ټولو ټیټې واقع شوي دي، د هلمند په حوزه کې اکثره سیمې په ټیټه کې پرته دي د گود زره د بنسټه، د جهنم د بنسټه، د چخان سور ساحه، د پوزک هامون او زرنج هغه سیمې دي چې ریگستاني او وچ اقلیم لري چې د کرهڼې لپاره مؤثر نه دي اما په جیولوجیکي لحاظه د آمو د حوزې سره نږدېوالی لري، د ننگرهار په حوزه کې کم ارتفاع سیمې د جلال آباد د سویلي سیمو نه شروع او تر لعل پورې او سرحده پورې جریان پیدا کوي.

د افغانستان زیات اوږدوالی د واخان نه بیا تر ملک سیا غره پورې چې د نیمروز په سویل کې واقع شوی دی (۱۵۳۰) کیلومتره محاسبه شوی او همدارنگه د دې هېواد پلنوالی د شمال د خم آب د سیمې نه د کندهار د گواران تر سیمې پورې (۸۷۰) کیلومتره محاسبه شوی دی چې د اپلنوالی بیا د بدخشان د اشکاشم نه تر باریک درې پورې تر (۳۰) کیلومتره پورې راکم شوی دی.

که دنړۍ د د سیاسي نقشې له رویه د افغانستان موقعیت ته وگورو افغانستان د آسیا په منځنۍ برخه کې د مرکزي اسیا او جنوبي اسیا د یوځای کېدو په ساحه کې واقع شوی او د هغه شمال ته د ترکستان بیدیاوې او سویل ته یې د بلوچستان سیمه او په هغه پسې د هند سمندر موقعیت لري چې د همدې کبله په پخوا کې هند ته درسیدو یوازنی لار بلل کېده.^۱

^۱ د افغانستان د طبیعي جوړښت په اړه زیات معلومات د (درامدی بر جغرافیایې طبیعی افغانستان) لیکوال: محمد عظیم عظیمي لیکنه وگورئ

د افغانستان تاريخي وضعې ته يوه لنډه کتنه

افغانستان د اسيا په زړه کې يو غرنی هېواد دی چې د تاريخ په اوږدو کې د بېلا بېلو تمدنونو مرکز و. زموږ د هېواد تاريخ د ډېرو عصرونه رسېږي. داسې شواهد شته، چې هغه مهال خلکو د هندو کش د غرونو په شمال کې ژوند کاوه. د برونز په دور کې (له ۳۰۰۰ څخه تر ۲۰۰۰ قبل الميلا د پورې) افغانستان له ټولو تمدنونو سره د بحرالنهرين تمدن د پرې کولو ځای و. همدارنگه افغانستان د لويديځ، هندوستان او چين تمدنونو د تقاطع ځای هم وو. په سيمه کې موجوده شتمني او د افغانستان ستراتيژيک موقعيت د ډېرو تمدنونو د پاملرنې لامل شو. کولای شو د باختري يونانيانو، کوشانيانو، ساسانيانو، تيموريانو او مغلو د تمدنونو يادونه وکړو. د تاريخ په اوږدو کې افغانستان د سوداگرو، کروندگرو، علماو، اويرغلگرو د پام وړ وو او د دغه ټولو دزيانونو ترڅنگ د افغانستان د کلتوري او مذهبي بډاينې لامل شو. د ورېښمولار پر افغانستان پرته ده، چې د هېواد له مرکز څخه تېرېږي او د ختيځ او لويديځ تمدونونه يې د اوږده وخت لپاره سره نښلولي دي.

مختلفو دينونو لکه زردشتي، بودايې او اسلام په افغانستان کې وده کړې. زردشتي دين د نړۍ له سترو ادیانو څخه دی، چې د زردشت په وسيله (۱۲۰۰ کاله قبل الميلا د) د افغانستان په سويل لويديځ کې بنسټ کېښودل شو. بودايې دين، چې زموږ په هېواد کې وپېژندل شو تر لسمې پېړۍ پورې تر ميلاد وروسته د سيمې له سترو دينونو څخه و. صومعه بودايان، چې په باميانو کې د (۴ او ۶ پېړيو) په منځ کې جوړ شول له هغولو مړنيو اقداماتو څخه وو، چې بودايې دين يې د انسان په شکل ښکاره کړی دی. د کوشانيانو په زمانه کې د گندهارا کلتور خپل اوج ته ورسېد، د گندهارا مرکز د اوسني ننگرهار د هېڅ ښار و.



په اوومه زېږديزه پېړۍ كې د اسلام سپېڅلې دين د عربو په وسيله افغانستان ته راغی او تر هغې وروسته افغانستان د اسلامي تمدنونو او ځواكونو د تقاطع نقطه ده. لوی لوی اسلامي ساينس پوهان، فيلسوفان، شاعران، هنرمندان، مهندسان له همدې ځای څخه راټوكېدلي دي. بو علي سينا په (۹۸۰ زېږديز) كال كې په بلخ كې وزېږېد. جلال لدين بلخي د افغانستان لوی شاعر او فيلسوف دی.



په دیار لسمه زېږدیزه پېړۍ کې معلومېده ده
سیمه برید وکړ او ټوله شتمنۍ یې له منځه
یووړه. دمغلود امپراتورۍ په له منځه تللو
سره د تیموریانو دوره پیل شوه. د هرات ښار د
تمدن او فرهنگ په مرکز بدل شو. په واقعیت
کې د تیموریانو دوره د رنسانس دوره وه، ټول
هنرمندان، شاعران، فیلسوفان او موسیقۍ

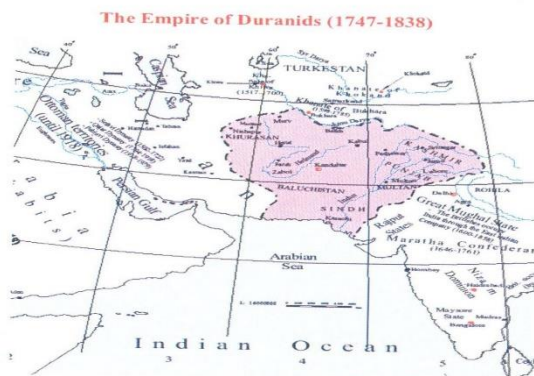
پوهان هلته راټول شوي وو. کېدای شي، چې له هغې جملې څخه د بهزاد (لوی میناتورست) او جامي یادونه وکړو.

په (۱۲) زېږدیزه پېړۍ کې ظهيرالدين بابر لویه امپراتوري جوړه کړه او افغانستان هم د هغه په امپراتورۍ کې شامل شو. د مغلو تر امپراتورۍ وروسته افغانستان ورو، ورو کمزوری شو.

اوسنی افغانستان په (۱۱۳۲ هـ ش) کال کې د احمد شاه ابدالي له خوا د لویې جرگې د پرېکړې په نتیجه کې رامنځ ته شو. احمد شاه بابا ۲۵ کاله واکمني وکړه اولویه

لوی احمد شاه بابا (1747 – 1773)

د درانيانو له سلسلې نه



امپراتوري يې جوړه کړه. د هغه دوامکمنۍ څلور خواوې له اموسيند څخه تر عرب بحيرې او له هرات څخه تر پنجاب پورې پراخې وې. د احمد شاه بابا تروقات وروسته افغانستان په کورنيو جگړو کې ښکېل شو. په (۱۹ پېړۍ) کې د



وخت زبرځو اکونو په افغانستان کې کليدي ارزښت درلود. د انگلیس او روسیې ترمنځ کشمکشونو د افغانستان او سني بریدونه وټاکل.

په (۱۸۳۸ زېږدیز) کال انگلستان پر افغانستان یرغل وکړ چې ماتې یې وخوړه. 'د افغانستان او انگلیس لومړۍ جگړه وه چې انگریزانو ته په کې ډېر تاوانونه



واوښتل. واک ته د غازي امان الله خان په رسېدو سره افغانستان په (۱۲۹۸ هـ ش) کې خپلواکي واخیسته. غازي امان الله خان په هېواد کې د چټکو اصلاحاتو غوښتونکې و چې هغه د دودپالو کړیو د سرغړونې لامل شو او په پایله کې په (۱۳۰۸ هـ ش) کال کې د هېواد پرېښودو ته اړ شو.



تر دې وروسته نادر خان په هېواد کې نظم راوست او په (۱۳۱۲ هـ ش) کال کې ووژل شو. د نادر خان یو اځینې زوی ظاهر شاه د پلار تر وژلو وروسته واک ته ورسېد. نوموړي په څلویښت کاله واکمنۍ کې ناپېلې پالیسي خپله کړه او غوښتل یې چې په عین وخت کې د شوروي اتحاد له جمهوریتونو او

د امریکا له متحدو ایالتونو څخه امتیازات واخلي. په (۱۳۴۳ هـ ش) کال کې د اساسي قانون په تصویب سره افغانستان د مشروطه شاهي لرونکې شو.

۱ کولای شئ چې د افغان او انگریز د لومړۍ او دوهمې جگړې په اړه (انگریز استعمال او افغانستان لیکوال: اولس یار، د افغانستان او انگریز دوهم جگړه لیکوال: پوهاند حسن کاکي) کتابونه وگورئ

په (۱۳۴۴ او ۱۳۴۸) لمريز کلونو کې په هېواد کې ټاکنې وشوې. سردار داود ديوې سپينې کودتا په پايله په (۱۳۵۲) لمريز کال کې واک ترلاسه کړ او شاهي نظام يې په افغانستان کې له منځه يووړ او جمهوري نظام يې ټينګ کړ. سردار محمد داود پر مرکزيت تمرکز کاوه او غوښتل يې چې افغانستان ورو ورو په خپلو پښو ودروي. نوموړی په (۱۳۵۷ لمريز) کال د غويي په اومه په يوه خونړۍ کودتا کې ووژل شو. د خلق ديموکراتيک ګوند^۱ واک ته ورسېد. د افغانستان سياسي وضعه ورځ په ورځ مخ پر خرابېدو وه، همغه وو چې د شوروي اتحاد سروېلنکرو د (۱۳۵۸ لمريز) کال د جدي پر شپږمه پر افغانستان وسله وال يرغل وکړ.



د شورويانو يرغل لس کاله دوام وکړ چې دا دوام د ولس د بدمرغۍ او د هېواد د تباهي لامل شو. د افغانستان ټول کلي د شورويانو چورلکو بمبار کړل او په مقابل کې د افغانستان د خلکو^۲ جهاد ورځ په ورځ پياوړی

کېده، او په پايله کې ميخايل ګورباچوف دې ته اړ شو چې له افغانستان څخه خپلوېلنکرو ته د وتلو امر وکړي. د روسانو وروستۍ غونډه په (۱۳۲۸ لمريز) کال کې له دوشي^۳ پله څخه واوښت او افغانستان يې پرېښود.^۴

^۱ په دې اړه زيات معلومات د (د حزب ديموکراتيک خلق افغانستان کودتا، حاکميت و فروپاشي: ليکوال محمد اکرم انديشمند

^۲ د محمد ظاهر شاه او سردار محمد داود خان دواکمنۍ په اړه تفصيلي معلومات د (افغانستان د ديموکراسۍ او جمهوريت په کلونو کې) د ښاغلي عبدالغفار فراهي ليکنه وگورئ

^۳ د بغلان ولايت په دوشي ولسوالۍ کې د يو پل نوم دی

^۴ کولای شئ د روسي استعمار په اړه ريات معلومات د (K.G.B په افغانستان کې) په نوم کتاب چې ښاغلي رحمت اريازباړلی وگورئ

په (۱۳۷۱ لمريز) کال کې مجاهدينو واک لاس ته راوړ او اسلامي دولت يې جوړ کړ. خود جهادي گوندونو ترمنځ ډېر ژر کورنۍ جگړه ونښته او د زرگونو بې گناه افغانانو د وژلو لامل شوه. پلازمينه ويجاړه شوه. اردوله منځه لاړه او اقتصادي بنسټونه ونړېدل. په (۱۳۷۳ لمريز) کال کې د طالبانو حرکت د افغانستان په سويل لويديځ کې راپيل شو. په (۱۳۷۴ لمريز) کال کې د کابل ترنبو لوړو روسته طالبانو هغه تعبير چې له اسلام څخه يې درلود پر خلکو ومانه.

د (۲۰۰۱ زيږديز) کال د اکتوبر تر ۹ وروسته د امريکا متحدو ايالاتو له خپلو متحدينو سره په گډه د تروريزم پر ضد مبارزه پيل کړه. د طالبانو نظام راوړېد. لنډمهالې ادارې چې په بن کې جوړه شوې وه واک په لاس کې واخيست. د (۲۰۰۲ زيږديز) کال په اپريل کې بيرنۍ لويه جرگه جوړه شوه. او د افغانستان منځمهاله اداره يې جوړه کړه. نوې اساسي قانون تصويب او د هغه په پايله کې د ولسمشرۍ او ولسي جرگې ټاکنې وشوې.^۱

^۱ کولای شئ د افغانستان د تاريخ په اړه نور معلومات د (تاريخ سياسي مختصر افغانستان) ليکوال: سيد محمد باقر مصباح زاده، (شرح زماني رويدادهاي مهم سياسي افغانستان) ليکوال: ډاکتر محمد ثناتين نيکپي، (تاريخ تجزيه شاهنشاهي افغانستان) ليکوال: علامه حبيبي، (تاريخ مختصر افغانستان) ليکوال: پوهاند سيد سعدالدين هاشمي (د افغانستان لنډ تاريخ) ليکوال: پوهاند حبيبي، (افغانستان د تاريخ په تگلوري کې) ليکوال: مير غلام محمد غبار کتابونه وگورئ

د احمد شاه بابا څخه د حامد كرزي پورې د افغانستان د ولسمشرانو نوم لړ او

واکمني نېټه

شماره	پاچانوم	واکمني پيل	واکمني پای
۱	احمد شاه بابا	۱۱۲۰هـ ق	۱۱۸۲هـ ق
۲	تيمور شاه	۱۱۸۲هـ ق	۱۲۰۷هـ ق
۳	شاه زمان	۱۲۰۷هـ ق	۱۲۱۲هـ ق
۴	شاه محمود	۱۲۱۲هـ ق	۱۲۱۹هـ ق
۵	شاه شجاع	۱۲۱۹هـ ق	۱۲۲۴هـ ق
۶	د شاه محمود دوهم ځل دوران	۱۲۲۴هـ ق	۱۲۲۴هـ ق
۷	امير دوست محمد خان	۱۲۲۴هـ ق	۱۲۵۲هـ ق
۸	شاه شجاع دوهم ځل دوران	۱۲۵۲هـ ق	۱۲۵۹هـ ق
۹	امير دوست محمد خان دوهم ځل دوران	۱۲۵۹هـ ق	۱۲۷۹هـ ق
۱۰	امير شېرعلي خان	۱۲۷۹هـ ق	۱۲۸۳هـ ق
۱۱	محمد افضل خان	۱۲۸۳هـ ق	۱۲۸۵هـ ق
۱۲	محمد اعظم خان	۱۲۸۵هـ ق	۱۲۸۷هـ ق
۱۳	امير شېرعلي خان دوهم ځل دوران	۱۲۸۷هـ ق	۱۲۹۲هـ ق
۱۴	امير عبدالرحمن خان	۱۲۹۷هـ ق	۱۳۱۲هـ ق
۱۵	امير حبيب الله خان	۱۳۱۲هـ ق	۱۳۳۲هـ ق

۱۶	امير امان الله خان	۱۲۹۷هـ ش	۱۳۰۷هـ ش
۱۷	حبيب الله کلکاني	۱۳۰۷هـ ش	۱۳۰۸هـ ش
۱۸	محمد نادر خان	۱۳۸۰هـ ش	۱۳۱۲هـ ش
۱۹	محمد ظاهر شاه	۱۳۱۲هـ ش	۱۳۵۲هـ ش
۲۰	سردار محمد داود خان	۱۳۵۲هـ ش	۱۳۵۷هـ ش
۲۱	نور محمد ترکې	۱۳۵۷هـ ش	۱۳۵۸هـ ش
۲۲	حفيظ الله امين	۱۲۷۱سده ش	۲جدي ۱۳۵۸هـ ش
۲۳	پيرک کارمل	۱۳۵۸هـ ش	۱۳۶۵هـ ش
۲۴	ډاکتر نجيب الله	۱۳۶۵هـ ش	۱۳۷۱هـ ش
۲۵	صبغت الله مجددي	۱۳۷۱هـ ش	۱۳۷۱هـ ش
۲۶	برهان الدين رباني	۱۳۷۱هـ ش	۱۳۷۵هـ ش
۲۷	ملا محمد عمر (مجاهد)	۱۳۷۵هـ ش	۱۳۸۰هـ ش
۲۸	حامد کرزی	۱۳۸۰هـ ش	۱۳۹۴هـ ش
۲۹	محمد اشرف غني	۱۳۹۴هـ ش	

خلورم څپرکی

د افغانستان پخوانۍ اداره، د حکومت طرز او اداري تشکيلات

د افغانستان د حکومت طرز او اداره په تېرودورو کې

افغانستان داسې هېواد دی چې لرغونۍ او روښانه تاريخ لري. د لرغونۍ تاريخ د بېلابېلې ګواهي ورکوي چې لرغونتوب يې د نننۍ (۵۰۰۰) کاله پخوا پورې رسيږي.

په يو قول ويل کيږي چې د ميلاد څخه (۱۴۰۰) کاله وړاندې او په بل قول (۲۰۰۰) کاله مخکې له ميلاد څخه د اتيا توبی د اريايانو تر برید لاندې راغلی او (۵۴۵) کاله تر ميلاد دمخه د هخامنشيانو مقتدر پاچا د کورش کبير تر يرغل لاندې راغلی، اريايان چې په دې جغرافيه سيمې کې کوم حکومتونه جوړ کړي و چې د بېلا بېلو ډلو، قبيلوي او قومي شوراګانو څخه عبارت و چې د کورنيو، طایفو، قبيلو او قومونو څخه به جوړيده د دې شوراګانو دنده دا وه چې په دې ساده ټولنه کې د شخړو د حل په موخه به يې هلې ځلې کولې له هغه وروسته چې په ژوندانه کې څه بدلونونه ترسټرگو شوي د قومونو او قبائلو مشرانو به دخپل منځ څخه يو تن د پاچا په توګه ګمارلو چې بيا به ځينې کوچني حاکمان د قومونو او قبائلو د اداره کولو په موخه چې د فرمان روايي د اطرز د مرکزي حکومت (شاهي حکومت) ياد د اريوش تر فرمان روايي پورې دوام پيدا کړ چې بيا په (۵۲۱) قبل المیلاد کې د اريوش کبير دخپلو درباريانو سره د شورا په ترڅ کې د يو داسې قدرت مند (خواکمن) او مضبوط حکومت د جوړولو په فکر کې شو چې د ټولو خلکو اراده تمثيل کړي. اما يوشمېر خلکو به ويل چې حاکميت بايد د لږو خلکو په واسطه رامنځته شي.

د هېواد په سياسي او اداري وېشنه کې د عواملو اغېزمنتيا

۱-طبعي عوامل

-د ځمکې د منځ توپوګرافیکي جوړښت

-د ځمکې پرمخ د نوبو ټونا ډوله وېش

-سیندونه، غرونه، جهیلونه، جبه زارې، سمندرګي او خلیجونه

-صحرا، لوړې، ژورې، ځنګلونه، داو بوتیت او پرک والی

۲-انساني عوامل

په اداري او سياسي تقسیماتو کې د انساني عواملو اغېزې دهغه د ماهیت په پام کې نېولوسره په دوو ډلو ویشل شوي.

الف- هغه انساني عوامل چې له طبیعت سره د ګټې اخستنې په برخه کې اړیکې لري او له هغه څخه ګټه پورته کوي او د ژوند د څرنګوالي په نظر کې نېولوسره په دریو برخو ویشل شوي.

➤ ګرځنده ژوند یانې کوچېتوب

➤ کلیوالي ژوند

➤ ښاري ژوند

۲-هغه انساني عوامل چې د انسانانو ځانګړتیاوو سره اړیکې لري

➤ نژاد، ډولونه او دهغې تیت او پرکوالی

➤ ژبه، ډلې او دهغو ډولونه

➤ دین او دهغه پراخوالی

په سياسي او اداري تقسیماتو کې اغېز لرونکي معیارونه

➤ انساني ټولنه

➤ د سیمې او سياسي مفکورو ترمنځ فاصله او اړیکې

➤ طبیعي یووالی

➤ فرهنګي یووالی

➤ د ژوند او معیشت طریقه

➤ د مرکزي سیمو د نفوذ ساحه

➤ امنیتي مسایل

➤ د دولت ستراتیژیک لیدلوری

د سياسي اداري تقسيماتو اهميت

ناحيوي او سياسي تقسيمات له هغو مهمو مسئلو څخه دي چې د هېواد په کچې په برنامه جوړولو، سياسي، ټولنيزه او اقتصادي برخو کې د ملک د اداره کولو، د موجوده امکاناتو څخه د گټې پورته کولو، د استعدادونو د روزلو، د منطقي دودونو او پرمختگ په لاره کې ترې کار اخيستل کېږي.

خدمت کوونکي دولتونه د سياسي، اقتصادي، ټولنيز او فرهنگي کړنلارې په پلي کولو کې د هېواد، په اداره کولو کې غوره اسانتياوې رامنځ ته کوي، د خاورې د بشپړتيا او خپل حکومت د قلمرو څخه ساتنې په موخه د طبيعي او بشري ځانگړتياوو پر بنسټ خپل هېواد په کوچنيو سيمو (اداري واحدونو) تقسيموي البته دا تقسيمات ثابت ندي او د طبيعي عواملو، سياسي، ټولنيز، اقتصادي مسايلو او امنيتي وضيعتونو له کبله تغير مومي، د افغانستان په پخوانيو سياسي تقسيماتو کې فتوحات، نظامي مسايل، مالياتو راټولول، درقيبانو کنترول، د تاج او تخت مدعيانو، انحصار طلبيو او د خلکو د عدالت غوښتنې په نتيجه کې شوي دي.

د اريانا اداري وېش

د اريانا حدود په لويديز کې د ايران له مرکزي فلانته هغې کرښې چې د پارت ايالت يې د ميدياله ايالته او کارمانيا يې د پارس له ايالته جلا کول، په ختيځ کې د سنکيانگ او کشمير تر ايالتونو پورې، په جنوب کې د هند تر نيمې وچې او عرب تر سمندرگي پورې، په شمال کې د اکسوس (جيحون يا امودريا) شمال ته د منځنۍ اسيا د جلگو په شمول د اورال تر سمندرگي پورې و. د لومړي ځل د پاره دانوم د

۱ د ځمکې هغه لورې چې د سيند له سطحې لورې وې، کيدای شي چې فلانته په څلور خواو کې لوړ غرونه قرار ولري. د ځمکې د سطحې لوړ ترين فلانته د تبت فلانته دی چې د هماليا او اورست لړۍ په برکې نيسي

-سغدہ (Sughdha): داد سغدیان سیمہ دہ چچی دامو سیند نسی خندوتہ پرتہ

ד.ה.



-مورو (Mouru): د ادمروې د سيمې يا ارغنداو خخه عبارت ده چې منځني افغانستان له غرونو خخه سرچينه نيسي او د مروې له شاو خوا خخه تېرېږي.

- بخدي (Bukhdi): چې د بنکلي خاورې په نوم ياده شوې دا هماغه (بلخ الحسنا) اويا (بلخ گزمن) ده چې د لرغونې اريانا له غوره ټوټو څخه وه.
- نيسايا (Nisaya): چې موقعيت يې د مرغاب او بلخ ترمنځ ټاکل شوی، ځېنې وگړي يې عشق اباد ولې زيات شمېر يې ميمنه بولي.
- هروي وه (Haroya): ددې ټوټې ځمکې د موقعيت ټاکنې په اړوند عالمان شک او گومان نه لري، داله هغې سيمې څخه عبارت ده چې عادتاً د هرې رود په نوم ياديږي، په وروستيو کې يې نوم کې څه بدلون راغی، دانوم تراوسه پورې په دې سيند نۍ سيمه کې څرگنديږي (اوسنۍ هرات سيمه)
- ويکره ته (Vackerata): هغه پوهان او شنونکي چې لرغونې دورې په جغرافيه پوهېږي دا سيمه يې د اوسني کابل سيمه ښودلې.
- اوروا (Urva): يو شمېر تاريخ پوهان پدې آند دي چې ياده شوې سيمه (طوس) يا دغزني سيمه ده، په ځېنو ماخوونو کې (ارگون) او دهغې شاوخوا سيمې (اوه) ياده شوې.
- خنتنا (Khanenta): يو شمېر پوهانو ياده شوې سيمه د (هیرکانيا) يا گرگان په سيمه تعبير کړې ده.
- هرې ويتي يا (اراويتي) (Haravaiti): د ارغنداب د سيند گوټي نوم و.
- ای تومننت يا هيتومننت (Haetumant): تومننت هماغه ((ايتو مندرس)) ده چې يوناني جغرافيه ليکونکو يې يادونه کړې او د هلمند سيند غاړې ترې مطلب دي، دا سيمه په اسلامي دوره کې (نيمروز) بلل کېده.
- راغا يا ره گه (Ragha): ددې سيمې ځېنې برخې يې (ری) بولي چې کنډوالې يې د ايران ترختيځې سيمې پرتې دي، په بدخشان کې هم د (داغ) په نوم يوه سيمه لرو.
- کخره (Kakhara): د امستېر فرانسوي ددې سيمې موقعيت په غزني کې ښايي.

— ورنه يا ورنه (Varena): ځينې تاريخ پوهان د دې سيمې موقعيت باميان او د د بند امير سيمه گڼي.

— هپته هندو (Hapte Hindo): يا اوه سيندونه يعنې او سني پنجاب.

— رانگا (Ranga): ځينې پوهان يې موقعيت د سير سيند رانبايي. ولې ځينې نور يې په دې اند دي چې دا سيمه نامعلومه ده.

په هر حال لکه څرنگه چې د پخوانيو او سنيونو مونوله يادونې اولنډې شرحې څخه يې معلومېږي د دې شپاړس سيمو موقعيت د هند وکش شاوخوا او داکسوس (اموسيند) او اندوس (سند سيند) ترمنځ ټاکي چې د افغانستان ټوله خاوره پکې راگېره شوي ده.^۱

بطلیموس اريانا په اووه ولايتونو وېشلې ده.

۱- مارجيانا (مرغاب حوزه) ۲- بکتريانا (بلخ او بدخشان) ۳- اريا (هرات) ۴- پاروميزوس (هزاره جات او کابل د نورستان او دارستان په گډون د اندوس تر غاړو پورې) ۵- درانجيانا (سيستان او کندهار) ۶- اراکوزيا (غزني او د سليمان غرونو لړۍ تراندوسه) ۷- جدورزيا (کچ او مکران يا بلوچستان)^۲

د خراسان اداري وېش

د تاريخي شواهدو پر استناد بايد وويل شي چې د خراسان سيمې په لومړيو وختونو کې يوه محدوده سيمه احتوا کوله، خو وروسته يې کرار کرار د اريايانو لومړني حدود خپل کړل، سره له دې چې د خراسان د خاورې پراخوالی او پولې په مختلفو تاريخي دورو کې (له پنځمې تر نولسمې) زېږديزې پېړۍ پورې ځکه معلومې نه دي چې يو وخت به يې سيمه ډېره لويه او بل وخت به بيا کوچنۍ وه، خو بيا هم د ځانگړي خراسان حدود څلور برخې درلودې چې په لاندې ډول دي.

^۱ د افغانستان سرحدونه، د پوهندوی کریم الله ليکنه، ۳۲، ۳۴ مخونه

^۲ اريانا، احمد علي کهزاد، ژباړنه، څېړنيزه ملکه مشري، ۵۷ م

۱- د نېشاپور او شاريخ رېج: په دې کې نېشاپور کوره، طوس او مشهد، سهيق او سبزوار، جوين، جاجرم او اسقراين، استوا او کوچان، رادکان او نساوايپورد، کلات او خابران او سرخس شامل و.

۲- د مرو رېج: د مرغاب سيند، لويه مرو او کلي بې په شمول د خوارزم چې په جيحون او مروالروډ کې داخلېدل.

۳- د هرات رېج: چې د هرات رود يا هري رود، د هرات ښار مالن او د هري رود د پورته برخې ساحلي ښارونه، پوشنج، د اسفراو ولايت، د بادغيس ولايت او ښارونه يې، گنج، رستاق، د غرjestان ولايت، غور او باميان پکې شامل وو.

۴- د بلخ رېج: د فارياب او شبرقان (شبرغان)، انبار او اندخوی، د تخارستان ولايت، خلم، سمنگان او اندراب، ول او ايز او تالقان پکې شامل وو.

په ټول خراسان کې پورته څلور برخې شاملې وې او د هندوکش د سويل ځمکو، بابا غره، فيروز غراو دهند تر سمندر پورې يې امتداد درلود.^۱

د معاصر افغانستان سياسي او اداري تقسيماتو ته يوه کتنه

(۱۷۷۳ زېږديز) کال راپدېخوا کله چې تيمور شاه کابل خپل پايتخت وگرز او، د ولايتونو شهزاده گانو ته يې يو څه خپلواکي ورکړه د هماغه ولايتونو کنترول لکه کابل، قندهار، هرات، ترکستان، قطغن او بدخشان له شهزادگانو سره و. امير عبدالرحمن خان (۱۸۸۰-۱۹۰۱ م) بيا دا واک تر هرات، ترکستان، هزاره جات، نورستان او بدخشان پورې وغزاوه.

شاه امان الله خان (۱۹۱۹-۱۹۲۹ زېږديز) کلونو کې د استقلال په لاس ته راوړلو سره د هېواد په ادارې سېستم کې ځينې بدلونونه راوستل چې حکومت يې د هماغه وخت له ديموکراتيکو نظامونو څخه شمېرل کېده، هغه د ا هېواد په پنځه اصلي ولايتونو او څلور اعلی حکومتونو ووېشه.

^۱ د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش، د پوهاند غلام جيلاني عارض ليکنه، ۲۴-۲۳ مخونه

اصلي ولايتونه: کابل، قندهار، هرات، مزار شريف، قطغن او بدخشان
 اعلى حکومتونه: د ختيځ اعلى حکومت (شرقي)، د سويل اعلى حکومت
 (جنوبي)، د فراه اعلى حکومت، ميمني اعلى حکومت
 مشروطه حکومت او د اساسي قانون له تصويب څخه وروسته په کال (۱۳۴۳
 لمريز) چې د (۱۹۲۴ زېږديز) سره سمون لري، محمد ظاهر شاه د سلطنت په موده
 کې (۱۹۳۲-۱۹۷۳ زېږديز) کلونو کې افغانستان په (۲۲) ولايتونو تقسيم کړای شو
 او د پرمختگ او ځانگړنې له مخې ذکر شوي ولايتونه په (۱، ۲، او ۳) درجو تقسيم
 بندي کړای شول.

لومړی درجه مرکزونه: د کابل، غزني، گردیز، جلال اباد، مزار شريف، هرات
 او قندهار ولايتونو و.

دوهمه درجه مرکزونه: ارزگان، هلمند، فارياب، جوزجان، فراه، بغلان، بدخشان،
 تخار او پروان ولايتونه و.

درېمه درجه مرکزونه: کني، وردگ، زابل، غور، باميان، بادغيس، نيمروز،
 سمنگان، کاپيسا او لغمان ولايتونه شامل وو.

هر ولايت د فرمانرو (والي) لخوا اداره کېده چې د کورنيو چارو وزارت ته منسوب
 گڼل کېده. دغه راز هر ولسوال په خپله حکمراني کې د څو علاقيو اداري
 صلاحيت او امکانات لرل. علاقادارانو چې په کليو او بانډو کې وجود درلوده،
 د ولسوالۍ تر څنگ د کړنو مستقيم مسؤليت يې درلوده او د ټولنې دوگړو په
 نسبت په څلورو گروپونو تقسيم شوي وو.

احمد شاه بابا د يوه امير او افغاني امپراطور په توگه د خپلو ولسونو نظامي او
 ستراتيژيکو سفرونو په ترڅ کې د افغانستان پولې د اريانا د پخوانۍ ځمکې تر
 کچې ورسولې او د اسيا په زړه کې يې د افغانستان نوم يو ځل بيا ژوندی کړ، هغه له
 لاسه تللي پخوانۍ اريايې ځمکې بيا ونيولې او د افغانستان د فتحې او بري بيرغ
 يې د مرکزي او سويلي اسيا په مهمو ښارونو کې رپانده کړ او په همدې توگه

د افغانستان سياسي پولې د پخوانۍ اريانا د سرحدونو سره برابره کړې،^۱ د احمد شاه بابا په وخت کې د افغانستان قلمرو (پولې) له مروې (د ازبکستان د هېواد يوه برخه) څخه د عربو تر سيند پورې او د دهلي څخه تر مشهد پورې د ۸ ولايتونو او ۱۵ اعلی حکومتونو څخه تشکیل شوی و ولايتونه يې: قندهار، کابل، هرات، مزار شريف، خراسان، بدخشان، پنجاب او کشمير و. اعلی حکومتونه: ۱- فراه ۲- بلوچستان ۳- ميمنه ۴- لغمان ۵- پېښور ۶- غزني ۷- ډېره اسماعيل خان ۸- ډېره غازي خان ۹- شکارپور ۱۰- سيوي ۱۱- سند ۱۲- چچي هزاره ۱۳- ليه ۱۴- ملتان ۱۵- سر هند و.



احمد شاه بابا سربېره پردې چې يولوی فاتح او د پراخه متحد افغانستان پلار و، ده هېواد په تاريخ کې د يوه ډېر پوه، زمامدار او وتلي اداره کوونکي په توگه هم پيژندل کېږي، هغه دخپلې واکمنۍ په وخت کې د پراخ هېواد په بشپړې پوهې سره په منظمو اداري واحدونو ویشله، چې هر ولايت يا اعلی حکومت په محلو او هره محله يې په سيمو او کليو وېشله، چې اداري کارونو ته رسيدنه به په کې ښه ترسره کېده،

د ولايتونو او يا اعلی حکومتونو حکمرانانو او يا هم هغه ځايونه چې حاکم به پکې و ټول د پاچا د فرمانونو په واسطه مقرریدل. همدارنگه د نظامي قواو قوماندانان چې د لښکر د امير يا سردار په نامه ياديدل د شاهي فرمانونو په واسطه ټاکل کېدل، په داسې حال کې چې د ولايتونو او اعلی حکومتونو مامورين به د سيمه ايزو

^۱ د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه، د پوهاند غلام جيلاني عارض ليکنه، ۳۰ مخ

حکمرانانو او ياد مرکزي حکومت دوزيرانو په وسيله د پاچا د اوامرو په رڼا کې ټاکل کېدل.

احمد شاه بابا د هېواد په پلازمېنه کې د اداري چارو د انتظام لپاره ډېر دفترونه جوړل کړل چې ځينې يې د او:اعلی دیوان يا وزارت (د صدارت غونډې) خزانه داري (د ماليې وزارت)، د ضبط بيگي دفتر (څارندوی او کوټوال)، نسقچې باشي گري (د مجازاتو تطبيقونکې)، داروغه گي (اطلاعات) مير اخور باشي (د څارويو وړل راوړل) او داسې نور لوی او کوچني دفترونه چې د هېواد په اداره کې يې ډېرې اسانتياوې رامنځ ته کړې وې.

احمد شاه بابا د افغانستان په اداره کې د سياسي يووالي بنسټ کېښود، دې موخې ته درسيډلول لپاره يې د افغانستان د خلکو ترمنځ حقوقي برابر والی په پام کې ونيو، حال دا چې د احمد شاه بابا تر دورې وروسته د تيمور شاه او زمان شاه په وخت کې نه يوازې دا چې د هېواد عمومي وضعې او اداري برخو کې کومه پراختيا رامنځ ته نه شوه بلکې د کورنيو جنگونو له کبله چې په ځانگړې توگه د بارکزيو او سدوزيو ترمنځ پېښ شول او هم د ورونو ترمنځ بې اتفاقي او د انگليسانو او روسانو د پرمختلنې سياست د هېواد نه شمالي، ختيځې او جنوبي برخې بيلې کړې او افغانستان په وچې کې ايسار په يوه وړو کې هېواد بدل شو. د انگېر نه ځکه پيدا شوه چې تيمور شاه ډېر ودونه وکړل او ډېر وخت په خپل شخصي ژوند ته متوجه و او د هېواد اداري ته يې به يې دومره پاملرنه نه وه.^۱

د امير شېرعلي خان دوره: کله چې امير شېر علي خان واک ته ورسېده د قدرت د تمرکز او د فيوډالانو د خپلو هڅه يې کوله که څه هم يې د لاس خڅه د وتلو ولايتونو او سيمو په بېرته نېولو کې خورا کوښښونه وکړل خو د انگليس (انگريز) د مداخلې

^۱ د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه، د پوهاند غلام جيلاني عارض ليکنه، ۳۳-۳۴

په صورت کې يې کاميابې ترلاسه نه کړه. دده د حکمراني په دوره کې د هېواد د ولايتونو شمېر پينځو ته ورسیده.

ولايتونه: ۱: کابل، ۲: کندهار، ۳: افغاني ترکستان، ۴: هرات، ۵: فراه



امير شيرعلي خان د هېواد د ادارې د تنظيم په برخه کې ډېره هڅه وکړه، اجرائيه قوه چې د احمد شاه بابا څخه وروسته له منځ تللې وه په دويم ځل بيا جوړه او منظمه شوه، اجرائيه قوه چې په سر کې يې صدراعظم و، له پاچا وروسته يې بشپړ واک درلود. همدارنگه گڼ شمېر وزارتونه لکه: د دفاع وزارت، د بهرنیو چارو وزارت، د ماليې او خزانو وزارت په غوره ډول دندو د ترسره کولو لپاره جوړ او تنظيم شول.



دهېواد د چارو د اسانتيا لپاره نوې ادارې لکه دمخابراتو او پست ادارې يې دولایتونو په مرکز او حتی بهر کې جوړې کړې او د لومړي ځل لپاره يې دولتي شورا او لويه جرگه تاسيس کړه، دولتي شورا چې دولس دايمي غړي يې درلودل د شاه له خوا غوره کېدل او دهېواد په مهمو چارو کې به يې غوراو فيصلې کولې، په داسې حال کې چې لوی جرگې دوه زره غړي درلودل چې د ټول هېواد څخه ټاکل کېدل او هېواد داخلي او بهرنيو موضوعگانو په برخه کې به يې پریکړې کولې بايد یادونه وشي چې د دواړو مجلسونو مشري به پخپله پاچا کوله^۱

تر امیر شېرعلي خان وروسته امیر محمد یعقوب خان منځ ته راغی، دهېواد چارې



امير محمد یعقوب خان (۱۲۹۶ هـ.ق)

S. M. Amir Mohammad Yakub Khan 1879

يې خپلو نږدې خپلوانو ته و سپارلې او پخپله به يې د يوه لږه اداره کوونکي په بڼه ننداره کوله د اداري چارو نظم چې د امیر شېرعلي خان په وخت کې ښه شوې وه، يو ځل بيا گډوډ شو، په ځانگړې ډول د کيوناړي په راتگ سره دهېواد اداري چارې عملاً انگليسانو په لاس کې ونيولې. دا حالت چې د افغانانو لپاره د زغم وړ نه و، نو ځکه د کابل بلوا پيل شوه. او د افغانستان خلک او غيرتي عسکر د انگریزانو په مقابل کې پورته شول او ټول انگليسي عسکر يې د کيوناړي په گډون

د کابل په بالا حصار کې ووژل، چې په نتيجه کې د افغان-انگليس دويم جنگ پيل شو. د انگليسي عسکرو به لا د داخليدو دوه مياشتې نه وې شوې چې يو ځل بيا

^۱ د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه، د پوهاند غلام جيلاني عارض ليکنه، ۳۷.۳۵ مخونه

د افغانستان خلکو پاڅون وکړ. کله چې انگليسانو د چريکي جنگونو په مقابل کې خپل توان له لاسه ورکړ، نو هماغه و چې د سولې وړانديز يې داسې وکړ چې دانگليس دولت دانه غواړي چې د افغانستان د خلکو سره جنگ ته دوام ورکړي، نو ځکه د افغانستان خلک چې هر څوک ټاکي، دانگيسانو د منلو وړ به وي، او هغه به په رسميت پېژني. هماغه و چې امير عبدالرحمن خان له روسيې نه کابل ته راغی، بايد يادونه وشي چې هغه هم دانگيسانو په اشاره منځ ته راغی، خو د نږدېدلو اداري جوړښتونو په لړ کې يې يول پروگرامونه مطرح کړل، ده يو مطلق العنان مرکزي دولت جوړښت او بل په ټولنيزه برخه کې ريفورمونه، خو په دواړو برخو کې امير عبدالرحمن خان بهرنی خپلواکي نه درلوده، او د برتانوي هند تحت الحمايه و.

امير عبدالرحمن خان د پورتنیو دوو پروگرامونو په تطبيق کې د هېڅ ډول ظلم او تيري څخه ډډه ونه کړه. دامير شېرعلي خان اداري جوړښتونه يې ټول رد کړل او ټول دولتي دفترونه يې جلا جلا خو په خپلواکه ډول جوړ کړل. په عمومي توگه د ټولو ادارو نهايي چارې د هغه تر څارنې لاندې ترسره کېدې. د هېواد اداري، نظامي او ملکي جوړښتونو د پخوا په پرتله د پاملرنې وړ پرمختيا وکړه. داپه دې مانا چې د سيمه ايزې حکمرانۍ ډېر توان محدود شو، او د نظامي قوې په مستقيم مرسته د مرکزي حکومت تر اغېزې لاندې راغی او تقريباً د ټولو کليوالو سيمو اداره د محلي حکومتونو تر کنترول لاندې شوه. کله چې مرکزي حکومت ټينگ شو، نو ورځ په ورځ به ځکه ځواکمن کېده چې فيوډالي قدرت تر ډېرې کچې کم شو. د قدرت او نفوذ خاوندان يې په مختلفو طريقو له منځه يوړل.

^۱ کولای په افغانستان کې د برتانوي هند د سيسيوپه اړه زيات معلومات د (په افغانستان او هند په نيمه وچه کې دانگريزانو د سيسي او جاسوسان) د نساغلي ډاکتر عبدالرحمن زمايي ليکنه وگورئ

لکه چې وويل شو دامير عبد الرحمن خان په وخت کې په اداري حال کې



د بربدلو نونه رامنځ ته شول، يانې سربېره پر وزارتونو د کار د چټکتيا لپاره لاندې دفترونه جوړ شول.

د ماليې او استيفاد فترونه، د نظام لوی دفتر، د مخکېنيو او اوسنيو محاسباتو د کنترول دفتر، د مال شمېرنې او ادارې، پوسته، پاسپورټ، څارندوی، ماليې، حياتي، صکوک او داسې نور....

دامير عبد الرحمن خان اداري يا ملکي وېش دامير شېرعلي خان د دورې سره د پرتو پير

درلود، يانې افغانستان د پنځو ولايتونو پرځای په شپږو ولايتونو په لاندې ډول وېشل شوی وو.

ولايتونه: کابل، فراه، قندهار، هرات، بدخشان، خان اباد، افغاني ترکستان (چې دامو او هندوکش ترمنځ سيمې يې په برکې نيولې) چې درې ولايتونه (ميمنه، ترکستان او بدخشان) ويشل شوي وو.^۱

دامير عبد الرحمن خان په وخت کې د بدخشان سيمه د ترکستان له ولايت څخه جلا او د بېل ولايت په توگه وپېژندل شوه، همدارنگه د کابل ولايت د پايتخت په توگه د پره سيمه ونيوله، او د فراه، گرشک، زميند او راوچ خان سورڅېنې سيمې چې مخکې يې د کندهار په ولايت پورې اړه لرله ورسره يوځای شوې، همدارنگه دارزگان او نورستان (کافرستان) اداره په کابل پورې وتړل شوه او د نورو ټولو ولايتونو سيمې وېرې شوې، په داسې حال کې چې د کابل ساحې لويه سيمه درلوده.

^۱ د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري وېش، د پوهاند غلام جيلاني عارض ليکنه ۳۸۳۲ مخونه



هر ولايت په محلو (Topas) وېشل کېده،
ځينې محلي لويې او ځينې کوچنۍ وې. د کابل
ولايت دخپل وړپراخوالي له امله په ډېرو لويو
او وړو اداري واحدونو وېشل شوی و، لکه
غزني، کونړ، لغمان، پروان، باميان او داسې
نور... اداري واحدونه د يوه حاکم يا مقتدر
حکمران په وسيله چې د پاچاهه خوا ټاکل
کېده، اداره کېدل.

امير عبدالرحمن خان تر ۲۱ کلونو پاچاهۍ وروسته په کابل کې مړ شو او خپل زوی
امير حبيب الله خان ته يې يو تحت الحمايه، منونکي خوديوه ځواکمن پوځ او په
اداره جوړه هېواد په مېراث پرېښود، مگر دې ونه شو کړای چې د افغانستان سياسي
خپلواکي تر لاسه کړي.^۱

کله چې امير حبيب الله خان قدرت ته ورسيد نو د هېواد اداره يې دوو زامنو
تر منځ ووېشله او قرار قرار هغه منظمه اداره چې امير عبدالرحمن خان جوړه کړې
وه د انارشۍ بڼه يې غوره کړه او د فساد لورې ته يې مخه کړه. د اداري واحدونو په
جوړښت کې هېڅ ډول بدلون منځ ته راغی، تردې چې وضع يې د امير شېرعلي خان
له وخت نه مخکې حالت ته ورسیده، خوددې سره سره د دربار د دېدبې او سترتيا په
برخه کې ډېر بدلونونه منځ ته راغلل.

امير حبيب الله خان چې د دربار د تنظيم سره ډېره علاقه درلوده، نو په دربار کې يې
نوی نظم راوست، لکه: سرمشري، د حضور منشي، داخله منشي لپاره بېل دفتر
او د ايشک اقا سي حضور ملکي، نظامي او خارجه لپاره يې د خارجه دفتر منځ ته

^۱ د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش، د پوهاند غلام جيلاني عارض
ليکنه ۳۸ م

راوړ. خودد پرو مېرمنو او دزياتي عياشي له کبله يې د هېواد خپلواکۍ او نور پرمختگ کې ارزښتمنه ونډه وانخيستلای شوه.



کله چې امان الله خان قدرت ته ورسيد، نو د خپلواکۍ تر گټلو او د سياسي موضوعگانو تر اوزگار تيا وروسته يې د هېواد د ټولو چارو په برخه کې يوشمېر اصلاحات طرح کړل. د افغانستان خلکو چې د هېواد له پرمختگ سره بې کچې مينه درلوده، نه يوازې دا چې د دې اصلاحاتو هرکلی يې وکړ، بلکې هر ډول مرستې ژمنه يې هم وکړه، هماغه و چې د افغانستان د خلکو په ملاتړ د هېواد درغونې په لومړۍ

مرحله کې له (۱۹۱۹ نه ۱۹۲۴) زېږديز کلونو پورې نوموړي اصلاحات په برياليتوب سره سرته ورسيدل، خود اصلاحاتو دويمه مرحله چې د (۱۹۲۸) زېږديز کال نه پيل شوه دانگريزانو دارتجاعی قوې د دسپسوله امله دناکامۍ سره مخ شوه.

لکه چې وويل شو امان الله خان د لومړني پلان په عملي کولو بريالی شو او هغه درانه پيټي چې مخکې د بزگرانو، مالدارانو او کسبگرو پراوړو بارو له منځه يوړل او ياهم يوڅه سپک شول. دبيلگې په توگه جنسي ماليې، د غلو دانو حواله، خريداري، په زور سره دلرې واټن نه خوراک رسونه، دفيوډالانو، خانانو يا د خلکو او حکومت ترمنځ دفيوډالانو په وسيله د ماليې راټولونه او اجاره کول، کليوالي ملکي، د نه شمارل شويو څارويو مالیه، جبري او بيگاري کارونه، هېڅ په هېڅه بې شمېره ټيکسونه او داسې نور چې پر کسبگرو او تجارانو وضع شوي وو، ټول له

^۱ افغانستان معاصر، د سيد سعد الدين هاشمي ليکنه، پوهنتون کابل پوهنځی تعليم او تربيه

منځه لاپل او ياکم شول. نغدي ماليې وټاکل شوې، چې ماليه ورکونکو به نيغ په نيغه پرته دخان اوفيوډال له لاسوهنې د دولت ملي دفترته ماليې ورکولې، سربېره پردې دهغه وخت حکومت د هېواد دملي وحدت ټينګښت ته ډېره پاملرنه وکړه او داموضوع يې دورولۍ او دخلکو د مساوي حقوقو پربنسټ خبروته وړاندې کړه. غلامي چې دامير عبدالرحمن خان اوله هغه نه مخکې دورې مېراث وه له منځه يوړه. ټولې وينځې او غلامان خپلواک شول، توکميز، مذهبي او ژبني توپيرونه له منځه ولاړل. د محمدزيو، خانانو او روحانيونو استعماري معاشونه او امتيازات لغوه شول، اهل هندو چې لږه کچه وو. د يوشان حقوقو خاوندان شول او هغه جزيه چې پخوا پرې وضعه شوې وه په ټوله مانا له منځه ولاړه. د لومړي ځل لپاره په افغانستان کې درې قوې (اجرائيه، مقننه او قضايه) په منظمه توګه منځ ته راغلې او د هېواد ټولې چارې د دغو درې قوو په څرخ ګرځيدلې.



له هغې وروسته چې امان الله خان دخپلواکۍ غوښتنې داندونو په پلوی د افغانستان خپلواکي لاس ته راوړه، نو د دې لپاره چې عنعنوي ارزښتونه دوخت دقانوني، حقوقي او مدني بڼه معرفي کړي، د افغانستان اساسي قانون چې د افغانستان دخلکو دخپلواکۍ او په ځانگړې توگه دروښانفکرانود غوښتنو سره برابر و دلومړي ځل لپاره په (۱۳۰۳ه ش) کال کې منځ ته راغی. سربېره پردې دهېواد د اداري واحدونو جوړښت چې تر هغه وخته لاپه منظمه او قانوني بڼه تدوین شوی نه و، په (۱۳۰۰) لمریز کال کې د افغانستان د اساسیه تشکیلاتو په نامه تدوین شو، په دې اساسنامه کې ټول افغانستان په (۲۱۲) اداري واحدونو ووېشل شو. نوموړو اداري واحدونو ولایت، اعلی حکومت، لوی حکومت، لومړی، دویم او دریمه درجه حکومت او لومړی، او دویمه درجه علاقداری، درلودې.^۱

دامان الله خان په دوره کې هېواد د پخوانیو حکومتونو څخه په توپیر د قدرت غیر تمرکز والي اصولو پر بنسټ دندو، مسولیتونو او صلاحیتونو پواسطه اداره کېده او هېواد یې په ۵ ولایتونو او ۴ اعلی حکومتونو ویشلی وو. ولایتونه: ۱ = کابل ۲ = قندهار ۳ = هرات ۴ = بلخ ۵ = بدخشان

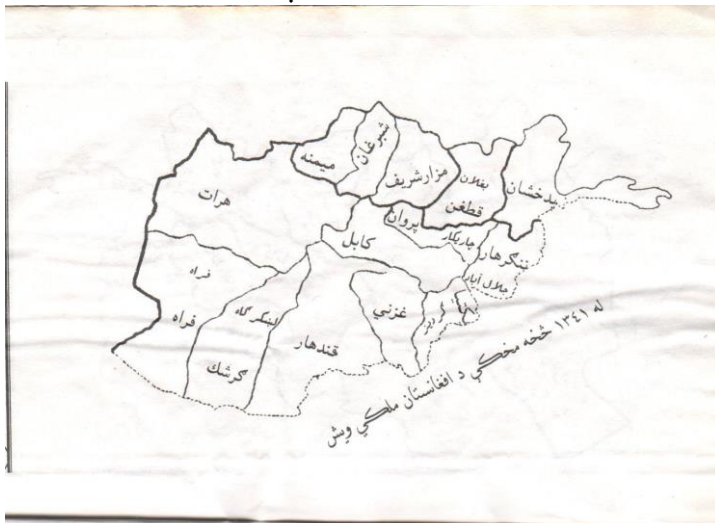
اعلی حکومتونه: (شرقي، جنوبي، میمنه او فراه) اعلی حکومتونه

په دې توگه د افغانستان اداري واحدونو پنځه ولایتونه او څلور اعلی حکومتونه لرل، چې هر عمده واحد بیا په کوچنیو اداري واحدونو یانې (۸) لویو حکومتونو (۲۹) لومړی، دویم او دریمه درجه حکومتونو او (۱۰۳) لومړی، دویمه او دریمه درجه علاقداریو باندې وېشل شوی و، تر ټولو کوچني اداري واحدونه کلي، محلې او کندي وو، چې نفوس به یې له (۲۵۰۰۰) یاله دې ډېرو. چې دهرې قریبې په سر کې به ملک یا قریه دارو.

^۱ د تاریخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش، د پوهاند غلام جیلاني عارض لیکنه ۴۰:۳۹ مخونه

ولایتونه د نایب الحکومه او اعلی حکومتونه به دا اعلی حاکم داداري لاندې و، یوازې د کابل ولایت امر د والي په توګه پیژندل کېده. د لویو حکومتونو په سر کې لوی حاکم، د سیمه ایزو حکومتونو مشر حاکم او د علاقدارو مسولین به علاقداران وو. د قریبې اړونده چارې به د قریه دار په وسیله سرته رسیدې، چې د حکومت او خلکو ترمنځ یې ارتباط درلود. او د خلکو او حکومت اړیکې یې تامینولې.

داماني دورې څخه په راوړوسته کلونو کې بیا د هېواد تر دریم اساسي قانون په (۱۳۴۳) لمريز کال پورې د افغانستان اداري وېش د نایب الحکومګۍ دا اعلی حکومتونو او یالیو ولسوالیو په شکل پاتې شوی دی یانې په دې موده کې (کابل، کندهار، هرات، مزار شریف، قطن، ننگرهار او پکتیا) نایب الحکومګۍ او (غزنی، پروان، فراه، میمنه، بدخشان، شبرغان او ګرشک) اعلی حکومتونه او (خوست، شینواري او کونړ) لوی ولسوالۍ وې.^۱



^۱ د افغانستان پیژندنې لنډه لار، د پوهاند نورالله ځل لیکنه، ۲۸ مخ

په (۱۳۴۳) لمريز کال د لومړي ځل لپاره د اساسي قانون او ديموکراسۍ د تطبيق په خاطر د افغانستان په اداري تشکيلاتو کې بنسټيز بدلونونه ځکه راغلل، چې د پخواني اداري وېش په برخه کې د اداري واحدونو ترمنځ رقابت ډېر و. ځينې ولايتونه دومره پراخه و چې د طبيعي خنډونو لکه د سوځونکو او لوړو دښتو له کبله يې اداره دهغه وخت په وسايلو گرانه وه. د اداري کسانو کار او بوختيا دوره ډېره وه چې په گرانه يې کولای شول چې د خلکو غوښتنليکونو ته ورسېږي. سربېره پر دې عرفاني او ټولنيزې موضوعگانې چې بايد ډېره پاملرنه ورته شوی وی، د هېرېدو په حال کې وې. همدارنگه په پخواني ملکي وېش کې مرکزونه دومره لرې او ستونزمن و چې خلک په اسانه نه شو ورسيدلای او د خپلو ستونزو د حل لپاره مجبور و چې ډېرو اټونونه لنډ کړي. دې وضعې، نه يوازې دا چې په خلکو جسمي او فزيکي ستړيا تحمیلوله، بلکې د هېواد د ناتوانو پيرگنو وخت او پانگې ته يې ډېر زيان رساوه.

د پورته ټکوپه پام کې نيولو سره هېواد لومړی په (۱۳۴۳) لمريز کې په (۲۹) ولايتونو ووېشل شو. اداري واحدونه بيا په لويو ولسواليو، لومړۍ، دويمه، دريمه او څلورمه درجه علاقداريو چې هرې يوې يې عدلي او ابتدايه محکمې، د ماليې او نورې څانگې درلودې ووېشل شو.

هر ولايت د يوه والي په واسطه چې د مرکز سره يې تماس درلود اداره کېده. همدارنگه هر ولايت يو اداري مرکز درلود، چې دې رسمي ادارې بېله حوزه درلوده، چې له همدې حوزه يې به دوو اداري واحدونو لکه لويې ولسوالۍ، ولسواليو او علاقداريو ترمنځ د کارونو دښه انسجام لپاره اړيکې تنظيمېدلې، چې شمېر يې (۲۴۳) اداري واحدونو ته رسیده، وروسته له يوه کال يانې په (۱۳۴۴) لمريز کې د کټواو ارگون ولايت د غزني او پکتيا سره يوځای کړای شول. يانې افغانستان په (۲۸) ولايتونو ووېشل شو او نور اداري واحدونه په خپل حال پاتې شول. اداري واحدونه د پراخوالي، د نفوسو د شمېر او نورو سياسي

پاملرنو له امله په مختلفو درجو وېشل شوي وو. د بيلگې په توگه لومړی، دويم او دريم درجه ولايتونه، او په همدې ترتيب ولسوالۍ هم په لومړۍ، دويمه، دريمه او څلورمه درجه وېشل شوې وې. داويشنه په ډېره اندازه د نفوس د شمېر او جغرافيايي ساحې پر بنسټ ترسره شوې وه. علاقه داريو تشكيل او درجه بندي نه درلوده.

د افغانستان په اداري جوړښت کې له (۱۳۴۴-۱۳۵۲مريز) کلونو کې پورې د پاملرنې وړ بدلونونه رانغلل، حال دا چې له (۱۳۵۲-۱۳۵۷مريز) کلونو پورې په اداري جوړښتونو کې لږ بدلونونه پېښ شول.

له (۱۳۵۳مريز) کال کې د کونړ او کاپيسا ولايتونه لويې ولسوالۍ شوې، کونړ په ننگرهار او کاپيسا په پروان پورې وتړل شوه. خوپه (۱۳۵۷) لمريز کال کې يو ځل بيا د کونړ لويه ولسواي له ننگرهار څخه بېله او ولايت شو. سربېره پردې په اداري واحدونو کې هم واړه بدلونونه منځ ته راغلل.

له (۱۳۵۷) لمريز کال کې څخه وروسته اداري موضوعگانې دنورو ټولنيزو او اقتصادي موضوعگانو په څېر په پام کې ونيول شوې. له (۱۳۵۷) لمريز کال څخه را وروسته لکه څنگه چې په ټولو ټولنيزو او اقتصادي برخو کې بدلونونه ترسترگو کېدل او په راتلونکې کې تطبيق د ملیتونو او قومونو د اقتصادي، ټولنيزو، کلتوري، سياسي، جغرافيايي او توپوگرافي غوښتنو د معيارونو په پام کې نيولو سره تنظيم او تعديل شول، چې د قومي او قبېلوي نفاق په برخه کې ستر عامل گڼل کېږي. دوزيرانو شورا (۱۴-۱۰-۱۳۵۹) نېټې د ملکي وېش په غونډه کې درې نوي اداري واحدونه لوگر، کاپيسا او وردگ د ولايتونو په توگه منظور شول. په دې توگه په (۱۳۶۰) لمريز کې د هېواد اداري جوړښت د (۱۳۴۳) لمريز کال په څېر بيا په (۲۹) ولايتونو، دوهم لويو ولسواليو (۱۸۳) ولسواليو او (۱۰۱) علاقه داريو جوړ شو.

د لومړنۍ نفوس شمېرنې پراساس د هېواد ټول اداري واحدونه (۲۳) ښاري او (۳۵۳۲۴) اصلي او فرعي قريې لري^۱

د ديموکراتيک جمهوريت دوره: د کمونېستانوله کودتاڅخه وروسته چې د جمهوري نظام په وړاندې وکارول شوه، کمونيستي رژيم د گوند د طرحو د ښه پلي کولو او سخت امنيتي کنترول په موخه پداسې حال کې چې ولايتونه يې په خپل عادي حال پرېښودل، نوي اداري تشکيلات د زون تر نامه لاندې رامنځ ته کړل او شمېره يې تر ۹ زونونو ورسوله.

۱- شمالي زون (د بلخ، سمنگان، جوزجان، او فارياب) ولايتونه پکې شامل و.

۲- شمال ختيځ زون (کنډز، بغلان، تخار، او بدخشان) ولايتونه پکې شامل وو.

۳- شمال لويديځ زون (هرات، بادغيس او غور) ولايتونه په کې شامل وو.

۴- جنوبي زون (هلمند، قندهار، زابل او ارزگان) ولايتونه په کې شامل وو.

۵- سويل لويديځ زون (فراه او نيمروز) ولايتونه په کې شامل و.

۶- جنوب ختيځ زون (غزني، پکتيا او پکتیکا) ولايتونه په کې شامل وو.

۷- ختيځ زون (ننگرهار، کنړ، اولغمان) ولايتونه په کې شامل وو.

۸- مرکزي زون: کابل، پروان، کاپيسا او باميان

۹- د کابل ښار: چې پکې يو لس ناحيې شاملې وې.

په (۱۹۷۰ زېږديز) کال کې افغانستان په ۲۲ ولايتونو ۲ لوی ولسوالیو او ۱۷۵

ولسوالۍ او ۱۱۸ علاقاډاريو تقسيم شوی و. د خلقيانو (کمونستانو) په دوره کې

پکتیکا او سرپل ولايتونه د افغانستان په سياسي نقشه کې زيات کړي

شو. د مجاهدينو په دوره کې د خوست او نورستان د ولايتونو په زياتولو سره

د ولايتون شمېره ۳۲ ته ورسیده.

^۱ د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش، د پوهاند غلام جيلاني عارض

ليکنه ۴۳، ۴۰ مخونه

د حامد کرزي په راتگ سره پنجشېر (چې دکا پيسا د ولايت يوه ولسوالي وه په (۲۰۰۴ زېږديز) کال ولايت ته پورته کړې شوه، همدا راز دايکندي (چې دارزگان ولايت يوه ولسوالي وه) د (۲۰۰۴ زېږديز) کال په مارچ کې په ځانگړي ولايت واړول شوه په دې توگه په کال (۲۰۰۴ زېږديز) کې دافغانستان سياسي نقشې ته ددوه نور ولايتونه هم ورزيات شول چې اوس مهال (۳۹۴ الميرز) کال کې دافغانستان دولايتونو شمېر ۳۴ او ولسواليو شمېر ۳۲۴ ته رسېږي.^۱



^۱ دافغانستان اداري ویش او سرحدي کرښو په اړه کولای شئ نور معلومات د(تشکیل سرحدات، وواحدهای اداري افغانستان درمسیر تاریخ) دښاغلي پوهیالي فهمیم (کوشاه)، سیستم اداري وتشکیلاتي افغانستان معاصر، دښاغلي سرمحقق استاد محمد ناصر ستانکزي لیکنې وگورئ.

د افغانستان د سياسي او اداري تقسيماتو جدول

کڼه	ولایت	مرکز	مساحت په کېلو متر مربع	ولسوالۍ کانو نعداد	تشکېل درجه	ولایت کود
۱	ارزگان (Uruzgan)	ترینکوت	۱۲۲۴۰	۴	۳	۳۰
۲	بادغیس (Badghis)	قلعه نو	۲۰۰۴۸	۶	۳	۲۳
۳	بامیان (Bamian)	بامیان	۱۴۱۲۱	۶	۳	۲۳
۴	بدخشان (Bdakhshan)	فیض آباد	۴۷۴۰۳	۲۷	۲	۱۴
۵	بغلان (Baghlan)	پل خمری	۳۰۳۲۲	۱۴	۲	۱۲
۶	بلخ (Balkh)	مزار شریف	۱۲۸۴۰	۱۴	۱	۱۹
۷	پروان (Parwan)	چاریکار	۵۸۲۸	۹	۲	۰۳
۸	پکتیا (Paktia)	گردیز	۲۲۵۹	۱۰	۲	۰۸
۹	پکتیکا (Paktika)	شرنه	۱۹۳۳۲	۱۸	۲	۰۷
۱۰	پنجشېر (Punisher)	بازارک	۳۵۳۱	۶	۳	۳۳
۱۱	تخار (Takhar)	تالقان	۱۲۳۷۲	۱۲	۲	۱۵
۱۲	جوزجان (Jowzjan)	شبرغان	۱۰۳۲۲	۱۰	۲	۲۰
۱۳	خوست Khost	خوست	۴۰۲۹	۱۲	۳	۰۹
۱۴	دایکندی (Daykandy)	تېلي	۱۲۲۵۵	۸	۳	۳۴
۱۵	زابل (Zabol)	قلات	۱۷۲۹۳	۹	۳	۲۹
۱۶	سمنگان (Samangan)	بیک	۱۱۲۱۸	۶	۲	۱۸
۱۷	سرپل Sarpool	سرپل	۱۲۳۲۰	۶	۳	۲۱
۱۸	غزني (Ghazni)	غزني	۲۳۳۷۸	۱۸	۲	۰۶

۱۹	غور (Ghor)	چغچران	۳۸۲۲۲	۹	۳	۳۱
۲۰	فارياب (Faryab)	ميمينه	۲۱۱۴۲	۱۳	۲	۲۲
۲۱	فراه (Farah)	فراه	۴۷۸۷۲	۱۰	۲	۲۵
۲۲	قندوز (Kunduz)	قندوز	۷۸۲۷	۶	۲	۱۷
۲۳	قندهار (Kandahar)	قندهار	۴۷۴۷۲	۱۵	۱	۲۸
۲۴	کابل (Kabul)	کابل	۴۵۸۵	۱۴	۱	۰۱
۲۵	کاپيسا (Kapisa)	محمود راقی	۱۸۱۷	۶	۳	۰۲
۲۶	کنړ (Konar)	سد آباد	۴۳۳۹	۱۴	۲	۱۱
۲۷	لغمان (Loghman)	مهترلام	۳۴۰۸	۴	۳	۱۲
۲۸	لوگر Lowgar	پل علم	۳۹۵۵	۶	۳	۰۵
۲۹	ننگرهار Nangarhar	جلال آباد	۷۲۱۲	۲۱	۱	۱۰
۳۰	نيمروز (Nimruz)	زرنج	۴۱۳۵۲	۴	۳	۲۲
۳۱	نورستان (Nuristan)	پارون	۹۹۴۲	۷	۳	۱۳
۳۲	وردک (Wardak)	ميدان شار	۹۰۲۳	۸	۳	۰۴
۳۳	هرات (Herat)	هرات	۲۳۰۹۷	۱۶	۱	۲۴
۳۴	هلمند (Helmand)	شکرگاه	۲۱۸۲۹	۱۲	۲	۲۷
مجموعه			۲۵۲۲۲۵	۳۶۴		

پنځم څپرکی

د حکومت درې ګونې قواوې

حکومت په مجموع کې له درې قواوو څخه تشکیل شوی دی چې دولت ددغودرې ګونو قواوو په وجود کې، چې د هریوه ځواک واکونه او دندې د قواوو د تفکیک اصل په پام کې نېولو د اساسي قانون او نورو قوانینو په رڼا کې ځانګړي شوي ترڅو د هرې یوې برخې جوړښت، واکونه او مسوولیتونه به په جلاتوګه تشریح او توضیح شي.

مقننه قوه (ملي شورا)

ملي شورا په هر هېواد کې په مختلفو نومونو یادېږي لکه: مجلس الشعب الوطنی، نیشنل اسمبلي... او پارلمان یې مشهور نوم دی، پارلمان له فرانسوي کلیمې (Parliament) څخه اخستل شوی چې د خبرواترو، مباحثې او نظریاتو د تبادلې ځای ته وايي، پارلماني دندې او واکونه، پارلمان د غړو ټاکلو څرنگوالی او نورې اړونده مسلې د هر هېواد د قوانینو پر بنسټ تشریح او پارلمانونه د هماغو قوانینو پر اساس خپل فعالیت کوي.

پارلمانونه د جوړښت او واکونو له پلوه په مختلفو هېوادونو کې توپیر لري چې دغه توپيرونه د هېوادونو په اساسي قوانینو کې مشخص شوي دي، لکه په ځینو



هېوادونو کې پارلمان يو مجلس لري لکه: بنگله ديش، چين، کيوبا، صربستان، اوکراين او د مالديو پاڼه هېوادونو کې خودنړۍ په اکثر هېوادونو کې پارلمانونه دوه مجلسه دي چې دانگلستان، فرانسې، کاناډا او استراليا هېوادونه او په دوديز شکل زموږ د هېواد پارلمان نوم اخستى شو چې زموږ هېواد پارلماني تاريخ په اوږدو کې دوه مجلسه سنا (مشرانو جرگه) او داستازو مجلس (ولسى جرگه) وو، دنوي اساسي قانون يو اتيايمې او دوه اتيايمې مادې پر بنسټ دافغانستان اسلامي جمهوري دولت ملي شورا، دستر تقنيني ارگان په توگه دافغانستان د خلکو دارادي څرگندونه او دټول ملت نمايندگي کوي، همدارنگه دافغانستان ملي شورا د دولت تقنيني قوه ده چې دقانون سره سم دوه مجلسه يانې ولسي جرگه او مشرانو جرگه ده چې د داخلي کړنلارو پر بنسټ خپلې چارې تر سره کوي.

ولسي جرگه: ولسي جرگه دافغانستان ملي شورا يو څانگه ده چې داساسي قانون د درې اتيايمې مادې د حکم پر بنسټ د ولسي جرگې غړي د خلکو دازادو، عمومي، پټيو او مستقيمو ټاکنو له لارې انتخابيږي، دهمدې مادې د څلورم جزد حکم پر بنسټ د ولسي جرگې د غړيو شمېر دهرې انتخاباتي حوزې د نفوسو د شمېر په تناسب، زيات نه زيات ۲۵۰ کسانو پورې دي.

ددې مادې د محتوياتو پر بنسټ د ټاکنو په قانون کې بايد داسې لارې چارې وسنډول شي چې انتخاباتي نظام په ټاکنو کې دگډون لپاره د خلکو عمومي او عادلانه استازيتوب تامين کړي او د نفوسو په تناسب له هر ولايت څخه په اوسط ډول لږ تر لږه دوه تنه بنځينه وکېلاني د ولسي جرگې غړيتوب تر لاسه کړي.

ترکيب او هيات: ولسي جرگه ۲۴۹ غړي لري چې يادوشويو چوکيو په جمله کې ۲۸ بنځې هغو څوکيو ته انتخابيږي چې داساسي قانون له خوا هغوى ته ځانگړې شوې دي، په ۲۴۹ څوکيو کې لس څوکۍ د کوچيانو استازيو ته خاص شوي او نورې پاتې څوکۍ هرو ولايت ته دنوموړي ولايت دوگړو د نفوس په تناسب ولسي

جرگې ته د استازو د استولو حق ورکړ شوي دي. د هرې کاري دورې په پيل سره، د ملي شوري دواړه مجلسونه د خپلو غړو له منځ څخه يو يو غړی د تقينې دورې (پنځو کلونو) لپاره د مجلس د ريس په توگه، دوه دوه غړي د ريس د لومړي او دويم مرستيال په توگه، او دوه دوه غړي د منشي او منشي د مرستيال په توگه د يو کال لپاره ټاکي.

دا کسان بايد د ولسي جرگې او مشرانو جرگې لپاره اداري ټولگي (گروپونه) وټاکي.

ولسي جرگه واک لري چې د مجلس د يوه ثلث دوراندیز پر بنسټ د حکومت د فعاليتونو او کړنو د څارنې او څېړنې په غرض يو خاص کمېسون وټاکي. پاتې دې نه وي چې ولسي جرگه خپلو چارو د سمون له پاره په داخل کې مختلف کمېسونونه د داخلي کړنو د سره سم رامنځ ته کوي چې ولسي جرگه اتلس کمېسونونه لري او په مختلفو څانگو کې د هرې اداري اعمال او کړنې تر څېړنې او ارزونې لاندې نيسي.

نقش او مسؤوليتونه: ولسي جرگه چې د ولسواکۍ اصل ساتنې په پام کې نيولواو اساسي قانون څلورمې مادې پر بنسټ يواځې منتخب کسان کولی شي د ولس استازيتوب وکړي، په همدې بنسټ ولسي جرگه د اساسي قانون يو نوي يمې مادې سره سم لاندې واکونه او صلاحيتونه لري:

۱- له هريوه وزير څخه د استېضاح په برخه کې د اساسي قانون د دوه نوي يمې مادې له حکم سره سم تصميم نيول.

۲- د پرمختيايي پروگرامونو او دولتي بوديجې په باب تصميم نيول.

۳- د اساسي قانون له حکمونو سره سم د مقرريو تائيد يا رده ول.

د اساسي قانون د دوه نوي يمې مادې پر بنسټ، ولسي جرگه په سلو کې د شلو غړو په وړاندیز هرو زير د استېضاح لپاره ولسي جرگې ته وربللی شي، يانې د هغو مسالو په باره کې چې وزيران يې مسؤوليت لري، له هغو څخه توضيحات غوښتلی

شي. لکه: د دفاع او کورنیو چارو له وزیرانو څخه د نا امنیو د زیاتېدو د لامل په هکله پوښتنې وکړي، یاد عامې روغتیا له وزیر څخه د ناروغیو د خپریدو په باره کې توضیحات وغواړي. که ورکړل شوې توضیح د قناعت وړ نه وي، ولسي جرگه د نه باور (عدم اعتماد) رایه ورکوي. وزیر ته د نه باور رایه باید صریحه، مستقیمه او د مؤجه دلایلو پر بنسټ ولاړه وي. د نه باور رایه هم د ولسي جرگې د غړو د رایو په اکثریت سره ورکول کېږي.

د اساسي قانون د اته نوي یمې مادې پر بنسټ، د دولت بودیجه او د حکومت پر مختیایې پروگرام د مشرانو جرگې له لارې د همدې جرگې له مشورتي نظریې سره یوځای ولسي جرگې ته سپارل کېږي. د ولسي جرگې پر پکړه د جمهور رئیس تر توشیح وروسته، بې له دې چې مشرانو جرگې ته وړاندې شي، نافذه گڼل کېږي. د اساسي قانون د څلور شپيتمې مادې په یوولسمې او دولسې فقرې کې راغلي دي چې د ولسي جرگې په تائید د وزیرانو، لوی څارنوال، د مرکزي بانک، د ملي امنیت او سرې میاشتې درئیسانو ټاکل او د هغوی استعفاء منل. یا په بل عبارت، دغه هریو چارواکي دې ته اړ دي چې د جمهور رئیس له خوا تر معرفي کېدو وروسته د ولسي جرگې د اعتماد رایه تر لاسه کړي خو ولسي جرگه د کوم وزیر یا رئیس د عزل کېدو واک نلري.

د مشرانو جرگه: مشرانو جرگه یاد سنا مجلس چې د افغانستان اساسي قانون د دوه اتیایمې مادې پر بنسټ ملي شورا له دوه جرگو څخه چې یوه یې هم مشرانو جرگه ده، جوړه او د پارلمان د دوه جرگو دلیل پدې اساسي قانون او نور و قوانینو کې د پوه او تجربه کاره تقنینیه ځواک تکمیلول او د دې پخاطر د ولسي جرگې تر غړیو د مشرانو جرگې د غړو عمر د پروي (ولسي جرگې غړي ۲۵ کلن او د مشرانو جرگې غړي ۳۵ کلن وي) دیادونې وړ ده چې مشرانو جرگه خپلو چارو د سمون او فعالیتونو تر سره کېدو پخاطر غړي د داخلي کړندود له مخې په کمېسونونو وېشل کېږي چې بیا دغه کمېسونونه په مختلفو برخو کې خپل فعالیتونه تر سره کوي.

ترکیب او هیأت: اساسي قانون د څلور اتيايمې مادې پر اساس د مشرانو جرگې غړي په لاندې ډول ټاکل کېږي:

د هرې ولایتي شورا له غړو څخه یو تن د مربوطه جرگې په انتخاب سره د څلورو کلونو له پاره چې د څلور دېرشو ولایتونو څخه ۳۴ کسه انتخابیږي.

د هر ولایت د ولسوالیو شوراگانو له غړو څخه یو تن د هر ولایت مربوطه ولسوالیو شوراگانو د غړو په انتخاب د درې کلونو لپاره چې څلور دېرش کسه انتخابیږي.

پاتې دریمه برخه د همدې مادې د حکم پر بنسټ څلور دېرش کسه د جمهور له خواد معلولینو، معبومینو او کوچیانو په استازیتوب دوه تنو اشخاصو په ګډون د هېواد پوهو او باتجربه اشخاصو له منځ څخه د پنځو کلونو له پاره انتصابیږي.

دیادې مادې د حکم پر اساس جمهور رئیس له دغو اشخاصو څخه په سلوکې پنځوس سلنه بنځې انتصابوي، څوک چې د مشرانو جرگې د غړي په توګه د مربوطه جرگې لخوا انتخابیږي، په مربوطه جرګه کې خپل غړیتوب له لاسه ورکوي او دده پرځای د قانون له حکمونو سره سم بل شخص ټاکل کېږي.

نقش او مسؤولیتونه: لکه څنګه چې مو مخکې هم یادونه وکړه دغه برخه د ملي شورا (مشرانو جرګه) له یوه اړخه مسلکي او باتجربه جرګه ده چې د خپلې پوهې او تجربې پر بنسټ دولسي جرګې قانوني مصوبې او پریکړې خپري او له بله پلوه اکثره مشرانو جرګه، حکومت او ولسي جرګې ته په مختلفو برخو کې سلا مشوري ورکوي چې پدې ترتیب سره ویلی شو مشرانو جرګه نسبت ولسي جرګې ته کموکه جرګه ده.^۱

^۱ د افغانستان دولسي جرګې په اړه نور معلومات د (نګاهي به ترکیب جدید مجلس نماینده گان افغانستان) د بډاغلو عباس حسيني او نور الله فيضي لیکنه وګوري

^۲ د ملي شورا د دندو او صلاحیتونو په اړه زیات معلومات د اساسي قانون په پنځم فصل ۸۱ د مادې څخه تر ۱۰۹ مادې په اړه تفصیلي معلومات کتلی شئ

په افغانستان کې د ملي شورا تاريخي پس منظر
په هر عصر او زمانه کې د افغانستان د خلکو د ايوه ځانگړتياوې چې
محلي، قومي، او ملي مهم کارونه يې په مجالسو، محافلو او قومي جرگو کې حل
او فصل کړي او د ابتدايې ترينو دورو د ژوند کولو نه تر قبيلوي ژوند او بيا تر
ښاري ژوند پورې يې همېشه دا ځانگړتيا ساتلې ده، مشوره او د نظر تبادله کول
همېشه زموږ د ملک د خلکو د توجه وړ گرځيدلي دي، مجلسونه د اجتماعي
او قبيلوي وضعې او حالاتو په نظر کې نيولو سره فرق لري کله په کوچني شکل او
کله بيا په لوی شکل سره جوړې شوي دي.



د ځانگړتيا له هغه وخته چې باختري اريايان د څارويو د څړولو د ژوند له وخت څخه
قبيلوي ژوند ته داخل شول نو د سبها د مجالسو په جوړولو يې لاس پورې کړ چې
سبها د مجلس په مانا وه سبها چې په کلي کې جوړيده نو په هغه کې په کوچنيو
سياسي مسايلو باندې بحث کېده او همداسې مساييل په کې حل او فصل کېدل او

ددې لپاره يو معين اوطاق موجود وو چې د کلي ټولو خلکو به په هغې کې گډون کاوه په پخوانۍ اريايي ژبه کې د سبها کليمه د مجلس لپاره استعمالېده ځکه چې تراوسه پورې دغه کليمه او بعضې نورې پخوانۍ کليمې په هندي ژبه او پاکستاني ژبه کې مروجې دي، نن ورځ په هندوستان کې ملي مجلس ته لوک سبها (ملي مجلس) وايي دغه رسم او رواج د پخوانه اريايي قومونو په منځ کې مروج او خپل مجلسونه به يې د سبها په نوم يادول د سبها ترڅنگ اريايي قبایلو او طایفو يو بل ډول قومي مجلس هم درلود چې د سمتي په نوم يادېده ولې د سبها غونډې ټولو خلکو په کې گډون نشو کولای. سمتي مجلس له حقوق پوهانو، نجباو او د قوم له پوهو خلکو څخه جوړ شوی و. تحقيق کوونکو ددې دواړو مجلسونو اهميت په ويدي عصر کې يوگډولو او عقېده يې درلوده چې اريايان دخپلو مهمو مسايلو د حل او فصل لپاره پرته د کومې استثناء څخه دې مجلس کې شامل کېدل يا گډون کاوه.^۱ ولې بعضې فکر کوي چې دې مجلسونو يو د بل څخه توپير درلود په سمتي مجلس کې پخپله پادشاه هم گډون کاوه او حتی انتخاب کېده هم سمتي مجلس ته لکه چې زيمر الماني تحقيق کوونکي پدې باره کې وايي چې په پخوانۍ اريايي ټولنه کې پادشاه د سمتي مجلس لخوا څخه انتخابېده.

په شپږمه قبل الميلا د پيړۍ کې دهند په نيمه وچې کې د بودا مذهب رامنځته شو چې په تدريجي توگه همسايه هېوادو ته ورسيد د کنشکا په تخت کېناستو سره ددې مذهب د پخوانيو اصولو د تعديل او اصلاح په خاطر يو مجلس د کنشکا له خوا جوړ شو، چې دغه مذهبي مجلس د کشمير په بنار کې جوړ شو چې پنځه سوه تنو عالمانو او راهبانو په هغه کې عضويت درلود، د غزنويانو د وخت لوی مجلس چې د دولت لوړو چارواکو او د لښکر د مشرانو ترمنځ جوړ شو او د هغې په نتيجه کې ناصر الدين سبکتگين د پادشاه په حيث انتخاب شو دغه شخص د غزنويانو د

^۱، شوري پارلمان. (د ښاغلي عبدالحميد فقيري ليکنه مخونه ۲۵، ۲۶)

دولت موسس يا بنياد گذار او د افغانستان په تاريخ کې يې ډېر مهم کارونه ترسره کړي دي (د ۱۷۰۹ زېږديز) کال مجلس چې د قندهار ښار د شمال شرق په دېرش ميلۍ کې د مانجه په نوم ځای کې د اير شو چې پدې مجلس کې تصميم ونيول شو چې گرگين بايد ووژل شي، او ازادي اعلان شي پدې مجلس کې د رهبران وظيف او د مربوطه قبيلو وظيف تعين شو چې ترڅو د ازادي د ساتلو او د صفوي دولت د هر رنگه نظامي حملې لپاره چمتو و او سي د پخوانيو مجالسو له تجربو څخه په استفاده خلکو د (۱۷۱۷ زېږديز) کال د تاريخي مجلس چې په هرات کې وو په جوړولو لاس پورې کړ دغه مجلس په ملي مسايلو باندې د مشورې له حيثه با اهميته گڼل کېده د مجالسو جوړول د قومي غرور، خودخواهۍ او نورو کې موثر او مفيد واقع شوی دی د هرات مجلس کولای شو د دغو مهمو او موثرو مجلسونو له جملې څخه حساب کړو چې د حکومت مشران يې په خپلو کړنو کې په ښه توگه رهبري کړل يو بل مهم مجلس چې د افغانستان د تاريخی او مهمو مجلسونو له جملې څخه گڼل کېږي، د قندهار د (۱۷۴۷ زېږديز) کال مشهور مجلس دی دغه مجلس پدې تاريخ د شېر سرخ په مزار کې جوړ شو چې نهه ورځې يې دوام پيدا کړ چې بالاخره وروسته له نهو ورځو څخه احمد خان ابدالي د افغانستان د پادشاه په حيث انتخاب شو يو بل مهم مجلس د (۱۸۴۱ زېږديز) کال د کابل مجلس دی چې دا جرگه د افغان انگليس د لومړۍ جگړې د شدت په وخت کې چې ددې خاورې خلکو د هر کنج او کنار څخه د ازادۍ د لاس ته راوړلو په خاطر د جنگ ميدان ته راوتلي وو جوړه شو د خلکو رهبرانو په هر ځای کې مجلسونه جوړول چې ترڅو په يوه طريقه د انگليسانو د مخته تگ مخه ونيسي. ^۱ خپل مجلسونه يې په دوامداره توگه جوړول او د کابل د ښار نه بهرون يې هم د خلکو سره رابطه درلوده، د جهاد مشرانو ټول کارونه په مشوره سره سرته رسول د (۱۸۴۱ زېږديز) کال د نومبر د مياشتې په اول د شپې په مجلس کې محمد زمان خان درئيس په حيث تعين شو د

^۱ عبدالحميد فقيري، شوري پارلمان. (مطبعة شاکر صميم ۱۳۸۸ هـ ش کال) ص ۲۲، ۲۷

امير حبيب الله خان سلطنت په وخت کې يوه دولتي شورا تشکيل شوې وه چې دهغې غړي خپله د پادشاه له خوا يانې شهزادگان د دولت عالي رتبه مامورين او د کابل ښار بعضې مشهور کسان د پادشاه له خوا انتخابېدل.

په لومړۍ نړيواله جگړه کې چې په (۱۹۱۵زېږديز) کال اکتوبر په مياشت کې د المان، استراليا، او ترکي نمايندگان افغانستان ته راغلل او د انگليس په ضد يې د اتحاد غوښتنه وکړه چې له مونږ سره يوځای شئ د انگليس پر ضد خو امير حبيب الله د شورې څخه مشوره و غوښتله چې يو تعداد ددې غوښتونکي وو چې افغانستان په لومړۍ نړيواله جگړه کې داخل شي او په نتيجه کې د افغانستان دولت د لومړۍ نړيوالې جگړې څخه بې طرفه پاتې شو د اپورته مجلسونه چې ذکر شو دوی يواځې په ملي او سياسي مهمو مسایلو کې رايه ورکوله په افغانستان کې پارلمان يا ملي شورا وروسته د امان الله د حکومت څخه د دولت د نظامنامې مطابق تشکيل شو او نيمه مستقل دولتي کارونه يې ترسره کول پدې مانا چې د دولتي نظامنامې د موادو په اساس دولتي شورا منځته راغله چې د پادشاه د اوامرو مطابق تعين شوي دولتي کارونه د غوراو بررسۍ لاندې نيول وو، ددې نظامنامې په اساس پادشاه غيرمسول وه او وزيران پادشاه ته مسئول وو مگر دولتي شورا ته يې کوم مسوليت نه درلوده او دغه دولتي شورا د (۵۰) غړو څخه جوړه وه چې پنځه ويشت تنه غړي يې دخلکولخوا څخه انتخاب کېدل او پنځه ويشت تنه نور يې د پادشاه لخوا څخه انتصاب کېدل، دغه شورا چې په اول کې د دولت نوم هم ورسره و، نه د ملت نوم ترڅو چې وروسته د دولت پرځای د (ملي) کليمه راغله.

که څه هم په افغانستان کې پارلمان دومره پخوانی سابقه نه لري اما ددې په خلاف پارلمان چې په اروپايي هېوادونو کې يې سابقه څو پخوانيو پيړيو ته رسيږي، په افغانستان کې دغه نوعه مجلسونه دلويې جرگې په نوم ياديږي چې دغه لويې جرگې تقريباً (۲۵۰) کاله پخوانی سابقه لري په افغانستان کې چې

پدغه لويو جرگو کې به د مهمو موضوعاتو په باره کې تصميم نيول کېده که څه هم دغه لويو جرگو ته به يې ملي لويې جرگې ويلې خو په حقيقت کې دغه لويو جرگو د يوې خاصې طبقې څخه نمايندگي کوله، نه د افغانستان د ټولو موجودو طبقو څخه يا په بل عبارت پدغو لويو جرگو کې اصولا د شاهي کورنۍ طرفدارو خلکو گډون کولای شو او تنها د پادشاه نظرياتو او غوښتنو ته يې احترام کاوه او هغه يې تائيد کولو د پاداسې حال کې و چې د دولت قدرت د مختلفو ارگانونو ترمنځ تقسيم شوی نه و او د دولت ټول قدرت د وخت د ميراثي پادشاه په لاس کې و او د قواو د تفکيک مسئله اصلا وجود نه درلود او که چا به داسې کوم پېشنهاد مطرح کولو نو هغه به د شاهي کورنۍ لخوا څخه د تهديد لاندې نيول کېده او د ديموکراسۍ اصل او د السواکۍ ننۍ اصطلاح په قطعي توگه په نظر کې نه نيول کېده او د غوډ جرگو پادشاه په پوره ډول غير مسول او واجب الاحترام گڼلو خلک او دولتي لوړ پوړي چارواکي يې د اسلامي احکامو او مقرراتو په خلاف د شاه په وړاندې مسئول گڼل چې دا خپله د جامعې د خلکو او د پادشاه د کورنۍ ترمنځ غير عادلانه تبعيض گڼل کېده.

په پخوا وختونو کې چې د يکټاتور رژيمونه د نړۍ په هېوادونو کې حاکم وو، ټول واک (اجرايه قوه، مقننه قوه، او قضايه قوه) د يو ټولو اک پاچا په لاس کې وه چې د شاه احکامو او فرامانونو په دقانون حيثيت درلود. د يادولو وړ ده چې په همدغه د يکټاتوري نظامونو کې په شکل د اشکالو سره شوراگانې موجودې وې چې وخت ناوخته به يې د چارو د سمبالښت لپاره د شاه سره مشورې کولې چې په تاريخي لحاظه د دې شوراگانو ريښې د يونان او روم د سنا مجالسو ته رسيږي. افغانستان هم د نورو هېوادونو په شان د د يکټاتوري رژيمونو تر سپورې لاندې وخت تېر کړی دی او هر کار به يې چې زړه و غوښت په ولس باندې به يې منلو او د خلکو ازادي يې سلب کړې وه خو سره لدې چې ټولو اک نظامونه موجود و ولسونو ترمنځ سيمه ايزې جرگې او شوراگانې هم موجودې وې چې د کلي

مشرانو او سپين گيرو به يې رهبري کوله چې د خلکو په لانجو او منازعاتو په حل او فصل کې يې رغنده ونډه اخيسته او په عرفي ډول د خلکو د احترام وړ گرځيدلې وې چې د وخت په تېريد ورسره پدې شوراگانو او جرگو کې نوښت او بدلونونه رامنځته شو چې کولای شو د لويې جرگې څخه يادونه وکړو خو البته ملي شورا چې د ديموکراسۍ د اصل له مخې او د درې گونو قواوو د تفکيک د نظريې په اساس چې (اجرايه قوه، مقننه قوه، قضايه قوه) چې اوس شتون لري نه وو موجود، د وخت د غوښتنې او سياسي بدلونونو په اساس د افغانستان څخه پرته په نورو هېوادونو کې ريفورمونه اول په ترکيه او ورپسې په افغانستان کې د قوانينو د تدوين روحيه د امير شېرعلي خان په ځانگړي توگه د امير حبيب الله خان په وخت کې گړندۍ شوه خو په عمل کې پلي نه شوه. وروسته د امان الله خان په وخت کې پارلمان د ديموکراسۍ د اصل په توگه او د درې گونو قواوو د تفکيک د نظريې په اساس ترهغه ځايه چې ممکن وو په عمل کې پلي کړه چې په لنډه توگه ترې يادونه کوو.

دامان الله خان په دوره کې مقننه قوه: د (۱۳۰۳ لمريز) کال د اساسي قانون او د دولت د تشکيل کوونکي نظامنامې مطابق د دولت د درې گونو قواوو د تفکيک رامنځته شو چې البته دغه جوړښت او تشکيل ځانته خپل يو ځانگړي خاصيت درلود يو له دغو قواوو څخه مقننه قوه وه چې د (۱۳۰۳ لمريز) کال د اساسي قانون تر تصويب پورې په مختلفو نومونو ياده شوه لکه دا عيانو شوری، د شوری کور يا خاصه شوری او بالاخره د دولتي شوری په نوم ياديدنه د اساسي تشکيلاتو د نظامنامې په تصويب سره د لومړي ځل لپاره د افغانستان دولت د افغانستان د دولتي تشکيلات په تاريخ کې د قانون جوړونې موسسه چې تر يوه حده پورې په خپلو کارونو او صلاحيتونو کې مستقلة وه، رامنځته شوه چې دغه موسسه هماغه دولتي شورا وه چې غړي يې په انتخابي او انتصابي شکل تعين کېدل،

۱، شوری پارلمان. (د ښاغلي عبدالحميد فقيری ليکنه مخونه ۲۹، ۷۰)

دولتي شورا قانوني پروژې ترتيبولې او د تصويب لپاره يې د وزيرانو د مجلس له لارې يې د صحت لپاره پادشاه ته لېږل او د دولت بوديجه او خارجي معاهداتو او تړونونو ته به يې رسيدگي کوله دغه شوری په حيث او د عمومي ملکي مصلحتو او خبرو چې ۵۰ تنه غړي يې درلودل په مساوي توگه نيم غړي يې انتخابي او نيم غړي يې انتصابي و، انتخابي غړي چې د دولتي شوری نيم غړي يې جوړول د افغانستان دولت د اساسي تشکيلاتو د نظامنامې د ۲۷ مادې مطابق د ولاياتو د خلکو او د حکومت څخه انتخابېدل او بيا شوری ته لېږل کېدل، د شوری مختلف غړي درې کلو لپاره د خلکو لخوا انتخابېدل د نظامنامې د ۲۴ مادې مطابق د دولتي شوری وظيفې په دوه برخو ویشل کېدل.

الف_ ملکي تنظيمات

ب_ د ملکي مامورينو محاکمه

دغه شوری د يو نفر رئيس، درې معاونين (اول، دوهم، دريم) يو نفر منشي، يو نفر سرکاتب او د ضرورت په اساس کاتب او همدارنگه يو څو تنه مسلکي غړو تر رياست لاندې ورسپارل شوي وظيفې سرته رسول د دولتي شوری رئيس او معاونين د منتخبو خلکو څخه انتخابېدل او د پادشاه منظوري هم شرط وه چې بايد تائيد يې کړی.

د دولتي شوری منشي د رئيس په انتخاب او د پادشاه تر منظوري وروسته مقررېده، سرکاتب او کاتبان د دولتي شوری د معاونينو په انتخاب او درئيس له منظوري نه وروسته مقررېدل هغه څه چې د ذکر کولو وړ دي چې د دولتي شوری په ايجاد سره او د هغې شرکت د قوانينو په رامنځته کولو کې او د حکومت په کارونو باندې د کنترول او نظارت حق او همدارنگه د عالي محکمې د وظيفو څخه برخوردار و کوم چې به د دولتي مامورينو لخوا جنايات ترسره شو د يوې نيمه مستقلي او نيمه نماينده موسسې په حيث او پرته له شک څخه په هغه وخت کې

يې د افغانستان سياسي سېسټم د ليبرال کېدو په شکل ښکاره کوو^۱ د یادولو وړ ده چې د (۱۳۰۳ لمریز) کال د افغانستان اساسي نظامنامې د قانون جوړونې او د اجرایه قوې ترمنځ فرق نه و کړی، ځکه چې حکومت په عین حال کې هم اداري وظایف او هم د قانون جوړونې وظایف تطبیقول اما دا دوه حالت د امیر د کنترول لاندې و د دولتي شوری انتخابي غړي چې د ولایتونو د مجلس د غړو څخه او د حکومت څخه د هر ولایت د نفوسو په تناسب او د حکومت څخه دولتي شوری ته راتلل او د دولتي شوری غړو په مرکز کې خپل مرکز جوړاوه د کابل ولایت څخه پنځه تنه د هرات ولایت څخه څلور تنه د قندهار ولایت څخه څلور تنه د ترکستان ولایت څخه درې تنه د بدخشان او قطغن ولایت څخه دوه تنه د مشرقي سمت څخه درې تنه د جنوبي سمت څخه دوه تنه د میمنې د اعلی حکومت څخه یو تن د فراه د اعلی حکومت څخه یو تن و. د دولتي شوری د مشورتي مجلس انتخابي پس له هرو درې کالو څخه بدلیدل او دهغو په عوض په انتخاباتو کې بل وکیل نوموړي دولتي شوری ته لېږل کېده د (۱۳۰۷ لمریز) کال لویې جرگې پخپلو پنځه ورځنیو جلسو کې زیات مسایل تر بحث لاندې ونيول چې له هغې جملې څخه د دولتي شوری بدلول په ملي شوری باندې غټ تغیر و دمقننه قوې د استقلال د دولت په ساحه کې.

ځکه چې د لومړي ځل لپاره د هېواد په تاریخ کې یوه لویه قانون جوړونې موسسه ایجاد شوه چې په هغه کې د خلکو ټولو انتخاب کړو وکیلا نو ګډون درلود د ملي شوری غړو لویې جرگې د فیصلې او تصویب نه وروسته د یو جدا ګانه قانون د موادو مطابق انتخاب کړ او خپل فعالیت یې شروع کړ، ولې متاسفانه باید ووايو چې دغه شوری د امان الله خان د حکومت په دوران کې ونشو کولای چې شوری دایره کړي او خپل فعالیت شروع کړي.^۱

^۱ شوری پارلمان. (د ښاغلي عبدالحمید فقیری، لیکنه مخونه ۷۰، ۷۱،

^۱ شوری پارلمان. د ښاغلي عبدالحمید فقیری لیکنه ۷۲، ۷۳،

د نادر خان په دوره کې شوری: نادر خان وروسته لدې چې قدرت ته ورسید ده دخپلو کارونو د ښه پرمخ وړلو لپاره خپله تگلاره په لسو مادو کې د افغانستان خلکو ته اعلان کړه چې لسمه ماده یې د ملي شوری د وکیلانو د انتخاب په رابطه وه او په دغه ماده کې راغلي وو چې: د ملت وکیلان له خلکو څخه مرکز ته راځي انتخاب یې په پخوانۍ طریقه وو، وکیلان له خلکو څخه پوه او صادق عالمان او هغه کسان کوم چې ملت ورباندې پوره اعتماد ولري انتخاب کېږي د دولت وزیران او مسول چارواکي به د ملت وکیلان وو د شوری ریاست د تفتیش حق درلود او دغه شوری د ملت د نمایندگانو څخه انتخاب کېدل دغه مسوده د لویې جرگې لخوا چې په (۱۳۰۹ لمریز) کال کې د نادر خان د حکم پواسطه تشکیل شوه د غور او بررسی لاندې ونیوله.

پدې شوری کې دو کالت دوره درې کاله وه او اول یې د ملي شوری د مجلس افتتاح ورځ ده پدې توگه د افغانستان پارلمان د لومړنۍ تقنیني موسسې په حیث چې له دوو مجلسونو څخه (انتخابي ملي شوری) او د (اعیانو عالي مجلس) جوړ او وروسته د انفاذ ددې لایحې په (۱۳۱۰ لمریز) کال کې پخپل کار پیل وکړ. د ملي شوری مجلس: د (۱۳۱۰-۱۳۱۲ لمریز) کال مطابق د لویې جرگې په فیصله د افغانستان ملي شوری د (۱۳۱۰ لمریز) کال د سرطان په ۱۴ مه نېټه د یوې لویې ملي موسسې په حیث د لومړي ځل لپاره د هېواد په تاریخ کې افتتاح او په کار یې پیل وکړ د افغانستان د اساسي اصولنامې د ۲۷ مادې د حکم پر اساس ۱۱۰ تنو د خلکو انتخابي نمایندگانو د هېواد له هر گوت نه په کې اشتراک کړی و او د ملت نمایندگانو د خپل کار په لومړۍ مرحله کې قسم نامه امضاء کړه، ولې بیا هم دغه نمایندگان د نورو جرگو د نمایندگانو په څېر د خاصو طبقو څخه شوری ته لاره پیدا کړې وه او د نفوسو توازن او د ملیتونو تعادل په نظر کې ونه نیول شو او دغه شوری د بلې شوری تر تاسیس یانې تر (۱۳۴۳ لمریز) کال پورې د شاهي مشروطه په

دورو کې د شاهي کورنۍ د غړو د ميل اورضا مطابق د قواوو د تفکيک څخه پرته خپل اجراءات مخته وړل او د خپلو کارونو په اجراء کولو کې يې استقلال نه درلود، نو پدې خاطر د هغې شوري ټول اجراءات د ظالم پادشاه د فرمان مطابق ترسره کېدل او د نني پارلمان چې خلک يې تصور کوي حيثيت يې نه درلود.^۱

د ظاهر شاه په دوره کې ملي شوري د (۱۳۴۳ لمريز) کال اساسي قانون د دولت د درې گونو قواوو د تفکيک اصل منځته راوړ چې دا عمل د افغانستان په تاريخ کې بې ساری او په مخکنيو اساسي قوانينو کې نه وو بيان شوې، ددې قانون د ۲۵ مادې مطابق حکومت د ولسي جرگې په وړاندې مسول و، د حکومت کړنلاره او اعضاء يې د صدر اعظم لخوا ولسي جرگې ته معرفي کېدل، ولسي جرگې د بحث څخه وروسته د اعتماد رايه حکومت ته اعلانوله، د اعتماد درايې په صورت کې شاهي فرمان د حکومت درئيس او د غړو په باره کې اعلانوله، بايد يادونه وشي چې د اساسي قانون هدايت د شوري درايې اعتماد په باره کې حکومت ته دهغه په فعاليت يې واقعي اثر کاوه د (۱۳۴۳ هـ ش) کال اساسي قانون صدر اعظم او وزيران د حکومت د کارونو په مورد کې چې د هغې په باره کې د اساسي قانون مطابق شاهي فرمان ترلاسه کاوه مسول گڼلو د ذکر وړ ده چې د حکومت او پارلمان متقابل رابطه په دوه متضادو اصولونو باندې ولاړه وه له يوه طرفه د پارلمان قدرت ظاهر امنل شوی و او هغه ته يې حکومت ته د عدم اعتماد حق ورکړی و اوله بل پلوه حکومت د شاه لخوا څخه تعين کېده او د خپلو کارونو په هکله د شاه په وړاندې مسول و او په همدې ډول د اساسي قانون د ۵۹ مادې مطابق حکومت د شوري د فوق العاده غونډې د جوړيدو د وړاندېز حق او د ۵۷ مادې مطابق د جلسې

^۱ شوري پارلمان. عبدالحميد فقيري ليکنه ۷۲، ۷۷

د بحثونو د پټوالي درخواست او د قانون جوړونې د حق څخه برخوردار و او پدې توگه يې کولای شو د پارلمان په کارونو اثر وکړي او په همدې ترتيب اساسي قانون د اظطرار په حالت او په انتقالي دوره کې لوی صلاحيتونه ورکړي و، د اساسي قانون د ۱۱۴ مادې د حکم پر اساس پدې حالت کې شاه کولای شو ټول او يا بعضي صلاحيتونه د شوری حکومت ته انتقال کړي او په انتقالي حالت کې په صراحت سره په ۱۲۵ ماده کې راغلي دي چې: د انتقال په دوره کې د شوری صلاحيتونه حکومت ته سپارل کېږي. د (۱۳۴۳ لمريز) کال اساسي قانون په څلورم فصل کې د فعاليت کړنلاره او د پارلمان حقوقي اوضاع د تنظيم لاندې نيوله پدې قانون کې لکه پخوانی اساسي قانون دوه مجلسه يا دوه اطاقه پارلمان په افغانستان کې پيش بيني کړي و، ولې د پخوانيو اصولو پر خلاف په طرز العمل د مشرانو جرگې او ولسي جرگې کې يو سلسله تغيرات رامنځته کړل د اساسي قانون ۴۱ ماده د شوری په باره کې داسې حکم کاوه: د افغانستان شوری د خلکو دارادو بنسکارندوی ده او د ټول ملت څخه نمايندگي کوي او پدې ماده کې د خلکو شرکت د مملکت په سياسي امورو کې داسې ذکر شوی وه: د افغانستان خلک د شوری پواسطه د مملکت په سياسي امورو کې برخه اخلي. د شوری هر غړی پداسې حال کې چې د يوې معينې حوزې څخه انتخاب شوي دي د رایې ورکولو په وخت کې د افغانستان عمومي مصالح د خپل قضاوت محور ټاکي د (۱۳۴۳ لمريز) کال اساسي قانون په لومړي ځل د افغانستان په تاريخ کې عمومي، پټ، ازاد او مستقيم انتخابات دولسي جرگې ټينگښت پيدا کړ ددې اساسي قانون مطابق هر کاندید چې په خپله حوزه کې ډېرې رایې ترلاسه کولې نو

وکیل پېژندل کېده، د اساسي قانون د ۴۴ مادې مطابق دولسي جرگې غړي د څلورو کالو لپاره چې یوه تقنیني دوره ده انتخاب کېدل.

د پارلمان وکیلان د حکومت اوسترې محکمې په وړاندې د قانون جوړونې حق څخه برخورداره وه دیادونې وړ ده چې ددې اساسي قانون د احکامو مطابق شاه د قانون جوړونې حق لرونکی نه وه او هغه د قوانینو د توشیح حق درلودونکی و کوم چې د پارلمان لخوا په تصویب رسېدل د (۱۳۴۳ لمریز) کال اساسي قانون اود (۱۳۱۰ لمریز) کال اساسي اصول د پارلمان د مجالسو ترمنځ د اختلافاتو د حل اوفصل لپاره په لاندې ډول کرنلاره ترتیب کړه.

ددې اساسي قانون ۷۳ ماده په دې مورد کې داسې حکم کولو: هرکله چې د یوې جرگې تصویب د بلې جرگې لخوا رد شي، ددې اختلاف د حل لپاره په مساوي توگه د دواړو جرگو څخه یو مشترک هیئت د قانون د احکامو مطابق جوړېږي د مشترک هیئت فیصله د شاه د توشیح څخه وروسته نافذ گڼل کېږي په هغه صورت کې چې مشترک هیئت نشو کولای اختلاف حل کړي تصویب رد شوی گڼل کېږي هرکله چې تصویب د ولسي جرگې لخوا سرته رسیده نوې تقنیني دورې د ولسي جرگې کولای شو په اکثریت د اعضاو د رایو تصویب کړي دغه تصویب پرته لدې چې مشرانو جرگې ته لار شي وروسته د پادشاه د توشیح څخه نافذ گڼل کېده.

هرکله که د دواړو جرگو اختلاف د مالي قوانینو د طرحو په باره کې وو او په هغه صورت کې چې مشترک هیئت د هغه حل نشو پیدا کولای نوې ولسي جرگې کولای شو چې پخپلې وروستۍ غونډه کې هغه طرحه په اکثریت د رایو تصویب کړي نوموړې طرحه پرته لدې چې مشرانو جرگې ته لار شي وروسته د پادشاه د

توشيح خخه نافذ گڼل کېږي د پارلمان دغه دوره په ۹ د ميزان د (۱۳۴۴ هـ ش) کال د ظاهر شاه لخوا افتتاح شوه او پخپل تقنيني کاري يې شروع وکړ.

د پارلمان د ۱۳ دورې لنډه بررسې او دهغي سقوط د (۱۳۱۰ - ۱۳۱۲ لمریز) مطابق د لويې جرگې د فيصلې (۱۳۰۹ لمریز) کال د افغانستان ملي شورا د لومړي ځل لپاره د افغانستان په تاريخ کې په (۱۳۱۰ لمریز) کال د سرطان په ۴ نېټه افتتاح شوه، دغه پارلمان په ۱۳ دورو کې خپلو فعاليتونو ته ادامه ورکړه او د دغې شوری ۱۳ دوره په (۱۳۴۸ لمریز) کال د ميزان په ۲۲ تاريخ د ظاهر شاه په وينا افتتاح شوه چې په حقيقت کې ۱۳ مه دوره د دې شوری اخري دوره حسابېږي. چې د دې دورې په مختلفو وختونو کې مختلف بحرانونه ايجاد شول چې په نتيجه کې سياسي بې ثباتي او سخت بحثونه د دولت او پارلمان، لومړی شاهي وزيرانو ونشو کولای چې اوضاع کنترول کړي چې په نتيجه کې يو په بل پسې تبديل شول او حالت نور هم خرابېدل، بالاخره د پارلمان ۱۳ مه دوره د يو تعداد روشن فکرو وکيلانو پرته درايې ورکولو په ماشين تبديل شو چې د ملت په ضد اعمال او په چپاول گره او غارت گره دستگاه باندې تبديل شو، هر هغه څه چې حکومت پارلمان ته وړاندې کول نو پارلمان مخکې لدې چې موضوع باندې غور وکړي چې دا موضوع د خلکو په گټه ده او که په ضرر هغه به يې تصويب کوله.

په دې شرايطو کې د دولت اتباع چې د مختلفو طبقو خخه وه د حکومت او پارلمان خخه چې دهغوی دارزو يواځېنی کورو، مايوس او نا اميده شول او دهغوی پر ضد ولاړ و. دې عمل د دولت سياسي ثبات او اجتماعي ثبات ورځ په ورځ ضعيف کاوه او په نتيجه کې د خلکو اعتماد ورځ په ورځ په حکومت باندې کميده. چې بالاخره د (۱۳۵۲ لمریز) کال د سرطان په ۲۲ نېټه د ملي اردو افسرانو چې په حقيقت کې د شوروي اتحاد خخه رهبري کېدل قيام وکړ، ځکه چې شاهي نظام په اجتماعي

او سياسي بحرانونو کې ککړو او د خلکو په حال يې هيڅ توجه نه کوله نو په همدې وجه ونړول شو، شاهي او استبدادي نظام پر ځای چې د ډېر اوږد وخت څخه را په دېخوا جمهوري حکومت اعلان شو.

نوي دولت چې د خلکو په اوږو ولاړ و په اوایلو کې دروسي دولتدارانو په لاس کې وو داود خان د افکارو په تغیر سره په یو خدمتگار دولت باندې تبدیل شو چې د نوي دولت د فرمان په اساس د (۱۳۴۳ لمریز) کال اساسي قانون لغوه او پارلمان تعطیل شو باید ووايو چې په ۱۳ مه دوره کې د نمایندگانو تعداد ۲۱۳ تنه وو.^۱

څرنګه چې مخکې موهم اشاره ورته وکړه د (۱۳۴۳ لمریز) کال اساسي قانون له مخې د لومړي ځل لپاره د محمد ظاهر شاه په دوره کې ملي شورا د څارنې واک تر لاسه کړ چې شورا کولای شي چې هر وزیر او یا هم په مجموعي ډول کابینه تر استیضاح لاندې ونیسي او ددې قانون په اساس د افغانستان سياسي رژیم مشروطه شاهي اعلان شو، چې بالاخره (۱۳۵۲ لمریز) کال د چنګاښ د میاشتې ۲۲ نېټه کودتا مشروطه شاهي دولت په جمهوري رژیم بدل کړ پدې موده کې ملي شورا د تعالیک په حالت کې وه ترڅو چې په (۱۳۵۵ لمریز) کال اساسي قانون هغه لغوه اعلان کړه چې له هغې نېټې راهیسې تر (۱۳۸۴ لمریز) کال تر پارلماني ټاکنو پورې د افغانستان خلکو منځته ملي شورا نه درلوده، کله چې په (۱۳۸۲ لمریز) کال کې نوی اساسي قانون رامنځته شو د ملي شورا منځته راتګ یې لازم و ګاڼه نو په همدې اساس (۱۳۸۴ لمریز) کال د ټولټاکنو په اساس نوې ملي شورا رامنځته شوه چې د دوه مجلسونو څخه جوړه شوه چې ولسي جرګه او د مشرانو جرګه نومول شوي دي.

^۱ عبدالحمید فقیری، شوری پارلمان. (مطبعة شاکر صمیم ۱۳۸۸ هـ ش کال) ص ۸۳، ۸۴

په افغانستان کې د اساسي قانون تاريخي بهير
قانون د يوناني کليمې Cannon څخه اخيستل شوی چې د ډېرو معناؤ ترڅنگ
د قاعدې او ترتيب مانا هم لري او قانون له لفظي ماناله نظره دمقياس او اندازه
کولو په مانا سره تعريف شوی چې قوانين يې جمع دي.
د قانون کليمه په عام مفهوم سره د کار قاعدې ته وايي په ټولو علومو او اړخونو
باندې او هم عالم او حاکم په ټولو شيانو باندې.

قانون په ځانگړي مفهوم سره: د ټولنيز ژوندانه دستور دی چې د باصلاحيت مقام
لخوا د عرف او عاداتو په اعتبار سره د حق او ناحق، سزا، جزا، نیک او بد تشخيص
په اړوند د اجرايي ضمانت په واسطه مقدر او بيان کېږي چې موخه يې د ټولنيز
نظم او دوگړو او دولتي مقاماتو د بې موده او بې ځايه لاسوهنو څخه مخنيوی دی

قانون اساسی افغانستان

قانون په اصطلاح کې عبارت دی
له هغو مقرراتو، دساترو او
احکامو څخه چې د دولت او ملي
شورا د مجلس له خوا د سمونونو

او د ټولنيزو چارو د اداره کولو په موخه نافذ کېږي.

اساسي قانون د يو هېواد د سترې او ملي وثيقي په توگه د هغو قواعدو او
مقرراتو څخه عبارت دی چې په ځانگړيو شکلياتو او تشریفاتو سره وضع کېږي،
اساسي قانون د يو هېواد سياسي اقتصادي او ټولنيز نظام مشخص کوي او د
حکومت بنسټ او عدالت پلي کول په ټولنه کې د عمومي نظم د ساتلو او د افرادو
د آزادۍ د ملاتړ لپاره منځ ته راځي، همدارنگه د مقننې قوې د صلاحيت د پولو تعين
او د هغې اړيکې د قضايه قوې او اجرائيه قوې سره د اساسي قانون د صلاحيتونو
څخه دي نو پدې سره اساسي قانون ته ځانگړی ارزښت ورکړی دی چې د عادي

قانون جوړونې مجلس د فسخې حق او تجديد نظر په هغه کې نلري او د هغه د قواعدو څخه پيروي کوي



غازي امان الله او د هېواد لومړی اساسي قانون: د افغانستان لومړی اساسي قانون يا اساسي نظامنامه چې د امان الله خان لخوا د (۱۳۰۱ لمريز کال د حمل د مياشتې په ۲۰ نېټه ملت ته وړاندې شو، په

نوموړي اساسي قانون جوړولو کې ترکي پوهانو لکه جمال پادشاه، يوري يگ او محمود طرزي هم برخه درلوده. امان الله خان په جلال آباد کېنښي يوه جرگه چې د دولتي شورا له غړو څخه تشکيل شوې وه جوړه کړه، په دغه ياده شوې جرگه کې چې د (۱۳۰۱ لمريز) کال د کب د مياشتې په (۸) نېټه اساسي قانون او يو څو نورې نظامنامې په پښتو ژبه تصويب او تسويد کړي، نوموړي اساسي قانون ۷۳ مادې لرلې چې په لسو څپرکو کې ورته ځای ورکړل شوی وو چې د هغه له ډلې څخه درژيم بڼه، عامه حقوق، اجرايه قوه، قضائيه قوه، دولتي شورا مالي مسايل او نور متفرقه مواد شامل وو. ياد شوی اساسي قانون بيا د پغمان په جرگه کې (۱۰۵۰) کسانو په وړاندې د (۱۳۰۳ لمريز) کال په چنگاښ کې تصويب او د همدې کال د سلواغې په ۸ نېټه د پلې کېدو وړ اعلان شو، چې دا اساسي قانون د هېواد لومړی اساسي قانون گڼلې شو چې وروسته يې د پيچلو مسايلو د حل لپاره ځانگړي قوانين چې شمېره يې تر ۷۷ اوږي تدوين او تصويب شوي دي په دې کې هيڅ شک نشته چې غازي امان الله خان د زړه له تله غوښتل چې دې هېواد ته په مېړانه سره خدمت وکړي او خپل هېواد په نړيواله کچه دنړيوال پرمختگ له کاروان سره برابرکړي. له بده مرغه د دې په ځای چې د ټولنيز پرمختگ بنسټيز

معیارونو ته پاملرنه شوې وای، داسې مسایلو ته زیاته پاملرنه وشوه چې نه یواځې اغېزمن نه وو بلکې دنورو دکرکې لامل وگرځېدل.

د افغاني ټولنې د کلتور په خلاف یې خپلې هڅې ترنور وړتیاوو زیاتې گرځېدې. کړې په ولسي کچه یې خپل ملاتړ له لاسه ورکړ، هېواد یې مشر تابه پاتې شو او د سقاو زوی حبیب الله واک تر لاسه کړ، د امان الله خان قوانین یې له منځه یوړل او له ځانه یې تگلارې ترتیب کړې چې زموږ لاس یې اصلي نسخو ته ونه رسیده، د دې اصلي لامل دا وو چې د سقاو زوی له ملي پاڅون سره مخ او وروسته د مرگ کندی ته ولوید او نادر شاه په سیاسي ډگر نوې لوبه پیل کړه.

د نادر شاه دواکمنۍ پر مهال د افغانستان دوهم اساسي قانون د افغانستان دوهم



اساسي قانون چې د سپه سالار محمد نادر شاه خان لخوا په (۱۳۰۹ لمريز) کال منځ ته راغی د دوهم اساسي قانون د اعتبار موده د لومړي اساسي قانون د اعتبار د مودې په نسبت لنډه یانې شپږ کلنه دوره نه بلکې دایوه اوږد مهاله دوره وه چې له (۱۳۰۹ لمريز) کال څخه پیل په کال (۱۳۴۳ لمريز) کې پای ته ورسیده. په دې اوږد مهاله دوره کې هېواد له بېلابېلو کورنیو او

بهرنیو بدلونونو سره مخ شو د قانون بېلابېل چلونکي او واکمنان چې هریو ځان ته لارې او ځانگړتیاوې درلودې راغلل او لامل او داسې قانون پلي کېدلو هم له دې بدلونونو سره بېل بېل حالتونه درلودل. په هر حالت نوموړی اساسي قانون په ۱۴ څپرکو کې لیکل شوی وو چې ۱۱۰ مادې یې درلودې، چې د ایران او ترکي په اساسي قوانینو سر بېره داماني دورې داسې قانون څخه هم په کې گټه پورته شوې وه.

د نادر شاه دواکمنۍ اساسي قانون د امان الله داساسي قانون څخه ډېر سخت او شديد وو، کومه آزادي چې د امان الله خان په اساسي قانون کې نغښتې وه، د نادر شاه په اساسي قانون کې مقيد شوه، چې مونږ يې بېلگه د ځانگړي (شخصي) ازادي، درسنيوازادي او دملي شورا صلاحيتونه يادولی شو. د نادر شاه خان دوخت دغه قانون تر (۱۳۴۳) لمريز کال پورې نافذ وو ترډېر مهاله پورې د کاغذ پر مخ پاتې شو ترڅو چې نادر شاه په يوه ناوړه پېښه کې مړ او د ظاهر شاه خان دواکمنۍ دوره پيل شوه.

د ظاهر شاه خان واکمني او دريم اساسي قانون: (۱۳۴۳) لمريز کال د سنبلې



د مياشتې په ۱۸ نېټه لويه جرگه له پروگرام سره سمه په سلام خانه کې دايره شوه. د اعليحضرت دراتگ سره سم د هېواد ملي سرود وغږول شو، شاهي سلام پرځای شو، تر تلاوت وروسته شاه خپله پرانستې وينا برخوالوته واوروله. نوموړې جرگې د سنبلې تر ۲۸ نېټې پورې دوام درلود، ورپسې داساسي قانون مسوده د گلخاني په ماڼۍ کې توشيح او نافذه شوه او د همدې مسودې پرانفاذ سره د (۱۳۰۹) لمريز

کال اساسي قانون سره له ټولو ضمايمو لغوه اعلان شو. د ظاهر شاه د دورې يادريم اساسي قانون په ۱۲۸ مادو او يوولسو څپرکيو کې ليکل شوی وو، د ظاهر شاه دواکمنۍ پر مهال يولي نور قوانين هم د تصويب پر اوته رسيدلي وو. داساسي قانون چې کله له تصويب څخه راووت د خلکو له خوا څخه په ډېر درناوي سره يې هرکلی وشو، خلکو ته يې د ديموکراسۍ روحيه او ډېری آزادي ورکړه. نوموړي اساسي قانون که څه هم تر پخوانيو مدرن او يوڅه د خلکو د غوښتنو او اړتياوو په بنسټ ولاړ وو بيا هم هغه څه چې دوخت اړتيا وه جمهوريت وو.

ګوندونو دخپلې ازادۍ نه چې قانون ورکړي و ددې هيلې لپاره يې هڅې کولې چې د شهيد محمد داود خان په لاس دغه هيلې په حقيقت بدلې شوې او د جمهوريت بنسټ يې کېښود.

د هېواد لومړي جمهور رئيس او د هېواد څلورم اساسي قانون: د افغانستان څلورم اساسي قانون د نوموړي هېواد د لومړي جمهور رئيس سردار محمد داود خان لخوا په (۱۳۵۵ لمريز) کال د کب د مياشتې په (۵) نېټه په پلازمېنه کابل کې توشيح شو. سردار داود خان د سياسي قدرت د ترلاسه کولو نه يو اونۍ وروسته په يوه مطبوعاتې غونډه کې يو ژورناليست ته څرګنده کړه چې د شاهي دورې اساسي قانون نور د اعتبار وړ ندي او پر ځای به يې نوی اساسي قانون د جمهوريت په رڼا کې تصويب شي. د همدې اړتيا له مخې د (۱۳۵۵) لمريز کال د سلواغې د مياشتې په ۱۰ نېټه يې لويه جرګه راوغوښته چې د کابل په انصاري واټ کې يې څلور ورځې دوام وکړ.

دې جرګې ته ۲۲ کسان د جمهور رئيس او صدراعظم په فرمان انتخابي وټاکل شول



عزیزالله واصفي يې رئيس وټاکل شو او شکلا دغه اساسي قانون په يوه ديموکراتيکه فضاء کې تصويب شو، سردار محمد داود خان يې د جمهور رئيس په توګه وټاکه د کب د مياشتې په (۵) نېټه د نوموړي اساسي قانون د تصويب له پړاوونو تېر شول چې ۱۳ څپرکي او ۱۳۲ مادې يې درلودې. ددې قانون ډېر مواد يې (۱۳۳۴ لمريز) کال د قانون څخه په لږ بدلون او بدلون رااخيستل شوي وو او يو څه نور قوانين

لږ وړاندې د جمهور رئيس د فرمانونو پر بنسټ رامنځ ته شوي وو، چې د ډېر لږ مهال لپاره پلي شول د بېلګې په توګه د پولېسي تاديېب مقررات په تور غونډي، هرات،

شېر خان بندر او د حير اتان بندرونو لپاره اساسنامې د افغانستان د تېلو د ملي موسسې قانون او د عرا ده جاتو د حق العبور قانون د سردار محمد داود خان دوخت مدني او جزييې قوانين تر ډېره مهاله په هېواد كې نافذ وو او پخپله سردار محمد داود خان د سرو و حشيانو په ناوړه او شوم پلان سره په يوه بدمرغه او خونړۍ كودتا كې د واک له گدۍ ولويد او په شهادت ورسیده چې پدې سره واک د سره لښکر بدرنگه او د دې خاورې تاريخي دښمن پلوه غلامانو ته په لاس ورغئ. بېرک کارمل او د هېواد پنځم اساسي قانون: د افغانستان د ديموکراتيک جمهوريت اصول ياد هېواد پنځم اساسي قانون چې (۱۳۵۹) لمریز کال د غوايي په



لمړۍ نېټه د انقلابي شورا د اعلاميې مطابق نافذ او خپور شو، د غوايي داوومې نېټې د بدمرغې كودتا څخه ورسته چې دين پلورونكي او د هېواد پلورونكي واک ته ورسيدل ورسره جوخت نور محمد تركي پرلپسې فرمانونه صادرول چې افغاني ټولنې او وگړو ته د منلو وړ نه وو چې شمېره يې ۲۲ ته رسيدله.

د سردار محمد داود خان دوخت اساسي

قانون يې د استبدادي او دكتاتورې قانون په نوم لغوه اعلان كړ او د فرمانونو پرلپسې لړۍ د نوموړي اساسي قانون ځای ناستی شو د سره لښکر غلامان او لاس پوځي خپلو كې سره وړان شول او پرلپسې يې يو اوبل له منځ څخه يوړل، تره كې په همدې اړودوړ كې له منځ څخه لاړ، حفيظ الله امين واک ته ورسیده چې په دې دوره كې هم د قوانينو په اړه كوم پرمختگ و نشو ورپسې بېرک کارمل د سرو لښکرو په بدرگه هېواد ته راغی هر څه يې د خاورو سره خاورې كړل ډېرې وينې يې توي كړې چې په دې سره يې په وړاندې د هېواد په ټولو برخو كې د مسلمانانو

پاڅونونه پيل شول. ببرک کارمل غوښتل خپل تاريخي خيانت په خلکو باندې هير کړي نو په ۱۰ څپرکو کې يو قانون چې ۲۸ مادې درلودې خپور کړ خو په دې سره يې د ولس رضاييت راخپل نه کړ، ولس يې لاپه وړاندې سنگرونه ټينگ کړل وروسته په (۱۳۲۲) لمريز کال کې کمونستي رژيم له منځه لاړ يا په بل عبارت سرې لښکري ماتې شوې، ډاکتر نجيب الله ملي سوله اعلان کړه نو په دې موخه د ببرک کارمل اساسي قانون لغوه شو او نوی اساسي قانون يې نافذ کړ.

ډاکتر نجيب الله او د هېواد شپږم اساسي قانون: د افغانستان شپږم اساسي قانون



د (۱۳۲۲) لمريز کال د ليندۍ د مياشتې په ۸ او ۹ نېټه ۱۳ څپرکو او ۱۴۹ مادو کې د لويې جرگې لخوا تصويب او د تصويب د نيټې څخه نافذ اعلان شو، ډاکتر نجيب الله په (۱۳۲۵) لمريز کال کې لويه جرگه جوړه کړه او په ۱۴۹ مادو او ۱۳

څپرکو کې د ملي روغې جوړې اساسي قانون يې تصويب کړ چې تر ډېره حد پکې د پخوانيو اساسي قوانينو مادې ځای پر ځای شوې وې. دا هغه وخت وه چې شوروي اتحاد يو ځواکمن قدرت گڼل کېده، چېرته چې يې د قدرت پل ايښی وه چا يې د لرې کولو وسه نه درلوده خو افغان ميرني ملت داسې غاښ ماتونکی ځواب ورکړ چې د شوروي اتحاد خور رهبران يو په بل پسې له منع څخه لارل د شوروي اتحاد يو ځوان رهبر گورباچوف د افغانستان موضوع د نوموړي اتحاد لپاره د ناسور زخم وباله او د ښولو له هوس څخه يې ډډه وکړه نو رږ يې نه غوښتل چې دغه زخم ژور شي او ځواکونه يې په افغانستان کې پاتې شي چې افغان ولس يې په وړاندې کلک سنگر نيولی وو، په دغه وخت کې دا قانون توشيح کېدلو چې د جگړې په بېرنيو شرايطو او حالاتو سره د قانون د انفاذ ساحه محدوده شوه. چې

ورپسې د ډاکټر نجيب الله حکومت هم سقوط وکړ او اسلامي انقلاب د بري پر او اودرشل ته ورسیده مجاهدين هېواد ته راستانه شول او پلازمېنه يې تر واک لاندې راوسته دهېواد ټولې ادارې پنگې شوې او پخواني مامورين وټنستيدل، ډگر د پرديو دموخودگتلو لپاره پاتې شو د فرمانو نو لړۍ لا تر اوسه دوام لري تر د اود خان وروسته ټول راتېر شوي حکومتونه ولس ته د منلو وړ نه وه او نه يې د چا قانون ته په درنه سترگه کتل چې تر نن پورې همداسې ده.

حامد کرزی او دهېواد اووم اساسي قانون: دېن د تړون له مخې انتقالي حکومت ته دنده او سپارل شوه چې دنوي اساسي قانون د متن د برابرولو په موخه يو کمېسون



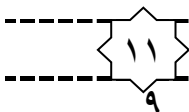
جوړ کړي او هغه د بحث څېړنې او تصويب لپاره لويې جرگې ته وړاندې کړي، دېن تړون موخه دا وه چې نوی اساسي قانون بايد دنړۍ والو معيارونو پر بنسټ جوړ شي ترڅو په هېواد کې د ديموکراسۍ د واکمنۍ، د بشر

د حقوقو او نورو مدني ټولنو لپاره د فعاليت زمينه مساعده شي چې د افغانستان ستونزو ته د پای ټکی کېږدي، ورسره ملي روغه جوړه پرمختگ وکړي ترڅو تل پاتې سوله ټينگه او په هېواد کې د بشر حقوق خوندي او تاءمين شي دېن په تړون کې يادونه شوې وه چې هروگړی حق لري ترڅو خپل برخليک او دهېواد سياسي راتلونکی د اسلامي اساساتو، ديموکراسۍ، اکثريت پالنې او ټولنيز عدالت پر بنسټ وټاکي، دېن په تړون کې دا يادونه هم شوې وه چې د افغانستان دولت بايد پراخ بنسټه وي او جنسي توازن او اندول بايد په نظر کې نيول شوی وي، د اساسي قانون د تسويد بهير بايد مشارکتی وي او د سلا مشورې له لارې پر تېرو

تپونو ملهم کېږدي ترڅو افغانان بريالي شي او په خپل هېواد کې سول ايز ژوند وکړي نو له دې کبله د دغه بهير له پيله تر اوسه هڅه شوې ده چې د تسويد بهير داسې برابرشي چې د هېواد وگړي پکې ديونوي پړاو پېلامه وگوري او خپلې راتلونکې ته هيله من واوسي.

پدې اړه د دولت رئيس د (۱۳۸۱) لمريز کال د تلې د مياشتې د ۱۳ نېټې ۷۴ گڼې د فرمان له مخې اساسي قانون د تسويد لپاره د دولت ريس د مرستيال ښاغلي پوهاند نعمت الله شېراني په مشرۍ ۹ کسيزه کمېسون جوړ کړ چې د تسويد دنده يې درلوده ترڅو د اساسي قانون مسوده چمتو او وروسته يې د غوراو څېړنې لپاره د تدقيق کمېسون ته و سپاري دغه کمېسون د (۱۳۸۲) لمريز کال دورې په مياشت کې د مسودې لومړۍ نسخه چمتو کړه او د اسلامي انتقالې دولت رياست ته يې وسپارله د اساسي قانون د تدقيق کمېسون (۱۳۸۲) لمريز کال د غوايي په مياشت کې د دولت د رياست د بل فرمان له مخې جوړ شو چې ۳۵ غړي يې درلودل او پوهاند شېراني هم د تسويد او هم د اساسي قانون د تدقيق د کمېسون دريس په توگه وټاکل شو.

د تسويد د کمسيون ترخوا د دارالانشا برخه هم جوړه او په کاريې پيل وکړ چې دنده يې د لوژستيکي، اداري، څېړنيزو اسانتياوو برابرول، درسنيو سره د اړيکونيو لود عامه پوهونې او تگلارو پلي کول وو ترڅو په دې سره د قانون جوړولو په بهير د نورو برخو برابرې او همغاړې توب رامنځ ته کړي چې دغې برخې د اکتشاف ورو وړدگ تر رياست لاندې وکولى شول چې خپلې دندې په ښه توگه سرته ورسوي د اساسي قانون د دارالانشا د درندو مسوليتونو ساحې ددې غوښتنه کوله چې بايد د افغانستان دوگړو سره او په نړيواله کچې خپلې اړيکې پراخه وساتي چې پدې برخه کې يونان په افغانستان کې د ملگرو ملتونو په مرسته په اتو ساحو او د ايران او پاکستان په څلورو ښارونو د اساسي قانون د دارالانشا خپل ساحوي دفترونه په لاندې ښارونو لکه: کابل، جلال اباد، گرديز، باميان، قندهار، هرات، مزار شريف،



کندوز، پېښور، کويټه، تهران او مشهد کې جوړ کړل دغه اساسي قانون تر يو لړ پړاوونو وروسته په (۱۳۸۲ لمريز) کال د مرغومي په ۱۴ نېټه عملاً د جمهور ريس حامد کرزي لخوا توشيح او نافذ شو نوموړی اساسي قانون ۱۲ څپرکي او ۱۲۲ مادې لري^۱

د اساسي قانون د جوړيدو کال	د اساسي قانون د نافذ کيدو په وخت کې د حکمرانۍ دور (د وخت حاکم)
۱۹۲۳ زېږديز	له برتانې څخه د خپلواکۍ تر لاسه کولو وروسته د امان الله خان په واسطه توشيح شو.
۱۹۳۷ زېږديز	د ۱۹۲۹ کال بلوا او د امان الله خان له لرې کېدو وروسته د نادر شاه په واسطه توشيح شو.
۱۹۲۴ زېږديز	د ظاهر شاه له لورې نافذ او د ۱۹۷۳ کال د داود خان د کودتاه په پايله کې تعليق شو.
۱۹۷۷ زېږديز	د حکومتي اړو دور په اوږدو کې د داود خان له خوا نافذ شو.
۱۹۸۰ زېږديز	پر افغانستان باندې د شوروي له يرغل وروسته د ببرک کارمل په واسطه تصويب شو.
۱۹۸۷ زېږديز	د شوروي ځواکونو له وتلو وروسته د اکترنجيب الله د حکومت په وخت کې د ملي پخلاينې په موخه تصويب شو.
۱۹۹۰ زېږديز	د شوروي ځواکونو له وتلو وروسته او د کمونستي وروستي ځلې پنگيدو وروسته د ۱۹۸۷ کال اساسي قانون تر ډېرې اندازې تعديل شو.
۲۰۰۴ زېږديز	د ۲۰۰۱ کال د هوکړې وروسته په ۲۰۰۴ زېږديز کال کې نافذ شو ^۲

^۱ کولای شئ په دې اړه زيات معلومات د (د افغانستان د اساسي حقوقو مبادي) په نوم کتاب وگورئ

همدا شان د افغانستان په اړه هر اړخيزه معلومات د (الف څخه تر ياد افغانستان لپاره مرستندويه لارښود) په نوم کتاب وگورئ

^۲ د افغانستان د اساسي حقوقو مبادي صفحه ۲۳

په افغانستان کې تصويب شوي قوانين

- د حقوقو تحصيل د ډول قانون (رسمي جريده ۷۸۲ شمېره) کې نشر شويده.
 - د دولت د قضاياو قانون (رسمي جريده ۷۸۲ شمېره) کې نشر شويده.
 - د مدافع وکېلانو قانون (رسمي جريده ۹۳۴ شمېره) کې نشر شويده.
 - د معاملاتو د لارښوونې قانون (رسمي جريده شيمره کې ۷۸۲) نشر شويده
 - د ټولنيزو سازمانونو قانون (رسمي جريده ۸۰۴ شمېره)
 - د سياسي گوندونو قانون (رسمي جريده ۸۱۲ شمېره کې)
 - د محبسونو او توقيف خانو قانون (رسمي جريده ۹۲۳ شمېره)
 - د کوچنيانو سرغړونه ته د لاس رسي قانون (رسمي جريده ۸۲۲ شمېره)
 - د عرايضو د کتنې او خپرنې قانو (رسمي جريده ۷۸۲ شمېره)
 - د افغانستان اسلامي جمهوريت د تقنيني اسناد د نشرولو او تطبيقولو قانون (رسمي جريده (۷۸۷ شمېره)
 - د علمي کدرونو د حقوقو او امتيازونو او د قانون جوړونې د چارو د انستيتوت قانون (رسمي قانون) (رسمي جريده ۷۸۲ شمېره)
 - د کوچنيانو د اصلاح او روزنې د مرکز قانون (رسمي جريده)
- مقرري او اساسنامې
- ✓ د عدلي وزارت د کړنو، هخواو تنظيم مقرره (رسمي جريده ۷۸۲ شمېره)
 - ✓ د تقنيني اسنادو د برابرولو وړاندېزونو د طرز العمل مقرره (رسمي جريده ۷۸۲ شمېره)
 - ✓ د کوچنيانو د روزنې او اصلاح مرکزونو د چارو تنظيم مقرره (رسمي جريده ۹۷۴ شمېره)
 - ✓ د سياسي گوندونو د ثبتولو د طرز مقرره (رسمي جريده ۸۱۲ شمېره)
 - ✓ د محبسونو او توقف خانو د چارو مقرره (رسمي جريده ۸۸۳ شمېره)

- ✓ د قانون جوړونې او علمي حقوقو څېړنو دانستيتوت د چارو اساسنامه)
 رسمي جريدۀ ۹۲۴ شمېره)
 ✓ د حقوقي اسانتياؤ مقرره)
 اجرايه ځواک(حکومت)

د دولت درې گونو قواوو څخه يو هم حکومت يا اجرائيه قوه ده چې د دولت هغه سازمان ته ويل کيږي چې په يوه ټاکلې سيمه کې قانوني واک او د قانون په تنفيذ کې مستقلانه واک او اختيار ولري. د حکومت د مفهوم لپاره ډول، ډول تعريفونه شوي چې لدې جملې څخه يو هم حکومت د يوه دولت د تصميم نېولو قوت او مرکزيت بلل کېږي او يا په بل عبارت اجرايه قوه يا حکومت دهېواد په داخل کې سياسي او ادارې واکونو په اعتبار سره د دولتي حاکميت(په يوه قلمرو کې ترټولو لوړ قدرت) د اجراء او تطبيق مرجع گڼل کېږي چې دنورو ملکونو په وړاندې د دولتي واکمنۍ استازيتوب او ورڅخه دفاع کوي. حکومت له درې ډوله قواو، اجرائيه، مقننه او قضائيه ځواک څخه جوړ او د افغانستان د دولت په اجرائيوي سېستم کې ولسمشر د حکومتي رياست ترڅنگ د دولت رئيس هم دی چې په تقنيني، قضائي او اجرائيوي برخو کې خپل قانوني صلاحيتونه د قواوو د تفکيک اصل ته په پام کې نېولو سره کاروي. د افغان دولت اجرائيوي برخه د يوه ځواکمن ولسمشر او د ولسمشر له دوه مرستيالانو څخه جوړه شوې ده.

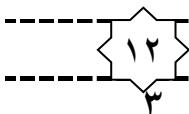
ترکيب او هيأت: د اساسي قانون د يو اويايمې، درې اويايمې او وه اويايمې مادې پر بنسټ د افغانستان اجرائيه قوه يا حکومت له وزيرانو يا کابينې څخه د ولسمشر تر رياست لاندې جوړ او هر وزارت يو اداري واحد دی چې د مربوطه وزير په واسطه اداره کېږي، د ملي شورا غړي پدې شرط کولی شي د وزير په توگه انتصاب شي چې د ملي شورا غړيتوب يې سلب او دهغه پرځای بل کس د قانون له حکم سره سم ټاکل کېږي. همدارنگه وزيران د ولسمشر پر وړاندې دخپل رئيس په توگه اوله سياسي اړخه د ولسي جرگې پر وړاندې مسوول او ځواب ويونکي دي.

نقش او مسوولیتونه: اجرايه قوه يا حکومت د دولت هغه ارگان دی چې د قانون د پلي کولو او تنفيذ دنده لري د اجرايه قوې غړي عموماً د وزیرانو په نامه یادېږي چې د اساسي قانون له حکمونو سره سم په مختلفو برخو کې لاندې مسوولیتونه او دندې لري:

- ۱_ د اساسي قانون د احکامو، قوانینو او محکمو د وروستیو پریکړو اجراء کول.
- ۲_ افغانستان خپلواکۍ ساتل، له ځمکنۍ بشپړتیا څخه دفاع، په نړیواله ټولنه او نړیوالو سازمانونو کې د افغانستان د ګټو او حیثیت څخه دفاع کول.
- ۳_ د هېواد په کچه د عامه نظم او امنیت ټینګول او د هر راز اداري فساد پر ضد مبارزه او له منځه وړل.
- ۴_ د بودیجې ترتیبول، دولت د مالي چارو تنظیمول او د عامه شتمنیو ساتل.
- ۵_ د پرمختیایي پروګرامونو طرحه او پلي کول البته د ملي شورا له تائید وروسته.
- ۶_ ملي شورا ته د ترسره شویو چارو او د نوي مالي کال د مهمو پروګرامونو په اړه گزارش وړاندې کول.
- ۷_ د حکومت ادارې ریاست او ادارې چارو د سمون له پاره اداري مقرراتو جوړول او پلي کول چې باید د دغه شان اداري قواعدو او مقرراتو تدوین او تطبیق د اساسي قانون او نورو قوانینو له نص او رحي سره په مخالفت کې نه وي.
- ۸_ د هغو نورو دندو ترسره کول چې د اساسي قانون او نورو قوانینو له مخې د حکومت له دندو او مسوولیتونو څخه شمېرل کېږي.^۱

^۱ د درې ګونو قواوو ځانګړتیاوې او اوکونه، د فیضان الله پټان لیکنه، ۲-۳ مخونه

^۲ د اجرايه قوې (حکومت) د دندو، ټاکلو او صلاحیتونو په اړه زیات معلومات د اساسي قانون په څلورم فصل د ۷۱ مادې څخه تر ۸۰ مادې وګورئ



د جمهور ريس دندې او صلاحيتونه
څرنگه چې د اساسي قانون په ۲۴ ماده کې جوته ده جمهوري ريس لاندې
صلاحيتونه او دندې لري.

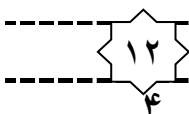
- د اساسي قانون له پلي کېدو څخه مراقبت کول
- د هېواد د سياست د اساسي خطوطو تعينول چې شورا تصويب کړي وي
- د افغانستان د ټولو قواو سر مشري
- د مشرانو جرگې او ملي شورا د غونډو پرانستل
- د وزيرانو لوی څارنوالانو ټاکل
- د مرکزي بانک ريس ټاکل
- د څارگرې ادارې درېس ټاکل
- د دولسي جرگې په تائيد د سترې محکمې د غړو او ريس ټاکل
- د مشرانو د جرگې ۳/۱ غړيو ټاکل
- د سولې او يا جنگ اعلانول
- د لوی جرگې تشکيل او دهغې لپاره انتصابي غړيو ټاکل
- د ټاکنو د خپلواک کميسون د غړيو ټاکل^۱

د افغانستان اسلامي جمهوري دولت اداري تشکيلات
د اساسي قانون د ۱۳۲ مادې له مخې د افغانستان اسلامي جمهوريت اداره
د مرکزي، محلي واحدنو او ادارو پر بنسټ د قانون مطابق تنظيميږي.

مرکزي اداره په يولې ادارې واحدونه وېشل شوې ده، چې د هريو په راز کې
يو وزير قرار لري. محلي اداري واحدونه، ولايتونه دي چې شمېر، ساحه
اجزاد ولايتونو تشکيلات او اړونده ادارتو پر اساس د نفوسو اندازه، ټولنيزه

^۱ د درې ګونو قواو ځانګړتياوې او اوکونه، د فيضان الله پټان ليکنه، ۴-۲ مخونه

^۲ د ولسمشر د دندو او صلاحيتونو په اړه د اساسي قانون د درېم فصل ۲۰ څخه تر ۷۰ پورې مادې
وګورئ



وضع، اقتصادي وضعيت او جغرافيه موقعيت پورې اړه لري او د قانون پواسطه تنظيميږي.

د افغانستان جمهوري دولت د نافذه قوانينو په نظري كې نېولو سره په لاندې سكتورونو كې فعاليت كوي.

د امنيت سكتور

۱=د ملي دفاع وزارت

۲=د كورنيو چارو وزارت

۳=د ملي امنيت عمومي رياست

د حكومت داري چارو كې د قانون د حاكميت او د بشرد حقوقو سكتور

۱=لويه خاړنوالي

۲=د عدلي وزارت

۳=د بهرنيو چارو وزارت

۴=د سرحدونو قومونو او قبائلو چارو وزارت

۵=د حج او اوقافو وزارت

۶=د دولت رياست، د مقام د دفتر رياست

۷=د چارو د اداري او دوزيرانو د شورا د دارلانشاء عمومي رياست

۸=په پارلماني چارو كې د دولت د وزير دفتر

۹=د محلي ارگانونو مستقلة اداره

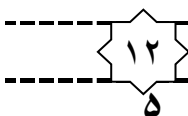
۱۰=د ملكي خدمتونو او د اداري اصلاحاتو مستقل كمېسون

۱۱=د اداري فساد په وړاندې استراتيژي د تطبيق او نظارت عالي اداره

۱۲=د ټاكنو خپلواك كمېسون

۱۳=د مركزي احصايې عمومي اداره

۱۴=د كنترول او تفتيش اداره



د طبعي زېرمو او زير بناو سكتور

۱=د معدن وزارت

۲=د مخابراتو او معلوماتي تېکنالوژي وزارت

۳=د اوبو او برېښنا وزارت

۴=د فوايد عامې وزارت

۵=د ترانسپورت او هوايي چلند وزارت

۲=د اريانا د افغان جوړښت شرکت

۷=د ښاري پراختيا وزارت

د معارف سكتور

۱=د ښوونې او روزنې وزارت

۲=د لوړو زده کړو وزارت

۳=د اطلاعاتو او فرهنگ وزارت

۴=د علومو اکاډمي

۵=د ډډنې روزنې سپورت عمومي رياست او د المپيک ملي کمیته

د روغتيا سكتور

۱_د عامې روغتيا وزارت

د زراعت او کليو پراختيا سكتور

۱=د کرهڼې، اوبو لگولو او مالدارۍ وزارت

۲=د کليو د پراختيا او بيارغونې وزارت

۳=مخدره توکو پر ضد د مبارزې وزارت

د اقتصادي ودې او خصوصي سكتور د پراختيا سكتور

۱=د مالي وزارت

۲=تجارت او صنايع وزارت

۳=د اقتصاد وزارت



۴=د افغانستان بانک

۵=د چاپېريال ساتنې ملي اداره

۶=د افغانستان د پانگې اچونې د ملاتړ اداره

۷=د ستندر خانگړې اداره (انشا)

۸=د جيو ديزي او کار توگرافي عمومي اداره.

د ټولنيزو ملاتړ سکتور

۱=د مهاجرينو او بهرته راستنيدونکو چارو وزارت

۲=د ښځو چارو وزارت

۳=د کاره ټولنيزو چارو شهيدانو او معلولينو وزارت

۴=د کابل ښاروالي

۵=د افغاني سرې مياشتې ټولنه

۶=د کوچهانو د چارو او تنظيمولو مستقل رياست

۷=د پېښو سره د مبارزې د تياري ملي اداره



قضايې ځواک (محکمې)

له هغې ورځې نه چې انسان ټولنيز او مدني ژوند ته مخه کړې، دهماغه وخت راهيسې ټولنيز نظم د ټينګښت، لانجو او شخړو د حل او فصل له پاره دا اړتيا ليدل کېده څو لانجې په يو شکل حل او فصل او دنورو احتمالي شخړو مخنيوی وشي، همدغو موخو ته درسيډو له پاره کوم منظم عدلي او قضايي سېستم شتون نه درلود بلکې په پخوا زمانو کې به اکثرا د قېلوي سېستم يانې جرګو او مرکو څخه کار اخستل کېده او په هره کورنۍ کې به مخورو، او هوښيارو کسانو ته دستونزو او لانجو د حل له پاره مراجعه کېده، هغوی به دخپلو تجربو او پوهې په مټ دعوي او لانجې حلولې. دبشري ټولنوله پرمختګ سره سم مختلف حقوقي او عدلي سېستمونه رامنځ ته شول لکه:



۱_ فقهي حقوقي سېستم په دغه سېستم کې قانون د فقه او او علماوو نظريات دي چې د محکمو په واسطه اجراء او عملي کېږي، دغه حقوقي سېستم ته

د اسلام حقوقي سېستم ويل کېږي، په دې سېستم کې قانوني قواعد او مقررات د اسلامي فقه او نظريات تعريفوي چې بايد دغه نظريات د قرآن او نبوي احاديثو سره په ټکر کې نه وي.

۲_ قضايي حقوقي سېستم چې په هغه کې قانون د محکمو پخوانۍ پريکړې او قضايي چال چلند دی چې د محکمو په واسطه تطبيق کېږي چې دغه سېستم د کامن لا (Common Law) انګريزي حقوقي سېستم سره اړخ لګوي.

۳_ تقنيني حقوقي سېستم دغه حقوقي سېستم ليکلی او قانون، د يوه تقنيني ارګان په واسطه تدوين او د محکمو په واسطه تطبيق کېږي، دغه حقوقي سېستم بېلابېلو ټولنو د پرمختيا سره، عصري دولت د حقوقي تقنيني ماډرن سېستم

پربنسټ رامنځته او دايي ثابتۀ کړه چې دنورو سېستمونو د منځپانگې د شموليت له پاره مناسب دی، دوضاحت، يووالي او نظم له پلوه او قانوني قاعدې جوړونې له مخې ډېر اغېزمن او کارنده دی، مهمه ځانگړنه يې داده چې ددولت دځواکونو، مقننه، قضائيه او اجرائيه ځواکونو تشکيلات او توازن بيانوي. چې اوسمهال ټولو حقوقي سېستمونو په ماډرنو سېستمونو پيل کړی او په اسلامي نړۍ کې هم دغه تغيرات او بدلونونه په اتلسمه پېړۍ کې هغه مهال پيل شول چې عثماني خلافت، تنظيمات او مجله الاحکام العدلية يې دماډرن قانون په شکل سره وړاندې کړل، بايد ووايو دغه حقوقي ماډرن سېستم ته رومن ژرمنیک (Roman Zhrmnyk) ويلى شي.

دشلمې پېړۍ له پيل وروسته (۱۹۲۰ زېږديز) کې چې د (۱۲۹۹) لمريز سره سمون خوري، دمصر هېواد خپل لومړنی مدني قانون چې د (عبدالرزاق السنهوري) دالازهر علمي موسسې فقهيه غړي په واسطه ترتيب او وليکل شو، دغه قانون دحنفي فقهې او نورو مذهبونو دفقهو پربنسټ او دفرانسې له مدني حقوقو سره سم تصويب کړ، دمدني قانون د ډېرو اسلامي هېوادونو (ټولو عربي هېوادونو او افغانستان له پاره يو بنسټ وگرځيد.

پس له هغې چې په (۱۷۴۷ زېږديز) کال کې احمد شاه دراني رسماً د افغانستان پادشاه شو د قضا حکم په ثابت او انحصاري ډول د علماو په صلاحيت او اختيار کې ويا په دقبق عبارت د قاضيانو او مفتيانو په واک کې و. مرکزي دولت چې زيات اختيارات او امتيازات يې علماؤ ته ورکړي و او دهغوی تاثيرات يې زيات کړي و نو علماو به هم ددولت څخه حمايت کاوه. علماو اصولاً د عدالت په تطبيق د خپلو تفاسيرو مطابق زياته توجه نکوله په تېر قرن (۱۹۲۰-۱۹۷۰ زېږديز) کلونو کې د عدالت د اجراء د مديريت ساده کونه او متمرکز کولو هدف د اجرايه قوې د قدرت کمولو ته په توجه او قضايه قوې ته د استقلال په ورکولو ترسره شو. امير عبدالرحمن خان د حاکميت نوي دکتورين وړاندې کړل د هغه په اند او فکر

هغه د يو اسلامي ټولنې رهبر او دخپلو اتباعو په نسبت دخداى تعالى په وړاندې مسؤل دي پدې اساس هغه د علماؤ قدرت دخپل قدرت په وړاندې يوتهديد گانه. هغه په علماؤ باندې دحکومتي کنترول د اعمال په منظور دقضا تو مقام ته يې په دولتي استخدام کې اداري پروسه تغير کړه پدې شکل سره چې هغوى نور صرف دمذهبي اقتدار لرونکي ندي، امير ددې هدف دلاسته راوړلو لپاره د وقف ارگان چې مذهبي او مالي نهاد گڼل کېده له منځه يوړ او پدې سره يې د مذهبي قضا تو مالي پشتيوانه گڼل کېده ړنگه شوه. د هغه وخت نه وروسته قضا تو بايد قضا د منصب لپاره د دولت تر کنترول لاندې يو امتحان ورکړاى واى چې پدې سره د قضا تو مذهبي علميت تعينېده او دهغوى د معاش تعينونکى هم و، کله به چې يو چا د قضا وظيفه تر لاسه کړه بيا د دنيوي کارونو او علومو د زدکړې نه منعه کېده، همدارنگه امير عبدالرحمن خان د محاکمو يو شرعي نظام رامنځته کړ چې د معينو اصولو په چوکاټ کې د دولت لخوا د اساس القضا ت تر عنوان لاندې رامنځته شوى و، فعاليت کاوه دامير اقدامات اگرچې د عدالت د اجرا درسمي کېدو موجب شو او په دې طريقه مرکزي دولت قدرت يې په قضايي امورو کې زيات کړ مگر د قضايه قوې خصوصيت ته يې د يوې کلا په حيث کومه صدمه واريده نکه. دامير عبدالرحمن نه وروسته امير حبيب الله خان د ده سپستم پرته له تغير څخه تعقيب کړ وروسته له دې غازي امان الله خان د غربي هېوادونو څخه په تقليد کونښن وکړ ترڅو يو کامل حقوقي نظام د قانون د حاکميت په منظور ايجاد کړي په (۱۹۲۳ زېږديز) کال کې يې يونوى اساسي قانون وضع کړ چې دهغې په اساس د افغانستان حکومت په مشروطه شاهي باندې بدل شو، دامان الله خان قضايي اصلاحات چې په نظام نامه باندې ونومول شو تر يوه حده د ترکيې هېواد د اصلاحاتو څخه چې دنولسم قرن په اواخرو کې رامنځته کړي و الهام اخستى و، امان الله خان د دولتي محاکمو يونوى نظام، سپستم او نوى د جزا قانون رامنځته کړ، دامان الله خان د اساسي قانون ۲۱ تمې مادې داسې حکم کاوه چې ټولې

قضاي اوې بايد د اسلامي شريعت، جزا قانون او مدني قانون په اساس وڅېړل شي او ورته رسیده گي وشي د امان الله خان دوخت جزايي قانون غربي نړۍ څخه نه وو، بلکې د يوه اسلامي مدون قانون شکل يې درلود، چې په دې اساس علماؤ ته په خپل سرد تفسير حق نه ورکول کېده بايد نوموړی مدوين قوانين يې تفسير کړي وای. د امان الله خان نه وروسته د حبيب الله کلکاني د لنډې دورې په پای ته رسېدو نادرشاه چې کله قدرت ته ورسېده هغه د امان الله خان د نظامناې هغه برخې چې زياتې جنجالي او مناقشې وړ وې ملغا کړې او هغه مذهبي قوانين او موازين چې په يو شکل سره د حبيب الله لخوا په شرعي محاکمو کې رامنځته شوي و محدود کړل. د نادرشاه د (۱۹۳۱زېږديز) کال د اساسي قانون ۸۷ او ۸۸ مادو داسې حکم کاوه چې ټول عمومي مراعات بايد شرعي قوانينو سره په وفق کې تنظيم شي او د حنفي فقهې د احکامو مطابق بايد مسايلو ته رسيدگي وشي.^۱ د داود خان دوره: د داود خان رياست جمهوري په اعلان سره ستره محکمه منحل شوه او د هغې صلاحيتونه د عدلي وزارت د عامه عدالت کمېټې ته چې نوم يې قضايي عالي شوری ته تغير شوي و انتقال شول. د قاضي القضاات صلاحيتونه د عدليې وزير ته منتقل شول، او نور د ټولو محاکمو تشکيلات د (۱۹۲۷زېږديز) کال د محاکمو د تشکيلاتو او صلاحيتونو د قانون مطابق په خپل ځای پاتې شول. د (۱۹۷۷زېږديز) کال مصوب اساسي قانون مطابق بيا ستره محکمه رامنځته شوه او خپل صلاحيتونه يې دوباره لاس ته راوړل، خو د دې قانون په ۱۰۱ او ۱۱۲ مادو کې د قضايه قوې د استقلال تقليل ښکاره کېده، دغه اساسي قانون قضايه قوه د يو حکومتي ارگان په حيث معرفي کړې و او د (۱۹۲۴زېږديز) کال اساسي قانون په څېر يې د قضايه قوې د استقلال څخه يادونه نوه کړې. رييس جمهور به قاضي

۱- رامین، مشتاقی، رهنمود ماکس پلانک برای تشکيلات و صلاحیت محاکم

افغانستان، (چاپ سوم، حمل ۱۳۸۸ هـ ش) ص ۱۵

القضات او دسترې محكمې قضات منصوبول (۱۰۷ ماده)، علاوه پردې ددې اساسي قانون د ۱۰۴ مادې په اساس رېيس جمهور كولای شول چې پس له پنځو كلونو قضات بدل كړي په داسې حال كې چې د (۱۹۲۴ زېږديز) كال اساسي قانون دغه موده لس كاله ټاكلي وه.^۱

كمونستي رژيم په وخت كې د (۱۹۷۷ زېږديز) كال اساسي قانون ملغا شو او ټول امورات بايد د انقلابي شوري د اجرايوي فرمانونو او مقرراتو په اساس تنظيم شوي وای.

انقلابي شورا دا خبره اعلام كړه چې د (۱۹۷۷ زېږديز) اساسي قانون پرته، نور قوانين دې د اجرا لاندې ونيول شي ځكه دا قوانين د دوی حكومت او انقلابي شوري سره په تضاد كې نه واقع كېدل. د انقلابي شوري د فرمان د دوهمې مادې په اساس يو ځل بيا دسترې محكمې اختيارات عالي قضايي شوري ته چې په سر كې يې د عدليې وزير قرار درلود او انقلابي شوري ته مسؤل و و سپارل شول، ددې تر څنگ او مې مادې د عسكري ځواكونو يو انقلابي محكمه ايجاد كړه چې هغه جراېمو ته رسېدگي و كړي چې د عسكري ځواكونو، سياسي اشخاصو او انقلاب دمصالحو په ضد واقع كېدل او نامحدود اختيارات يې درلودل، دغه محاكمو څو ځله تغېرو كړ بلاخره په (۱۹۹۰ زېږديز) كال كې لغوه شول. د كمونستانو رژيم يو ځل بيا ستره محكمه ايجاد كړه او د اساسي قانون په ۵۲ ماده كې د قضايه قوې استقلال اعلام كړ خو په ۵۵ ماده كې راغلی و چې ستره محكمه بايد په منظم شكل انقلابي شورا ته راپور ور كړي. د ټولو عادي محاكمو قضات په علاوه د سترې محكمې د قضاتو د انقلابي شورا د ريس له خوا منصوبېدل، وروسته د خلكو د ملاتړ د لاسته راوړلو په منظوريې په (۱۹۸۷ زېږديز) كال كې يو نوی اساسي قانون وضع كړ چې يو څو جزوي تغيرات يې رامنځته ته كړل، ددې

۱- رامین، مشتاقی، رهنمود ماکس پلانک برای تشکیلات و صلاحیت محکم

افغانستان، (چاپ سوم، حمل ۱۳۸۸) ص ۳۲

قانون په ۱۰۷ مه ماده کې داسې راغلي ؤ چې قضايه قوه يو مستقل ارگان دی او ستره محکمه يو عاليترين قضايي ارگان دی چې په ټولو محاکمو د نظارت او د قوانينو د برابر تطبيق مسوليت لري. او د ۱۱۰ مې مادې په اساس قاضي القضا د رييس جمهور لخوا د شپږ کلونو لپاره منصوبېده.

د داخلي جنگونو په دوران کې د (۱۹۹۰ زېږديز) کال د اساسي قانون مطابق قاضي القضا د جمهور رييس ته مسؤل گڼل کېده او د محکمو د تشکيلاتو او صلاحيتونو قانون نوی وضع شو. د طالبانو په رژيم کې د کمونستي رژيم اکثره قوانين لغوه شول او د ظاهر شاه د وخت قوانين د اجرالاندې ونيول شول. د طالبانو د رژيم څخه وروسته د بن د توافقي نامې په اساس د (۱۹۲۴ زېږديز) کال اساسي قانون دوباره برقرار شو البته تر هغه ځايه چې بايد بن د توافقي نامې، افغانستان سره د نړيوالو معاهداتو او نورو موازينو سره په مغايرت کې قرار ونلري، چې بلاخره د (۲۰۰۴ زېږديز) کال جنوري په شپږو پېښتمه نېټه او سنی اساسي قانون وضع شو. د بن په توافقي نامه کې د قضايه قوې په رابطه په ۲-۳ مادو کې داسې صراحت موجود ؤ (د افغانستان قضايه قوه بايد مستقلة وي او د سترې محکمې لرونکې وي او نور ټول محاکم بايد د مؤقت دولت په واسطه ايجاد شي، انتقالې اداره بايد د ملگرو ملتو د سازمان په مرسته يو قضايي کمېسيون د داخلي قضايي نظام د بيا رغونې په خاطر چې د اسلامي اصولو، نړيوالو معيارونو، د قانون حاکميت او د افغانستان د حقوقي عنعناتو سره مطابقت ولري رامنځته کړي).^۱

زموږ د هېواد او سنی قانوني سېستم په جوړښت کې داسې تدابير نيول شوي چې پورتي ياد سېستمونه په برکې رانيسي، د افغانستان اساسي قانون د هېواد تر ټولو لوړ قانون دی چې ټول قوانين او ارگانونه د همدې اساسي قانون سره په مطابقت کې تدوين او اداره کېږي، د دې اساسي قانون د ۳ مې، ۱۳۷ مې او ۱۳۱ مې

۱- رامین، مشتاقی، رهنمود ماکس پلانک برای تشکيلات و صلاحیت محاکم افغانستان، (چاپ سوم، حمل ۱۳۸۸) ص ۳۲-۳۵

او ۹۰مې مادې له حکم سره سم زموږ د هېواد نظام اسلامي جمهوري دی او بايد ټول قوانين د اسلام سپيڅلي دين له احکامو سره په مخالفت کې نه وي. همدارنگه محاکم د ټولو د عواوو په حل او فصل کې د بشپړې خپلواکۍ تر څنگ بايد د اساسي قانون احکام او نور عادي قوانين تطبيق کړي که چېرته د يوې دعوې په اړه په دې اساسي قانون او نورو عادي قوانينو کې څه حکم موجود نه وي، محکمې کولی شي د اساسي قانون په حدودو کې حنفي فقه او په ځانگړو مواردو کې د شيعه مذهب احکامو تطبيق د سرچينې په توگه يواځې په هماغې دعوې کې تطبيق او اجراء کېږي، دا جرايه ځواک دنده داده چې عادي قوانين او د محاکمو پريکړې اجراء او عملي کړي. د عادي قوانينو وضعه کول د مقننه ځواک اصلي او لومړنی واک د ملي شورا دی چې دولس او ملت استازيتوب کوي.

ترکیب او هيأت: د افغانستان اساسي قانون ۱۱۲مې مادې د حکم په اساس ستره محکمه د ستر قضائيه ځواک په سر کې چې له يوې سترې محکمې، د استناف له محکمو په ولايتي کچې او ابتدائيه محکمو د ولسواليو په کچې او همدارنگه د ځانگړو محکمو څخه جوړه ده چې تشکيلات او صلاحيتونه يې د قانون له لېارې تنظيمېږي.

ستره محکمه (۹) کسه غړي لري چې د اساسي قانون ۵۰، ۱۱۷ او ۱۱۸ مادې له حکمونو په رعايت، چې د سالمې ادارې او سمون رامنځته کېدو او په شرايطو وړ اشخاص چې د سترې محکمې يو غړی دريېس او نور د سترې محکمې د غړو په توگه د ولسمشر له خوا د ولسي جرگې له تاييد سره په لاندې ډول ټاکل کېږي.

• درې تنه د څلورو کلونو له پاره.

• درې تنه داوو کلونو له پاره.

• درې تنه د لسو کلونو له پاره.

بايد يادونه وشي چې ستره محکمه د لاندې ديوانونو څخه جوړه شويده:

۱- د عمومي جزاء ديوان

۲-د عامه امنيت ديوان

۳-مدني ديوان

۴-د عامه حقوقو ديوان

۵-د ترافيکي جرمونو ديوان^۱

نقش او مسووليتونه: د افغانستان قضايه ځواک په صلاحيت کې ټولو هغو دعوو غور او رسيدگي شامله ده چې د دولت په شمول د حقيقي يا حکمي اشخاصو له خوا د مدعي يا مدعي عليه په حيث د قانون له حکمونو سره سم د محکمې په وړاندې اقامه شي، په محکمو کې قضيه د معيار او ماهيت پر بنسټ په دوه ابتدايي او استناف مرحلو کې حل او فصل کېږي. ستره محکمه هغه قضيه چې د استناف د محکمو څخه ورته احاله شوي وي، يواځې په هغو شرايطو کې ورته رسيدگي کوي چې موخه يې دا وي آيا قانون په کره او سمه توگه پلي شويدي او کنه؟ څو جوته شي چې د قانون احکام نه وي نقض شوي او يا دا چې معلومات تر لاسه شي چې نوموړي احکام په سمه توگه ندي تطبيق شوي نو پدې حالت کې ستره محکمه قانون او اک لري چې د لاندنيو (تحتاني) محکمو پرېکړې نقض او د سره کتنې له پاره ورو ليري او يا هم خپله پرېکړه صادره کړي چې پدې حالت کې د سترې محکمې پرېکړه وروستۍ او نهايه گڼل کېږي، په لنډه توگه د قضايه ځواک واکونه او صلاحيتونه په لاندې ډول دي:

➤ د قانون پر بنسټ د حکومت يا محکمو د غوښتنې پر اساس، له اساسي قانون سره د قوانينو، تقنيني فرمانونو، بين المللي معاهدو او نړيوالو ميثاقونو د مطابقت څېړل او تفسيرول.

➤ د حکومت له لارې ملي شورا ته د قضايي چارو د تنظيم په ساحه کې د قانوني طرحي وړانديز.

^۱ د درې گونو قواوو ځانگړتياوې او واکونه، د فيضان الله پټان ليکنه ۲۲ مخ

- په اړوندو قوانينو کې د اټکل شويو احوالو مطابق، د لوی څارنوالۍ يا د دعوی د لوري د اعتراض پر بنسټ، د نويو دليلونو د پيدا کېدو په سبب د محکمو پر قطعي فيصلو باندې نوې کتنه کول.
- د قانون د حکمونو پر بنسټ، بهرني دولت ته د مجرمينو د بېرته ورکړې (اعادې) په هکله د دليلونو څېړنه او تصميم نيول.
- د اساسي قانون اته ويشتې مادې د حکم په پام کې نېولو سره بهرني دولت ته د اتباعو د تسليمولو په هکله د تور او اتهاماتو د دليلونو څېړل او تصميم نيول.
- د قضايي تگلارې (رويې) د وحدت تامينول.
- د قاضيانو د جنايي او انتظامي سرغړونو په هکله تصميم نيول.^۱



^۱ د درې گونو قواوو ځانگړتياوې او واکونه، د فيضان الله پټان ليکنه، ۲۸۳۰ مخونه
د قضايه قوې په اړه نور معلومات د اساسي قانون په اووم فصل د ۱۱۲ مادې څخه د ۱۳۵ مادې

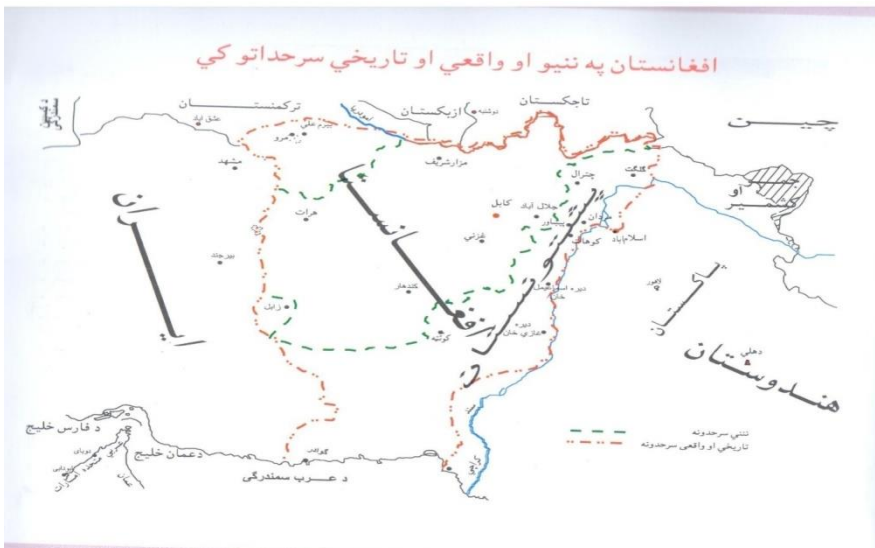
پورې وگورئ

^۲ د افغانستان د اساسي حقو قومي مبادي، صفحه ۵۰

شپږم خپرکی

د افغانستان سرحدې کرښې

څلور خواوې او سياسي پولې په حقيقت کې د يوهېواد دملي هويت پېژندنه کوي، چې د يو سياسي واحد په توگه دنړۍ ملتونه يوله بله بېلوي. همدارپولې دي چې د هر هېواد جغرافيايې حدود تعين او مشخصوي او د حاکميت سيمې يې يوله بله بېلوي او معلوموي. د يوهېواد پولې که په وچه کې وي که په اوبو (سيند، سمندرگي يا سمندر) کې، خاوره يې ډېره او پراخه وي که لږه يا کوچنۍ، ځمکه يې متجانسه وي که غيرمتجانسه، دښته وي که غره ايزه، واحد مليت ولري که گڼ شمېر، يوه ژبه ولري او که بېلې، خوپه دننه کې، د ټاکلو سياسي پولوپه چوکاټ او دنړۍ د هېوادونو په ليکه کې د يوه واحد هېواد په توگه پېژندل کېږي. نوځکه په يوه هېواد کې ټاکلې پولې د يوې سياسي سيمې هغه څرگندې بېلونکې پدېدي دي چې د گاونډيو هېوادونو او نړيوالو معيارونو په منلو سره رسمي، ملي او نړيوال حيثيت غوره کوي.



د یو هېواد د سیاسي پولو ټاکنه دهغه د اداري قلمرو، ملي حاکمیت او د قانون د تطبیق ساحې راپېژنې او د همدغې ځمکنۍ پراختیا په چوکاټ کې اداري او قضائي وېشنه، د اقتصادي او ټولنیزو پروژو ترتیب، پرمختیایي پلانونه، انتخاباتي فعالیتونه، گمرکي چارې، د بانکو ټولنو او پیسو قانوني چلښت او داسې نورې چارې هم ترسره کېږي.

په لنډه ډول ویلای شو چې پولې د یو دولت یا هېواد تر کنترول لاندې سیمې په خپله لمن کې رانغاړي او د یو هېواد متشکله عنصر یانې قلمرو تثبیت او مشخصوي.



سیاسي سرحدونه هغه مهمترین عوامل دي چې یو سیاسي متشکله واحد د بل سیاسي متشکله واحد څخه بېلوی او یا په بل عبارت سیاسي سرحدونه له یوې متشکله سیمې څخه د بلې سیاسي متشکله سیمې د بېلتون یا جداوالي غوره نښې دي، چې دا نښې شونې دي طبعي او یا مصنوعي وي په ضمن کې د همدې سیاسي

ليکونکي يا سرحدونو شتوالی دی چې په يوه ځمکه کې سياسي يووالی او انساني وحدت ممکن کوي او جوړوي يې. سرحدي خطونه هغه اعتباري او قراردادي خطونه دي چې د يو سياسي واحد دود مشخص کولو په خاطر د ځمکې پر سر مشخص او ټاکل کېږي بيا پر دې سرحدونه د سياسي جغرافيه اصلي او مهمو بحثونو څخه شمېرل کېږي. سره د دې چې د سياسي واحد څخه مطلب حکومت دی هغه خطونه چې د يو حکومت ځمکه د بل همسايه ملک څخه بېلوي په نړيوالو سرحدونو مشهور دي. خو که چېرته د سياسي واحد څخه موخه او مطلب يو ولايت يا ولسوالي وي، چې د يو هېواد په داخل کې سياسي پولې رامنځته کوي، نو دې ډول سرحدونو ته ملي سرحدونه (National Borders) وايي.

پوله په عربي ژبه کې په سرحد، په فارسي کې مرز او په انگليسي کې په Border ژباړله کېږي، په حقيقت کې د يو هېواد د حاکميت او صلاحيت سيمه ټاکي.^۲ يانې هغه سيمه ټاکي چې يوازې يو دولت پکې خپل ځواک او واکمني پلي کولای شي او له هغه څخه هغه خوا به گام نه پورته کوي ځکه هغه خوا ته د بل هېواد د واکمنۍ سيمه پيلېږي.

د يو دولت پولې هغه فرضي کرښې يا ليکې دي چې د يو هېواد ساحه له بل هېواده (يا دهغې ساحې په اړه چې د بل هېڅ خپلواک هېواد تر واکمنۍ لاندې راغلي نه وي، لکه آزاد بحرونه) بېلوي.^۳ يا په بله وينا، پولې هغه حدود دي چې دهغو پواسطه د يو دولت قلمرو مشخصېږي او دنورو ساحو څخه يې بېلوي، دا نورې ساحې امکان لري يا بل دولت وي او يا هم آزاد سمندرونه وي.^۴

د پولو يا سرحدونو څېړنه د حقوقو، جيوپولېټيک او جغرافيه له مهمو او په زړه پورو موضوعاتو څخه گڼل کېږي، په خاص ډول هغه پولې چې د يو واحد ملت،

^۲ حقوق بين الملل عمومي، (دوکتور محمد رضا ضيائي بيگدلي، م. ۱۸۲

^۳، نړيوال عمومي حقوق، پوهاند دوکتور ودير ساپي، م. ۹۹

^۴، نړيوال عمومي حقوق-لکچرونو، (الحاج پوهاند دوکتور حفيظ الله دانش، م. ۵۴

نژاد، قېبلې، دين، مذهب او کور وگړي سره بېل او جلا کړي. دا ډول پولې همېشه د سياسي ستونزو او لانجو لامل وي او د دوو گاونډيو هېوادونو ترمنځ سوله او امنيت له منځه وړي. لکه د افغانستان سره چې د وخت د ښکروړو او ظالم ښکېلاکگر ځواک لخوا کابو (۱۱۷) کاله وړاندې دغه شان جبر او ناروا وشوه او تر نن ورځې پورې د وارو لورو ته پراته وروڼه او عزيزان د دغه اور په لمبو کې سوځېږي. دا جوت ته ده چې پوله او سياسي کرښه يوه قراردادې کرښه ده او د هېوادونو د سياسي حاکميت حدود تسجيل او بيانوي، خوله حقوقي اړخه او د سياسي جغرافيه له مخې تر ټولو ښه پوله هغه پوله ده چې د سياسي لانجې او مناقشې لامل ونه گرځي، د واحد ملت، نژاد، قېبلې، دين، مذهب او وگړي سره بېل نه کړي، د يو هېواد سياسي يووالی له منځه يونه سي، د يو قام او قېبلې ټولنيزې، اقتصادي، فرهنگي، مذهبي او سيمه ايزې ځانگړتياوې په پام کې ولري او د بېلېدونکو وگړو غوښتنو ته پکې لومړيتوب ورکړي.^۱

د پولو د ټاکلو په موخه بايد لاندې څلور پړاوونه او مراحل ترسره او طی کيږي:

۱: د سرحدي کرښو ټاکنه (Allocation)

۲: د سرحدي کرښو محدودول (Delimitation)

۳: د سرحدي کرښو نښه کول (Demarcation)

۴: د سرحدي کرښو قانوني او پارلماني تائيد (Ratification)

د سرحدونو ډولونه

کولی شو چې سرحدونه د څوارخونوله مخې وېش کړو. يو دا چې سرحد څنگه منځته راغلی، د نژادي او فرهنگي گروپونو په وېش باندې يې د تطبيق درجې څرنگوالي څنگه دی او بله دا چې د فزيکي پدېدو سره د سرحد ورته والی او يا نه ورته والی څنگه دی. نو د همدې امله د وچې سرحدونه د وېش له مخې په لاندې توگه بېلوو.

^۱، د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه.. پوهاند غلام جيلاني عارض ليکنه



مصنوعی سرحدونه: دا هغه سرحدونه دي چې په حقيقت کې په طبيعي شکل نه وي موجود، بلکې په غير طبيعي ډول د دولتونو لخوا جوړېږي لکه ديوالونه، اغزن تار، پايې او داسې نور. خود منځته راتگ او فزيکي پدېدو سره دورته والي له مخې سرحدونه کولای شوله دوو اړخونو د لنډي کړو. يو دا چې سرحد څنگه منځ ته راغلی، د نژادي او فرهنگي گروپونو په وېش باندې يې د تطبيق د درجې څرنگوالی څنگه دی. اوبل

دا چې د فزيکي پدېدو سره د سرحد ورته والی او يانه ورته والی څنگه دی خو په عمومي ډول سرحدونه په دريو ډولونو ویشل شوي دي چې لومړی د وچې سرحدونه دي دويم بحري او دريم هوايي سرحدونه دي چې مونږ اړول د وچې په سرحدونو په تفصيلي ډول سره بحث کوو.

الف: هغه سرحدي کرښې چې په يوه سيمه کې د بشري ټولنوله مېشته کېدو څخه وړاندې کښل شوې وي، دا ډول سرحدونه د سرحدونو غوره بېلگې گڼل کېږي، ځکه کله چې ورو ورو او په تدريجي توگه انساني ټولنې د دې ډول سرحدونو په څنډو او لمنو کې مېشت کېږي، نو ځانونه د سرحد د څرنگوالي او قوانينو سره برابر وي چې له همدې امله دا ډول سرحدونه هيڅ ډول ستونزې نه راولاړوي. غوره بېلگه يې د الاسکا (Alaska) او کانادا (Canada) تر منځ سرحد دی، ځکه کله چې په (۱۸۲۵-۱۸۲۷ زېږديز) کلونو کې دروسانو او انگرېزانو تر منځ د دې کرښې دويستلو پرېکړه کېده هيچا په دغو سيمو کې ژوند نه کولو، دا ډول سرحدونه د انتي سيدنت (Antecedent) سرحدونو په نوم يادېږي. بله بېلگه يې

د امریکا د متحده ایالاتو (U.S.A) او کانادا (Canada) تر منځ سرحد دی چې په (۱۷۸۲-۱۸۴۶ زېږدیز) کلونو کې ټاکل شوي.

ب: هغه سرحدونه چې له وګړو څخه په ګڼو سیمو کې غزیدلي وي خود سیمو کلتوري ارزښتونو ته پکې درناوی شوی وي چې دا ډول سرحدونه د سبسي کونت (Subsequent) په نوم یادېږي ددې ډول سرحدونو غوره بېلګې د زیاتره اروپایي هېوادونو تر منځ لیدل کېږي او بله بېلګه یې دهند او پاکستان له ازادي او وېش (۱۹۴۷ زېږدیز) کال څخه وورسته د دواړو هېوادونو تر منځ سرحد دی.

ج: هغه سرحدونه چې د یوې سیمې د اوسیدونکو کلتوري ارزښتونو ته د درناوي پرته یو اړخې دنړیوال سیاست په پایله کې کښل شوي وي چې ددې ډول کرښو په غزولو سره هغه وګړي چې د یوې ژبې، یو کلتور او یو نژاد څخه وي او کلونه کلونه یې یو له بل سره د یو کلتور په درلودلو سره لکه دورونو په څېر ژوند کړی وي په بېلا بېلو هېوادونو پورې تړل کېږي چې د افریقایې هېوادونو تر منځ زیاتره سرحدونه او د افغانستان په ختیځ او سهیل ختیځ کې د دیورند Durand سرحدي کرښه یې غوره بېلګې دي.^۱

طبیعي سرحدونه: هغه سرحدونه چې له فزیکي پدیدو څخه په ګټې اخستنې سره



ټاکل کېږي او د طبیعي سرحدونو په نوم یادېږي. ددې ډول سرحدونو څخه ګټې اخستنې له ډېر پخوا څخه د هېوادونو په منځ کې رواج درلود. ددې ډول سرحدي کرښو د ټاکلو اصلي لامل دادی چې د سرحدونو په نښه کولو او د

^۱ د افغانستان سرحدونه، د پوهندوی کریم الله لیکنه، ۲۱ او ۲۲ مخونه

تثبیت پړاوونه یې په اسانۍ سره بشپړیږي، همدارنگه ددې ډول سرحدونو دفاعي ارزښت هر وخت او بیا په ځانگړي ډول په پخوا وختونو کې زیات ولیکن باید څرگنده شي چې دې ډول سرحدونو ته دطبعي سرحدونو اصطلاح ورکول ناسمه ده چې گویا دا ډول سرحدونه په طبیعي بڼه رامنځته شوي او بدلون وړ نه دي. ددې ډول سرحدونو اصلي رول داوي چې ددوه هېوادونو د قلمرو سیمې یوله بل څخه بېلوي او عادتاً ددې ډول سرحدونو دوگړو ترمنځ اړیکې او پیوستون کم لیدل کېږي. پدې ډول سرحدونو کې دوگړو د تېریدو راتېریدو لپاره یو یا څو ځانگړي معبرونه یاد تېرېدو ځایونه ټاکل کېږي چې همدامعبرونه په اسانۍ سره دفاعي وړتیا هم لري. او په همدې ترتیب ددې ډول سرحدونو څارنه او کنترول د لږو لگښتونو په ګالل سره کېږي دا ډول سرحدونه غوره او دوام لرونکي سرحدونه ګڼل کېږي ځکه چې سربېره پردفاعي او نظامي ارزښت یې د نقشې پرمخ ددې ډول سرحدونو ټاکل او تثبیت اسانتیاوې لري پردې ټولو غوره والو سربېره کېدای شي دا ډول سرحدونه ځینې ستونزې هم ولري د بېلګې په توګه شونې ده چې د غرونو په درو کې ځینې وګړي استوګن وي هغه وخت چې دا ډول سرحدونه ددې فرهنګي او ټولنیزو مرکزونو څخه تېریږي کېدی شي چې ستونزې راولاړې کړي چې همدغو غرنیو وګړو ته د منلو وړ نه وي د بېلګې په توګه له چین (China)



او هند (India) ترمنځ د تبت (Tibit) د سیمې اود همالیا د لږیو منځنۍ سرحدي کرښه (مکمهان) چې په ۱۹۱۴زېږدیز) کې تثبیت شوی وه لیکن هیڅ وخت په سیمه کې په نښه نه شوه^۱

^۱ د افغانستان سرحدونه، د پوهندوی کریم الله لیکنه، ۲۴:۳۴ مخونه

سمندري سرحدونه: د گوتو په شمېر له څو هېوادونو څخه پرته چې په وچې کې راگېر دي دنړۍ زياتره هېوادونه د سمندرونو او سمندرگيو سره د گاونډيتوب له امله په بېلا بېلو واټنو سره د سمندري سرحدونو لرونکي دي. يا په بله ژبه ددغې هېوادونو يوه زياته اندازه پراخه سيمه په سمندرونو کې هم وي، په سمندرونو د برلاسۍ او حاکميت څرنگوالی د وچو په پرتله توپير لري، ځکه چې په سمندرونو کې انساني ټولنې د تل لپاره نه او سيږي. ولې همدا د سمندرونو څنډې دي چې سربېره له هغو کانونو څخه چې د سمندر په بستر او يا ساحلي برخو کې دي نورې اقتصادي سرچينې لکه: له سمندر څخه د کبانو تر لاسه کول هم په زياته پيمانه په همدې سيمو کې ليدل کېږي.

افغانستان د ښه او مناسب جغرافيايي او ستراتيژيک موقعيت، لوړو غرونو، پراخو جلگو، شنو او ښايسته درو او څپاندو سيندونو په لرلو سره د تاريخ په اوږدو کې په منځنۍ اسيا کې غوره شهرت لري دی.

له يوې خوا يې د مناسب اقليم او ښه جغرافيايي موقعيت اوله بله پلوه يې د ښې آب و هوا او د کرنې لپاره د مناسبې خاورې په لرلو او په همدې توگه شمال څخه د جنوب اوله ختيځ څخه د لويديځ په لورې د تگ راتگ او د تگ راتگ په پايله کې د بېلابېلو وگړو د کلتورونو د خلط کېدو او د لرغونو کرنيزو تمدنونو د راپيدا کېدو لامل گرځيدلی.



د افغانستان په لرغونې خاوره کې بېلا بېل تمدنونه منځته راغلي چې ددغو بېلا بېلو تمدنونو د رامنځته کېدو

مرکزونه، سرحدونه او د قلمرو سیمې بېلابېلې وې، چې د بېلگې په توګه یې له نظره تېرو.

هغه ټوټه ځمکه چې د پېړیو پېړیو څخه راپدېخواز مونږ د نیکونو ترو اکمنۍ لاندې وه او د حالاتو د ژرندې او توندو توپانونو څخه په ننې شکل او بڼه مونږ ته راپاتې ده، د تاریخ په بېلابېلو پړاوونو کې د بېلابېلو حدوداتو په لرلو سره په بېلابېلو نومونو یاده شوې ده. دغه ټوټه ځمکه د پخوانۍ آریانا څخه رانیولې تر باختر، خراسان، لوی افغانستان او ننني افغانستان پورې د سترو سترو مدنیتونو ټاټوبی او زانګو وه او ده د پېړیو سترو سترو نوابغو، مشاهیرو او شخصیتونو دروژنې او پالنې دویار په لرلو سر بېره وخت ناوخت د بېلابېلو بنسټګرو او امپراطوریو له یرغلونو او تېریو سره هم مخ شوې ده. په غالب ګمان آریایان هغه لومړنی قوم دی چې له دغې لارې (افغانستان) څخه هندوستان، دارو پاختیځې برخې او د نړۍ نورو برخو ته تللي او رسیدلي دي. له تاریخي پېښو څخه ښکاري چې د افغانستان پولې په دایمي ډول او تلپاتې نه دي ځکه سیاسي بدلونونو، د یرغلګرو ټاپاګونو، کورنیو ناقراریو او قبېلو ځانځانیو افغانستان په راز راز سیاسي محدودیتونو کې رانښکیل کړی دی.

د پخوانیو نقشو او تاریخي اثارو په مرسته د هراړخیزې پلټنې د چاپ شویو اوقلمی اسنادو له پرتله کولو څخه وروسته کولای شو د دغې جغرافیاوې ټوټې (لرغوني افغانستان) پولې له ډېرو پخوانیو تاریخي دورو څخه تر نن ورځې پورې په مستنده توګه په لاندې ډول تثبیت او وټاکو:

لرغوني افغانستان (آریانا) پولې (د ۷۰۰ تر ۲۰۰ م ز پورې)

له ډېرو پخوا زمانو څخه راپدېخوا افغانستان په مرکزي آسیا کې د کرنیز مدنیت ستر مرکز وو. دامواو سیر^۱ سیندونو د شتون له کبله نوموړې سیمه، چې په

^۱ دیوسیند نوم دی چې د تاجکستان، ازبکستان او قرغزستان په منځ کې بهیږي.

شپاړسو (۱۶) حوزو مشتمله وه او دا وړال له شگلنو څخه د سندر د لټا^۱، د سندر له سيند څخه دهند تر سمندره او دهند د تار له دښتو څخه د اوسني ايران د ختيزو شگلنو پورې سيمې يې په خپله لمن کې رانغښتې، ډېره ښېرازه، حاصلخيزه او سمسوره وه. د پخواني باختريابخدي لوړو ډبرغونو او د دفاع کلکو استحکاماتو، چې د اُم البلاد په نوم ياديد، دغه مدنيت ته لاشهرت وربښلی و. هغه وخت (د لرغوني آريانا په وخت کې) د دغه مدنيت حدود په لاندې ډول وو:

شمالي سرحد يې د وړال جهيل^۲ وو چې د آمو او سیر سيندونو د پای له ټکي څخه پيل کېده، سويلي سرحد يې د عربو سمندرگي وو، ختيزه پوله يې د سندر سيند له گلگت څخه دهند تر سمندرگي پورې وه، لويديز ته يې د بلوچستان ولايتونه، سيستان او اوسني خراسان د ايران سره گډه پوله لرله او شمال ختيځ ته يې د چين له ختيز ترکستان سره پوله لرله.^۱

ديونان باختري دورې پرمهال د لرغوني افغانستان پولې (د ۳۳۲ تر ۲۲۷ م ز) د ميلاد څخه (۳۳۲) کاله مخکې مقدوني سکندر په دغې ځمکې يرغل وکړ او کابو ټوله يې لاندې کړه. د سکندر په يرغل سره د دغې سيمې په تاريخ کې يوه نوې پاڼه پرانستل شوه، د سيمې د اوسيدونکو د ژوندانه په هره برخه کې يولي بدلونونه رامنځته شول. د سکندر د راتگ څخه دمخه د دغې سيمې خلکو د آريايانو کلتور او دودونه خپل کړي وو خو د سکندر په راتگ آريايي او يوناني کولتورونه سره گډ شول او يوناني کلتور رامنځته شو چې د يونان او باختري کلتور په نوم

^۱ د لټا: د سيند خوله يا د سيند په خوله کې درسوبي موادو يوه سيمه چې د ځمکې هوا يږي او د سيند د څانگه کيدو سبب گرځي.

^۲ جهيل: ډېرې پراخې ولاړې اوبه دي چې په طبيعي حالت باندې دوچې په واسطه چاپېر شوي وي.

^۱ اطلس تاريخي افغانستان، (محمد عتيق پاخون، م. ۱) او د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه. اداري ویش پوهاند غلام جيلاني عارض لېکنه م. ۲۰ - ۲۱

يادېده او د آريايي تمدن او کلتور په څېر يې د پرمختګ او ودې لوړ لوړ پړاونه يو په بل پسې تر شا پرېښودل.^۲

په (۲۲۷) مخ زېږدیز کال کې ديونان او باختر د خپلواک پادشاه له خوا يو ډول نظام رامنځته شو. دا نظام په اصل کې شاهي و خو د دوو جرګويي مجلسونو له خوا اداره کېده چې يوه جرګه يې د قومي مشرانو او شيخانو جرګه وه او بله يې ملي جرګه يا مجلس و.^۳

د يونان و باختر په دوره او بيا په تېره د د مټريوس (۲۰۰—۱۲۰م ز) په دوره کې د دې خاورې ختيځ سرحدونه ترسنداو دهندوستان شمالي برخو او د گنگا تر سواحلو ورسيدل، نو ويلی شو چې د دې خاورې سياسي سرحدونه د ايران له دښتو څخه تر گنگا او له سيحون (سیرسند) او جيحون (اموسيند) څخه تر دهند سمندر پورې وغزیدل.

د دغې امپراطورۍ پولې هم د پخوا په څېر ټاکلې او مشخصې نه وې او کابو د هر واکمن په وخت کې د بدلون په حال کې وې، مګر بيا هم شمال ختيځ ته تر چين، ختيځ ته تر هندوستان، سويل ختيځ ته تر عرب سمندرګي، لويديځ ته تر پرسیس او ننني مشهد، شمال ته تر اکسوس يا آمو سيند او کاشغر تر غرونو پورې رسېدې.^۴

د دغې امپراطورۍ پولې هم د پخوا په څېر ټاکلې او مشخصې نه وې او کابو د هر واکمن په وخت کې د بدلون په حال کې وې.

^۲ د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش پوهاند غلام جيلاني عارض ليکنه م. ۲۲

^۳ تاريخ افغانستان، (احمد علي کهزاد، م. ۵۲)

^۴ اطلس تاريخي افغانستان، محمد عتيق پاڅون، م. ۲

د خراسان پولې (د ۷۴۲ تر ۹۲۲ زېږديز پورې)

کله چې د اسلام مبارک دين دغې سيمې ته راوړسول شو او مسلمانان په دغه سيمه واکمن شول، نو د دغې سيمې او وگړو په تاريخ او د ژوندانه په بېلابېلو اړخونو کې بنسټيز بدلونونه رامنځته او يو نوی تمدن (اسلامي تمدن) د پخوانيو تمدنونو لمن تر ډېره بريده ورتوله او محوه کړه. د دغو بدلونونو په ترڅ کې يو هم د دغې سيمې د نوم بدلېدل و، يانې د دغې سيمې نوم له آريانا او باختر څخه په خراسان واړول شو. دا چې څه وخت پدغه سيمه د خراسان نوم کېښودل شو او کومې ځمکې يې په خپله لمنه کې رانغښتې وې، پدې هکله د تاريخپوهانو ترمنځ د نظر اختلاف شتون لري، خو د کره تاريخي اسنادو پر بنسټ ويلاى شو چې په لومړنيو اسلامي پېړيو کې ټولو هغو اسلامي ولايتونو ته، چې په ختيځ کې د لوت د دښتو او د سند حوزې ترمنځ پراته وه، دغه نوم استعمالېده او تر اتلسمې پېړۍ پورې په دغه نوم يادېدل. د نولسمې پېړۍ څخه وروسته د پېرنگي د لاسوهنو له امله د افغانستان په لويديځ کې يوه برخه په ايران پورې وتړله شوه، چې دا سيمه تر نن ورځې پورې د ايران تر واکمنۍ لاندې ده او په همدغه نوم (خراسان) يادېږي.^۱

د تاريخي شواهدو پر بنسټ بايد وويل شي چې د خراسان سيمه په لومړنيو وختونو کې يوه محدوده او وره سيمه وه خو وروسته يې په کراره کراره د آريايانو لومړني حدود په خپله لمن کې راو نغاړل. د خراسان د خاورې پراخوالی او پولې په بېلابېلو تاريخي دورو کې (له ۵-مې مېلادي پېړۍ څخه تر ۱۸-مې مېلادي پېړۍ پورې) ثابتې او معلومې نه وې ځکه يو وخت به يې سيمه ډېره لويه او بل وخت به کوچنۍ وه، د بېلگې په توگه د غزنويانو او غوريانو په دورو کې د لرغوني افغانستان يا خراسان ځمکې ډېرې پراخه شوې. د غزنوي سلطان محمود په وخت کې د خراسان پراختيا د لوت له دښتو، اصفهان، عراق، همدان او طبرستان څخه نيولې په ختيځ

^۱ د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش، پوهاند غلام جيلاني عارض

کې د گنگا تر ساحل او شمال کې تر سیر سیند یا خوارزم او سویل کې تر بلوچستان او کاتیاور پورې امتداد درلود، یا په سیاسي وینا، د غزنوي سلطان محمود په وخت کې د خراسان پولې د لرغوني افغانستان یا آریانا اصلي پولو ته ورسېدلې او پخوانۍ آریانا، ماورالنهر او فرغانه یې په خپلو لمنو کې راوغښتل.^۲

د یادولو وړ ده چې هغه مهال خراسان په دوو برخو یادېده، عام خراسان او خاص خراسان، د هندوکش (هندوکش) د غرونو څخه ښکته جنوبي سیمې، چې ختیځې سیمې، سویل او سویل لویديز افغانستان، نننۍ پښتونستان او بلوچستان پکې شامل وو، د عام خراسان په نوم یادېده او د هندوکش د غرونو څخه بره خواته شمالي سیمې، چې لاندې څلور برخې یا ربعې یې لرلې، د خاص خراسان په نوم یادېده.

۱- د نیشاپور او شاریخ ربع: په دغې ربعه کې نیشاپور، طوس، مشهد، همدان، اسهيق، سبزوار، جوین، جاجرم، اسقراین، استوا، کلات، سرخس او ځینې نورې برخې شاملې وې.

۲- د مروې ربع: په دغې ربعه کې د مرغاب سیند، لویه مرو، خوارزم، جیحون او ځینې نورې برخې شاملې وې.

۳- د هرات ربع: په دغې ربعه کې د هرات ښار، د هریرو د پورته برخې ساحلي ښارونه، د شینډنډ ولایت، پوشنج، د بادغیس ولایت او ښارونه یې، غرجستان، غور، بامیان او ځینې نورې برخې شاملې وې.

۴- د بلخ ربع: په دغې ربعه کې فاریاب، شبرغان، انبار، اندخوی، تخارستان، خلم، سمنگان، اندراب، تالقان او ځینې نورې سیمې شاملې وې.

په ټول خاص خراسان کې پورته څلور برخې شاملې وې چې د هندوکش (هندوکش) د سویل تر څمکو، بابا غره، فیروز غره او د هند تر سمندر پورې یې امتداد درلود.^۱

^۲، اطلس تاریخي افغانستان، (محمد عتیق پاڅون لېکنه م. ۷

^۱ د تاریخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش د پوهاند غلام جیلاني عارض،

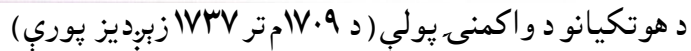
لېکنه م. ۲۴

له پنځمې مېلادي پېړۍ څخه تر اتلسمې پېړۍ پورې که د افغانستان تاريخ ته وکتل شي نو به لېدل شي چې د مختلفو حکمرانانو د قدرت په اوږدو کې د هېواد اصلي حدود د هغوی د سياسي حدودو سره يوشان نه وو، د بېلگې په توگه د افغانستان سياسي پولې يو وخت د تارم (Tarim) صحرا او کاشغر تر غرونو پورې رسېدلې وې، کله به هم په ترکستان او يا ماورالنهر (داموسيند پورته خوا وې لکه: تاجکستان، ازبکستان، او ترکمنستان) او کله به هم په ايران کې او ځېنې وخت به په هندوستان کې وې يانې د غزنويانو، سلجوقيانو، غوريانو او ځېنو نورو په دورو کې افغانستان د گاونډيو هېوادونو سره په شمال او لويديځ کې يو واحد دولت و، حال دا چې ځېنې وخت به يې د پرديو د کاميابېدوله کبله پولې کوچنۍ شوې او يا به تجزيه شو.^۲

په لومړيو کې د خراسان نوم يوې کوچنۍ ټوټې ځمکې ته منسوب و او ورو ورو پکې نورې پراخې سيمې راگيرې شوې، د افغانستان د شمال او شمال لويديځ ولايتونه لکه تخارستان (بدخشان او قطن) بلخ (مزار شريف او ميمنه) مرغاب، هرات، مرو، طوس او نيشاپور د خاص خراسان په نوم ياديدل.

سربېره پر دې ځينې نورې سيمې يانې د هندوکش جنوبي سيمې يا د افغانستان ختيځې، جنوبي او جنوب لويديځې سيمې او سني پښتونستان او بلوچستان هم په خراسان کې شاملې سيمې وې چې دا وروسته يادې شوې سيمې د عام خراسان په نوم پېژندل کېدې.

د عام او خاص خراسان د سرحدونو په شمال کې د خوارزم (ماورالنهر او فرغانه) جنوب خواته يې د هند سمندر، ختيځ لورې ته يې سيند او جهلم او لويديځ لورې ته يې د لوت دښته او کرمان پراته وو.



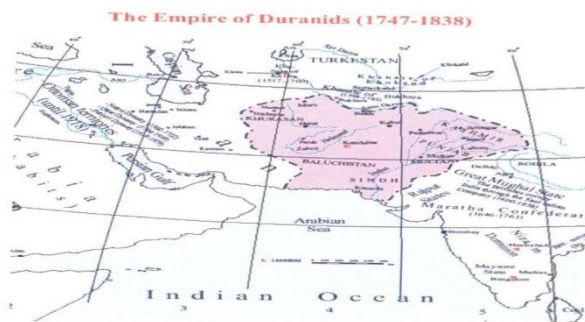
۳. مرور کوتاهی بر تاریخ افغانستان و قضیه پشتونستان، (محمد عتیق پاخون، لېکنه م. ۱۸

(د لوی افغانستان بنسټ ایښودنه او د ځمکنۍ پراختیا هلې ځلې)

په (۱۷۴۷زېږدیز) کال کې د ایران واکمن نادر افشار ووژل شو، دهغه د وژل کېدو څخه وروسته ۲۵ کلن احمد ته د کندهار ښار د شېر سرخ بابا په زیارت کې د بې برخلیکه او ټوټه ټوټه وگړو د چارو واگې و سپارل شوې. احمد شاه په خپل ځانگړي سیاسي درایت او پوهې سره په پیل کې د دغې سیمې خلکو ته د ملي هویت او پېژندنې په ورکولو سره په ملت جوړونه لاس پورې کړ، ټول لارو پر پراته بېلابېل تېرونه یې د واحد افغان په تېر سره راټول او کښینول او ورپسې یې د امپراطورۍ د حدودو په ټاکلو پیل وکړ. بابا دیوه امیر او افغان امپراطور په توگه د خپلو لسو نظامي، ستراتیژیکو او برخلیک ټاکنو سکوفرونو په ترڅ کې د افغانستان پولې د آریانا د پخوانۍ ځمکې تر کچې ورسولې او په خاور بڼه کره یې د آسیا په زړه کې د دغوبې برخلیکه خلکو لپاره د افغانستان په نوم د اوسیدنې او پېژندنې یو ستر ټاټوبی جوړ او رامنځته کړ او افغان توغ یې پرې ورپاوه.

لوی احمد شاه بابا (1747 – 1773)

د درانیانو له سلسلې نه



دلوی افغانستان بنسټ ایښودونکي، افغانانو ته د ملي هویت وربښونکي او د افغانانو پلار اعلیٰ حضرت احمد شاه بابا د پرستړي، ستومانه او خادم ژوندانه څخه وروسته د وفات پرمهال لوی افغانستان په لاندې پراختیا او سیاسي پولو سره خپلو راتلونکو نسلونو ته د مور او ناموس په څېر په میراث پرېښود:

له مروه او آمو څخه تر عرب سمندرګي، بلوچستان، سند، گجرات او دې پلي شاوخوا سیمې یې تر کشمېر پورې په خپله لمن کې رانغښتلې، یانې شمالي پوله یې د آمو سیند، سویلي پوله یې عرب سمندرګی او د عمان خلیج، لوېدیځه پوله یې مشهد او کرمان او ختیځه پوله یې سرهند او د تبت د غرونو لړۍ وې.^۲

بابا د خپلې امپراطورۍ د پراخولو، ساتلو او پرمختګ په موخه کابو لس ځله د هند، خراسان او شمالي سیمو په لور نظامي سفرونه وکړل چې د پرستړي شو او د همدغې ستړیاله امله ناروغي ورپېښه او ترې وفات شو، خو د وفات پرمهال (۱۷۷۳ زېږدیز) کال یې یوه پراخه امپراطوري په میراث پرېښودله چې په ختیځ کې تر سرهند، په لوېدیځ کې تر مشهد او سبزواری، په شمال کې د آمو تر سیند او په سویل کې تر عرب سمندرګي پورې رسېدله. دغه حدود چې پورته ذکر شول د اتلسمې پېړۍ په اوومه لسیزه کې د دراني امپراطورۍ حدود وو خو دا ټول افغانستان نه وو، بلکې پخپله احمد شاه بابا به د اباسیند څخه تر مشهد او د آمو سیند څخه تر عرب سمندرګي پورې سیمه افغانستان باله او نورې سیمې لکه کشمېر، پنجاب، سند، خراسان یې د افغانستان ملحقات ګڼل.^۱

^۲ د تاریخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش پوهاند غلام جیلاني عارض م. ۳۳

^۱ د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه د کانديد اکاډميسن محمد ابراهيم عطايي لېکنه

د لوی افغانستان د پولو د نړیدو او بدلون بهیر
د دغې خاورې پراخوالی په بېلابېلو وختونو او دورو کې د واک د خاوندانو د توان
او د نړیوالې وضعې د څرنگوالي په ترڅ کې د تغیر او بدلون په حال کې وو.
د افغان ملي تاریخ لیکوال دیوه غربي تاریخپوه وګانکوفسکي د کتاب په حواله
چې (دراني امپراطوري) نومېږي، لیکي ((د لوی افغانستان جوړیدل او د پولو ټاکل
د احمد شاه (بابا) په واسطه په کال (۱۷۲۱) زېږدیز کې بشپړل شول. احمد شاه بابا په
خپل ژوندانه کې د دوه میلیونه کيلومتره مربع (2×10^6 Km²) په مساحت
افغانستان جوړ او راتلونکو نسلونو ته یې په میراث پرېښود.^۲
احمد شاه بابا دغه ستره امپراطوري په اتو ولایتونو او پنځلسو اعلی حکومتونو
وېشلې وه.

د بابا (د وفات څخه وروسته د دغې سترې امپراطورۍ د چارو واګې تیمور ته
ورکړل شول.

تیمور شاه د داخلي توپيو او شور شونو په شنډولو، خپلو او د بې شمېره
ښځو او اولادونو په اداره بوخت شو او د هېواد چارې یې په ډېرو نازکو حالاتو کې
تر شا پرېښودلې او په سم ډول یې ترتیب او تنظیم نه کړې. تیمور شاه په خپله (۲۱)
کلنه واکمنۍ کې یوازې د داخلي توپيو او ځپنو باغي او بېلتون غوښتونکو
پاڅونو په ټکولو سربېره له پلاره وریاتې امپراطوري و ساتله او نور یې کوم
پرمختګونه ونه کړل.

د تیمور څخه وروسته دهغه ځوی شاه زمان واک ته ورسېد، شاه زمان د وخت په
سياسي گرد او کې ګېر شو او ویې نه شوای کړای چې ځان د دغه گرد او له داخلي او
خارجي اغېزو څخه په آمان کې وساتي. دغه وخت انګریزانو په شمالي هند کې
پرهغو افغاني مقبوضاتو د تسلط پروژې ترتیب او طرحه کولې چې له احمد شاه
بابا او تیمور شاه څخه شاه زمان ته په میراث پاتې وو او د تیمور شاه په مرګ سره

^۲، د افغان ملي تاریخ، د قدرت الله حداد فرهاد لېکنه، م. ۴۰۴

يې د بغاوت جنډې پورته کړې. پنجاب چې تل د سکھانو د پاڅونونو مرکز وو د تيمور شاه له مرگ سره يو ځل بيا پکې د بغاوت سرونه پورته شول. شاه زمان د هغو د تصفيې او ارامولو په موخه يو ستر پوځي پلان طرحه او چمتو کړ، خودا چې دغه مهال پنجاب د انگریزانو د استعماري کړيو او پروژو د تطبيق ځای او مرکز ټاکل شوی وو، نو شاه زمان په سخت تشویش کې شو او په ځان کې يې ددې توان ونه ليد چې د پنجاب په ضد کوم گام پورته کړي ځکه هر لور ته چې به يې حرکت کاوه نو له بل لوري به پاڅونونه پيل کېده. شاه زمان په دام کې د نښتي زمري په څېر هر لوري ته لاسونه اچول او هڅه يې کوله چې له نیکه څخه ورپاتې امپراطوري په اصلي او پخواني حالت ژوندی وساتي، خوله بده مرغه د انگلیسانو، ايراني واکمنانو او داخلي مخربو عناصرو د مخالفتونو او خنډونو له امله يې دغې هيلې د عمل جامه وانه غوښتله.^۱

د شاه زمان د واکمنۍ پر مهال انگلیسانو د افغانستان په هکله دوه ډوله سياست طرحه کړی وو، په لومړۍ مرحله کې د دوی سياست دفاعي وو، يانې يوازې ددې مخه يې نيوله چې افغانان په هند برید ونه کړي او په دويمه مرحله کې يې سياست تعرضي بڼه خپلوله او غوښتل يې چې افغانستان په راتلونکې کې کمځواکه او حتی تجزيه کړي.^۲

شاه زمان څخه وروسته د شاه محمود د واکمنۍ پر مهال انگریزانو په افغانستان کې بربنډه او ښکاره لاسوهنه پيل کړه او خپل دفاعي سياست ته يې تعرضي جنبه ورکړه او هڅه يې کوله چې دروسيې له خوا پر هند د احتمالي برید په وړاندې د افغانستان څخه د ډال او خنډ په حيث کار واخلي. همدارنگه انگریزانو له يوې خوا د سدوزيو او محمدزيو د کورنيو ځېنې غړي په غېږ کې ونيول او په بېلابېلو

^۱ د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه د کانديد اکاډميسن محمد ابراهيم عطايي لېکنه

م. ۴۴ - ۴۵

^۲، مداخلات خارجي در امور افغانستان، د اصحاب الدين سيدي لېکنه م. ۹

ځايونو کې يې بغاوتونو او شورشونو ته هڅول او له بلې خوا يې ايرانيانو، هندوانو او سکهانو ته پر افغانستان باندې د يرغل لپاره مرستې ورکولې. په (۱۸۰۲) زېږديز کال د شمال ازبکان د آمو له سيند څخه راتېر شول، په (۱۸۰۳) زېږديز کال کې د ايران قاچاريانو، د نادر افشار د کورنۍ څخه خراسان او مشهد ونيول پداسې حال کې چې نوموړې سيمې پخوا د افغان حکومت په امر اداره او کنټرول کېدلې.^۳

انگريزانو د افغانستان د اوږد مهاله لاندې کولو، تجزيې او په هند دروسيې يا فرانسې د بريد دمخنيوې په موخه د لومړي ځل لپاره د (۱۸۰۹) زېږديز کال د فبرورۍ په مياشت کې يانې د شاه شجاع د لومړنۍ واکمنۍ پر مهال د مونټ سټوارټ الفنسټون (Mount Stuart Elphinston) په مشرۍ د افغانانو ژمنې پلازمېنې پېښور ته يو پلاوی راوړ، د پلاوي هدف ظاهراً د افغان - انگليس د اړيکو پيل بنودل کېده خو په حقيقت کې دغه پلاوی د سيمې د هراړخيزې څېړنې او جاج اخستنې په موخه راغلی وو او په دغه ارتباط سره انگليس وکولای شول چې له شاه شجاع سره د يو تړون په اساس په سيمه کې د نوک څرخېدو ځای پيدا او د افغانستان په چارو کې لاسوهنه پيل کړي. دغه پلاوي په خپل ترکيب کې کابو څلور سوه تنه بېلابېل ملکي مامورين، انجينران، د سروې متخصصين، نظامي منصبداران، پلي او سپاره عسکر لرل. الفنسټون له خپلو راغلو ملگرو سره سيمه په ډېر دقيق ډول وڅېړله او معلومات يې انگلستان او برطانوي هند ته ولېږل. الفنسټون چې په خپلو ليکنو کې ابا سيند د هند او افغانستان تر منځ طبيعي او سياسي پوله بولي.

۳، د افغانستان معاصر تاريخ - لکچرنوټ، (د پوهنمل محمد ايمل حقل لېکنه م. ۲۴)
 ۱ د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، د کانديد اکاډميسن محمد ابراهيم عطايي

شاه محمود د دويم ځل واکمني پر مهال د پنجاب حاکم رنجيت سنگه په ملتان بريد وکړ او ملتان يې تر خپلې ولکې لاندې راوست.^۳ په کابل کې د سردار دوست محمد خان د حکومت پر مهال يانې هغه وخت چې په افغانستان کې مرکزي حکومت شتون نه درلود او هېواد د محمدزيو ورونو له خوا په ملک الطوايفي ډول اداره کېده، سند، بلوچستان او بهالپور محلي اداراتو ته وسپارل شول. کشمير او ډېره جات د پنجاب سکھانو ونيول.^۴

په (۱۸۳۰) زېږديز کال پېښور د رنجيت سنگه له خوا ونيول شو.^۵ بلوچستان د لومړي افغان - انگليس جگړې څخه وروسته په (۱۸۴۳) زېږديز کال کې د خان قلات د خيانت له امله د افغانستان څخه بېل او د انگليس د نفوذ په سيمه کې شامل کړای شو چې وروسته انگليسانو کاملاً د افغانستان څخه بېل کړ.^۶

پدې ترتيب د تيمور شاه د واکمنۍ څخه وروسته له يوې خوا د سدوزيانو ترمنځ واک ته درسيډو په خاطر خپل منځي اختلافات او بې اتفاقي او له بلې خوا د سدوزيانو او محمدزيانو د کورنيو ترمنځ اختلافات او همدارنگه د محمدزيانو خپل منځي اختلافات د دې لامل شول چې دوخت بنکيلاگر ځواک خپل انساني ضد کړه وړه ترسره کړي، او په پايله کې د بابا په وينو گټل شوی ملي ناموس يانې (لوی افغانستان) د لاسه ولاړ، له ختيځ، لويديځ، سوېل او شمال څخه راکوچنی او په وچې کې رابنسکيل هېواد ترې جوړ شو.

^۳، دو سوی خط ديورند: باتلاق تاريخ معاصر افغانستان، پاکستان و نيروهاي ناتو، د غلام

محمد محمدي لېکنه م. ۲۵

^۴، د افغانستان معاصر تاريخ -، پوهنمل محمد ايمل حقميل لېکنه م. ۳۳

^۵ محمد عتيق پاخون، اطلس تاريخي افغانستان، (کابل: مرکز نشراتي ايمان، ۲۰۰۵)، م. ج

^۶ مرور کواهي بر تاريخ افغانستان و قضيه پشتونستان، د محمد عتيق پاخون لېکنه م. ۳۰۳

د شاه زمان څخه وروسته د بابا (د امپراطورۍ کابو دولس لکه متره مربع) (۱۲۰۰۰۰ Km^۲) خاوره د نااهله اولادونو د نه پاملرنې، ناپوهۍ او خپل منځي سرتېگيو له امله د افغانستان له تن څخه بېله او د دښمن پليټو قدمونو ته پرېښودل شوه.^۷

په لاندې جدول کې د احمد شاه بابا څخه د راپاتې دراني امپراطورۍ د تدريجي تجزيې او ټوټه کېدو بهير ته نغوته کوو، يانې په ترتيب سره دهغو سيمو نومونو او د بېلتون کلونه ذکر کوو چې د شاه محمود د واکمنۍ څخه د امير عبدالرحمن خان تر واکمنۍ پورې د افغانستان له تن څخه بېلې او په گاونډيو هېوادونو يا سيمو پورې تړل شوې دي: ♠

د دراني امپراطورۍ تدريجي تجزيه او د لوی افغانستان له اصلي وجود څخه بېلې کړاى شوې سيمې

ګڼه بېل کړاى شوى ايالت، ښار يا ځای	د بېلتون کال	د وخت واکمن	بېلونکى يا نيونکى
۱ د خراسان ايالت	۱۸۰۳	شاه محمود ابدالي	قاجاري ايران
۲ ابا سين تر څېرمه د اټک کلا	۱۸۱۲	شاه محمود ابدالي	د رنځت سنگه په مشرۍ پنجابي سکان
۳ د ملتان ايالت	۱۸۱۸	شاه محمود ابدالي	د رنځت سنگه په مشرۍ پنجابي سکان
۴ د کشمير ايالت	۱۸۱۹	محمد عظيم خان محمد زى د کابل والي او وروڼه يې	د رنځت سنگه په مشرۍ پنجابي سکان
۵ غازي خان ديره	۱۸۲۱	محمد عظيم خان	د رنځت سنگه په

^۷، د افغان ملي تاريخ، د قدرت الله حداد فرهاد لېکنه م. ۴۰۲

مشری پنجابي سکان	محمدزی د کابل والي او وروڼه يې			
د رنجه سنگه په مشری پنجابي سکان	محمد عظیم خان محمدزی د کابل والي او وروڼه يې	۱۸۲۱	اسماعيل خان د پره	۶
د رنجه سنگه په مشری پنجابي سکان	دوست محمد د کابل والي او وروڼه يې	۱۸۳۰	د پېښور ايالت	۷
انگلیس	امير دوست محمد	۲۵- ۱۸۴۳	د سند ايالت	۸
انگلیس	امير دوست محمد شېرعلي خان، افضل خان او محمد اعظم	۵۴- ۱۸۷۲	د بلوچستان ايالت	۹
انگلیس	امير محمد يعقوب	۱۸۷۸	د خیبر، کرمرې او بولان ستراتیژیکې درې	۱۰
انگلیس	امير محمد يعقوب	۱۸۷۸	د کوژک او پیوار غاښي (کوتلونه)	۱۱
انگلیس	امير محمد يعقوب	۱۸۷۸	د لنډې کوتل ښار	۱۲
انگلیس	امير محمد يعقوب	۱۸۷۸	د شال، فوشنج او کوژک سیمې	۱۳
انگلیس	امير محمد يعقوب	۱۸۷۸	د کوتې ښار	۱۴
انگلیس	امير محمد يعقوب	۱۸۷۸	د سيبې او پېښين ښارونه	۱۵
انگلیس	امير عبد الرحمن	۱۸۹۳	د سوات ايالت	۱۶

۱۷	د باجوړ ايالت	۱۸۹۳	امير عبدالرحمن	انگليس
۱۸	د چترال ايالت	۱۸۹۳	امير عبدالرحمن	انگليس
۱۹	دارناوې، وزيرو، داوړو او چاغې سيمې	۱۸۹۳	امير عبدالرحمن	انگليس
۲۰	د چمن ښار	۱۸۹۳	امير عبدالرحمن	انگليس
۲۱	د مروه ايالت	۱۸۸۴	امير عبدالرحمن	تزاری روسيه
۲۲	د پنجدي ايالت	۱۸۸۵	امير عبدالرحمن	تزاری روسيه
۲۳	د آق تپه، چمن پيد او چشمه سليم ښارونه	۱۸۸۵	امير عبدالرحمن	تزاری روسيه
۲۴	د آمو سيند څخه بره خواته د پامير سيمه	۱۸۹۵	امير عبدالرحمن	تزاری روسيه
۲۵	د سيستان ايالت لويه برخه	۱۸۷۲	امير شېرعلي خان	ايران

♣ په دې هکله دلاړ پرو معلوماتو په خاطر په لمن ليک کې لېکل شويو کتابونو ته مراجعه وکړئ. ۱

۱ محمد عتيق پاخون، اطلس تاريخي افغانستان، (کابل: مرکز نشراتي ايمان، ۲۰۰۵)، م. ۲۴
 ◀، مرور کوتاهي بر تاريخ افغانستان و قضيه پشتونستان د محمد عتيق پاخون لېکنه م.

۲۹۹

◀، د افغان ملي تاريخ، د قدرت الله حداد فرهاد لېکنه م. ۴۰۶
 ◀ (د ډيورنډ تراژيډي)، ډيورنډ د واحد ملت د بېلتون کرښه، (محمد عتيق پاخون، لېکنه م.

۱۸۲

◀، د سوي خط ډيورنډ: باتلاق تاريخ معاصر افغانستان، پاکستان و نيروهاي ناتود غلام محمد محمدي لېکنه م. ۴۰



د افغانستان اوسنۍ پولې

کله چې په بېلابېلو وختونو کې د افغانستان ځمکنۍ پراختيا گورو او ياد اچې د افغانستان پولې خپرونه له هراfgان سره دوه ډول احساس پيدا کېږي.

• لومړی احساس چې هرښتني افغان پرې خوشحاله کېږي او روح يې پرې تازه کېږي هغه د ملي غرور احساس دی، ځکه هرکله چې يو افغان خپلې پخوانۍ ځمکنۍ پراختيا وې اولويې امپراطورۍ گوري او د دغو امپراطوريو په لمنو کې بېلابېل له وياړه ډک او ځليدلي مدنيتونه گوري، چې حدود يې د آمود سيند څخه تر عرب سمندرگي، د پنجدي، سيستان او اسلام کلا څخه تر سير سيند پورې رسېدل او خپلواکو ځواکمنو دولتونو پرې واکمني کوله او ياد اچې بلوچستان، اسماعيل خان دېره، کشمېر، ډېلي او سندز مونږ د امپراطوريو ملحقات وو، نو د هر افغان لپاره د وياړ او خوښۍ ځای وي.

• دوه يم احساس چې د هراfgان لپاره د ژور خفگان سبب گرځي هغه دادی چې په اتلسمه زېږدیزه پېړۍ کې د دوو لويو ځواکمنو گاونډيو هېوادونو (په ختيځ کې برتانوي هند او په شمال کې تزاري روسيې) ترمنځ زمونږ د هېواد موقعيت د دې لامل شو چې افغانستان د تېريو او سياسي بريدونو ډگرو گرځي. افغانان او ټاټوبي يې له انگرېزانو سره د لومړۍ او دوه يمي جگړې په پايله کې ورو ورو کمزوری شول، د خاورې ځينې مهمې او ستراتيژيکې برخې يې د لاسه ورکړې او وروسته دروس او انگليس ترمنځ د بفر يا حایل په بڼه رامنځته شو.

د افغانستان نننۍ پولې او سرحدې کرښې چې پر سياسي نقشو ترسيم شوي کابو يوه پېړۍ وړاندې تثبيت او ټاکل شوي دي. د دغو پولو او کرښو په ټاکلو کې گاونډيانو، انگلسي او روسي حکومتونو مستقيم لاس او مهم رول درلود. دغو لاسوهنو او مداخلاتو، چې په ټوله مانا د سياسي موخو د ترلاسه کولو لپاره ترسره

^۱ ((د ډيورنډ د موافقه ليک حقوقي ارزونه))، ډيورنډ د واحد ملت د بيلتون کرښه، پوهنوال

د وکتور محمد عثمان روستار تره کی، لېکنه ۱۱۱

شوي، د پولو او سرحدې کرښو په ټاکنه کې د سيمې د دولتونو، قومونو او حتی خلکو ترمنځ د پرې سياسي ستونزې رامنځته کړي دي.^۲ د ليکنې پدې برخه کې په ځېنو هغو مطالبو لنډه رڼا اچوو چې د افغانستان د اوسنيو پولو په ټاکنه او تشييت کې يې په يو ډول نه يو ډول اغېزې لرلې دي.

د افغانستان د اوسنيو پولو جوړښت او ستونزې د افغانستان په معاصر تاريخ کې د ډيپلوماتيکو تحولاتو په رابطه د افغانستان د اوسنيو پولو او سرحدې کرښو جوړښت او بدلون د پر مهم خوپه عين حال کې يو مغلق او پيچلی بحث دی چې د موضوع په اړوند د ډېرو سياسي اسنادو، مذاکراتو او ميثاقونو په استناد بايد خبرې وشي. پدغه ځای کې به د موضوع د جرياناتو په توضيح بشپړه رڼا واچوو.

د افغانستان د اوسنيو پولو او سرحدې کرښو مسئله که څه هم د نولسمې پېړۍ له دوه يمې نيمايي څخه بيا کابو د شلمې پېړۍ تر دوه يمې نيمايي پورې وخت په برکې نيسي خو د موضوع د لاروښانتيا او دقيق تحليل په موخه بايد يو څه وخت وړاندې لاړ شو او د هماغه وخت څخه په موضوع تحليل او څېړنه پيل کړو.



افغانستان د بابا د امپراطورۍ له پيل سره، چې د اتلسمې پېړۍ د دوه يمې نيمايي سره سمون خوري، د يو سياسي او ثابت کولتوري اورگانيزم په توگه شکل نيولی وو. بابا او دهغه مشاورين دغې نقطې ته په بشپړ دقت سره

متوجې وو چې افغانستان بايد د سياسي بقا څښتن شي، هماغه وو چې بابا په خپل

^۲ د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش د ښاغلي پوهاند غلام جيلاني

ټول ځواک سره هڅه کوله چې د هېواد د پولو سياسي جوړښت د کلتوري جوړښت سره په مطابقت او مناسبت کې وټاکي. احمد شاه بابا د ابا سيند او آمو سيندونو ترمنځ سيمه افغانستان باله چې په همدغو حدودو کې يې پولې ټاکل کېدلې او نورې سيمې چې به يې فتح کولې هغه به يې د افغانستان د اقمارو په څېر ساتلې. د دغو سپوږميانو يا اقمارو څخه به يې په سياسي او اقتصادي لحاظ ډېره زياته گټه اخستله^۱.

د بابا تر وفات پورې د افغانستان پولې ډېرې پراخې وې خو وروسته چې د سدوزيو او محمدزيودفتنو او فتور دوره پيل شوه، نو د سرحدونو مفهوم بېخي د منځه ولاړ. دوخت سترو ځواکونو د شمال څخه روس د سويل څخه انگليس او د لويديځ څخه قاجاري ايران کابو يوه پېړۍ په دې هڅه کې وو چې افغانستان و خوري، خو افغانستان د دوی د اړتياوو او خپل جغرافيوې موقعيت له مخې له منځه نه ولاړ.

روس او انگريز په خپلو منځو کې د ټکر د مخنيوي په خاطر پر افغانستان د بفر، حایل يا جدايي طرحه وټپله او اوسنۍ پولې او کرښې تر ډېره بريده د همدغه سياست تر سيوري لاندې رامنځته شوې دي، چې په لاندې ډول يې په تفصيل سره څېړو:

د افغانستان شمال ختيځې پولې

په شمال ختيځه برخه کې افغانستان له پخوانۍ روسيې (ننني تاجکستان) او چين سره په داسې يوه سيمه کې گډې پولې لري، چې د کال په اوږدو کې تقريباً همېشه ترو او رو او کنګلونو لاندې وي. دغه سيمې د پامير او واخان کم بره منطقي دي. په دغه عنوان کې به لومړي د پامير پوله او بيا له چين سره گډه پوله تر څېړنې لاندې ونيسو.

^۱، د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، د ښاغلي کانديد اکاډميسن محمد ابراهيم

الف - د پامير يا واخان پوله:

داميرشېر علي خان دواکمنۍ په وخت کې ددغې پولې ټاکلوياتعينولو ته څوک متوجه نه وو، څو کله چې عبدالرحمن خان واک ته ورسېد نو ددغې پولې ټاکل او تعينول يې هم اړين وبلل، نوموړي په (۱۸۸۲) زيږديز کال کې يادونه وکړه چې د خواجه صالح څخه تر پامير پورې سرحدي کرښه بايد وټاکل شي. په همدې کال روسي ځواکونو په پامير کې پرافغان سرحدي ځواکونو بريد وکړ، ټول يې ووژل او شمالي پامير يې ونيو. په همدغه وخت کې دانگليس د باندنيو چارو د وزير روزيري او په لندن کې د روسيې د سفير موسيو دوستال ترمنځ خبرې روانې وې چې دا خبرې د پلاوي په ټاکلو پای ته ورسېدې. په دغه پلاوي کې دانگليس له خوا جنرال جبراد او توماس هولډېچ او د روسيې له خوا مونو کوسکي او بنديسکي وټاکل شول. پلاوي څېړنې پيل او نقشه يې چمتو کړه. همدارنگه سيمې ته يو ګډ پلاوی هم ولېږل شو، په دغه پلاوي کې د افغانستان څخه غلام محي الدين



خان، دانگليستان له لورې ميجر جيرلو او د روسيې له خوا فيفرو شويکوي سکي د خپلو ډلو مشري کوله.^۱ د (۱۸۹۵) زېږديز کال د مارچ په مياشت کې دانگليستان د باندنيو چارو وزير او د روسيې سفير په هغه

پروتوکول لاسليک وکړ چې له مخې يې لوی پامير، دشغنان او روشان (د بدخشان ولسوالۍ دي) په ګډون، روسانو ته او کوچنی پامير، دواخان له دهليز او دروازه

^۱ د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش د ښاغلي پوهاند غلام جيلاني عارض لېکنه م. ۷۳

افغانستان ته ورسېد. دغه دهليز چې ترچيني ترکستان پورې غزیدلی (۸۰-۱۰۰) کيلومتره اوږدوالی او (۱۳-۱۲) کيلومتره پلنوالی يا سورلري^۲ د پامير سرحدي کرښه چې د افغانستان او تاجکستان ترمنځ ګډه پوله تشکېلوي، د ۹۰ کيلومتره اوږدوالي په لرلو سره دويکتوريا (زرکول) جهيل دختيزې اخرنۍ برخې څخه پيل او دلور وځايونو څخه تر تېرېد او وروسته د يولي تر درې امتداد پيدا کوي.^۳

ب - چين سره ګډه پوله په (۱۹۴۹) زېږديز کال کې په چين کې کمونيستي انقلاب رامنځته او له امله يې د چين ولسي جمهوريت جوړ شو. د همدغه کال د سيپتمبر په مياشت کې د افغانستان سره د ګډې پولې د ټاکلو خبرې پيل شوې او په (۱۹۵۷) زېږديز کال کې پرېکړه وشوه چې پوله بايد د ځمکې پر مخ تثبيت او وټاکل شي. بالاخره د افغانستان او چين ترمنځ ګډه پوله د يولي خبرو څخه وروسته د

(۱۹۲۴) زېږديز کال د

اګست په مياشت کې رسماً د دواړو لورو داستازوله خوا په فني ډول د ستونو په وسيله په نښه، تثبيت او وټاکله شوه.^۴ دا پوله د ۹۲ کيلو



^۲ افغانستان او د پامير پر سر شخړه، ژباړن: محمد طاهر کانی، م. ۲۳۸

^۳ د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش د پوهاند غلام جيلاني عارض، لېکنه م. ۷۳

او د جيوډيزي او کارتوګراف عمومي اداره، د افغانستان سياسي او معلوماتي نقشه، (کابل: اداره، ۱۳۸۸)

^۴ افغانستان او د پامير پر سر شخړه، ژباړن: محمد طاهر کانی، م. ۲۷۱

متره اوږدوالي په لرلو سره د يولي له درې څخه د قوس په بڼه پيل او د کليک تر کوتل يا د واخجير د کوتل تر سويل ختيزې برخې پورې غزیدلې ده، چې غرونه يې همېشه په واورو پټه وي.^۵

شمالي پولې

افغانستان په شمال کې د خپلو دريو گاونډيو هېوادونو سره دوه گډې پولې لري چې يوه يې دامير شېرعلي خان پوله او بله يې درجوي پوله ده. داپولې نن ورځ د تاجکستان، ازبکستان او ترکمنستان سره د افغانستان د حاکميت سيمې بېلوی چې هره يوه يې دامکان تربریده بېله بېله څېړو:

الف - دامير شېرعلي خان پوله: کله چې دانگليس اروس ترمنځ د بفرپه طرحې هوکړه وشوه نو د افغانستان د شمالي پولو تعين او تثبيت ته يې جدي پاملرنه وکړه. د انگلستان له لورې د برتانوي هند د نوي ويسراي لار د مایود د فتر يو سياسي ماموردو گلاس فرسايت ته دنده وسپارله شوه چې دامير شېرعلي خان د ټولو تصرفاتو او واک لاندې سيمو نقشه ترتيب او چمتو کړي، نوموړي شخص د

د بېرو څېړنو او کتنو څخه وروسته په لاندې ډول نقشه ترتيب او وړاندې کړه:

(د امير شېرعلي خان شمالي سرحد دې د خواجه صالح څخه تر کرکي پورې د آمو د سيند په مسير کې وټاکل شي چې په ختيځ کې تر پنج سيند



^۵ د جيوديزي او کارتوگراف عمومي اداره، د افغانستان سياسي او معلوماتي نقشه، (کابل:

اداره، ۱۳۸۸)

^۱ په هند کې دانگليس لوی حکمران دويسراي په نامه يادیده

او واکان پورې ډاکرنه رسېږي او د بلخ، میمنې او اندخوي ښارونه یې بهترین ټکي دي او ډاکرنه باید لاندې خواته تر هرات پورې دا مسیر تعقیب کړي. همدارنگه په ختیځه خوا کې دهندو کش تر لړیو او د پامیر له قلات سره وتړله شي.^۲

دغو خبرو او ترتیباتو کابو دوه کاله وخت ونيو او انگلیس له روس څخه غوښتنه وکړه چې د خپلو نظریاتو مفصل راپور دې د برتانیا د باندنيو چارو وزارت ته و سپاري، خو روسي لوري ژر ځواب ور نکړه ماغه وو چې د انگلیستان د سفير له لوري په سنېټر بورگ کې دروسيې کابینې ته یو مکتوب وړاندې شو، په مکتوب کې د افغانستان د شمالي پولو په هکله داسې ویل شوي وو:

۱: بدخشان او دهغه متعلقات په ختیځ کې د واکان له یوې برخې سره او د سر قول څخه تر کوکچې پورې چې له آمو سره اتصال پیدا کوي، شمالي پولې ټاکلې کېږي.

۲: افغاني ترکستان چې پر کندز، خلم او بلخ مشتمل دي او شمالي سرحد چې د دوو سیندونو (آمو او کوکچې) د جلا کېدو له برخې څخه تر خواجه صالح پورې چې دامیر شېرعلي خان متصرفات دي او د آمو سیند پر کینه خوا سیمې چې د خواجه صالح څخه دې خواته واقع دی، هم دامیر شېرعلي خان په تصرف کې بلل کېږي.

۳: داخلي ولایات آقچې، سرپل، میمنه، شبرغان او اندخوي چې د اوروستی یې د شمال لویديځ سرحد اخيري څنډه ګڼله کېږي دهغو ټولو بېدیاوو سره چې د آزادو ترکمنو د قبایلو سره تعلق لري، دامیر شېرعلي تصرفات بلل کېږي.

۴: د افغانستان په لویديځ کې هرات د دهغه د متعلقاتو سره چې قسماً د ایران سره همسرحد دی، ښاني کولو ته اړتیا نه لري، ځکه هغه دامیر وطن دی.

روسي لوري په پیل کې د مکتوب منلو ته چمتو نه وو خو وروسته ځینې داسې حالات رامنځته شول چې په خپل دریځ کې یې نرمښت راوست او په (۱۸۷۳ زېږدیز) کال کې یې د یو مکتوب په ذریعه د انگلیس له خوا جوړه شوې نقشه تایید او ومنله او د افغانستان، انگلیستان او روسیې د استازو ترمنځ یې اسناد لاسلیک

او تبادله شول. د همدغې نېټې څخه راپدې خوا داپوله د افغانستان او ګاونډيانو په اسنادو کې داميرشېرعلي خان دپولې په نوم ياده شوه.^۱

داميرشېرعلي خان پوله کابو ۱۸۰۰ کيلو متره اوږدوالی لري چې له زرکول جهيل څخه پيل او د خم آب په سيمه کې پای ته رسېږي. داپوله افغانستان له نني تاجکستان او ازبکستان څخه بېلوی^۲

ب. د ريځوي پوله: کله چې عبدالرحمن خان په (۱۸۸۰) زېږديز کال کې واک ته ورسيد نو په دې هڅه کې شو چې د افغانستان شمال لويديځه پوله د روسيې سره پرځمکه تثبیت او معلومه کړي.^۳

په (۱۸۸۴) زېږديز کال کې روسانو په مروه بريد وکړ او لاندې يې کړه، دروسانوپه دغه وړاندې تګ



سره ترټولو لومړی
د هرات سيمه چې
د هندوستان د
کيلي حثيت يې
درلود، دروس له
ګواښ سره مخ

^۱، د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، دښاغلي کانديد اکاډميسن محمد ابراهيم عطايي لېکنه م. ۴۱۷-۴۱۸

^۲ د جيوديزي او کارتوگراف عمومي اداره، د افغانستان سياسي او معلوماتي نقشه، (کابل: اداره، ۱۳۸۸)

او دو سوی خط ديورند: باتلاق تاريخ معاصر افغانستان، پاکستان ونيروهاي ناتو، د غلام محمد محمدي ليکنه م. ۱۴

د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه...، ژباړن: ح تراب، م. ۵۵

^۳ دو سوی خط ديورند: باتلاق تاريخ معاصر افغانستان، پاکستان ونيروهاي ناتو د غلام محمد محمدي، لېکنه ۱۴

شوه، پداسې حال کې چې ايران به پخوا هم دروس په لارښونه د هرات د ښولو سوچونه او فکرونه کول ترڅو انگرېز له دغې ناحيې څخه تهديد کړي. په همدغه وخت کې روسانو يو بل پلان هم تر تطبيق لاندې ونيو يانې پنځده يې تر فشار لاندې ونيوله. انگرېزانو په ډېر تلوار روسانو ته خبر ورکړ چې په دغه سيمه کې بايد د پولو د ټاکلو کارونه ترسره شي. دوی موافقې ته ورسېدل، د (۱۸۸۴ زېږديز کال په وروستيو کې د انگليس له خوا د کرنل ريچوي، دروسانو له خوا د جنرال زيلونوي او د افغانستان له خوا د قاضي سعدالدين خان په مشرۍ پلاوي سيمې ته راوړسېدل، پدغه وخت کې روسانو د پنځدې د تصرف غوښتنه وکړه، خو انگرېزانو ونه منله. روسانو د (۱۸۸۵ زېږديز کال د مارچ په ډېرشمه پر پنځدې بريد وکړ او کابو ۲۰۰ تنه افغان سرحدي ځواکونو د جنرال غوثالدين خان په مشرۍ د ژوند تر وروستۍ شيبې له خپل ناموس يانې خاورې څخه په مېړانه دفاع وکړه خو دا چې له يوې خوا د افغان ځواکونو شمېر کم وو او له بلې خوا يې تجهيزات نه لرل، ټولو د شهادت جامونه وڅښل او روسانو پنځده ونيوله. دغه وړاندې تگ د انگرېز لپاره د خطريو بل زنگ وو او انگليس ډېر ورخطاشو، فوراً يې په لندن کې دروس له سفير سره يو پنځه ماده ايز تړون لاسليک کړ چې اصلي موضوع يې د افغانستان د شمال لويديځې پولې د ټاکلو د کار پيل کول وو. روسانو موافقه وکړه او خپل پلاوي يې د کهولبرگ په مشرۍ سيمې ته ولېږه. د پولو په ټاکلو کې لومړی يوه اندازه اختلافات پيدا شول خو وروسته دا اختلافات حل شول او د (۱۸۸۷ زېږديز) کال د جولای په ۲۲ نېټه د پروتوکول وروستۍ کاپي د کرنل ريچوي او کرنل موسيوزينو ف په وسيله لاسليک شوه او ورپسې د (۱۸۸۸

^۱ پوهاند غلام جيلاني عارض، د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه...، ژباړن: ح. تراب، (پېښور: ختيځ بيارغونې اداره، ۱۳۸۲)، م. ۵۲

زېږدیز) کال د جولای په ۱۲ نېټه د دواړو لوریو له خوا د تایید مهرونه پرې ولگیدل او سره تبادله شول.^۲

دغه پوله چې د افغانستان او ترکمنستان ترمنځ واقع ده کابو ۵۴۰ کبلو متره اوږدوالی لري چې د خم آب څخه تر ذولفقار درې پورې د قوسي خط په بڼه تثبیت او تعین شوې ده.^۳

لویدیزي پولې

د سیستان سیمه چې د افغانستان په سویل لویديز کې پرته ده په بېلابېلو تاریخي دورو کې به کله د ایران تر لاس لاندې او کله به هم افغانستان اداره کوله. د احمد شاه د وخت څخه د نولسمې پېړۍ تر نیمایې پورې سیستان د افغانستان د خاورې یوه برخه وه، تردې چې د سربندي قبیلې مشر علي خان د افغانستان سره خیانت وکړ او د خپلې قبیلې او سیمې سره یوځای ایران ته تسلیم شو او د ایران تابعیت یې ومانه. سربېره پردې د سرحدي پولو ټاکنه او تثبیت هم اړین وو، خو د ځېنو سرحدي ستونزو له امله ایران او افغانستان په دې ونه توانیدل چې کومې پرېکړې ته ورسېږي، نوله ناکامه یې دهندله و یسرای سره تماس و نیواو د افغانستان د سویل لویديزي او د ایران د سویل ختیځې پولې د ستونزې د حل په برخه کې د پرېکړې غوښتونکي شو.^۴

الف - د میکمهان پوله: د اسرحدي کرښه چې د افغانستان او ایران ترمنځ پوله مشخصوي، یوه لانجمنه او له ستونزو ډکه کرښه ده، ځکه د هلمند د سیند پر اوبو

^۲ کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه،

(کابل: میوند خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۳)، م. ۴۲

^۳ پوهاند غلام جیلاني عارض، د تاریخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه...، ژباړن: ح. تراب،

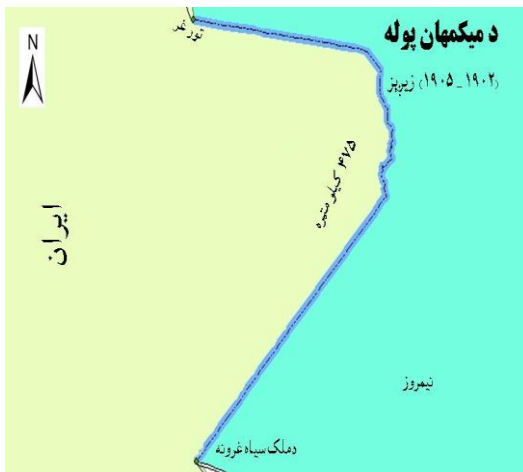
(پېښور: ختیځ بیارغونې اداره، ۱۳۸۲)، م. ۵۲

^۴ پوهاند غلام جیلاني عارض، د تاریخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه...، ژباړن: ح. تراب،

(پېښور: ختیځ بیارغونې اداره، ۱۳۸۲)، م. ۷۰

چې تردې او اخرو پورې جنجالونه روان وو، نو د نوموړې سرحدي کرښې مسئله هم ورسره گرمه او بحراني وه.

دامير شېرعلي خان د واکمنۍ په دوهيمه دوره کې هغه ته د ايران له لورې تشويش پيدا شو، نو پس له مفاهيمو يې حکميت يا منځکړيتوب انگريز ته ورکړ چې هغه داوب او پولې د ټاکنې په برخه کې خپل رول څرگند کړي. انگريزانو په (۱۸۷۲) زېږديز کال کې فريډريک گولډسميت ورته راواستاوه، د افغانستان له خوا



سید نور محمد شاه د پلاوي مشري کوله او ايران له خوا د پلاوي مشر ميرزا معصوم وو. نوموړي درې اړخيز پلاوي ترډېرو خبرو وروسته پرېکړه وکړه چې په ټوله مانا د ايران په گټه او د افغانستان په زيان وه، افغان لورې د اړېکړه ونه منله او رد يې کړه.

په (۱۸۸۸) زېږديز کال کې

د دويم ځل لپاره دامير عبدالرحمن خان له خوا له انگريزانو څخه په دې مسئله کې د منځگړيتوب غوښتنه وشوه، دا ځل د افغانستان له لورې جنرال غوث الدين خان، د ايران له لورې ميرزا ناظم الملک او ځوی يې او د انگليس له لورې په مشهد کې انگريز سفير جنرال ميک نيل د موضوع د حل لپاره وټاکل شول. دا ځل هم گډ کمېسيون د ايراني لورې د مخالفت له امله په دې ونه توانيد چې کومه پرېکړه وکړي.^۲

^۲ د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه کانديد اکاډميسن محمد ابراهيم عطايي، لېکنه

په (۱۹۰۲) زېږديز کال کې ايران او افغانستان بيا انگرېز ته د منځگړيتوب بلنه ورکړه، انگرېز دا ځل ميکمهان د ۱۵۰۰ انگليسي او هندي عسکرو سره يوځای راولېږه، له افغان لوري څخه آخندزاده نصيرالدوله او فقير محمد خان او د ايران له لوري عین النظام او معصوم خان پلاوي ته ور معرفي شول. دغه گډ پلاوي کابو دوه کاله او درې مياشتې په سيمه کې گډې څېړنې وکړي او په پای کې يې خپله پرېکړه اعلان کړه، په پرېکړه ليک کې د کوه ملک سياه چې د افغانستان په جنوب لويديځه زاويه کې پروت دی او د سياه کوه چې د هلمند د هامون په شمال غربي برخه کې موقعيت لري تر منځ وټاکل شوه.^۳ خودا پرېکړه هم تر ډېره بريده يو لوري ته هم د منلو وړ نه وه ځکه اصلي ستونزه د هلمند د اوبو په وېش کې وه او کله چې د هلمند اوبه وېشلې شوي وای نو دا مسئله به هم په خپله حل شې وای. د ميکمهان کرښه تر ډېر وخت پورې په نوساني حالت کې وه چې بالاخره د (۱۹۷۳) زېږديز کال د مارچ په مياشت کې د لومړي وزير موسی شفيق په سياسي هلوځلو د ايران سره د هلمند د اوبو په وېش سره ارامه او ومنل شوه. سربېره پردې چې دا يوه لانجمنه پوله وه خو بيا هم د فخرالنايي د کرښې په تعين او تثبيت سره يې جنجال ډېر کم شو.^۱

دا کرښه د افغانستان او ايران تر منځ گډه پوله جوړوي چې کابو ۴۷۵ کيلو متره اوږدوالی لري.^۲

^۳ پوهاند غلام جيلاني عارض، د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه...، ژباړن:

ح. تراب، م. ۷۱

^۱ د سوی خط د پورند: باتلاق تاريخ معاصر افغانستان، پاکستان و نيروهاي ناتو، د ښاغلي غلام محمد محمدي لېکنه م. ۱۲

^۲ د جيو ډيزي او کارټوگراف عمومي اداره، د افغانستان سياسي او معلوماتي نقشه، (کابل: اداره، ۱۳۸۸)

ب- د فخري التاي پوله: څرنگه چې د ميکمهان د سرحدې کرښې په کار نه افغانستان خوښ وو او نه هم ايران، نو دا حل د ايران او افغانستان دولتونو په خپلو منځونو کې د ذولفقار ددرې څخه تر تورغره پورې دگډې پولې د ټاکلو په خاطر په (۱۹۳۳) زېږديز کال کې د ترکيې هېواد څخه د منځگړيتوب غوښتنه وکړه. د ترکيې هېواد دا غوښتنه ومنله او يو ماهر نظامي مهندس جنرال فخر التاي يې د دوو نورو مهندسانو هريوه بای کمال او البای ضيا په ملتيا سيمې ته د خپرنولپاره



ولېږه. د افغانستان له لورې ددغې پولې د ټاکلو لپاره جنرال عبدالرحيم خان ساپی او د ايران له لورې يو ديپلومات مهدي فرخ ولېږل شول.

دغه گډپلاوي د ميکمهان او ريځوي د پولو ترمنځ،

په سيمه کې خپرنې پيل کړې او د ۱۴ مياشتو خپرنو څخه وروسته يې په سيمه کې په نښه شوي سرحدې کرښه نقشې ته واړوله. دغه کرښه د تورغره څخه تر موشي آباد پورې او دهغه ځای څخه تر تومان آغا پورې، چې د ذالفقار ددرې يا درجوي پولې له پيل سره لگېږي، پرته ده او د دواړو هېوادونو ترمنځ د موافقې څخه وروسته رسمي پوله وبلله شوه. ۳ دا پوله ۴۵۰ کيلو متره اوږدوالی لري. ۴

۳، د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، د ښاغلي کانديد اکاډميسن محمد ابراهيم عطايي لېکنه ۴۲۵

۴ پوهاند غلام جيلاني عارض، د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه...، ژباړن: ح. تراب،

د افغانستان ختيځ او جنوبي سرحد

مخکې له دې چې په ختيځه- سويلي کرښه وغزېږو، لومړی دهغې د تپلوڅخه په مخکيني حالاتو او شرايطو لنډه رڼا اچوو.

د گندمک توافق ليک: له امير شېر علي خان څخه وروسته د هغه زوی امير محمد يعقوب خان په لنډ مهاله څو مياشتني امارت کې (۱۸۷۹) زېږديز کال چې دانگريزانو د مستقيم يرغل او کورني اړو دوړ په نتيجه کې زمونږ هېواد له يو سترکې کچې سره مخامخ او د عصري ژوند بنسټونه او ټولې نښې نښانې له منځه ولاړې، هېواد په کنډواله واوښت او بيا وروسته د امير عبد الرحمن خان دو اکمنۍ په وخت کې (۱۸۸۰-۱۹۰۱) زېږديز کال کې د هېواد سياسي ټولنيزه فضا بېرته څه پړه او حکومتي استبداد په ټوله معنا واکمنه وه، نوموړي امير خپل زياتره مخالفين په يوه اوبله پلمه ووژل، يايې د زندان تورو خونو ته ولېږل او يايې د هېواد دننه له يوې سيمې څخه بلې ته او يايې له هېواد بهر ته قرار او جلا وطني کړل، نو د غسې څه د پاسه دوه لسيزې په هېواد کې کوم څرگند سياسي خوځښت نه ليدل کېږي او نه دروښانه او مترقي افکارو د څرگندولو او خپراوي مناسبې لارې چارې موجودې وې. کله چې امير محمد يعقوب خان واکمني ته ورسيد نو د خپل اقتدار په لومړۍ ورځ يې د هېواد او خپل واک انگليسانو ته وسپاره او د خپل تاج او تخت د دوام لپاره يې دانگليسانو سره گندمک له شرمه ډک تړون لاسليک کړ، پر يعقوب خان تر هر چا خپل خسر سردار يحيى خان ډير اغېزمن واقع شو او پدې پسې منشي مختيار هم بډا بليس نه و، هغه هم په ټوکوټکالو کې امير ته سره اوزرغون باغونه وروښودل څو امير يې د گندمک سيمې ته ورساوه او هلته يې پرې تړون لاسليک کړ.^۱

د گندمک تړون په ۱۰ مادو کې د مۍ د مياشتې په ۲۲ نېټه (۱۸۷۹ زېږديز ۱۲۵۷ لمریز) کال لاسليک شو چې په دې سره د خورا مهمو غرونو لړۍ د کرمې نه

^۱ د افغانستان پر معاصر تاريخ لنډه کتنه، د ښاغلي محمد ابراهيم عطايې لېکنه م ۱۱۳

د ځايو تر پيله پورې، د خيبر دره دهفت چاه د ختيځې څنډې پورې، لنډې کوتل او پشين يې د کوژک تر غره پورې له لاسه ورکړل. د گندمک دمعا هډې منځپانگه بڼا غلي غلام محمد غبار داسې نقل کړې ده. ((داژمپاڼه چې لاندې شرايط لري د برتانيې د حکومت او د افغانستان امير والا حضرت محمد يعقوب خان او اړوندانو ترمنځ يې د سوله آيزو اړيکو او دوستۍ د ټينگښت لپاره وشوه.

۱. له هغې ورځې نه چې داژمپاڼه د دواړو ډلو لخوا منل کېږي نو د برتانيې د حکومت او د افغانستان د حضرت امير، اړوندانو او دامير نه وروسته ناستو کسانو ترمنځ به دايمي سوله او دوستي ټينگيږي.

۲. د افغانستان حضرت امير او اړوندان يې ژمن دي چې د دې تړون له منلو وروسته د هغوی ټولو کسانو لپاره عمومي بڼسنه ده چا چې د انگليس پوځ لپاره کار کړي، دوی چې په هره درجه او دنده کې وي د مجازاتو او زيان رسولو نه به په امن وي لکه سردار محمد ولي خان لاهي او نور.

۳. د افغانستان امير او اړوندان يې ژمن دي چې د بهرنيو هېوادونو سره د اړيکو پروخت د برتانيې د حکومت سره په سلاکولو پابند وي او د دې حکومتونو سره ژمنه وکړي او پر ضد يې وسله پورته نه کړي او د بهرنۍ حملې په صورت کې د دفاع لپاره نظامي مرسته وسله او انگليسي روپۍ چې انگليس يې څنگه مناسبه وگڼي بڼايي استعمال شي. انگليس پوځ به د دفاع د کار تر سرته رسولو وروسته د برتانيې نوي قلمرو ته ځي.

۴. د برتانيې حکومت او حضرت ترمنځ د نږدې اړيکو د ساتنې او هم د حضرت د مقبوضه سرحدونو د ساتنې لپاره به دواړه خواوې ژمنه کوي چې په کابل کې يو انگليسي استازي د ساتونکو نظامي ډلې سره پخپله له دېدې نه ډک کور کې مېشت شي او د يوې مهمې پېښې د پېښېدو په ترڅ کې برتانيه حق لري چې افغانستان پولو ته انگليسي استازي او ساتونکي عسکرو لېږي په هغه اړين

وخت کې چې د دواړو خواو گټې پکې ولېدل شي د افغانستان حضرت امير هم کولای شي چې خپل استازي د گورنر جنرال په دربار کې مېشت کړي همدارنگه دهند په ټولو ځايونو کې چې د دواړو رضایت پکې وي.

۵. دانگليس استازيو ساتنه د افغانستان د حضرت امير او اړوندانو پورې اړه لري دانگليس حکومت ژمن دی چې استازي يې د افغانستان په داخلي چارو کې لاسوهنه ونه کړي.

۶. د افغانستان حضرت امير او اړوندان يې دخپلو اوله ده نه وروسته کسانو لخوا ژمن دي چې دانگليسانو د تگ او راتگ لپاره په افغانستان کې ستونزې پيدانکړي ترڅو په امن سره تجارت وکړي.

۷. څرنگه چې د دواړو لوريو ترمنځ تجارت پرلپسې جاري دي، نو د افغانستان حضرت امير ژمنه کوي چې د سوداگرو د ساتنې او په عمومي لارو کې د تجارتي مالونو د ساتنې او په برخه کې ډېرې هڅې او دلارو په ساتنه کې کوښښ وکړي د سوداگرۍ د پراختيا دلارو او تجارتي مالياتو د انتظام او نورو په برخه کې به د يو کال په اوږدو کې يو بل سوداگريز قرارداد ترسره شي.

۸. د تجارتي اړيکو او تگ راتگ لپاره دواړه لوري ژمن دي چې له کرمې نه تر کابله پورې چې د برتانيې په لگښت د تلگراف يوه کرښه وکښل شي، د افغانستان امير به يې ساتي.

۹. څرنگه چې د دې معاهدې سره د دواړو حکومتونو ترمنځ دوستې تېنگه شي، د برتانيې حکومت د کندهار او جلال اباد ښارونه او هغه علاقادری چې اوس دانگليس قواو تر کنترول لاندې دي، پرېږدي او بېرته يې سپاري، پرته له کرمې، پشين او سيېې (داړونده نقشې سره سم) نه چې د برتانيې دواکمنۍ او انتظام لاندې دي، خو دانيونه دايمي نه ده او د داخلي کليو لگښتونو تر سپمونې وروسته به يې ماليې د افغانستان امير ته ورکړل شي، د برتانيې حکومت د ميچنۍ او خيبر انتظام چې د پېښور او جلال اباد ترمنځ واقع دي پخپل لاس کې نيسي

همدارنگه برتانيه به د قبایلو تگ راتگ چې د همدې دوو سیمو سره اړه لري په خپل لاس کې نیسي.

۱۰. د برتانيې حکومت حضرت ته د دې لپاره چې خپل روا اختیارات حاصل کړي، د مرستې لپاره د دې شرایطو د منلو په مقابل کې دا ژمنه کوي چې هر کال ۲۰ زره روپۍ هغه او دهغه ځای ناستوته ورکړي. دا ژمنلیک د مۍ د میاشتې په (۲۲ مه ۱۸۷۹ زېږدیز - د جمادې الثاني ۴ مه ۱۲۹۲ هـ ق) کې په گندمک کې تر سره شو. دا ژمنلیک د جمعې په ورځ د (۱۸۷۹ زېږدیز) کال د مۍ په دېرشمه نېټه د هندوستان وایسرای او گورنر جنرال لخوا تصدیق شو. د گندمک معاهدې تر منلو وروسته انګلیسانو نور محمد یعقوب خان ته اړتیا نلرله هغه یې د (۱۸۷۹ زېږدیز) کال د ډسمبر په لومړۍ نېټه تر څارنې لاندې د انګلیس دیوه جبره خوړونکې په توګه هند ته یوړه تر څو هلته مړ شو.^۱

د ډیورنډ د کرښې تاریخ

کله چې انګریزانو دا ومنله چې دوی په زور سره پرافغانانو حکومت نه شي کولای اونه د دوی یرغل پرافغانستان مثبتې پایلې لرلې شي نو له همدې امله یې د سیمې دارامولو او د خپل اجتماعي شکست د مخنیوي لپاره بله د شیطانت لاره په کار واچوله چې دیوه سرحد په شکل د افغانستان د نفوذ مخنیوی وکړي په همدې خاطر یې سرهینري مورټیمر ډیورنډ دیوهییت په مشرۍ کابل ته واستوه چې هغه طرحه یاپلان په عبدالرحمن خان باندې په پټه او د بډو په واسطه لاسلیک کړي.

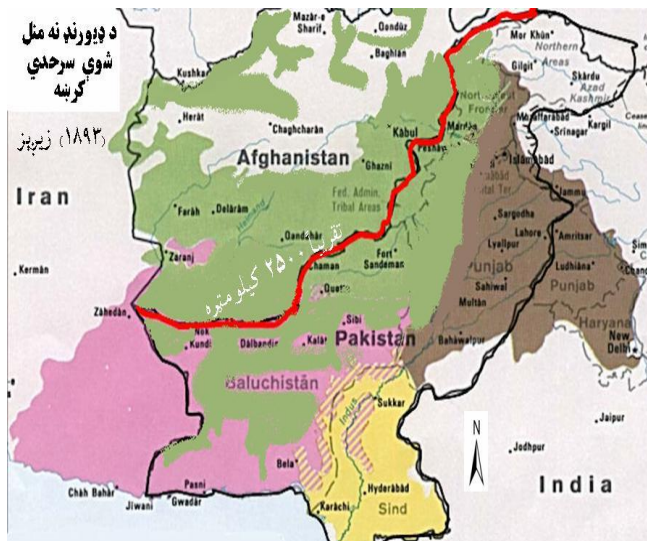
^۱ د تاریخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري ویش، د ښاغلي پوهاند غلام جیلاني عارض لېکنه، ۵۹: ۲۰ مخونه

د يورنډ د زمانې غاصب مامورو، د دې غاصب دوکې له امله ولس دوه ټوټې شو. خو ولس دغه کرښه په دې څه د پاسه يوه پېړۍ کې هم هېڅکله ونه منله او سبې هم په هېڅ توگه څوک نه مني.^۱

په (۱۸۹۳زېږديز) کال کې انگرېزي استعمار پر افغانستان باندې د يورنډ کرښه د برتانوي هند او افغانستان ترمنځ د افغانستان په زړه کې تحمیل کړه. چې په مليونو افغانان له افغانستان د سياسي، مدني، بشري قوانينو او له خپل پلرني هېواد څخه په پښتونستان کې محرومه او بې برخې پاتې شول او افغانان وروڼه سره بېل کړای شول.

د يورنډ سرحدي کرښه په (۱۸۹۳زېږديز) کال کې انگرېزي استعمار پر افغانستان باندې د يورنډ کرښه د برتانوي هند او افغانستان ترمنځ د افغانستان په زړه کې تحمیل کړه. چې په مليونو افغانان د افغانستان له سياسي، مدني، بشري

قوانينو او له خپل پلرني هېواد څخه په پښتونستان کې محرومه او بې برخې پاتې شول او افغانان وروڼه سره بېل کړای شول. د دغې کرښې په کښلو کې دغه سيمې لکه: د ازادو قبایلو



^۱ دشلمې پېړۍ په لومړيو د رېولوسيوزو کې د افغانستان د سياسي او فرهنگي بهير څېړنه، د ښاغلي جان محمد پيغام لېکنه ۲۰۷ مخ

سيمې، وزيرستان، خيبر، پېښور، کوټه، سمندري لار، بنو، سوات، چترال او داسې نور ښارگوټي له افغانستان څخه د يوې مودې لپاره بېل کړای شول. دغه کرښه چې نژدې (۲۴۳۰) کيلو متره اوږدوالی لري انگرېزانو له پيل څخه په دقيقه توگه نه ده ويستلې، دا کرښه دانگرېز کلونيل (استعماري) سېستم د ساتلو لپاره په موقته توگه ويستل شوې وه، دغه کرښه د برلين ديوال، دسويلي او شمالي کورياگانو، دکشمير بېلوونکې کرښې سره هيڅ نه پرتله کېږي، افغانانو له پيل څخه ترننه پورې ددغې کرښې قانوني خيال نه دی ساتلی او زمونږ د کوچيانو تگ راتگ په دوامداره توگه پدې کرښې جريان لري.

داسې هېڅکله د برتانوي هند امپراطورۍ سره تلې سيمې نه وې. ددې سيمو ټولې په لاس راوړنې او ماليات به تر دې پرې مودې پورې دانگرېزانو له خوا دافغانستان شاهي دولت ته ورکول کېدل.

ددغې کرښې تړون د افغانستان امير عبدالرحمن خان او برتانوي هند د باندنيو چارو وزير Sir Mortimer Durand له خوا په ۱۲ نومبر (۱۸۹۳ زېږديز) کال پس له دوو افغانو او انگليس جگړو څخه دانگرېز چل او فشار لاندې د لوی لوبې (The Great Game) په ترڅ کې پر امير عبدالرحمن خان باندې وروټپل شو. افغانستان مجبور کړای شو چې يواځې دغه کرښه د نړۍ په نقشه کې په موقتي توگه ومني.

د افغانستان په شمال کې روسي ځواکونه د يرغل په حالت کې ولاړ وو. روسانو او انگرېزانو د نړۍ نه ولو او ويشلو تجربو سره په افغان پولو د تيارسۍ په حالت کې وو. روسان او انگرېزان د افغانستان له ستراتيژيکې موقعيت څخه پوره خبر وو، د لوی لوبې دواړه خواوې په دې پوهېدې چې په يواځې توگه ټول افغان ولس نشي کنترولولی.

په (۱۸۲۹ زېږديز) کال د برلين په کنگره کې د سمارک په مشرۍ روسانو او انگرېزانو خپلو ټولو خپل منځني اختلافاتو، زبرځواکيو او سياليو ته د پای ټکي

کېښود. د انگریزانو په پرېکړه د افغانستان نیمایي به انگریز او نیمایي برخې به روسان کنترول کړي. دا به د دواړو سیالیو امپریالستي هېوادونو په ګټه وي او هم به د افغانانو خاوره د دوی ترمنځ یوه بېلوونکې سیمه (Buffer State) اعلان شي.^{۲۱}

ردیف	سرحدي کرښې	د ټول مساحت	د اوبو مساحت	بڼه	پیل او پای	ټاکوونکي
۱	امیر شېرعلي خان سرحدی کرښه	۱۸۷۳	۱۲۰۰	طبعي	ویکتوریا-خم اب	امیر شېرعلي خان
۲	دریځوي سرحدی کرښه	۱۸۷۸	۵۴۰	مصنوعي	خم اب-ذوالفقار	امیر عبدالرحمن خان
۳	د فخری سرحدی کرښه	۱۹۳۵	۴۵۰	مصنوعي	سیاه کو-ذوالفقار	
۴	د یورنلو سرحدی کرښه	۱۸۹۳	۲۴۳۰	طبعي		امیر عبدالرحمن خان
۵	د مکماهن سرحدی کرښه	۵- ۱۹۰۳	۳۵۰	مصنوعي	ملک سیاه-سیاه کوه	امیر شېرعلي خان
۶	شمال ختیځه سرحدی کرښه	۱۹۲۴	۹۲	طبعي، م. صنوعي		
۷	د پامیر سرحدی کرښه	۱۸۹۵	۹۰	طبعي	زرقول-یولې دره	امیر عبدالرحمن خان

^۱ د افغانستان سرحدونه، د پوهندوی کریم الله لیکنه، ۸۴، ۸۲ مخونه

^۲ یادونه د یورنلو سرحدی کرښې په اړه زیات معلومات (د یورنلو کرښه یا ناسورزخم) په نوم کتاب چې حبیب الله غمخور لیکلی او (د یورنلو تړون د حقوقو

او سیاست په تله کې) د ښاغلي ډاکتر رحمت ربي زیار کار لیکنې وگورئ

اووم خپرکی

د سیمې له هېوادونو سره د افغانستان سياسي اړیکې

د افغانستان بهرنی سیاست

کله چې زموږ گران هېواد د احمد شاه بابا په وخت کې د افغانستان په نوم سره ونومول شو، له هغه وخته (۱۷۴۷) زېږدیز کاله د افغانستان په بهرنۍ کړنلاره کې دري ښکاره پړاوونه لیدل کېږي چې د پړاوونو د افغانستان د ستونزو د اوارولو د لاس خنډونه رانښت او بالاخره افغاني بهرنۍ پالیسي ته موپام راروي چې موږ دا پړاوونه صرف په عنواني شکل ذکر کوو:

۱- د پراختیا غوښتنې پړاو: د پړاو د (۱۷۴۷ زېږدیز کال نه شروع تر ۱۸۰۰ زېږدیز) کال پورې رسیږي پدې پړاو کې د افغانستان سياسي سرحدونه طبعي سرحدونه تعیینېږي.

۲- د بهرني لاس وهنې پړاو: د پړاو د (۱۸۰۰ زېږدیز کال نه شروع تر ۱۸۸۰ زېږدیز) کال پورې رسیږي چې پدې پړاو کې د ایران د لورې د پاریس، روسیې او برتانیې څخه علاوه د پنجاب پاخیدونکو سک ځوانانو ته په غېږه ورتگ وو.

۳- د دفاعي ګوښه والي پړاو: د پړاو د (۱۸۸۰ زېږدیز کال نه شروع تر ۱۹۰۱ زېږدیز) کال پورې دوام کوي. وروسته لدې کله چې شلمه پېړۍ شروع کېږي او په دې پېړۍ کې هغه سياسي، مرکزي او محراقي نقطې چې د پیږي یې د سیاست په میدان کې د توجو وگرځولې ده چې تر ټولو مهم یې لومړي نړیواله، دوهمه نړیواله جګړه، د جامعه ملل سازمان، او د ملګرو ملتونو سازمان رامنځ ته کېدل، د سیاستوالو لېدنې کتنې، نظامي او ساحوي تړونونه دي. افغانستان پدې پېړۍ کې خپله پالیسي دلاندې نقطو په چارچوب کې عیاره کړې وه:

الف: بطرفي له شرق او غرب سره عدم تعهد چې پدې مورد کې کولای شو دا یاد اوري وکړو چې افغانستان د مثبتې طرفۍ څخه په استفادي سره په (۱۳۳۴ لمریز) کال کې د آسیایي او افریقایي هېوادونو د باندونک په کنفرانس کې

عضويت درلود او هم يې د بطرفه هېوادونو په لاندې غونډو کې گډون کړی دی، د (۱۹۶۱زېږديز) کال د دسيمبر په لومړۍ نېټه په بلگراد کې، (۱۹۶۴زېږديز) کال اکتوبر پنځمه په قاهره کې د (۱۹۷۰زېږديز) کال د سپتمبر ۸مه په بوسکا کې، د (۱۹۷۳زېږديز) کال د دسيمبر پنځمه په الجزاير کې، د (۱۹۸۲زېږديز) کال د اگست په ۲مه په کولمبو کې، (۱۹۸۹زېږديز) کال سپتمبر په ۲مه په هاوانا کې او همدارنگه د (۱۹۸۳زېږديز) کال د مارچ دمياشتې په ۲مه نېټه د نوي ډهلي په غونډه کې د دې ټولو غونډو دا اعلاميو په تکوين کې افغانستان مهم رول درلود.

ب: دخپل هېواد ازادي ساتل

ج: د اړيکو پراخول

د: په اقتصادي لحاظه په ځان متکي کېدل.

د پورتنیو څلورو نقطو څخه تر ټولو مهمه د دې هېواد د بطرفي ده چې تر اوسه پورې يې ساتلې ده، ولې کوم وخت چې د بهرني سياست دې برخې ته صدمه رسيدلې، دا دولت په زياتو مشکلاتو کې راگېر شوی د مثال په ډول کله چې افغانستان دروسانو تر تسلط لاندې په اتيايمه لسيزه کې راغی د بطرفی سياست يې دا غجن شونو تر نن پورې کوم مشکلات چې افغانستان ورباندې ځورېږي، د دې وخت نه يې نشاءت موندلی دی ځکه پدې وخت کې د لويديځ او د ختيځ چا کران پيدا شول، د گاونډيو لاس و هنې موجود دي وي هرڅومره چې د افغانستان سياسي سرحدونه د لويو استعماري قدرتونو په واسطه له بېنه وړل شوي او مخکنی سياست ته يې صدمه رسيدلې، ولې بيا هم افغانستان د مهمو منطقوي هېوادونو خاصتاً همسايه و سره دوستانه اړيکې او دهغوی اتباعو ته يې په احترام کتلي او په داخلي چارو کې يې لاس وهنه نه ده کړې او س هم دا سياست پرمخ وړي. د افغانستان اوسنی بهرنی سياست په لاندې تقاطوباندې راڅرخي: بڼه گاونډيتوب، د يو اسلامي هېواد په حيث د اسلامي هېوادونو په سازمان کې

عضويت، د ملګرو ملتونو په سازمان کې غړيتوب، له ټولو هېوادونو سره دوستانه اړيکې او په نظامي تړونونو يا سازمانونو کې عدم عضويت.

سياسي او کنسولي نماينده ګۍ: څرنگه چې افغانستان د يو خپلواک دولت په حيث دنړۍ د زياتو هېوادونو سره سياسي اړيکې لري. د دې جملې نه په ځېنو کې سياسي نماينده ګۍ لري او په ځېنو کې نه او خپلو ټول سياسي او غېرې سياسي ارتباطات او خارجي مسايل د همدې نماينده ګېودلارې پرمخ وړي او هم د خپل هېواد او ملت د منافعو تحفظ او ساتنه د همدې نماينده ګېوپه واسطه کوي. د دې په خاطر چې د افغانستان د هغو نماينده ګېوپه مورد کې چې په خارج کې يې لري، ښه پوه شو د وضاحت په خاطر به لومړی د افغانستان په سياسي او غېرې سياسي نماينده ګېوباندې بحث وکړو:

الف: سياسي نماينده ګۍ: لکه مخکې چې مو ترې يادونه وکړه افغانستان د زياتو هېوادونو سره سياسي اړيکې لري ولې د دې جملې نه په ځېنو کې مقېمې نماينده ګۍ لري او په ځېنو کې يې بيا نه لري چې په دې هېوادونو کې خپلې سياسي اړيکې د دې سره په څنګ کې په بل هغه هېواد کې چې نماينده ګۍ لري دهغې په واسطه يې پرمخ وړي نو د دې لپاره چې په موضوع باندې ښه پوه شو د افغانستان سياسي نماينده ګۍ به په دوه ډوله تقسيم کړو اول مقېمې او دوهم غېرې مقېمې کولای شو په ترتيب سره هريو يې په جلا توګه وڅېړو.

لومړی مقېمې سياسي نماينده ګۍ: افغانستان په لاندې هېوادونو کې مقېمې سياسي نماينده ګۍ لري چې د هر هېواد پلازمېنه يادوو: اسلام اباد، تهران، رياض، دوشنبه، تاشکند، ډاکا، بېجينګ، نوي ډهلی، جاکارتا، بغداد، توکيو، الماتا، سويل، کويت، کولالمپور، مسکټ، انقره، عشقabad، ابو ذبي، لندن، کبف، مادرید، پاریس، روم، وارسا، اوسلو، تريپولي، برلين، سويس، ويانا، پراګ، کانبرا، قاهره، اوتاوا، سويسرلنډ، واشنگټن، بروکسل چې پدې کې افغان سفير په

اروپايي اتحاديه کې هم د افغاني هيئت په حيث کار کوي او همدارنگه په ملل متحد او يونسکو کې دائمي نماينده گي لري.

دوهم غبرې مقېمې سياسي نماينده گي: افغانستان د خپلومالي او پرسونلي امکاناتو او يا هم د مسيلود مطرحوالي په اساس په لاندې هېوادونو کې چې رسماً اړيکې ورسره لري ولې مقېمې سياسي نماينده گي نلري چې بيا پدې هېوادونو کې يې د سفارت چارې ددې سره په خوا کې په کوم بل هېواد کې د افغان سفارت د لارې پرمخ وړل کېږي هغه په لاندې ډول دي:

ارجنټاين، برازيل، بوليويا، چلي، کولمبيا، اکوادور، مکسيکو، نيکاراگوای، يور وگوای، پانامه، ونزويلا چې پدې هېوادونو کې د سفارت چارې په واشنگتن کې د افغان سفارت لخوا پرمخ وړل کېږي. بېلاروس، جورجيا، اومالدف چې پدې هېوادونو کې د سفارت چارې په روسيه کې د افغان سفارت د لارې پرمخ وړل کېږي. بوسنيا، استونيا، لتويا، اوسلو اکې پدې هېوادونو کې د سفارت چارې په بروکسل کې د افغان سفارت لخوا پرمخ وړل کېږي، مراکواو پرتگال کې د سفارت چارې په پاریس کې د افغان سفارت لخوا پرمخ وړل کېږي. يونان کې د ايټاليې په هېواد کې د افغان سفارت لخوا، په نيوزيلاند او بروني دارالسلام کې، په استراليا کې د افغان سفارت لخوا او همدارنگه په يمن کې د افغانستان د سفارت چارې په سعودي عربستان کې د افغان سفارت لخوا پرمخ وړل کېږي.

ب: غبرې سياسي (کنسلي) نماينده گي: د افغانستان هېواد د ځېنو هېوادونو سره چې د سياسي اړيکو څخه علاوه پراخې مدني قضايوې لري. ددې مسيلود ترتيب اورسيده گي لپاره پدې هېوادونو کې غبرې سياسي نماينده گي. يانې کنسلي نماينده گي. لري چې کولای شو هغې څخه په لاندې ډول سره يادونه وکړو.

۱- په پاکستان کې افغانستان درې کنسلي نماينده گي. لري په کويټه، پېښور او کراچۍ کې.

۲- د ايران په مشهد اوزاهدان کې ۳- د قزاقستان د الماتا په ښار کې ۴- د تاجکستان د خوارغ بدخشان په ښار کې ۵- د هند د بمبې په ښار کې ۶- د امريکا د متحده ايالاتو په نيويارک اولاس انجلس کې ۷- د ترکيې په استامبول کې ۸- د سعودي عربستان په جده کې او همدارنگه دهالنډ په مرکز کې.

په لومړۍ نړيواله جگړه کې د افغانستان دريځ څرنگه چې د دې جگړې عمده دليل او عامل داروپا د استعماري هېوادونو د خپلې خاورې د پراختيا حرص او د مستعمرو په سرسيالي وې، خو په ظاهره کې د اتریش د شهزاده اوشهزادګۍ وژل وو. دا جگړه د (۱۹۱۴ زېږديز) کال د جولای په ۲۸ مه پيل او د (۱۹۱۸ زېږديز) کال د نوامبر په ۱۱ مه پای ته ورسیده پدې جگړه کې المان، ترکيه، اتریش، هنګري او بلغاريا يو طرف چې متحدين هم ورته ويل کېده او بل طرف ته انگلستان، فرانسه، ايټاليا، روسيه او د امريکا متحده ايالات وو چې متفقين ورته ويل کېده.

دا چې پدې جگړه کې افغانستان څه دريځ غوره کړی و؟ د دې سوال جواب په لنډو کې دادی چې بطرفي يې غوره کړې وه خو په اوږدو کې به ووايو چې کوم وخت پدې جگړه کې ترکيه چې د عثماني خلافت مرکز و. د المان په طرفدارۍ د انګريزان پر ضد جگړې ته داخله شوه د ترکيې ګډون په افغانستان کې سياسي حالات نور تازه کړل د (۱۹۱۴ زېږديز) کال د اګست په اتمه د هندوايسرا افغان واکمن امير حبيب الله خان ته يو ليک راواستوه پدې ليک کې يې ليکلي وو، چې اتریش او هنګري په سربستان باندې غېږې حقه حمله کړې ده نو انگلستان د خپلو ګټو په نظر کې نېولو سره د فرانسې په طرفدارۍ جگړې ته داخل شوې ده، ده وغوښتل چې امير بايد بطرفي غوره کړي او د خپلو سرحداتو کلکه ساتنه وکړي هيڅ کوم بهرني هيئت ته د داخلېدو اجازه ورنکړي.

د دې نه وروسته امير حبيب الله خان د درباريانو او قبایلي مشرانو يو غونډه جوړه کړه او د دې غونډې په ترڅ کې يې خپله بطرفي اعلان کړه خو بيا هم پدې وخت کې

ستونزي او داخلي مخالفتونه رامنځ ته شول ځکه يو خوا د ديني وروريانې ترکبه او بل طرف ته دوست هېواد انگلستان و. پدې وخت کې د ترکيې خليفه يولېک افغانستان ته راو لېږه په ليک کې يې دامير څخه وغوښتل شو چې د برتانيې پر ضد جگړې ته داخل شي ولې امير په ځواب کې ورته ولېکل چې دا جگړه مذهبي نده او داسې کوم دليل نشته چې افغانان دې د برتانيې پر ضد جگړې ته ور داخل شي. دامير ډېر درباريان دامير خلاف شول چې په راس کې يې سردار نصرالله خان، عنايت الله خان، سردار عبدالقدوس خان، محمود طرزي او د حبيبيه ليسې استادانو چې اکثره يې دهند د علي گړ د پوهنتون مسلمان فارغ التحصلان وو. او پدې وخت کې د اتریش او المان هيئتونه هم افغانستان ته راغلل.^۱

د دوهم نړيوال جنگ په دوران کې د افغانستان دريځ

دوهم نړيوال جنگ چې په (۱۹۳۹ زېږديز) کال کې شروع شوی او په (۱۹۴۵ زېږديز) کال کې پای ته ورسيد. ددې جنگ لمبې چې له اروپا څخه اوچتې شوې وې ډېر ژر اسيا او نړۍ نور وېر خوته خپرې شوې. ددې جنگ دوه طرفونه د محوري او متحدينو په نامه ياديدل چې په محوري کې المان، ايټاليا، جاپان او د ختيځې اروپا و. په هېوادونه شامل و. او په متحدينو کې انگلستان، فرانسه، شوروي، د امريکا متحدايالت او يو شمېر نور اروپايي هېوادونه شامل و.

دا يو خطرناک جنگ و، هغه هېوادونه چې په مستقيم ډول پکې شامل و ډېر زيات ځاني او مالي تاوانونه ورته ورسيدل او هغه هېوادونه چې هيڅ پکې شامل نه و هغه هم بې زخمه پاتې نه شول دا کثرو ملي حاکميت خراب او داخلي امنيت خراب شو. ددې جنگ په دوران کې تر افغانستان د شمال او جنوب او ختيځ له لوري

^۱ د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، دکانديد اکاډميسن محمد ابراهيم عطايي ليکنه، ۱۲۱ مخ

^۲ د لومړۍ نړيوالې جگړې په اړه زيات معلومات د (لومړۍ نړيوالې جگړه) ليکوال سيد محمد فضل الله بخاري کتاب وگورئ

متحدین (روسیه او برتانیه) او د لودیځ له لوري ایران ورباندې راچاپیره و پدې وخت کې د افغانستان باچا محمد ظاهر شاه او محمد هاشم خان صدراعظم ؤ. محمد هاشم خان په ډېر لوی تدبیرنه یوازې افغانستان د جنگ له لمبو څخه وساته او وطن ته یې زیان ونه رسیده د اقتصاد لپاره یې هم ډېر لږ وسپما وکړه د جنگ په پیل کې د (۱۹۳۹ زېږدیز) کال د سمبر په شپږمه په باچاهي فرمان سره په جنگ کې افغانستان یې طرفي اعلان کړ.

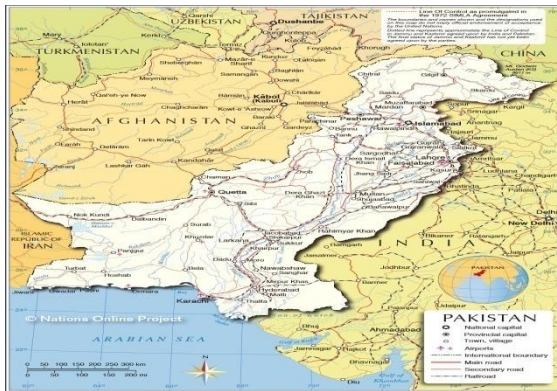
کله چې جنگ زور واخیست او د محوري طرف قواوې د ختیځې اروپا له لارې د شوروي خاورې ته داخلې شوې پدې وخت کې محوري هېوادونو د کامیابۍ لپاره د ضروري وه چې د افغانستان مرسته ترلاسه کړي ځکه افغانستان د محوري ځواکونو هند او روسیې ته درسیدو لپاره ښه دروازه وه. هغوی غوښتل چې افغانستان هم لکه ایران خپله پایگاه جوړه کړي. د (۱۹۴۱ زېږدیز) کال د جولای په ۲۸ مه افغانستان یو ځل بیا خپله بې طرفي تائید کړه. په دې پسې د همدغه کال په نومبر کې لویه جرگه راو غوښتل شوه او د جرگې په ترڅ کې افغانستان په جدي توگه بې طرفي اعلان کړه. څرنگه چې په دې وخت کې د افغانستان په مختلفو پروژو کې یو شمېر الماني او ایتالوي انجېنران او کارپوهانو کارونه کول پدې باب روسي او انگلستان تشویش درلود، روسي د (۱۹۴۱ زېږدیز) کال په اکتوبر کې او برتانیې افغانستان ته یادابنتونه ورکړل چې دا کارکوونکي و باسي افغان حکومت په دې شرط چې برتانیه به یو بې طرفه هېواد ته د دې کارکوونکو د تللو لپاره به په خپلو سیمو کې د تېریدلو اجازه ورکوي. برتانیې حکومت د افغان حکومت دا غوښتنه ومنله هغوی ته یې اجازه او لیکلۍ ضمانت ورکړ چې پدې حساب افغان حکومت د جرمني نه داو غوښته چې د دوی مجبوریت ومني چې داسې نه افغانستان د ایران غوندې برخلیک سره مخامخ شي، ده دا ژمنه هم وکړه چې د دې کارکوونکو د لارې مصرف به هم افغان حکومت ورکړي. پرېکړه وشوه چې د محوري هېوادو اتباع به د پېښور د لارې کراچۍ، بصري او له هغه ځایه ترکیې

ته ورسول شي، د دې هيت د ايستلو کار پيل شو دا هيت ۱۸۰ کسه جرمني او ۸ کسه ايټالوي ؤ. په دوه کاروانونو کې چې لس بسونه او په سامان آلاتو بار د پرش لاری وې د اکتوبر په دېرشمه او يود پرشمه له کابل څخه ووتل. وتونکو هريو ته ۲۵۰ هندي روپۍ او د ۲۷ کپلو سامان اجازه ورکړه، له وتونکو نه هغه کسان چې د کار کولو تر وړونو نه يې درلودل د افغان حکومت لخوا ورته بڼه سوغاتو نه ورکړل شول.

لکه مخکې چې مو وويل هغه هېوادونه چې پدې جگړه کې داخل هم نه وولې بې زخمه پاتې نه شول افغانستان چې په مکمل ډول بې طرفه وو، ولې د جنگ سنگينۍ پرې راپريوې يوشمېر امنيتي ستونزې يې داخل کې رامنځ ته کړې خومد بر صدر اعظم محمد هاشم خان چې په عيني زمان کې يو مستبد شخص وو په جدي توگه د افغانستان او ضاع نورماله و ساتله او دهغه وخت د شرائطو سره مطابق د محمد هاشم خان کار د هر ډول ستاينې وړ وو.^۱

د افغانستان او پاکستان سياسي اړيکې

د برتانيا له لورې دهند د اشغال څخه وروسته د لاهور معاهده په (۱۸۴۱زېږديز) کال



کې د گندمک معاهده په (۱۸۷۹زېږديز) کال او د ډيورند معاهده په (۱۸۹۳زېږديز) کال کې د افغانستان هند او برتانيا دو اکمنانو ترمنځ لاسليک شوي چې د دې معاهدو په اساس د افغانستان يوه

^۱ د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، کانديد اکاډميسن محمد ابراهيم عطايي، ليکنه

برخه خاوره د برتانوي هند تر واک لاندې راغله. امان الله خان له ازادۍ وروسته په (۱۹۱۹زېږديز) کال کې زياتې هڅې وکړې ترڅو دا خاوره بېرته تر لاسه کړي ولې بريالي نشو. په (۱۹۴۷زېږديز) کال کې کله چې هند خپله آزادي واخيسته او په دوه هېوادو هند او پاکستان باندې ووېشل شو د افغانستان دهغه وخت حکومت چې په سر کې يې شاه محمود خان و، له ځان څخه کوم عکس العمل ونه بنود چې دا حالت د خلکو د نيوکولامل وگرځيد، چې بالاخره د افغانستان حکومت په دې باندې مجبور کړای شو چې يو رسمي يادداشت په (۱۹۴۷زېږديز) کال کې د جون په ۱۳ د پښتنو د برخليک په هکله چې د ډيورند د کرښې دواړه غاړو ته پراته و، په کابل کې د برتانيا سفارت ته وړاندې کړي دا هغه وخت و، چې کار دې ځای ته رسيدلی و چې د افغانستان د دې دعوي خپرل د بریتانیا لپاره نا شوني و، او همداسې د پاکستان لپاره د منلو وړ نه وه.

په (۱۹۴۷زېږديز) کال کې د دسپتمبر په ۳۰ نېټه افغانستان د پاکستان د غړيتوب په هکله د ملل متحد په سازمان کې منفي رایه ورکړه چې دا کار د دواړه هېوادونو ترمنځ د بدبڼۍ د زياتوالي لامل وگرځيد.

د (۱۳۲۸/۱۲۱۱مريز) کال دا اعلامي په بنسټ د دواړو هېوادو اړيکې د سياسي نمايندگيو په جوړولو سره د سفيرانو کچې ته ورسيدلې اما د دواړو هېوادو اړيکې د تل لپاره ناسمې وې لکه څنگه چې په کال (۱۳۴۲مريز) د افغانستان دوخت حکومت د پاکستان په لورد مصداري امر صادر کړ اما د يو شمېر هېوادو په منځگړيتوب سره د جگړې خطر له منځه لاړ.

په (۱۹۴۹زېږديز) کال د مارچ په مياشت کې د پاکستان حکومت قبایلي سيمې د پاکستان څخه نه بېلیدونکې وشمېرلې چې دا کار د دواړو هېوادو ترمنځ د ترينگلټيا لامل وگرځيد وروسته له هغې څخه د همدې کال د جون په مياشت کې د پاکستان الوتکو د پکتيا په ولايت کې يو کلی بمبارد کړ چې دا کار د دواړو هېوادو په منځ کې حالات نور هم خراب کړل او د افغانستان ملي شورا په

(۱۹۴۹زېږديز) کال د جولای په ۲۲ پخواني تړونونه له هغې جملې څخه د ډیورنډ معاهده هم لغوه اعلان کړه.

تر (۱۹۵۸زېږديز) کال پورې په پاکستان کې د کم وخت حکومتونه د یو بل پسې واک ته ورسیدل چې دا حکومتونو په تدریج سره انگلستان او امریکا ته متمایله و او په پایله کې په نظامي او سیاسي پیمانو (لکه سیاتواو سنتو) کې غړیتوب ترلاسه کړ او د سیاتو تړون په کال (۱۹۵۲زېږديز) د ډیورنډ کرښه د افغانستان او پاکستان ترمنځ د سرحد په توګه په رسمیت وپېژندله.

وروسته د اړیکو د یو څه ښه والي څخه د پاکستان ګورنر جنرال سکندر مرزا په (۱۹۵۲زېږديز) کال کې کابل ته سفر وکړ چې په مقابل کې محمد داود خان په (۱۹۵۲زېږديز) کال د نومبر په ۲۴ نېټه کراچۍ ته سفر وکړ، د پاکستان د چارواکو سره یې بحث او خبرې اترې وکړې.

په (۱۹۲۲زېږديز) کال محمد ایوب د پاکستان ریس جمهور کابل ته سفر وکړ او د افغاني چارواکو سره یې د اړیکو د ښه والي په اړه خبرې اترې وکړې په (۱۹۲۲زېږديز) کال د اګست په لومړۍ نېټه دریل د پټلۍ قرارداد چې د چمن څخه تر سپین بولدکه پورې غزیده د عبدالوهاب حیدر د افغانستان د پلان د وزارت معاون او معین الدین د پاکستان د اورګاډي د پټلۍ د کمیشنر له خوا لاسلیک شو.

د شور د کودتا څخه وروسته پاکستان خپل ملاتړ په افغانستان کې د خلق دیموکراتیک د حکومت د مخالفینو یانې د افغانستان د مجاهدینو سره اعلان کړ او د افغانستان د حکومت سره یې اړیکې سړې شوې په داسې حال کې چې د پاکستان سفارت په کابل کې فعاله و، ولې بیا هم اړیکې ورځ تربلې خرابېدلې که څه هم د (۱۳۵۸لمریز) کال په بهیر کې ښې شاه محمد دوست د افغانستان د هغه وخت د حکومت د بهرنیو چارو وزیر د اسلام آباد څخه لېدنه وکړه او د پره هڅه یې وکړه ترڅو آغا شاهي د جنرال ضیاء الحق سیاسي مشاور د کابل څخه لېدنه وکړي ولې پاکستانی چارواکي د دې کار څخه تېر شول او د دې په ځای یې خپل ملاتړ د

افغانستان مجاهدينو څخه چې دهغه وخت د حکومت په وړاندې جنگيدل اعلان کړ او دهغوی سره يې نظامي کومکونه کول.

په افغانستان کې د مجاهدينو د برياليتوب څخه وروسته د افغانستان او پاکستان ترمنځ يوڅه قرار دادونه چې يوهم عملي نشو لا سليک شو. په (۱۳۷۱ لمريز) کال د ميزان په ۵ نېټه د افغانستان لورپورې هيات دوخت دريس جمهوربرهان الدين رباني په مشرۍ د پاکستان د جمهور ريس اولومري وزير په غوښتنه پاکستان ته سفرو کړ او د اړيکو د ښه والي په هکله د دواړو هېوادو ترمنځ خبرې اترې وشوې او وروسته له دې څخه پاکستان دهغو هېوادونو څخه و چې د طالبانو په منځته راتگ کې رول درلود او دهغوی يې په رسميت پېژندلي و او د مؤقتې ادارې څخه وروسته د افغانستان سفارت په اسلام آباد او جنرال قونسلگرۍ په پېښور، کوټه، اوکراچۍ کې له سره پرانستل شوې او همداسې د پاکستان سفارت په کابل کې وروسته د يوې لنډې مودې څخه فعاله کړای شو او خپلې قونسلگرۍ يې په مزار شريف، قندهار او ننگرهار کې پرانستلې.

په (۲۰۰۳ زېږديز) کال د دسمبر په ۲۲ نېټه پاکستان او د افغانستان د نورو گاونډيو هېوادو لخوا څخه د ښه گانډيتوب اعلاميه په کابل کې امضا کړای شوه په (۲۰۰۳ زېږديز) کال د اگست په ۲۲ نېټه د پاکستان د بهرنيو چارو وزير مير ظفر الله جمالي کابل ته راغی او د افغاني چارواکو سره يې د يولړ موضوعاتو په هکله خبرې اترې وکړې.

د افغانستان او ايران سياسي اړيکې

افغانستان د خپل گاونډي هېواد ايران سره تقريبا (۹۳۲) کيلومتره گډه پوله لري او په تاريخي لحاظه دواړه هېوادونه فرهنگي، نژادي او نور ټولنيز ورته والی لري ايران او افغانستان تر دې ډېره حده پورې پخپل منځ کې سوله ايز ژوند تېر کړی دی او کله کله د پولو په سرد چارواکو ترمنځ ستونزې رامنځته شوي دي چې داستونزې تر لور و پورې پورې ندي رسيدلي او د لږ وخت څخه وروسته بېرته حل شوي دي.

دمعاصر افغانستان سياسي بنسټ د سدوزيانو دواکمنۍ په وخت کې کېښودل شوی ولې بيا هم د دواړه هېوادو ترمنځ تاريخي او فرهنگي تړونونه پخپل ځای پاتې و.

افغانستان د ازادۍ څخه وروسته د ایران سره دیپلوماتیکې اړیکې ټینګې کړې ولې د دواړو هېوادو د مېشته سفیرانو په کچې اړیکې په (۱۳۰۰) لمریز کال د مودت د معاهدې په اساس چې د افغانستان استازی لوی سفیر عبد العزيز خان په تهران کې او د تهران استازی مجد الملک لخوا څخه د تهران په ښار کې لاسلیک شواو د دواړو هېوادونو نمایندګۍ په ایران او کابل کې پرانستل شوې.

په (۱۳۱۲) لمریز کال د افغانستان
او ایران ترمنځ دنه، تېري معاهده
د ترکې او عراق په ګډون لاسلیک
شوه دهلمند دسند د اوبو لوړوالی
اود هغه د لوړې بدلول په پولو کې
کله ناکله د دواړو هېوادو ترمنځ
اړیکې خرابې کړيدي نو کله هم
د استونځې د دیپلوماتیکو لبارو
څخه حل شوی او کله کله هم پدی



هکله نوي ترښوونه رامنځته شوي دي په (۱۳۵۴لمريز) کال د ثور د مياشتې په ۲ نېټه محمد د اود د خان د دولت ريس او لومړی وزير د ايران د شاه په غوښتنه د ايران د هېواد څخه لېدنه وکړه په دې سفر کې دواړو خواو په يو شمېر پروژو باندې موافقې ترسره کړي دي.

د ایران اسلامي انقلاب په (۱۹۷۹زېږديز) کال کې په دې هېواد کې لوی بدلون راوست او د افغانستان دولت هم د انقلاب په رسمیت وپېژانده په افغانستان د شوروي ډېرغل څخه وروسته د ایران دولت (د افغانستان د دیموکراتیک خلق

گوند سره) خپلې مرستې بندې کړې پداسې حال کې چې د دواړو هېوادو سياسي نمايندگۍ په دواړو هېوادو کې فعاله وې او د خپلواکۍ کچې يې شارژ دافيرته راکښته کړه او د افغانستان د حاکم دولت ټول وړاندېزونه يې د اړيکو د ښه والي په هکله رد کړل او په مقابل کې د ايران هېواد په افغانستان کې د ايران په خبرد اسلامي حکومت غوښتونکي و، وروسته له دې څخه چې د شوروي ځواکونه له افغانستان څخه ووتله د ايران د اسلامي جمهوريت د سفارت اړيکې په موثر شکل د افغانستان د بهرنيو چارو وزارت سره ټينګې شوې او د اړيکو په پراخوالي يې ټينګار وکړ، له دې جملې څخه د اکرترنجيب الله سفرو په (۱۳۷۹ لمريز) کال کې د ايران اسلامي جمهوريت ته او همداسې هلته د لوړپوړو چارواکو لېدنه کتنه او د يوشمېر تړونونو ترسره کول او ترڅنګ د ايران هېواد د شارژ دافير ليدنه د اکرترنجيب الله سره او د ويزوله سره نيول د دواړو هېوادو او سيدونکو ته د يادونې وړ دي، د مجاهدينو له بريالۍ څخه وروسته د دواړو هېوادو اړيکې خپل عادي حالت ته راوګرځيدې په (۱۳۷۱ لمريز) کال کې برهان الدين رباني د افغانستان ولسمشر له تهران څخه لېدنه وکړه او علي اکبر رفسنجاني د ايران دولسمشر سره لېدنه او کتنه وکړه چې د دې ليدنې او کتنې څخه وروسته د دواړو هېوادو ترمنځ په اقتصادي، سياسي، فرهنگي برخو کې لاسليکونه وشول. د طالبانو د منځته راتګ سره د دواړو هېوادو اړيکې خپلې ټېټې کچې ته چې د دواړو هېوادو د اړيکو د تاريخ په اوږدو کې ساري نه درلود رانښکته شوې طالبانو او ه تنه د ايران قونسلې استازي په مزار شريف کې ووژل په مقابل کې د ايران سفارت او قونسلګري يې په افغانستان کې وتړل شوې او ايران د افغانستان په شمال کې د مقاومت ځواکونه د طالبانو په وړاندې تقويه کول وروسته د سپتمبر له واقعي څخه چې د طالبانو رژيم د ښې المللي ځواکونو لخوا د امريکا په رهبرۍ له منځه ولاړ نو ايران لومړنی هېواد و چې خپل سفارت يې په کابل او جنرال قونسلګري يې په مزار شريف کې پرانستلې.



د افغانستان سياسي جغرافيه

د افغانستان او تاجکستان سياسي اړيکې

د پرداسې دلايل شته چې د دواړو هېوادونو د اړيکوپه ټينګښت يې مثبت تاثير غورځولی د شلم قرن پخواني جمهوريتونو کې د غړيتوب له کبله چې د دواړو هېوادواړيکې په مستقيم ډول د مسکو او شوروي اتحاد سره نښلولې د شوروي د اتحاد د تيت او پرک کېدو څخه وروسته تاجکستان هم د يو مستقل هېواد په شکل رامنځته شو او بې له ځنډه يې موافقې وکړې او خپل سفيران يې نورو هېوادو ته ولېږدول، د تاجکستان د داخلي جنگونو په وخت کې د تاجکستان دولت مخالفان زموږ د هېواد په شمال کې مېشته شول چې دارنگه اړيکې د داخلي شخړو د تاثير لاندې راغلې وې او وروسته اړيکې بېرته ښې شولې او د افغانستان دهغه وخت ولسمشر د دوی د داخلي شخړو په حل کې منځګړيتوب او مرسته وکړه په (۱۹۹۲ زېږديز) کال د جون په مياشت کې افغانستان خپل سفارت د تاجکستان په پايتخت دوشنبې کې پرانيست او په (۲۰۰۲ زېږديز) کال د سمبر په ۲۲ نېټه حامد کرزي د افغانستان ريس جمهور د تاجکستان سفارت په کابل کې پرانيست او همداسې په (۱۳۸۲ لمریز) کال د ثور د مياشتې په ۲۴ نېټه افغانستان خپله قونسلګری د تاجکستان په خاروق ښار کې پرانيستله او پدې موافقه وشوه چې تاجکستان به خپله قونسلګری د افغانستان د مزار شريف په ښار کې پرانيزي. او د برق رسونې پروتوکول چې په ترست کې به يې د تاجکستان د بدخشان ولايت څخه د افغانستان بدخشان د دروازې منطقي ته برق ليږدوي د تاجکستان او افغانستان ترمنځ لاسليک شو او همداسې د افغانستان او تاجکستان دروغتيا وزارتونو ترمنځ گټوره موافقتنامه د متقابلې همکارۍ په موخه لاسليک شوه. او په (۲۰۰۴ زېږديز) کال د فبرورۍ په ۱۱ نېټه د آمود سيند په سرديو پل

د جوړيدو قرارداد د افغانستان او تاجکستان ترمنځ لاسليک شو چې د تاجکستان (د پنج پاين) منطقه د افغانستان د کندز د شېرخان بندرسره نښلوي چې د دې پل په شروع کې د افغانستان د رييس جمهور معاون نعمت الله شهزادي او د تاجکستان رييس جمهور امام علي رحمانوف او د نړۍ د اسماعليه مذهب مشر آغا خان گډون کړی و چې د دې پل د افتتاح څخه وروسته د منځنۍ آسيا د پوهنتون د بنسټ تيربه هم په بدخشان کې کېښودل شوه.

په (۲۰۰۴ زېږديز) کال د سپټمبر په ۱۴ نېټه (د اقتصادي مرستو) د سازمان د غړو هېوادو د مشرانو ناسته چې د تاجکستان په پلازمېنه دوشنبې کې ترسره کړه او حامد کرزي چې دې غونډې کې د گډون لپاره دوشنبې ته سفر کړی و د دې غونډې ترڅنگ يې د امام علي رحمانوف او شوکت عزيز سره ليدنه کاته درلوده چې د دې ناستې په ترست کې د يوې لويې لپارې په جوړولو باندې چې د افغانستان څخه به تېرېږي او تاجکستان او پاکستان به سره نښلوی او همداسې د افغانستان د قلمرو څخه د برق مزي، پاکستان ته له تاجکستان څخه غزول کېږي موضوع ترڅېړنې لاندې ونيول شوه او په (۲۰۰۵ زېږديز) کال د اپرېل په ۲۷ نېټه امام علي رحمانوف کابل ته راغی او د حامد کرزي سره يې يو په يو خبرې وکړې د دې ليدنې څخه وروسته څو موافقتنامې د دواړو هېوادو ترمنځ ترسره شوې چې له دې جملې څخه يې د بڼه گاونډيتوب او همداسې د ښوونې او روزنې، فرهنگ، علم او تخنيک په هکله جوړجاړی او د برق د انرژي او صنعت په هکله موافقتنامې لاسليک شوې او په (۲۰۰۶ زېږديز) کال د جولای

په ۲۲ نېټه حامد کرزي د افغانستان، تاجکستان او ايران په درې اړخيزې غونډې کې د گډون لپاره دوشنبې ته سفرونه وکړ او د دې



سفر په دوهمه ورځ حامد کرزي او امام علي رحمانوف د دې هېواد د ګلخانې په ماڼۍ کې يو په يو خبرې وکړي چې د دې خبرو څخه وروسته د دواړو هېوادو درې پس جمهورانو لخوا يوه ګډه اعلاميه نشر شوه چې په دې اعلاميه کې د دواړو هېوادو د اقتصادي او فرهنگي اړيکو په پراخوالي او د تروريزم او مخدره موادو سره مبارزه او د امنيت په هکله د اړيکو په پراخوالي باندې ټينګار شوی و او همداسې د بنديانو د تبادلي او په لوړو زده کړو کې د مرستې په هکله موافقې ترسره شوې.

په (۱۳۸۵ لمريز) کال کې د يادداشتونو تبادله د افغانستان او تاجکستان ترمنځ د ويي او سياسي پاسپورټ د لېسې کولو پخاطر او همداسې د دواړو هېوادو د بهرنيو چارو وزارتونو ترمنځ تفاهم د افغاني محصلينو تګ راتګ پرته له دويزې او پاسپورټ څخه د تاجکستان د خاورې څخه د افغانستان د بدخشان ولايت ته.

د ترکمنستان او افغانستان سياسي اړيکې

د ترکمنستان اړيکې همېشه د افغانستان سره نېکې او ښې وې زموږ هېواد د ترکمنستان سره اوږده ګډه پوله لري د دواړو هېوادو فرهنگي او تاريخي ورته

والي داريكو په بنه والي او تينگنېست باندې مېشته اغېزه اچولې ده.



کله چې ترکمنستان د پخواني شوروي اتحاد څخه خپله آزادي واخيسته نو افغانستان هم په (۱۹۹۱زېږديز) کال کې د يو خپلواکه جمهوري دولت په حيث هغه په رسميت وپيژانده چې د افغانستان د اړخه وخت اقدام د ترکمنستان لوري د خوشحالي لامل وگرځيده او وروسته له دې داريکو د تينگنېست لپاره د دواړو هېوادو ترمنځ د سفارت په کچې مشورې پيل شوې چې بالآخره د دپلوماتيکو اړيکو د تينگنېست سند په (۱۹۹۲زېږديز) کال د فبروري په ۲۱ نېټه

د افغانستان د بهرنیو چارو وزیر اود ترکمنستان د بهرنیو چارو د وزیر قلی اف لخوا لاسلیک شو او په (۱۳۷۰ لمریز) کال د قونسلگریو د پرانستلو معاهدې د ترکمنستان او افغانستان لخوا ترسره شوې چې پدې سره ترکمنستان په هرات او مزار شریف کې د قونسلگری د جوړولو امتیاز ترلاسه کړ او په دې هکله د افغانستان د قونسلگری د جوړولو حقوق په ترکمنستان کې حفظ شوي دي اود (۱۹۹۱/۴/۸) زېږدیز کال کناو نسیون سره سم ترکمنستان خپله قونسلگری د اکتوبر په ۲۸ تاریخ د هرات په ښار کې پرانیستله چې دهغې د پرانستلو په مراسمو کې د افغانستان له پلوه جنرال اسماعیل خان د هرات پخوانی والي اود ترکمنستان څخه دهغه هېواد د بهرنیو چارو وزیر حاضر و، ترکمنستان د خپلې بې طرفۍ د موقف له امله چې په افغانستان کې د طالبانو د حکومت په وخت کې درلوده دیوې خوا څخه یې دربارني نماینده ته په خپله خاوره کې د فعالیت اجازه ورکړې وه اود بلې خوا یې د طالبانو درژیم د غوښتنې پر بنسټ دهغوی نماینده حاجي فضل محمد ته د فعالیت اجازه ورکړې وه او همداسې د دواړو هېوادو ترمنځ د نفتي موادو د اخیستلو په هکله او سوداگریزو مسایلو لکه د برق لېږدول د هرات، بادغیس او فاریاب ولایتونو ته مؤافقتنامې لاسلیک شوی و، په (۱۹۹۳ زېږدیز) کال د اگست په میاشت کې د ترکمنستان، افغانستان او پاکستان ترمنځه درې اړخیزه یادداشت د ترکمنستان څخه جنوبی آسیا ته د گازو او نفتو د لېږد په هکله لاسلیک شو او تر (۱۳۷۵ لمریز) کال پورې پدې هکله ددې درې هېوادو ترمنځ مذاکرات روان و او په پایله کې ددې پروژې د تطبیق لپاره د یو نیکال امریکایي کمپنۍ او بریداس ارجنټایني کمپنۍ په سیالۍ واچول شوې چې په پایله کې یو نیکال امریکایي کمپنۍ ددې پروژې د تطبیق په هکله وړونکې اعلان شوه ولې په افغانستان کې د کورنۍ جگړو اود طالبانو درژیم د واک له امله چې ددې هېواد په زیاترو هغو سیمو یې درلود چې نل لیکه دهغو ځایونو څخه غزیدله نو ددې لپاره موضوع په ځنډ واچول شوه پدې هکله خبرواترو د (۱۹۹۹ زېږدیز) کال پورې دوام وموند ترڅو چې په (۲۰۰۲ زېږدیز)

د مۍ د مياشتې په ۲۰ نېټه د دريو واپو هېوادو افغانستان، پاکستان او ترکمنستان ترمنځ توافقنامه لاسليک شوه چې د افغانستان له لوري حامد کرزي او د پاکستان د پڅه پرويز مشرف او د ترکمنستان د پڅه سفر مراد نيازوف لخوا ياده شوې موافقتنامه لاسليک کړه.

ددې موافقتنامې په اساس بايد د نل ليکي دلېر د کار د ۱۴۰۰ کيلومتره د اوږدوالي په اندازه د کراچۍ د گوادر بندر ته په (۲۰۰۳ زېږديز) کال د جون په مياشت کې پيل شوې وای او همداسې د افغانستان د هوايي چارو وزارت او د ترکمنستان د هوايي چارو د ادارې ترمنځ پروتوکول د کابل او عشق آباد او د هرات او عشق آباد ترمنځ د پروازو په هکله په (۱۹۹۰ زېږديز) کال کې لاسليک شو البته د پروتوکول بيا کتنې ته اړتيا لري چې په نژدې راتلونکې کې به وکتل شي په (۱۳۸۰/۱۳۸۱ لمریز) کال کې د صفر مراد نيازوف د غوښتنې په بنسټ حامد کرزي د انتقالي اسلامي دولت ريس د يوجيگ پورې هېټ په راس کې د ترکمنستان د جمهوري دولت څخه رسمي لېدنه وکړه چې په دې لېدنه کې يو تعداد پروتوکولونه او موافقتنامې چې د هغې جملې څخه د افغانستان د سرحدې پولېسو مريضان د علاج لپاره د ترکمنستان هېواد ته ليرېدول و او همداسې د هرات د برق د تمويل په هکله او د محصلانو د منلو په هکله ګډه اعلاميه د دواړو هېوادو د مشرانو له لوري څخه په امضا ورسیده.^۱

^۱ افغانستان و جهان، کشورهای آسیايي، افريقايي و آستراليا کابل: مرکز مطالعات
ستراتيژيک وزارت امور خارجه، سال ۲۰۰۷م

د افغانستان او ازبکستان سياسي اړيکې

د (۱۹۹۱زېږديز) کال د دسامبر په ۲۱ نېټه افغانستان د ازبکستان استقلال په رسميت وپيژانده، په (۱۹۹۲زېږديز) کال د اکتوبر په ۱۳ نېټه کې افغانستان خپل سفارت په ازبکستان کې پرانيست چې د دې دمخه يې په تاشکند کېنې قونسلګري او د آريانا هوايي شرکت نماينده ګۍ هم فعاله وه نو کله چې سفارت پرانيستل شو د افغانستان سره يې د دپلوماتيکي اړيکې شروع شوې او د مؤقتي ادارې څخه وروسته ازبکستان خپل سفير په افغانستان کې وټاکو او همداسې قونسلګري يې هم په مزار شريف کې پرانيستله په (۲۰۰۲زېږديز) کال دمۍ د مياشتې په ۲۲ نېټه د افغانستان او ازبکستان د فوايد عامې دوزارت ترمنځ د افغانستان د پل او پلچک جوړونې په هکله موافقتنامه په تاشکند کې وشوه، په (۲۰۰۲زېږديز) کال د مارچ په ۵ نېټه حامد کرزي له ازبکستان څخه يوه رسمي



او د دوستانه لېدنه وکړه او يوه ګډه موافقتنامه يې په هغه ځای کې لاسليک کړه.^۱

په (۲۰۰۲زېږديز) کال د اپرېل په ۲۹ نېټه کې يوه تفاهمنامه د (اوزبرګيا) دولتي کمپنۍ دهيت سره د برق د ليرد په هکله له ازبکستان څخه افغانستان ته په تاشکند کې وشوه.

په (۲۰۰۲زېږديز) کال دمۍ د مياشت په ۲۲ نېټه يوه لوړ رتبه هيت د ډاکټر (کارګر) په مشرۍ د مؤقتي ادارې دريس د معاون او د فوايد عامې وزير، ملکي هوانور د

^۱ افغانستان و جهان، کشورهای آسیايي، افريقايي و آسترااليا کابل: مرکز مطالعات ستراتيژيک وزارت امور خارجه، سال ۲۰۰۷م

وزیر اود کرهڼې اود تجارت وزیر په ګډون له تاشکند څخه لېدنه وکړه اود ازبکستان له لورې سره یې موافقتنامې لاسلیک کړې.^۱

په (۲۰۰۲ زېږدیز) د دسمبر په ۲۲ نېټه د کابل د اعلامې په نوم د نښه ګاونډیتوب اعلامیه د ګاونډیانو سره لاسلیک شوه چې د ازبکستان هېواد په نمایندګۍ دهغه هېواد سفير په افغانستان کې د اعلامیه لاسلیک کړه او په (۱۳۸۱ لمریز) کال کې د میزان په میاشت کې د ازبکستان د بایسکل جوړونکي شرکت په افغانستان کې په کارپیل وکړ او د افغانستان د سوداګرۍ وزیر کاظمي لېدنه له ازبکستان څخه او موافقت نامه د افغانستان د علومو د اکاډمۍ اود ازبکستان د زمین شناسۍ د انستیتیوت ترمنځ په (۱۳۸۳ لمریز) کال کې موافقتنامه چې د ترانسپورتي آسانتیا وولپاره د افغانستان، ایران او ازبکستان ترمنځ لاسلیک شوه او د بېن المللي لوی لبارې جوړولو موافقتنامه چې د ایران او ازبکستان ترمنځ لاسلیک شوه او د حامد کرزي سفر چې په (۲۰۰۴ زېږدیز) کال د جون د میاشتې په ۱۷ نېټه یې د شپږو هېوادو جلسې کې د ګډون لپاره تاشکند ته کړې وه، په (۲۰۰۲ زېږدیز) کال کې د ازبکستان لورپوړو چارو کوله کابل څخه لېدنه وکړه، په (۲۰۰۲ زېږدیز) کال د دسمبر په میاشت کې د افغانستان د بهرنیو چارو وزیر د اکثر سینتا ازبکستان ته سفر وکړ د اکثر سینتا او د ازبکستان د بهرنیو چارو وزیر ولادیمیر اماچ په هغه لېدنه کې چې درلوده د تفاهم یادداشت لاسلیک کړ او د دوه اړخیزه اقتصادي کمېسون جوړښت او دهغه دریږس ټاکنه او د کمېسون د غړو ترمنځ لېدنه، خبرې اود نظرو تبادلي صورت ونيوه دا ټول ذکر شوي مواد هغه څه دي چې د دواړو هېوادو د پراخو اړیکو ښکارندويي کوي.^۲

^۱ افغانستان و جهان، کشورهای آسیایی، افریقایی و استرالیا کابل: مرکز مطالعات استراتژیک وزارت امور خارجه، سال ۲۰۰۷م

^۲ افغانستان و جهان، کشورهای آسیایی، افریقایی و استرالیا کابل: مرکز مطالعات استراتژیک وزارت امور خارجه، سال ۲۰۰۷م

د چین او افغانستان سياسي اړیکې

چین او افغانستان دوه پخواني دوستان دي، د دواړو هېوادو اړیکې دنن اوسېبا څخه ندي پیل شوي بلکې د دواړو هېوادو اړیکې ډېرې پخوانۍ اړیکې دي. د فرهنگي او اقتصادي اړیکې د چین او افغانستان ترمنځ د پخوانۍ پېړیو څخه کلکې وې، د ابریشم د لوی لېارې څخه به د چین کاروانونه د افغانستان له قلمرو څخه تېریدل زموږ د خلکو تاریخي آثار او روایات د چین د خلکو د پرمختګ، لوی والی او د ښکلا حال وایې. نړۍ گرځیدونکي چینایان په پخوانۍ پېړیو کې زموږ د هېواد څخه لیدني کړيدي، د دې لپاره چې د دواړو هېوادو اړیکې په ښه توګه ترڅېړنې لاندې ونيولی شو (۱۳۰) کال دمیلاد څخه مخکې دهان دامپراتوری لمړی استازی د افغانستان شمالي سیمو دیو چې هادربارته واستول شو په (۲۳۱) زیږدیز کال هیون تسانګ چینایي زیارت کونکي له سمرقند څخه حرکت وکړ او ۲۰ مارچ خلم (تاشقرغان) ته او په ۲۰ اپریل بلخ او په ۳۰ اپریل بامیانو ته ورسید، د سمبر په اخر کې د سند له رود څخه تېر شول او دهند په لوري لاړل او یو څه وخت په هند کښې پاتې شول د دوهم ځلې لپاره زموږ هېواد ته راستانه شول په (۲۴۴) زیږدیز کال کې په غزني او څه موده بدخشان ته لاړل او د سپتمبر په ۱۲ نېټه پامیر له لېارې دیارکند او ختن ته چې د چین په هېواد پورې تړلې دي، روان شول په (۹۲) زیږدیز کال کښې د ابریشم لپاره پرانستل شوه.

د کوشاني امپراتورۍ په ځانګړي ډول د لوی کنشکاپه وخت کې د بودايي دین دلته مروج شو. زموږ هېواد دهند، چین او بین النهرین ترمنځ د تړون نقطه وګرځیده کنکشا - د کوشاني امپراتور خپل سفیر د اتور هان دربار ته واستاوه او د چین سفیر د کوشانیانو په دربار کښې موجود و په (۳۳۹) زیږدیز کال کې فوسیان چینایي زارینو له جلال آباد او کابل څخه لېدنه وکړه او یو لېدلیک یې ولېکه د تانګ د کورنۍ په وخت کې چيني مشهور راهب شوان چوانګ په اوولسمه مېلادي پېړۍ کې له بامیانو څخه لېدنه وکړه او د بامیانو له بوتانو څخه یې صفت

و کړپه ۱۵م پېړۍ کې د چین شاهي دولت دمینگ دلړۍ څخه په (۱۲۴۴ زیږدیز) کال د شاړخ دربار ته ۱۵۰ تنه نمایندگان د هرات ولایت ته واستول احمد شاه دراني په (۱۷۲۲ زیږدیز) کال کې خپل ځانگړی نماینده دمینگ د کورنۍ دامپراتور دربار ته واستاود د وارو هېوادو ترمنځ د الۍ یوبل ته ورکول شوې، په (۱۷۲۵ زیږدیز) کال کې امیر شېرعلي خان یو هیئت چین ته واستاوه اولس اسان یې د چین امپراتور ته د الۍ ورکړه.



د افغانستان
خلکو د چین د
خلکو قهرمانه
مبارزې چې په
۱۹ پیړۍ کې
دیرغلگرو په
وړاندې
درلودې په
ډېره دلچسپۍ

سره څارلې او د هغوی له بریالیتوبونو څخه خوشحالیږل. په (۱۳۰۱ المریز) کال د سنبلې په میاشت کې چيني هیئت د چینګ لین یونګ په نوم کابل ته راغی، د اړیکو په بیارغولو کښې مذاکرې ترسره کړې په (۱۹۲۲ زیږدیز) کال داگست په میاشت کې محمد شریف خان د افغان د لومړي قونسل په توگه د چین ترکستان ته سفر وکړ او د کاشغر په ښار کښې مستقر شو، په (۱۳۱۲ المریز) کال کې حبیب الله خان لخوا طرزي دمختار وزیر په توگه په نانکن کې وټاکل شو، له دې وروسته د چین د خلکو جمهوریت په (۱۹۴۹ زیږدیز) کال کې رامنځته شو، افغانستان د لومړیو هېوادونو څخه وه چې چین یې په (۱۹۵۰ زیږدیز) کال کې په رسمیت وپېژانده او په (۱۹۵۵ زیږدیز) کال کې د چین هېواد د افغانستان د شاهي

دولت سره د لوی سفارت په سطح خپل سياسي اړیکې ټینګې کړې، ښاغلي عبدالصمد د افغانستان لومړنی سفير و چې خپل باورليک يې په (۱۳۳۴ لمريز) کال وړاندې کړ او د چین لومړنی سفير د ټینګ کوا پر په نوم خپل باورليک په (۱۳۳۴ لمريز) کې وړاندې کړ.

افغانستان او چین هغه هېوادونه دي چې د (۱۹۵۵ زیږدیز) کال د باندونګ په تاریخي کنفرانس کې ګډون وکړ او دې تاریخي کنفرانس ته يې تقویت ورکړ او همداسې د پنځه اصولو لرونکي د ښه ګاونډیتوب اعلامیه يې لاسلیک کړه چې د افغانستان د لورې څخه سردار محمد نعیم د صدر اعظم مرستیال او د بهرنیو چارو وزیر او د چین د لورې څخه چین چو پڼ لای د چین صدر اعظم ګډون درلود دا مهمې مذاکرې يې ترسره کړې د ۵۰ کلونو په موده کې د دواړه هېوادونو اړیکو په بهیر کې ښې د سلو په شاوخوا کې ښې استازي دیو اوبل د هېوادونو څخه لېدنه او کتنه کړېده چې ۵۵ شاوخوا افغاني او ۴۵ چيني استازي جوړوي په دې ۵۰ کلونو کې په بېلابېلو برخو لکه فرهنګي، علمي، فني، اقتصادي، اوسوداګریزي موافقتنامې لاسلیک شوي دي او د ۵۰ کالو په موده کې اوه سفیران د افغانستان څخه لکه عبدالصمد، محمد شعیب مسکینیار، داکتر محمد آصف، محمد عثمان صدیقي، میر محمد یوسف، داکتر محمد یاسین عظیم تر (۱۹۷۹ زیږدیز) کال پورې خپل باورليکونه د چین هېواد ته وړاندې کړيدي او وروسته (شارژد افیرانو) هم باورليکونه د چین هېواد ته د اعتماد د حاصلولو لپاره وړاندې کړيدي په (۲۰۰۲ زیږدیز) کال کې پروفیسور قیام الدین (برلاس) خپل باورليک د چین هېواد ته وړاندې کړ.^۱

^۱ افغانستان و جهان، کشورهای آسیایی، افریقایی و آسیای کابل: مرکز مطالعات استراتیژیک وزارت امور خارجه، سال ۲۰۰۷م

د افغانستان او امريکا استراتيژيکې اړيکې

په (۱۹۱۹ زېږديز) کال کې امان الله خان يو هيئت د محمد ولي خان دروازي په مشرۍ د اروپا او د امريکا متحده ايالاتو په لور واستاوه ترڅو د افغانستان دخپلواکۍ خبر د دغو هېوادونو حکومتونو او ملتونو ته ورسوي او د رسمي او غير رسمي اړيکو د ټينګيدو په اساس د هغوی توافق او پاملرنه ترلاسه کړي، ددې



پلاوي سره محمد گل خان مهمند، عبد الرحمن لودي، فيض محمد خان ذکرېا، ميرزا محمد خان يفتلي او ځينې نور مل وو، دې پلاوي اروپا او امريکا ته د سفر په ترڅ کې د (۱۹۱۹ زېږديز) کال په سپتمبر کې تاشکند ته

ورسید، ددې ښار څخه يې د امريکا جمهور ريس ورين هاردينګ په نوم پيغام واستاوه، په پيغام کې ويل شوي و چې د سولې په نړيوال کنفرانس کې د افغانستان استازيتوب کوي او په ضمن کې د امريکا د متحده ايالاتو څخه د همکاري او د افغانستان د استقلال د رسمي پيژندنې غوښتونکي دي، څو کله چې دې پلاوي غوښتل چې لويديځې اروپا او امريکا په لور روان شي نو برتانيې يې مخه ونيوله، په دغه کال افغاني پلاوي ونه شو کولای چې امريکا ته سفر وکړي خو واشنگټن د تاشکند څخه د پلاوي لخوا د لېږل شوي پيغام په هکله جواب ورنکړ او داددې ښکارندويي کوي چې امريکا د برتانيا د تسلط څخه دخپلواکۍ په

لاره کې د افغانستان هڅو ته اعتنا نه لري، خو شوروي د افغاني پلاوي تودهرکلی وکړ او د افغانستان خپلواکي يې د لومړني هېواد په توگه په رسميت وپېژندل.^۱ په (۱۹۲۱ زېږديز) کال کې يو پلاوي د محمد ولي خان دروازي په مشري بيا د اروپا او امريکا په لور روان شو، دا هيئت داروپا څخه وروسته په (۱۹۲۱ زېږديز) کال د جولاي په ۱۲ امريکا ته ورسيد او د جولاي په ۲۰ يې د بهرنيو چارو د وزير سره وکتل، تر دې کتنې مخکې نوموړي وزير ته په فرانسې کې د برتانيې د سفير له خوا يو ليک رسيدلی ؤ چې په ليک کې د نورو خبرو سربېره د افغانستان او شوروي ترمنځ د ښواړيکويادونه شوې وه، پلاوي د محمود طرزي ليک کوربه وزير ته وړاندې کړ او د افغانستان د خپلواکۍ او د دواړو هېوادونو ترمنځ د اړيکو د ټينگيدو خبره يې راپورته کړه خو دهغوی د منفي غبرگون سره مخ شول او افغاني هيئت بېرته افغانستان ته راغی.

د امريکا متحده ايالات د محمد نادر خان د سلطنت په موده کې هم د افغانستان سره د رسمي او ډيپلوماتيکو اړيکو برقرارولو ته حاضر نشول، خو چې په (۱۹۳۲ زېږديز) کال د مارچ په ۲۲ نېټه د افغانستان او متحده ايالاتو ترمنځ د سياسي او کونسلي روابطو موافقه په پاريس کې د امريکا د سفير جيسمي ايزدورستراوس او د افغانستان د بهرنيو چارو د وزير علي محمد خان ترمنځ لاسليک شوه.^۲ د محمد ظاهر شاه په وخت کې د افغانستان او امريکا ډيپلوماتيکې او سياسي اړيکې کله چې په (۱۹۳۳ زېږديز) کال کې محمد ظاهر شاه د پلار د وژل کېدو وروسته پاچا شو، نو يو ليک يې د امريکا جمهوررييس فرانکلن روزولټ ته واستو، چې په ليک کې يې د خپل سلطنت پيل او د دواړو هېوادونو ترمنځ د دوستانه اړيکو د ټينگولو هيله څرگنده کړې وه.

۱: امريکا په افغانستان کې، د ښاغلي محمد اکرم انديشمند ليکنه. صفحه ۱۴۰.

۲: امريکا په افغانستان کې، د ښاغلي محمد اکرم انديشمند ليکنه. صفحه ۱۷۰.

واشننگټن د محمد ظاهر شاه د ليک څخه درې کاله وروسته د افغانانو سره د ډيپلوماتيکو اړيکو په تينگولو اقدام وکړ. يانې کله چې خپله گټه په افغانستان کې ولېده، خو متحده ايالاتو دخپل سياسي نماينده گي دفتر په کابل کې ډېر وروسته پرانيستی او د امريکا د متحده ايالاتو په افغانستان کې و انچ انگرټ د لومړني هستوگن مختار وزير په توگه معرفي کړ او په (۱۹۴۲ زېږديز) کال په جولای کې يې خپل باور ليک رسماً محمد ظاهر شاه ته وړاندې کړ، په (۱۹۴۳ زېږديز) کال کې عبدالحسين عزيز په لومړي ځل د افغانستان د مختار وزير په توگه واشنگټن ډي سي ته ولاړ.

د امريکا د متحده ايالاتو او افغانستان ترمنځ سياسي او ډيپلوماتيکې اړيکې د محمد ظاهر شاه د دوهم صدراعظم شاه محمود د صدارت په وخت کې ډېر انکشاف وکړ او په (۱۹۴۸ زېږديز) کال کې د دواړو هېوادونو د سفيرانو په تبادله کولو موافقه وشوه او محمد نعيم خان په متحده ايالاتو کې د افغانستان سفير وټاکل شو او ايلي ايل پلامر په کابل کې د امريکا د سفير په حيث وټاکل شو.

پوځي او نظامي اړيکې: د افغانستان سره د امريکا نظامي او پوځي اړيکې د محمد ظاهر شاه د سلطنت تر پايه پورې تر ټولو اړيکو سړې وې، امريکا په دې ټول دوران کې هېڅ وخت د پوځي همکاري دوسلو او حربې وسايلو په اړه د افغانستان د دولت او دولتي چارواکو غوښتنو ته مثبت جواب ونه وایه او د دې سړو اړيکو علت د پښتونستان د مسئلې پر سر د پاکستان سره اختلاف ؤ او د افغانستان د چارواکو په وينا امريکا هميشه په بې انصافۍ سره د پاکستان طرف نيولی او علت يې دا ؤ چې امريکا افغانستان د شوروي په لمن کې سقوط گڼي او د افغانستان چارواکي بالخصوص داؤد خان يې د شوروي طرفدار گڼه او د بلې خوا امريکا چې په سيمه کې کوم ستراتيژيک اهداف لري هغه اهداف د پاکستان سره په ښو اړيکو ترسره کېږي بڼه امريکا خپل دوست هېواد پاکستان هېڅکله د افغانستان يا کوم بل هېواد په خاطر نه خپه کوي او د افغانستان چارواکو لکه

محمد ظاهر شاه، شاه محمود خان، داؤد خان او نورو چې کله هم د وسلو او پوځي برخو کې کومک غوښته نو امريکايي چارواکوبه پرې خندل او هيڅکله يې ددوی دا غوښتنه نده منلې او دا ټول د شوروي سره د طرفدارۍ او د پاکستان سره د اختلاف په خاطر.

د (۱۹۵۱ زېږديز) کال په وروستيو کې د افغانستان د حکومت د لوړ پوړو چارواکو لکه صدراعظم شاه محمود، دفاع وزير محمد داؤد، په امريکا کې د افغانستان سفير محمد نعيم خان او په ملګرو ملتونو کې د افغانستان استازي عبدالحسين عزيز په ډېرو وړاندېزونو او کوښښونو سره امريکا دې ته چمتو کړه چې د افغانستان سره پوځي مرستې وکړي ولې امريکا داسې شرايط وضع کړه چې هيڅ د عملي کېدو نه وه او دا شرايط د امريکا سفير جارج آر ميريل په واسطه وړاندې شول چې په لاندې ډول ورته اشاره کوو:

۱: د افغانستان حکومت بايد وسلې په نقدو پيسو او هغه هم د مال د حاصلولو څخه مخکې تسليموي.

۲: کله چې معامله عملي بڼه غوره کړي نو د امريکا حکومت به مال يو امريکايي بندر ته وړي او افغاني لورې ته به يې سپاري او په لېږلو کې يې هيڅ ډول مرسته نه کوو.

۳: افغانستان بايد د يوې اعلاميې په خپرولو سره رسمي ژمنه وکړي چې اخيستل شوې وسله به يوازې د ځای د دفاع په خاطر او په هېواد کې د کورني امنيت د تايمين په خاطر کارول کېږي نه د تعرض لپاره.

ددې شرايطو څخه يې هدف دا و چې وسله پر افغانستان ونه پلوري.

د امريکا د بهرنيو چارو وزير د افغانستان سفير ته د يوې پوښتنې په جواب کې ويلي و چې افغانستان ته پوځي مرستې ستونزې راولاړوي، په دې سره به چې کوم ځواک رامنځ ته کېږي مخه نيول يې ناشوني دي نو افغانستان دې ددې پر ځای چې د وسلو وړاندېز وکړي د پاکستان سره دې د پښتونستان مسئله حل کړي.

نو بڼه د امریکا د داسې چالچند څخه معلومېږي چې امریکا هیڅکله هم د افغانستان سره په صداقت همکاري نه ده کړې، که څه هم امریکا د پوځي برخو څخه پرته په نورو برخو کې همکاري کړې ولې دومره ناچېزه ده چې په هېڅ حساب دي او هغه هم د دې لپاره چې افغانستان په دوهم نړیوال جنگ کې آلماني اتباع د خپل هېواد څخه وباسي او بې طرفي اعلان کړي چې همداسې هم وشول خود جگړې څخه وروسته چې د امریکا هدف ترسره شو هو خپله پښه یې د افغانستان څخه ټوله کړه، که چېرې دوی په علمي برخو کې همکاري کړي وي نو هدف یې ورڅخه دخپلې مفکورې راویستل و افغانستان ته او بس، که چېرې دوی زموږ سره همکاري کولای نو ښه مثال به یې نظامي او پوځي مرستې وای نو بڼه دوی هیڅکله د پاکستان په تاوان زموږ سره همکاري ته چمتو نه دي ځکه دوی په منطقه کې تر هر چا پاکستان زیات ضرورت لري.

علمي او کلتوري اړیکې: د امریکا او افغانستان ترمنځ علمي او کلتوري اړیکې هغه وخت شروع کېږي کله چې په (۱۹۳۰ زېږدیز) کال کې امریکایي استادان افغاني زده کوونکو او محصلینو ته د درس او تدریس او همدارنګه د لوړو زده کړو لپاره امریکا ته د هغوی داستولو لپاره د حبیبې او امانې لیسو او د کابل پوهنتون ته راغله او د همدې لسیزې په دوهمه نیمایي کې د افغاني ځوانانو زده کوونکو او محصلینو لومړنۍ ډله د خپلو زده کړو د دوام په هدف د امریکا په لور روان شول، ځېنود د غوکسانو څخه چې د تحصیل د دورې د سرته رسولو او تخصص د حاصلولو وروسته هېواد ته راغلل نو د محمد ظاهر شاه د سلطنت په اوږدو کې لوړو مقامونو او آن تر وزارت او صدارت پورې ورسید لکه ډاکتر عبدالظاهر تر صدارت پورې، دده ورور ډاکتر عبدالقیوم د داخلي تر وزارت پورې، موسي شفيق تر صدارت پورې او نور.

د امریکا متحده ایالات سربېره پردې چې په افغانستان کې یې د تحصیل او تخصص زمینه مساعده کړه په بېلابېلو برخو کې یې که څه هم کمې مرستې وکړي،

په (۱۹۲۴ زېږديز) کال کې يې د کابل پوهنتون او د محصلينو د ليلي کار بشپړ کړ او په (۱۹۲۵ زېږديز) کال کې يې د حبيبي د لېسې ودانۍ جوړه کړه. همدارنگه د کابل پوهنتون د انجينري اوزراعت په پوهنځيو کې د امريکايي استادانو لخوا تدريس او په ولاياتو او ولسواليو کې د مختلفو ښوونځيو جوړول او د هغوی لپاره د کتابونو چاپول د افغانستان د معارف سره د امريکا د مرستو څخه دي.

سردار محمد داؤد خان او د امريکا متحده ايالات: محمد داؤد خان په (۱۳۵۲ لمريز) کال د سرطان په ۲۲ نېټې د يوې سپينې کودتا په ترڅ کې د قدرت واگي ترلاسه کړل او د سلطنت د اعلانولو پرځای يې د جمهوري نظام په جوړولو پيل وکړ، په پوځ کې د محمد داؤد ملگري چې په کودتا کې يې ورسره همکاري وکړه ياد خلق ديموکراتيک گوند پټ غړي وو او يا خوهم د چپه لاس د کمونيستو نظرياتو خاوندان او د شوروي پلويان و او محمد داؤد خان د لومړۍ کابيني ځينې غړي هم د دغه گوند د پرچم ډلې څخه و.

څنگه چې داؤد خان د شوروي پلوه کېږي اړخه گوند د کودتا په واسطه واک ته ورسيد او همدارنگه د هغوی څخه يې يو شمېر خپل وزيران مقرر کړل او د بلې خواد خپل صدارت په دوره کې يې د شوروي سره پوځي اړيکې ټينگې کړې او اوس د محمد داؤد خان واک ته رسيدل داسې فکر رامنځ ته کړ چې د شوروي د يو دښمن په توگه نور د امريکا متحده ايالات د خپلو اړيکو دروازه پر افغانستان تړي.

ولې ددې ټولو اټکلونو سره سره د محمد داؤد خان د جمهوريت په کلونو کې د افغانستان او امريکا اړيکو هغسې بڼه غوره نکړه لکه څنگه چې يې اټکل کېده، په (۱۹۷۴ زېږديز) کال کې د امريکا د بهرنيو چارو وزير هنري کېسنجر افغانستان ته راغی او د محمد داؤد خان او نعيم خان له خوا يې تود هرکلی وشو او د امريکا د بهرنيو چارو وزير هم د دوی سره په علاقمندي خبرې وکړې او افغانستان ته يې د

زياتو اقتصادي مرستو په اړه خبرې وکړي او د خبرو په ترڅ کې يې هغوی ته توصيه وکړه چې د پاکستان سره خپل روابط ښه کړي او محمد داؤد خان هم دخپل پخواني دريځ په خلاف ډاډ ورکړ چې هېواد يې اوس چمتو دی چې د يودوست هېواد په منځگړيتوب دخبرو دلارې څخه د پښتونستان مسئله حل کړي.^۱

په (۱۹۷۷ زېږديز) کال د جولاي په ۲۹ کله چې د افغانستان نوي سفير عبدالواحد دامريکا جمهور ريس جيمز ايرل کارتر ته خپل باورليک وړاندې کړ نو کارتر هغه ته وويل: امريکا ستاسې نوی اساسي قانون په مينه تعقيب کړی دی او موږ د هغه چانس څخه چې بشر حقوقو ته مو پکښې ورکړی دی خبر يو، همدارنگه موږ پوره خبرتيا لرو چې جمهور ريس داؤد هوډ من دی چې د افغانستان د خلکو اقتصادي سطحه لوړه کړي او موږ چمتو يو چې په دې برخه کې مرسته وکړو.

په (۱۹۷۲ زېږديز) کال کې ذوالفقار علي بوټو کابل ته راغي او د دواړو خواوو ترمنځ تودې خبرې وشوي او همدارنگه دخبرو د دوام او د ستونزو په حل هم موافقه وشوه او داؤد د ذوالفقار علي بوټو بلنه پاکستان ته ومنله او داؤد خان ورته وويل چې خپلو پاکستاني وروڼو ته ستاسې او ستاسې د ملگرو په واسطه ډاډ ورکوم چې د افغانستان ملت د پاکستان د ملت سره دووررگلی او دوستۍ نه پرته بله هيڅ کومه هيله نلري. کابل ته د ذوالفقار علي بوټو دراتگ څخه دوه مياشتې وروسته محمد داؤد خان پاکستان ته سفر وکړ، په پاکستان کې تودهرکلی وشو، د پاکستان سره د محمد داؤد خان د اړيکو پراختيا د امريکا لپاره په زړه پورې وه. محمد داؤد خان چې په (۱۹۷۴ زېږديز) کال کې د اساسي قانون د تصويب څخه وروسته دلويې جرگې دخوادممنتخب جمهور ريس په توگه وټاکل شو، نود بهرنيو مرستو دلاسته راوړلو لپاره يې په نوي نظر لارياتي هڅې پيل کړې او دهغه په نوي نظر کې په بهرني سياست کې د پاکستان سره د اړيکو ښه کول، دامريکا د متحده ايالاتو، اروپايي هېوادونو او هغوی ته نژدې اسلامي هېوادونو ته مخه

کول وه، خود اسیاست د شوروي سره د اړیکو د قطع کولو په مانا نه و بلکې داؤد خان غوښتل چې په خارجي سیاست کې یو تعادل راولي چې تر دغه وخته پورې یې د شوروي پر مرستو یوازې خیزه تکیه کړې وه او غوښتل یې چې د دواړو بلاکونو څخه د خپل اووه کلن پلان د پروگرامونو د بشپړولو په هدف پرېمانې مرستې لاسته راوړي.

داؤد خان خپل لومړنی سفر شوروي ته وکړ، د اسفرد دې ښکارندوی و چې داؤد اوس هم د مسکو سره د نژدې روابطو په درلودلو مکلف دی خو په دې سفر کې داسې حالت رامنځ ته شو چې د خبرو فضاء یې خرابه کړه او د شوروي سره د اړیکو راتلونکې یې شکمنه او په تیاره کې واچول، د خبرو په جریان کې د برژنیف له خوا یوه گیله په ډېره سخته لهجه او د نیو کې په بڼه چې ټول ناست خلک یې حیران کړل په داسې ډول داؤد خان ته وشول چې د شوروي اتحاد د پولو په نژدې سیمو کې ولې لویدیځ کارگران او متخصصین په چارو بوخت دي؟ داؤد خان بې له کوم ځنډه جواب ورکړ: موږ به هیڅکله دا حق تاسې ته درنکړو ترڅو موږ ته امر وکړي چې په څه شکل د خپل هېواد چارې پر مخ بوځو، یا دا چې څوک په افغانستان کې استخدام کړو او یا دا چې څه ډول او چیرته بهرني متخصصین په دنده وگمارو، دا د افغانستان د دولت په صلاحیت پورې اړه لري او دا صحیح ده چې افغانستان غریب خو په خپلو کړنو او هوډ کې به ازاد وي.

کله چې یې خپلې خبرې پای ته ورسولې بې له ځنډه د خبرو د میز څخه راپاڅید او د خپلو ملگرو سره د کوټې څخه را روان شو، برژنیف او نور په ډېره چټکۍ سره په افغاني پلاوي پسې راپورته شول، خو یواځې د وحید عبدالله په ټینګار سره داؤد خان دومره ودرید چې د شوروي د طرف د پلاوي سره یې خدای پاماني وکړه. ښایې داؤد خان د برژنیف سره د دې تاوتریخوالي څخه وروسته په دې فکر کې شوی وي چې د شوروي سره خپلې اړیکې پای ته ورسوي او بیا به یې غوښتل چې د دې ډول تصمیم او سیاست د خپلو په اړه امریکا ته د خپل سفر په ترڅ کې د

۵
امريکايي چارواکو سره وېرغېږي او دا موضوع ورسره مطرح کړي، خو په (۱۹۷۸ زېږديز) کال کې چې داؤد خان امريکا ته د هغوی په بلنه سفر درلود، د دې سفر څخه مخکې په (۱۹۷۸ زېږديز) کال په اپرېل کې د شوروي پلوه کمونيستي گوند (خلق ديموکراتيک) لخوا د کورنۍ سره يو ځای شهيد شو. داچې ايا امريکايانو به دده سره په خلاص مټ کومک کړی وای ترڅو افغانستان د شوروي څخه نجات پيدا کړی وای؟ جواب يې منفي دی، ځکه امريکايانو هر ډول سياست په افغانستان کې د خپلو گټو او اهدافو په خاطر څو افغانستان په هغه وخت کې د هغو ټولو درنو مصارفو د تاديه کولو توان نه درلود او د بلې خوا د امريکا متحده ايالاتو لا پخوا افغانستان د شوروي په نفوذ کې شمېرلی ؤ او د دې نفوذ څخه د افغانستان د ايستلو هڅې د امريکا د گټو سره سمون نه درلود.

سردار محمد داؤد خان يو داسې واکمن ؤ چې د افغانستان د ترقي او پرمختگ سره يې مينه لرله خو ده دا پرمختگ او ترقي تر خپلې مشرۍ لاندې غوښته چې داؤد په عين حال کې يو مطلق العنان، ديکتاتور، حساساتي، کښه کښ او د رنگ په رنگ مزاج خاوند ؤ، داؤد په خپل سياست کې په بې ثباتي، ناڅاپي بدلون او پرته د کوم فکر څخه عمل کاوه، په داسې حال کې چې د پاکستان سره يې د پښتونستان د مسئلې او د ډيورنډ کرښې پر سر خبرې تر جگړې او پوځي ټکره ورسيدلې خو د خپلې واکمنۍ په پای کې پاکستان ته ولاړ او د هغه هېواد سره يې د دوستۍ او ورورگلولی خبرې شروع کړې.

په افغانستان کې د (۱۹۷۸ زېږديز) کال د اپرېل کودتا د امريکا لپاره کومه ناڅاپي پېښه نه وه ځکه امريکا د افغانستان او شوروي د نژدې پوځي اړيکو او د افغانستان په پوځ کې د ورځ په ورځ زياتيدونکي نفوذ څخه باخبره وه.

د امريکا دملي امنيت ادارې په (۱۹۵۱ زېږديز) کال کې يو رپوټ نشر کړ، په رپوټ کې ويل شوي و چې کرملين وايي د افغانستان نيول اسانه دي او د يرغل په وړاندې د افغانانو اراده دومره مهمه نه ده خو کېدای شي چې د بريده په صورت کې

ځينې قبایل په ځانگړي توگه پښتانه قومونه خپل مقاومت ته دوام ورکړي، نو امريکا هم د افغانستان سره خپلې اړيکې حساسې کړلې ترڅو د شوروي د مخ په زياتيدنکي نفوذ مخه ونيسي. او امريکا د شوروي د تېري څخه وروسته د افغانستان د حکومت سره د مناسباتو د تامينولو څخه مخ وړاوه او خپل سفارت په کابل کې وټړي او د حکومت پر ځای يې د حکومت مخالفو ځواکونو ته پام وړاوه او همدارنگه د خلق ديموکراتيک حکومت يې تر فشار لاندې راوست. د شوروي د پوځي تېري وروسته امريکا د افغانستان د بهرنيو چارو د وزارت هېڅ ډول غوښتنو ته اهميت نه ورکاوه حتی د افغانستان د حکومت سره د خبرو دار تيا پر وخت يې د دې حکومت پر ځای د شوروي د حکومت سره تماس نيوه.

د (۱۹۸۰ زېږديز) کال د جنوري په ۹ په واشنگټن کې د سنا په مجلس کې چې د سي. آي. اي استازي هم موجود و موضوع مطرح شوه چې په افغانستان کې د سي. آي. اي پټې مليشې بايد خپل فعاليتونه شروع کړي، چې د دې سره سناتورانو هم مخالفت نه درلود او بالاخره دا موضوع سپينې ماڼۍ ته ولاړه او جمهور ريس هم په افغانستان کې د عملياتو په کولو خپل فرمان صادر کړ او دا هغه سياست ؤ چې د جمهور ريس د ملي امنيت په چارو کې سلاکار برژنسکي مخکې له مخکې پېشېښي کړي ؤ، او وړاندې يې کړی ؤ چې په افغانستان کې بايد ډېر ژر او که په هره طريقه وي بايد د شوروي د نفوذ د مخه ونيول شي، زېږگنيو برژنسکي د امريکا په سياست کې يو د هغواشخاصو څخه ؤ چې د کمونيزم او شوروي سرسخته مخالف گڼل کېده او امريکا په بهرني سياست کې په خاص ډول د افغانستان په اړه يې فعال او غوره رول ولوباوه. برژنسکي په پولېنډ کې زيږيدلی او دخپلې ځوانۍ دوره يې په جرمني او فرانسې کې تېره کړې ده او په سياسي علومو کې ډاکټري د امريکا د هارورډ د پوهنتون څخه واخيستله او د امريکا تابعيت يې ترلاسه کړ، نوموړي د خلق ديموکراتيک د گوند سره د اړيکو په درلودلو مخالف ؤ او هميش به يې ويل چې په موجوده حکومت بايد فشار

راوړل شي او په مقابل کې يې د حکومت د مخالفينو سره مرستې وشي ترڅو موجوده حکومت سقوط وکړي او د تودواو بواو په منځني ختيځ کې د انرژي د زېرمو په وړاندې بايد د شوروي مخه ونیول شي او په افغانستان کې ورسره مقاومت وشي، او دده نظرياتو هغه وخت نور هم عملي بڼه غوره کړه چې په افغانستان کې د خلق ديموکراتيک ګوند لخوا د خلکو ټکول او زورول زيات شول او په مقابل کې د خلکو مخالفت د حکومت په وړاندې پراخه شو او کله چې په ۱۹۷۸ زېږديز کال د ډسمبر په پنځمه د کابل او مسکو ترمنځ د دوستۍ تړون لاسليک شو او د شوروي پوځي مداخلې ته يې لاره جوړوله نور نو امريکا د بهرنيو چارو د وزارت نظرياتو خپل ځای د برژنسکي نظرياتو ته خالي کړ او دده د نظرياتو تطبيق شروع شو او نور نو د برژنسکي نظرياتو د امريکا د بهرني سياست شکل پيدا کړ.^۱

د امريکا استخباراتي سياست د نورو متحده اسلامي او غير اسلامي دولتونو او سازمانونو د استخباراتي او جاسوسي سياستونو په ځانګړي ډول د پاکستان او سعودي عربستان د سياستونو سره په ګډه عملي شو، که څه هم په افغانستان کې د شوروي په خلاف مرستې د سي.آي.اي لخوا په پټ ډول ورکول کېدلې خو د دغو مرستو څخه د ګټې اخيستلو او د هغې دويشلو واک د پاکستان سره و او پاکستان دې خطر ته غاړه ايښودل د يو ډېر غټ مصلحت په خاطر کړی و او هغه د اسلام او افغانستان په خاطر نه بلکې په دې کلنو کې د پاکستان اتومي پروګرام ډېر مخکې ولاړ او بالاخره د اتيايمې لېسزې په پای کې په يو اتومي ځواک بدل شو په داسې حال کې چې د شوروي د يرغل څخه مخکې په پاکستان باندې امريکا خپلې مرستې په دې خاطر بندي کړې چې اتومي پروژه يې پوځي اهداف لري خو امريکا وروسته نه يوازې دا چې د پاکستان د اتومي پروګرام په هکله پټه خوله شول بلکې

نورې زياتې پوځي مرستې چې پرمختللي ټانگونه، ايف ۱۲ جيت جنگي الوتکې او نور شامل وه ورسره وکړې.

امريکا هم د افغانستان د جگړې پر سر د پاکستان سره د معاملي د لارې غوښتل چې خپل ځانگړي اهداف لاسته راوړي د شوروي لپاره د افغانستان جگړه د ويتنام جگړه جوړول، د پاکستان په خاوره کې د پوځي تاسېساتو نصبول ترڅو په منځني ختيځ کې د شوروي د توغنديو مخه ونيسي د د غواهد افو بنسټيز ټکي و، د ايران د شاهي نظام تر نسکورولو مخکې امريکا ايران انتخاب کړې ؤ خو په ايران کې د امريکا ضد حکومت منځته راتگ او پر افغانستان د شوروي يرغل پاکستان ته زرين چانس په لاس ورکړ.

د (۱۹۸۰ زېږديز) کال د فبروري په دريمه نېټه برژنسکي په خيبرکې د پاکستان او افغانستان ترمنځ يوې پوځي سرحدي اډې ته راغی او جنرال ضياء الحق سره يې خبرې اترې وکړې، ضياء الحق غوښتنه کوله چې هغه پيسې او وسلې چې امريکا يې مجاهدينو ته استوي بايد د دوی په اختيار کې ورکړل شي او دا امتياز هم بالاخره ورکړل شو او جنرال ضياء الحق هم د دې پروگرام لپاره د آي. ايس. آي ريس جنرال اختر عبدالرحمن وټاکه او د آي. ايس. آي ريس هم د نورو غوښتنو څخه علاوه لاندې غوښتنې امريکايي چارواکو ته يادې کړې چې امريکايي چارواکو هم ټولې ورسره ومنلي:

۱: هيڅ امريکايي اجازه نلري چې د پاکستان د خاورې څخه افغانستان ته داخل شي.

۲: وسله يوازې د آي. ايس. آي د افسرانو په واسطه ویشل کېږي.

۳: مجاهدينو ته پوځي روزنه د آي. ايس. آي په کمپونو کې د دوی د افسرانو په واسطه د افغانستان د پولې په اوږدو کې ورکول کېږي.

۴: د سي. آي. اي افسران مجاهدينو ته د روزنې ورکولو حق نلري.

۵: د نوو وسلو د سېستم د پېژندنې لپاره به د سي.آي.آي افسران د آي.آيس.آي بنوونکو ته روزنه ورکوي.

نور نو آي.آيس.آي چې څنگه غوښتل د امريکا باد راوړي پيسې او وسلې يې به يې ویشلي، د آي.آيس.آي د افغاني برخي ريس په پېښور کې په مېشتو افغان مجاهدينو وسلې او مهمات ویشل او هغه تڅښاک چې په کال (۱۹۸۷ زېږديز) کې مجاهدينو ته ورکول کېده په لاندې ډول ؤ: گلبدين حکمتيار ته ۲۰٪، رباني ته ۱۸٪، سيف ته ۱۷٪، خالص ته ۱۵٪، محمد نبي ته ۱۵٪ گيلاني ته ۱۱٪ او مجددي ته ۵٪.

د امريکا سياست د جيمي کارټر وروسته د رونالډ ريگن په راتگ سره نوي پړاو ته داخل شو او په دې پړاو کې په افغانستان کې شوروي ته د گوزار ورکولو او د جگړې د زور اخيستلو په هدف د زياتو پيسو او وسلو لمنه پراخه شو، د کارټر په وخت کې د امريکا دا سياست په ډېر احتياط مخکې روان ؤ او يوازې برژنسکي ؤ چې په شوق او جدت سره يې د مجاهدينو سره مرستې کولې او د امريکا د بهرنيو چارو وزير سايرس وانس دده د نظرياتو سره موافق نه ؤ ځکه هغه د (۱۹۷۸ زېږديز) کال د اپرېل کودتا کې د شوروي لاس داخل نه بلي خو کله چې ريگن د امريکا جمهور ريس شونود شوروي امپراتوري يې د شيطان امپراتوري وبلله او د مجاهدينو سره د زياتو مرستو ډگر ته راووتو، په (۱۹۸۰ زېږديز) کال کې د کارټر په وخت کې مرستې ۳۰ ميلونه ډالره وي په داسې حال کې چې په (۱۹۸۵ زېږديز) کال کې مرستې ۲۸۰ ميلونه ډالره وي او په دې کچې او يا ددې څخه زياتې سعودي عربستان هم ورکولې او په پای کې خو سپين چکونه ورکول کېدل چې څومره پيسې مو پکار وي اخيستلای يې شي او په (۱۹۸۷ زېږديز) کال کې د مجاهدينو لپاره ۶۲۰ ميلون ډالره مرسته ځانگړې شوه، او د (۱۹۹۱ زېږديز) کال په پای کې چې کمونيستي حکومت سقوط وکړ او د سي.آي.آي د پټو عملياتو

قانوني صلاحيت هم پای ته ورسيد د پنځو مليارد ډالرو مرسته شوي وه. چې ددې مثلث اصلي کارکوونکي چې عملاً بوخت وه د نورو څخه علاوه د آی. آيس. آی ريس جنرال اختر عبدالرحمن، د سي. آی. آی ريس وييليام کبسي او د سعودي عربستان د استخباراتي ادارې ريس شهزاده ترکي الفيصل وه.

د امريکا متحده ايالات او حامد کرزي: نوموړي په (۲۰۰۱ زېږديز) کال د سپټمبر په ورستيو کې د طالبانو پر خلاف د خلکو د راپارولو لپاره کندهار او اورزگان ولايتونو ته ولاړ، خو مخکې له دې چې د طالبانو لخوا د يوې کلابندۍ په ترڅ کې ونیول شي، د امريکايي چورلکو په واسطه نجات ورکړ شو او کوټې ته واستول شو. په دوهم ځل کله چې د امريکا د هوايي بمباريو سره سم د امريکايي سرتېرو د يوې ټولې سره د اورزگان ولايت ته ولاړ بيا د طالبانو د يوې پنځه سوه کسيزې ډلې تربريدلاندې راغی په دې وخت کې امريکايي ځانگړو ځواکونو د هوايي بمباريې غوښتنه وکړه چې د ابمو نه په ترينکوټ کې حامد کرزي ته نژدې په دوه سوه مترۍ کې هم وغورځول شول، دغو عملياتو د طالبانو د ځواکونو ملا ماته کړه او ډېر ژر کندهار سقوط وکړ.

حامد کرزي د پوپلزيو د قبېلي څخه دی او د کندهار د کرزد سيمې اوسيدونکی دی، پلار يې عبدالاحد کرزی د ظاهر شاه په وخت کې د پارلمان وکېل او د پوپلزيو د قبېلي مشر ؤ چې د (۱۹۹۹ زېږديز) کال په جولای کې د پاکستان د کوټې په ښار کې ووژل شو، حامد کرزي د ماسټري تر کچې پورې خپلې زده کړې د هندوستان د هماچل پرديش په پوهنتون کې سرته رسولې دي او د شوروي پر ضد د جهاد په وخت کې د ملي نجات د تنظيم غړيتوب يې درلود او د مجاهدينو په حکومت کې د څه وخت لپاره د بهرنيو چارو په وزارت کې سياسي معين ؤ خو وروسته بېرته په (۱۳۷۲ لمريز) کال کې کوټې ته ولاړ او وروسته کله چې طالبان را پيدا شول نو ده اړيکې ورسره درلودې خصوصاً د طالبانو د بهرنيو چارو د وزير ملا محمد غوث

سره او د هغوی سره يې ځينې مالي مرستې هم کولې خو کله چې په (۱۹۹۹ زېږديز) کال کې يې پلار عبدالاحد کرزی ووژل شو او پر طالبانو تاوان شونو د طالبانو سره يې اړيکې قطع کړې او په مقابل کې يې خپل سياسي فعاليتونه تيز کړل او د امريکا سره يې اړيکې قايمې کړې، کرزی وايي چې زه به هره هفته يو ځل اسلام اباد ته تلم او د امريکايانو، انگليسانو، جرمنيانو، فرانسويانو او ايټاليانو سره به مې کتل او ورته ويل به مې چې د افغانستان خلک د طالبانو په خلاف پاڅون ته چمتو دي خو هغوی زما په خبرو باور نه کولو^۱

د (۲۰۰۱ زېږديز) کال د سپټمبر يوولسمې د طالبانو په اړه د امريکايانو په سياست کې تغير راوست، امريکايانو لومړی غوښتل چې د طالبانو په رهبري کې تغير راولي او که داسې ونه شي نو رژيم به د منځه وړي، ددې پلان د تطبيق کولو لپاره يې د طالبانو په عوض د پښتنو ځای ناستو په توگه قومندان عبدالحق او حامد کرزي ملاتړ شروع کړ و لې قومندان عبدالحق ډېر ژر په دې لاره کې خپل سر بایلود او کرزی د امريکايانو د يوازېني انتخاب په توگه پاته شو او د بن په غونډه کې د زلمي خليلزاد د هڅو په نتيجه کې د موقتې ادارې درياست مقام ته ورسيد. محمد قسيم فهميم وايي: چې ما ته له بن څخه څو ځله سيد مخدوم رهين او ډاکټر عبدالرحمن تليفون چې د موقتې ادارې درياست لپاره عبدالستار سيرت ومني او حامد کرزی رد کړي، زه رباني او سياف ته ورغلم چې سيرت ومني او که يا؟ خو استاد سياف د سيرت په هکله مخالفت وښود او ميز ته يې ډب ورکړ چې سيرت خاين دی، هغه ونه منی. همدارنگه زلمي خليلزاد هم راته تليفون کاوه چې د سيرت پر ځای د موقتې ادارې لپاره حامد کرزی ومني ترڅو د پښتو او فارسي ستونزه رامنځ ته نه شي.

امريکا په افغانستان کې، د ښاغلي محمد اکرم انديشمند ليکنه. صفحه ۱

کرزي د (۲۰۰۱ زېږديز) کال د ډسمبر په ۲۲ نېټه او د (۱۳۸۰ لمريز) کال د قوس د مياشتې په ۲۲ نېټه کابل ته راغی او يوه هفته وروسته يې د برهان الدين رباني څخه واک ترلاسه کړ او د بن د موافقې سره سم د شپږو مياشتو لپاره د بېړنۍ جرگې تر جوړېدو پورې د موقتې ادارې ريس شو، د واک د ليرېدو او د موقتې ادارې دريس په حيث د حامد کرزي د انتخابېدلو څخه وروسته امريکا په کابل کې خپل سفارت خلاص کړ او په واشنگټن کې د افغانستان سفارت هم په (۲۰۰۳ زېږديز) کال کې پرانيستل شو او هارون آمين د شارژ دافير او وروسته بيا اسحق شهريار او بيا سيد طيب جواد او بالاخره اوس اکليل حکيمي په امريکا کې د افغانستان د سفيرانو په حيث وټاکل شول.

کرزي د (۲۰۰۲ زېږديز) کال د جنوري په ۲۷ نېټه خپل لومړنی رسمي سفر امريکا ته وکړ او په نيويارک کې د يو مطبوعاتي کنفرانس په ترڅ کې يې د ملگرو ملتونو د سرمنشي کوفي عنان سره په گډه بېړنۍ لويې جرگې د جوړولو لپاره د يو ۱۹ کسيزه کمېسون اعلان وکړ، حامد کرزي د موقتې ادارې د شپږ مياشتني رياست څخه وروسته په بېړنۍ لويې جرگې کې چې د (۲۰۰۲ زېږديز) کال په جون او د (۱۳۸۱ لمريز) کال کې جوړه شوې وه او پخواني پاچا ظاهر شاه پرانيستله د دوهم ځل لپاره د انتقالي دورې د ريس په توگه د بل يو نيم کال لپاره وټاکل شو.^۲

امريکا په افغانستان کې، د ښاغلي محمد اکرم انديشمنډ ليکنه. صفحه ۱۲۲۰
 ۲ کولای شي د امريکا او افغانستان په اړيکونو معلومات (افغانستان د ډېنسمانولو مې رسواکيري) نومې کتاب کې چې ښاغلي شاه محمود حصين ليکلی، همداسې (لس کلنه ډيموکراسي او د افغانانو سياسي بې وسې) په نوم کتابونه وگورئ همدارنگه په افغانستان د امريکا د استخباراتو په اړه نور معلومات د (د سي اي اي پټې جگړې له ویتنام تر افغانستانه) د ښاغلي محمد زبير شفيقي ليکنه وگورئ

اتم خپرکی

په افغانستان کې د بهرنیو هېوادونو لاسوهنې

د افغانستان په اړه د پاکستان دریغ

دا خو ټولو ته جوتته ده چې زموږ گاونډی وروړو هېواد پاکستان کله؟ څنگه؟ او په

سیمه کې د کومو، کومو اهدافو د ترلاسه کولو په غرض جوړ کړای شو؟

کله چې انگرېزان دهند د نیمې وچې پرېښود او کړای شول، نو په سیمه کې یې

خپلو سیاسي اهدافو ته درسېدو په خاطر یونوی هېواد د پاکستان په نوم رامنځته

کړ او دخپل شیطاني سیاست له مخې یې دهند او پاکستان ترمنځ د کشمیر او د

افغانستان او پاکستان ترمنځ د پورنډ متنازع مسایل ترشا پرېښودل، ترڅو هر

وخت اوبه خړې وي او په اسانۍ په کې ماهیان ونیول شي.

پاکستان دخپل پیدایښت له لومړۍ ورځې هلته دهند او دلته له افغانستان سره

خپلې زړې دښمنۍ ته یونوی، مگر خطرناک شکل ورکړی دی. د دواړو هېوادونو

پر خلاف یې نا اعلانه جنگ پیل کړی او هره ورځ زموږ د بې گناه هېواد والو کورونه

وړانږې، بې دفاع خلک په کې وژل کېږي او په دې توگه زموږ د هېواد په بربادۍ

کې دخپلې آبادۍ کرغېړن پلانونه عملي کوي چې مثالونه یې د سرپه سترگو

مشاهده کوو.

نن زموږ یونالوستی او ساده سپی هم په دې حقیقت پوهیږي چې پاکستان له

افغانستان سره دوستي او ورورولي نه غواړي، بلکې غواړي د افغانستان د پنځه

زره کلونو ملي افتخارات د تاریخ د کندې ته وغورځوي.

باید دا خبره هم واضحه کړو چې د پاکستان مومن او غیرتي ولسونه زموږ وروڼه دي

او وروڼه به وي، خود پاکستان حکومتي چارواکي او استخباراتي اداره، هېڅکله

هم زموږ رښتیني او واقعي وروڼه نشي کېدلای ځکه چې هغوی پخپل هېواد کې

پر خپلو وروڼو هم ترحم ونه کړي او د القاعدې په نامه یې د باجوړ، سوات او وزیرستان

بې گناه مسلمانان په امريکايي ډالرو وپلورل او بيا يې د امريکايي ډالرونو حملو نښه وگرځول.

دابه يو عارفانه تجاھل وي چې خپل دښمن ته وروروايو او دابه نهايي ساده گي وي چې نور هم په خپل قسم خوړلي دښمن باور وکړو. زموږ ولس مشر بنسټ اغلي کرزي هم ديوه نېک نيت له مخې پاکستان ته د (ورور هېواد) خطاب کوي او کله بيا ورته دښمن هم وايي. زموږ پاک زړي هېواد وال هم ديوه سپېڅلي نيت پراساس، غواړي چې پاکستان بې رښتينې او واقعي دوست شي او پاکستان ته هم په خپل گاونډ کې ديو (دوست هېواد) ضرورت دی، خو پاکستان دافغانانو سره دهاپيل او قابيل د ورورولۍ لوبه پيل کړې ده او غواړي چې دې لوبې ته دوام ورکړي.

پاکستان هڅه کوي چې افغانستان خپله پنځمه صوبه وگرځوي او ددې کرغېړن پلان د عملي کولو په خاطر په افغانستان کې روزل شوي ايجنټان هم لري چې د (ISI) بدنامه اداره يې تر شاه ولاړه ده او د هغوی تمويل او تجهيز په غاړه لري. ترخوپورې چې په هېواد کې ملي او اسلامي ارزښتونو ته وفادار او دملي گټو واقعي ساتونکي مشران او کشران راټول نه شي او دې خونړۍ مسئلې ته دحل يوه کوټلې لاره ونه سنجوي، نو زموږ سر، مال او ناموس به دتل لپاره دخطر سره مخامخ وي او دا ور اووينې ډاډرامه به جريان لري.

دا يوه مشهوره خبره ده چې دپاکستان دمسلم ليگ (ن) گروپ مشر، نواز شريف دخپل يوه انتخاباتي کمپاين پرمهال خپل يوه پيپلې سيال ته پېغور ورکړ چې ((تم نه بنگال ديا اور هم نه افغانستان ليا)) زموږ د ورورولۍ دروغجن دعوه دار خپل سيال ته داهم ويلې وو چې ((ما دافغانستان دوه سوه کلنه اردو له منځه يوړه، تاپاکستان ته کوم خدمت کړی دی؟))

ددروغجن دا خبره رښتياده چې زموږ دوه سوه کلنه اردو يې دړې وړې کړه، خو پرافغانستان دقبضې خوبونه به ورته گران تمام شي او هغه اور يې چې زموږ په کور لگولی، خپل کور به يې هم په کې غرغنده کړای شي.

یو پاکستان الاصله امریکایی، چې د نیویارک ټایمز لپاره لیکنې کوي وایي: ((مادني، بېلابېل ملتونه ولېدل او دې نتیجې ته ورسېدې چې له پښتنو (افغانانو) پرته، که په هر بل قوم کې کومه شخړه رامنځ ته شي، نویوه خوا فتحه او بل خوا یې مفتوحه شي، خو که په پښتنو کې دا عمل تکرار شي نویوه ډله فتحه او بله مغروره شي مغروره ډله ترهغې په قرار نه کښيني، چې ترڅو یې له مقابل لوري خپل کسات نه وي اخیستی)).

نوموړی وایي: چې دا خبره مې د یوې مرکې په ترڅ کې جنرال ضیاء الحق ته وکړه. اوزیاته مې کړه چې: ((د افغانستان مسئله په جنگ او تشدد نه حل کېږي، باید دامن لپاره یو سوله ایز اقدام وشي تاسې خوپه خپل هېواد کې هم هغه ډول نظام نه غواړئ، کوم چې په افغانستان کې یې راوستل غواړئ؟ نو په سیمه کې د دې ویرانۍ او بربادۍ څه هدف دی؟))

نوموړی لیکي چې ضیاء الحق ځواب راکړ چې پدې اړه جنرال اختر عبدالرحمن وپوښته. کله چې مې هغه ته همدا خبره وکړه، نو ویې ویل: ((موږ ته د (STRATEGIC DEPTH) عسکري ژورتیا ضرورت دی. زموږ هوايي جنگي جهازونه له اګرې وړاندې نشي تللای او د هند له هوايي ځواکونو زموږ یوه هوايي اډه هم په امن کې نه ده.)) ما ویل: ښه، خبره د افغانستان د قبضه کولو ده..؟

له پورتنیو اظهاراتو زموږ هېوادوال څه ډول قضاوت کوي؟ آیا پاکستان د افغانستان خواخوږی او واقعي ورور هېواد کېدای شي؟ نه، هېڅکله نه!

د پاکستان سیاسي موخې او لاس وهنې په افغانستان کې د پاکستان د سیاسي موخو او له افغاني تنظیمونو سره د جنرال ضیاء الحق د حکومت د چلند په اړه د پاکستان د آی اس آی (ISI) د اداري د مشرتابه یوه غړي، ډګروال محمد یوسف د (خوګ تلک) تر عنوان لاندې یو کتاب

^۱ الممه مجله، د جراردی، کلتوري او ټولنیزې ټولنې مهالنۍ خپرونه ۱۳۹۰ قوس څلورمه ګڼه.

ليکلی دی، پدې کتاب کې ليکوال هڅه کړې ده چې له يوې خوا د روسانو پر ضد د افغانانو د جهاد په وياړنو يواځې ځان او پاکستان ووياري، او بلې خوا يې تر دې پرته حده پورې يې د پاکستان سياسي اغراض چې د لږ څولو وړ وو، لوڅ کړي دي.

د افغانستان غميزه د پاکستان د مارشل لازيم لپاره يوه (غيبې تخفه) وه، زموږ پر هېواد د شوروي د سره لښکر يرغل دهغه هېواد مشرانو ته د اېنه فرصت ورپه برخه کړ چې له يوې خوا له افغانانو څخه د تاريخي بدل اخيستلو او له بلې خوا د خپل هېواد د څوارځيزو بحرانونو د لرې کولو په لور په افغانستان کې خپله لاس وهنه د مرحوم محمد داود خان د جمهوريت په زمانه کې پيل کړې وه، گړندۍ کاندې که څه هم چې دا لاس وهنه په ظاهر کې د افغانانو سره د اسلامي خواخوږي په نوم روانه وه، خو په حقيقت کې دهغې شاته پخې تاريخي سياسي موخې پرته وي، پدې کې شک نشته د ديورنډ لاین هاخوا ته ميلونونه افغانان مهاجرين پراته وو او د پاکستان حکومت ورسره تر خپله وسه پورې بشري مرستې کولې او افغانانو پر کور د کمونيزم او ورپسې بياروسانو د رالويدلي تندرسره په مقابله کې افغانان د خپلو گاونډيو مرستو ته احتياج وو خو پاکستان افغانانو ته د دې مرستو ورکولو په عوض کې د خپلو موخو د ترلاسه کولو په هڅه کې وو.

د جنرال ضياء الحق چې تر دې دمه د گردې نړۍ لخوا د بشپړ تجريد سره مخامخ و، لومړی هدف يې دا و چې پر سياسي ځواک باندې خپلې پښې ټينگې کاندې، د گروال محمد يوسف چې له (۱۹۸۳-۱۹۸۷ زېږديز) کلونو پورې په ای اس ای کې د افغان جهاد لارښوونکي وو (خوک تلکه) (په ۲۰ او ۲۵) مخ کې واي چې جنرال ضياء الحق د پاکستان د ای اس ای دنوي ټاکل شوي رئيس جنرال اختر عبدالرحمن او نورو ورته نږدې جنرالانو سره په يوه غونډه کې د افغانستان روانه وضع وڅېړله او جنرال اختر ته يې وويل: چې ددې لپاره چې په پاکستان او نړۍ کې خپل دريغ پياوړی کړای شم، نو دوه کاله مودې ته اړتيا ده، او ددې لپاره بايد په افغانستان کې اوبه په مناسبه توډو څه ويشول شي.

په نړيوال ډگر کې د پاکستان د مارشل لاييزم دستونزو پر هکله ډگروال يوسف دخپل کتاب په (۲۲) مخ کې زياتوي چې په (۱۹۷۹ زېږديز) کال کې جنرال ضياء الحق دخپل پخواني صدراعظم (بوټهو) دوژلوله کبله دټولې نړۍ له کرکې اومحکوميت سره مخامخ ؤ، په پاکستان کې دننه اوله نړۍ له کرکې اومحکوميت سره مخامخ ؤ، په پاکستان کې دننه اوله هغه خځه بهرېې شهرت په ژوره توگه خپل شوي ؤ، اوپه بشپړه توگه يې ځان تجريد سره مخامخ احساسوه، که څه هم په نارسمي توگه ديوه کمونېست زبرځواک پرضد له جهاد سره يې دملاتړ له لارې غوښتل دلويديځ زړه سوي ځانته راواړوي، په دې کې يې شک نه و چې امريکابه يې مرستې ته ورودانگي، ديوه کلک مسلمان په توگه نوموړی دې ته چمتو ؤ، چې خپلو اسلامي گاونډيو ته مرسته ورکړي، نوداسې ليدل کېدل چې ټول ديني، سياسي اوستراتيژيک فکتورونه ددې کار لپاره سم وو، چې په ريښتيا سره ډېر دځوښۍ تصادف وو.

هماغه ؤ چې ددې، خوښ تصادف ترسېورې لاندې داي اس اي دننه چې مشري يې دجنرال اختر عبدالرحمن په لاسو کې وه، دافغانستان دتنظيمونوپه لسگونوزره مجاهدينودروزلو اودسلگونوزره تنه وسلواوگوليو اونورو لويومالي اوتخنيکي امکاناتودبرابرولولپاره په عملي کارلاس پورې شو، نوموړي جنرال چې دضياء الحق نږدې اوخورا پياوړی دوست وو، نوموړی د(۱۹۸۰) تر(۱۹۸۷) زېږديز کلونوپورې دپاکستان دپوځي استخباراتوريس پاتې شو، او بيا د(۱۹۸۸) زېږديز کال داگست په مياشت کې له جنرال ضياء الحق سره دهغوی دسپرلۍ په يوه پوځي الوتکه کې دچاودنې له کبله ووژل شو.

ډگروال محمديوسف اومارک ارکېن د(خوگ تلک) په ۴۲ مخ کې وايي: چې جنرال اختر دپاکستان داردوټولې زيرمې مخ پرشواوړولې، اوله هغوی خځه يې (۳۰۳) نمبرانگريزي ټوپک اودټانک ضدماينونه اوچينايې توغندي راويستلي و، داي اس اي اړوندې ادارې دښې په تياره کې افغانستان ته وسلې ليږدولې.

ځېنو قوماندانانو او ځېنو تنظيمونو ته د وسلو لېږدولو دنده وروسپارل شوه، د جگړې د سمون او بهبود لپاره د اسلاوې لېږديدي دامکان ترهغه کچې پراخه شو چې له دې لپارې څخه تر (۱۹۸۲) زېږديز کال پورې افغانستان ته په اونی کې زرتنه وسله لېږديدله، ډگروال يوسف ليکي چې زموږ بنسټيزه موخه دا وه چې کابل بايد د کال په دولس (۱۲) مياشتو کې د توغندیو تربريد لاندې وي، هوايې ډگرونه اولوبې لارې په تېره بيا تر امو سیند پورې د شمال په لويه لار او د سالنگ په تونل بریدونه هيڅ کله هم ونه درېږي.^۱

پر لویو پوځي او دولتي مرکزونو باندې د توغندیو پربرید سربېره بايد پر لویو فابريکو د برید لپاره هم تخریب کاروان واستول شي، د کابل ویجاړول د جنرال اختر د پلان مرکزي هسته جوړوله، په (۱۹۸۰) زېږديز کال کې اي اس اي د مجاهدينو بېلابېلو ډلو ته په زرگونو تنه وسلې او مهمات ورکړي وو، او په همدې ډول په زرگونو تنه مجاهدين پاکستان ته دروزنې لپاره راتلل.

د (۱۹۸۰) او (۱۹۸۷ زېږديز) کلونو ترمنځ د آی اس آی له لارې د پاکستان د اردو ډلې افغانستان ته د مجاهدينو د مرستې اولارښوونې لپاره تللي، خو په خپل وار په افغانستان کې د پاکستان د نقش پر هکله د خورا اوږده بحث په ترڅ کې ښاغلي حق شناس، چې د جمعيت اسلامي د تنظيم مخور غړي وو (د تحولات سياسي و جهاد افغانستان) کتاب د لومړي ټوک په (۱۱۲) مخ کې ليکي چې پاکستان د شروع نه په تمامه مينه او محبت په ډېره او چټه توگه د افغانستان مسئله او دروسي عسکر وويستل زموږ دگران هېوادنه په معلومه او معين وخت سره په دغه لاره کې ترسره کړل، د اسلامي هېوادونو سره په جدا ډول او په غير عمومي غونډې کې يوازې د ملل متحد ترقياد لاندې دغه مسله ترخه کړي، د پاکسان حکومت چې پرله پسې کوم کوششونه کړي دي، په څلورو مادو باندې يې ډېر ټينگار کړی دی.

۱- د افغانستان څخه به غير د قيداو شرط نه دروسي فوځ ويستل.

۲- په خپله د افغانستان د خلکو لخوا دنوي نظام غوره کول.

۳- په خپله خوښه اورضا سره دروسي پوځ وتل

۴- په اينده کې ضمانت ورکول اوساتل داسلامي نظام

واقعيت دادی چې افغانانو ته د پاکستان د مرستې اساسي موخه له دې سره سره چې په افغانستان کې يې دروسانو شتون نه شوز غملای، بې غرضه اوفي سبيل الله نه وه، پرافغانستان باندې دروسانو يرغل په پيل کې د افغانستان د گاونډيو په شمول دنړۍ لرې او نږدې هېوادونو هيڅ يوه هم دافکر نه کاوه چې گوندې هغوی (روسان) دي پرشاولار شي، نو د ټولو پر بکړه داوه چې په افغانستان کې روسانو لپاره چې هرڅومره کولای شي جگړه اوږده کاندې او د پاکستان د امنيت لپاره د افغانستان سرونه په دوی کې واچوي، ډگروال محمد يوسف د (د خوگ تلک) په (۲۵) مخ کې وايي چې جنرال اختر، ضياء الحق ته وويل چې د افغانانو مقاومت بايد دشوروي په مقابل کې د پاکستان د دفاع په لومړنيو ليکواړول شي، که هغوی پرېښوول شي چې په اسانۍ سره افغانستان اشغال کړي، نو بل کار به يې د پاکستان پر لور ممکن د بلوچستان د ايالت له لپارې يولنډ گام پورته کول وي.

له همدې کبله وچې د جنرال ضيا الحق رژيم، له يوې خوا د پاکستان د امنيت لپاره اوله بلې خوا له امريکې څخه داوږدې مودې پوځي او اقتصادي گټو د ترلاسه کولو په بدل کې دواشننگټن کې نلاره تعقيبوله او په افغانستان کې يې روسان داوږدې مودې نښلول غوښتل، ډگروال محمد يوسف په دې کتاب کې دغه خبره په واروار تکراروي.

زه په آي اس آي د افغان څانگې د مشري په توگه نه يواځې د دې مسول وم چې مجاهدين وروزم او وسله ورته تياره کړم، بلکې په افغانستان کې دهغوی د عملياتو پلانول هم زما په لاس کې وو، زموږ هدف دا و چې شورويانو ته افغانستان پرويتنام بدل کړو افغانستان بايد په ورو ورو په اوراړول شوي وای، ډگروال يوسف وايي: چې مونږ ته د (۱۹۸۳زېږديز) کال په اوږدو کې اټکل لس زره

تنه وسله او گولۍ راوړسیدي او دا کچې په (۱۹۸۷) زېږدیز کال کې (۲۵۰۰۰) تنو ته ورسیده، د دې وسلو زیاته برخه له چین، مصر او بیا وروسته له اسرائیلو راتله او د افغانانو د جهاد سره د جنرال ضیا الحق د حکومت د مرستو، دویمه موخه دا وه چې د افغانستان او افغان اولس د پښو لویډلو په نتیجه کې د بیرک کارمل په رژیم باندې د برتانوي بنکېلاک له خوخیالي او تش په نامه کنسل شوې (ډیورنډ لاین) د دواړو هېوادو ترمنځ د نړیوال پولې په توګه ومني.

دامعزله چې ولې، څنګه اوله کومې لېارې پاکستان هڅه کوله چې افغانستان ناتوانه اوله پښو لویډلی وساتي ډېره پیچلي نه ده، په وچې پورې تړل شوي هېواد په توګه افغانستان تل خپلو ګاونډیانو ته اړ پاتې و. د افغانستان



او پاکستان د خرابو اړیکو تېښتیدونکو ته پاکستان سم له واره پناه موندلو کومک وکړي ((په خپله دلې اهمیت وړ وو، خو افغاني بنیادګرانو ته نه صرف د پاکستان د مسلمانو همخېالو حلقو کې هر کلی وویل شو، بلکې د بهتو حکومت لخوا یې هم پذیرایې وشوه)) (جهادي تنظیمونه)) چې ډېر ژر یې هغې کې پر تې سیاسي ګټې بوی

کړي د بهتو تر خپل نظر لاندې پاکستاني مقاماتو د افغان منحرفینو روزلو او هغوی ته د وسلې ورکولو دنده پیل کړه پاکستانیانو به هغوی لیرې چې د افغانستان دننه په ځایونو حملې وکړي، چې حکومت ته مشکلات پیدا کړي د پاکستان تماس د کورنیو چارو وزارت کې د کمونیستو لپاره د بنیادګرانو خلاف د عملیاتو جواز موندلو کې اسانې راوسته، هغې حالت نه د ګټې اخستلو لپاره کمونستانو ځینې مسلمان روحانیون و نیول، چې د هغوی خوښ نه وو، خو هغوی یقیناً د پاکستان اېجنټان نه وو.

د پښتونستان مسئله او له پاکستان سره د اړيکو خرابېدل د پښتونستان سيمه چې له چترال څخه د هند تر سمندر پورې سند د سيند په بڼه خوا د (۸۰۰) ميله او تقريباً (۶) ميلونو نفوسو په لرلو سره پرته او د افغانستان د خاورې طبيعي برخه وه، د (۱۸۱۰) او (۱۸۲۳) زيږديز کلونو ترمنځ هغه مهال چې افغانستان کې د محمد زيو وروڼو ترمنځ کورنۍ جگړې وې. د پنجاب د سکانو حکومت، د انگليسانو د لمسون له مخې د دې سيمې ځينې برخې د سند سيند دواړو خواوو ته ونيولې، د انگليسانو حکومت د لاهور د مثلث تړون پوسيله د سکانو او انگليسانو له خوا د نيول شويو سيمو په اړه د تبعيد شوي شاه شجاع په رسمي ډول د دې سيمو له ادعا څخه تېر کړ. اما د افغانستان خلکو په (۱۸۴۲) زيږديز کال کې د شاه شجاع په وژلو او د انگليس فوځ د له منځه وړلو او ماتې پواسطه دا تړون باطل او دهغه ټول مواد يې عملاً له منځه يوړل. امير دوست محمد خان انگليسانو ته وخت ورکړ چې تر (۱۸۵۴) زيږديز کال پورې د سند او بلوچستان ولايتونه ونيسي، ځکه امير دوست محمد خان د سک حکومت تر ړنگيدو وروسته له گجرات، گيرات او اټک څخه شاته راغی انگليسانو خپل ځانونه د سکانو ځای ناستي او وارثان اعلان کړل^۱

انگليسانو په دې سلو کلونو کې افغاني ولايتونه لومړی په مختلفو برخو او نومونو لکه چترال، سوات، دير، باجوړ بيا يې په شمال کې د مختلفو رياستونو په نوم لکه مکران، خاران، لس بېله، پشن ډوکي تريو (شور) او د برتانوي بلوچستان په نوم و نومول او په جنوب کې يې يو محکومه سرحدي پوله د ډېری، پېښور، هزاره، اټک او ازاد سرحد لکه تېرا، شمالي وزيرستان، جنوبي وزيرستان او کرمرې په سيمو وويشل شوي. له نوموړو سيمو سره د انگليسانو اړيکې د مختلفو ايجنسيو پواسطه لکه ډېره جاتو ايجنسي، پېښور ايجنسي، د هزاره ايجنسي، د اټک ايجنسي، ملکنډ ايجنسي او چکې ايجنسي ټينگيدلي.

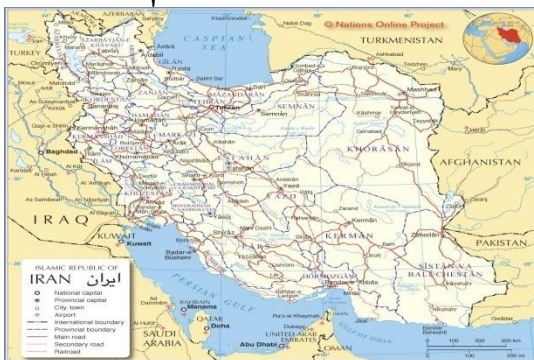
^۱په افغانستان کې توپان، غوث خيبري لېکنه م (۹۷۸) او (۹۷۹).

ددې ايجنسيو اساسي دندې او کړنلارې د بې اتفاقي پيدا کول. د هر ډول ټولنيزو، اقتصادي او فرهنگي چارو پر مختک مخنيوی و. ورسره ورسره د نظامي کلاگانو او سپکونو جوړول، د حاکمو نقطو او مهمولارو باندې تسلط او کنترول وو.^۱ انگليسانو د پورتنیو هیلو او موخو ته درسیدوله پاره د هر ډول مقاومت مقابله کوله. په دې لار کې دخلکو وژل، د قوي وسلې توپک، توپ او الوتکو د استعمالولو پواسطه ددې سیمې خلک له هرې خوا کلابند کړل. ځکه دوی د ډیورنډ له کرښې ورو ورو ازاد سرحد په لورې د سپکونو د جوړول لاره ځان ته خلاصه کړې، ځکه د ډیورنډ کرښې او برطانوي هند د محکوم سرحد ترمنځ آزاد سرحد په نوم یوه مستقلة سیمه موجوده وه. تر ډېره وخته دغه سیمه د آزادو قبایلو یا آزاد سرحد په نوم یادیده. د موجوده افغانستان او د وخت برطانوي هند منځ د نښلونې لویه لاره وه.

د ایران سياسي موخې

د افغانستان په اړه د ایران لاس وهنه په تاریخي ډول له بنکېلاک سره په خوا اود بنکېلاک په گټه عیاره شوې وه، رضا شاه پهلوي د ایران په سیمه کې د امریکا (ژاندارم) په توگه تل په دی هڅه کې و، چې افغانستان تر فشار لاندې وساتي، که څه هم له هېواد سره د هلمند او بوله وېشه پرته په پولو کې بله لویه شخړه موجوده نه وه، خو په سیمه کې د تهران چال چلند د انگریزانو او امریکا د گټو ساتلو او په گاونډي کې د (ایران کلتور) د پراخولو پراصولو ولاړ و، تهران چې لويديځ او ختیځ ترمنځ د سړې جگړې په وخت کې د بغداد سیتو او سینتو غړې پاتې شوی و، اود تاریخ په اوږدو کې یې سیمې ته داروپايې بنکېلاکي ځواکونو د لاسونو اوږدولو لارې چارې برابرولې اود هغوی د ناروا گټو ساتندوی و، رضا شاه پهلوي تر نسکوریدو وروسته تر ایت الله خميني لاندې د اسلامي ایران چلند هم د افغان اولس له گټو سره په تضاد کې و.

^۱په افغانستان کې توپان، غوث خیبري لېکنه م (۵۷۹).



د ایران اسلامي انقلاب په پیل کې په هغه هېواد کې د امریکا ضد مظاهرو روانې وې او اسلامي رژیم یې له خورا جدي بحران سره مخامخ کړی وه، د (۱۹۷۹) زېږدیز کال د نومبر میاشتې په (۴) نېټه د تهران د پوهنتون محصلینو

په تهران کې د امریکا پر سفارت یرغل وکړ او د سفارت (۵۵) کارکوونکي یې یرغمل ونيول، له بلې خوا د اسرائیلو او امریکا پر لمسون له عراق سره لاس او گریوان و، په ایران کې د همداسې امریکایي ضد احساساتو په بهیر کې د دسمبر میاشتې په (۲۷) روسانو پر افغانستان یرغل وکړ.

پر افغانستان دروسانو د یرغل څخه دوه ورځې وړاندې په تهران کې د شوروي سفیر له ایت الله خمیني سره کتنه کړې وه، هغه یې په کابل کې د حفیظ الله امین درژیم دنسکورولو پراړه دروسانو پر پرېکړه خبر کړی و، د شوروي له سفیر سره د دې یرغل په هکله تائید په خپله د خمیني لخوا شوی وو، چې بیا وروسته د (۱۹۸۴) زېږدیز او (۱۹۸۵) زېږدیز کال د دسمبر او جنوري په میاشتو کې د (جبل الله خپرونې) په (۳) منځ کې خپور شوي وو، دا چې د شوروي د سفیر او د ایران د اسلامي حکومت ترمنځ په دې اړه څه خبرې شوې وې څرگنده نه وه او ممکن تاریخ یې ډگر ته راوباسي، خو په داسې حال کې چې په غیاب کې یې له روسانو سره د یو شمېر منابعو پر بناء د تائید سر بنورولی و، په ظاهر کې د دې زمانې تهران تر (ستم لاندې مسلمان افغان ملت) د ملاتړ خبرې یې کولې، مگر په واقعیت کې یې خپله سیاسي لوبه لرله چې د افغانانو په کور کې یې ولوبوي، ایت الله خمیني غوښتل چې د اسلامي انقلاب تر پردې لاندې د مرکزي افغانستان په

شيعه مذهب پر گڼو کې د شيعيز تر پردې لاندې خپله نظريه خپره کړې، دې عمل په افغانستان کې (مليتونو) د حقوقو پر نامه د شوروي ايډيالوژي د خپرولو دندې سره چې کارمل لخوا پلي کېده يوځای د افغانستان په ملي يووالي خوارو ويجاړونکي اغېزه درلوده.^۱

گڼ شمېر خميني پلوه افغان شيعه ډلې د (۱۹۸۱ زېږديز) او (۱۹۸۹) زېږديز کلونو ترمنځ گوانښېدل او هڅول کېدل او تر فشار لاندې نيول کېدې چې په مرکزي افغانستان کې دخپلو اوسيدو سيمو ته راستانه شي، دې ډلوته په واقعيت کې د ايران درژيم له خوا په دې سترگه ليدل کېده چې په افغانستان کې به (اسلامي انقلاب) پرمخکېنه هڅې جوړې کړي، دا کار دروسانو کار ملي پرچميان او (ستميانو) له خوا پيل شوو تعصباتو د افغانانو ترمنځ قومي، مذهبي او ژبني تعصبونه او شخړې، لانورې هم سختې کړې، د افغانستان د مجاهدينو د (بنسټپالو او منځليارو) ډلو ترمنځ ددې ايراني پلوه ډلوځای پرځای کول د جهاد په ليکو کې دلاپخوانه موجود تاو تريخوالی نور هم پسې شديد کړ.

په (۱۹۸۹ زېږديز) کال کې دوه ايراني مامورين (جعفري او هاشمي) چې په نړۍ کې دامام خميني د لېساري دفاعي انقلابي ډلو د دفاع کولو مسؤل و د هزاره جاتو سيمو ته سفر وکړ، ددې سفر په نتيجه کې د (پاسداران انقلاب) يوه ډله چې د ايران د انقلاب ساتونکي و او د ايران د گټو يې دفاع کوله وزيږول شوه، دې عمل د يوه شمېر هېوادپالو افغاني ډلو د ټولو په سر کې د شيخ محمد اصف محسني (اتحاد اسلامي) سخته کرکه او غبرگون وپاراوه له هغې نه وروسته يې د (۱۹۸۱ زېږديز) او (۱۹۸۴) زېږديز کلونو ترمنځ په شيعه ډلو کې ژورې کرکې وپارولې، او ترمنځ يې سختې نښتې وشوې.

ايران دې ته چمتو نه و چې په گاونډي افغانستان کې يې يو پياوړی سني دولت په پښو ودرېږي له دې کبله يې تهران په افغانستان کې د سعودي عربستان نفوذ هم نه

^۱ د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه د بناغلي محمد ابراهيم عطايي لېکنه. م. ۵۸، ۵۹، ۶۰

غوښت ځكه چې هغه هېواد ته يې نه يوازې د يوه سني رقيب په سترگه كتل بلکې د عراق ملاتړ کوونکی باله چې ايران يې په گوندو کړی و.

په افغانستان کې د ايران موخې په کابل کې د (۱۹۹۲) زېږديز کال ستميانو او پرچم له گډې کودتا څخه وروسته (فاينا نشل ټايمز) ورځپاڼه چې د لندن مشهوره ورځپاڼه او اوږده مقاله ده ليکي: چې ايران په افغانستان کې د کورنۍ جگړې په اوږدو کې د شيعه گوندونو ملاتړ کاوه، شيعه مجاهدينو ته يې وسلې ورکولې، او په دې توگه له سني عربستان او پاکستان سره پر جهاد باندې د کابو موندلو په سيالۍ کې ډوب و خو په کابل کې د شوروي پلوي رژيم له ړنگېدو وروسته په افغانستان کې د تهران ابتدايې موخه بدله شوه، ايران د شيعه اسلامي انقلاب دخپرولو پرځای يې د پارسي کلتور خپرولو ته ملا وتړله، ايران خپل ټول وزن د پارسي ژبو، تاجکواو ازبکو په تله کې واچاوه، چې په کابل مسلط وو.

د ايران حکومت د اسلامي انقلاب پر صادرولو سربېره د (خط امام) د پالندويانو له لېارې د (بشري مرستو) په نامه پر افغانستان باندې کلتوري (امپرياليزم) د تپلو په هڅه کې هم وو، د (فائنانشل ټايمز) ورځپاڼه وروسته بيا په پارسي يادې شوې مقاله کې په پېښور کې د ايران قونسل (حميد رضا شېر) له قوله ليکي چې غواړم د دې خبرې يادونه وکړم چې مونږ د افغانستان د جهاد په دې (۱۴) څوارلس کلونو کې ښه گټه کړېده، ورځپاڼه زياتوي چې د يوه لويديځ وال څارونکي په خبره ايران افغانانو ته له هرې يوې بوجۍ غنمو سره د فردو وسلې يو ټوک کتاب هم وراستوي.

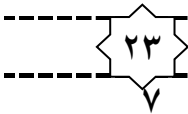
همدارنگه يو وخت ايران د افغانستان د باميانو ولايت خپل يو ولايت گانه، نوڅکه په باميانو کې ډېر لوجې داسې ليکل شوي (جمهوري اسلامي ايران ولايت باميان)^۱

د ايران اسلامي جمهوريت د افغانستان د تجزيه کولو موخه داسې ټاکلې وه چې له هرڅه نه وړاندې بايد په افغانستان کې د مېشتو ورونو قومونو (پښتنو، تاجکو، هزاره او ازبکو) خپل منځي تاريخي يووالی چې د دغو قومونو د ژوندانه يو اړيک و سيله ده له منځه يوسي، شيعه له شيعه، هزاره له هزاره، تاجک له تاجک، ازبک له ازبک او پښتون له پښتون سره و جنگوي، چې دغه کاريي په کابل کې د هزاره، پښتون او تاجک په جگړه کې چې کله برهان الدين رباني جمهور رئيس و، په ښه شان سره سرته ورساوه او په شوراۍ نظار باندې يې هزاره گان ووژل، له کابل نه وروسته د حزب وحدت اسلامي ځواکونه يې د ازبک ځواکونو سره چې شمال دملي اسلامي غورځنگ پورې يې اړه درلوده داسې و جنگول چې زرگونه کسان په کې مړه او د مزار شريف ښار په کې ډېر سخت تاواني شو.

له افغانستان څخه د شوروي پوځونو له وتلو وروسته، ايران په افغانستان کې د يو ملي پياوړي او واکمن حکومت له نشتوالي څخه ناوړه گټه واخيسته او د افغان ولس په کورنيو چارو کې يې لاس وهنه زياته کړه د ايران سياسي هڅې له بل هر وخت نه زياتې شوې او د ايران د بهرنيو چارو معين علاؤ الدين بروجردي تگ راتگ افغانستان ته دومره زيات شو چې ښايي د ايران ولايتونو ته يې هومره سفرونه، نه وي کړي.^۲

دويمه سقاوي، د ښاغلي سمسور افغان لېکنه مخونه، ۱۲۰-۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳

په افغانستان کې توپان، د ښاغلي غوث خيبري لېکنه م ۲۱۹



ازبکستان سياسي موخې

د ازبکستان جمهوريت چې د افغانستان دميرني اوننگيالي ولس په همت اوتوره دشوروي اتحاد دټوټه کېدو يو نتيجه ده د افغانستان دگاونډي هېواد په توگه يې دافغانانو په کورنۍ جگړې کې نيغ لاس لرلی او په شمال کې يې د ازبک اقليت ملاتړ ته دوام ورکړی دی.

ازبکستان دمنځنۍ اسيا د هغو جمهوريتونو له جملې څخه دی چې دشوروي امپراطورۍ له ړنگېدو وروسته ديو جلا هېواد په توگه منځته راغلی دی چې دشوروي امپراطوري ړنگيدل هم دافغان ملت دجهاد نتيجه ده.

ازبکستان په افغانستان کې ديو ملي اوقانوني حکومت دنشتوالي له امله درامنځته شوي سياسي خلا څخه ناوړه استفاده وکړه اولکه چې امريکايي اواروپايي مطبوعاتو تبصرې کړي دي، ازبکستان ددې کار سره بې علاقې هم نه دی چې دافغانستان شمالي برخه په تېره بيا هغه برخه چې دامو سيند ته په لنډ واټن کې پرته ده، د ازبکستان د جمهوريت خاورې پورې تړي او په دې کار کې دافغاني ازبک مشرانو مرسته هم ترلاسه کړې، خو سياسي کتونکي اود سيمې دمسايلو ماهران ددې کار عملي اړخ ډېر کمزوری ويني اونبايې دتل لپاره دخيال او تصور په حدودو کې پاتې شي.^۱

^۱په افغانستان کې توپان، دښاغلي غوث خيبري لېکنه م ۱۲۵-۱۲۲

د تاجکستان سياسي موخې

تاجکستان د افغانستان بل گاونډی هېواد دی چې په (۱۹۹۱ زیږدیز) کال کې د شوروي اتحاد له ړنګېدلو وروسته د یونیم خپلواک هېواد په توګه په منځنۍ اسیا کې دنړۍ په سیاسي نقشه کې رانېکاره شو، د شوروي اتحاد په وخت کې تاجکستان یو کمونستي هېواد و چې کمونستي مشران په کې واکمن وو او روسي قوانین په کې چلیدل لیکن په افغانستان کې د سپیڅلي جهاد د بریالیتوب اود شوروي امپراطورۍ له ماتېدو وروسته یې د یو غیر کمونستي هېواد بڼه غوره کړه خو بیا هم د جمهوري چارو واکي د پخوانیو کمونستانو په لاس کې پاتې شوي چې جمهوررئسان یې اوف او بیا وروسته امام علي رحمانوف په کې سیاسي ځواک درلودونکي مشران وټاکل شول.

تاجکستان اسلامي جګړه مارانوله خپلو مشرانو سره یوځای د افغانستان په شمالي سیمو لکه: تالقان، تخار، کندز او نورو کې خپل مرکزونه جوړ او د جمهور رئیس رحمانوف د ځواکونو پر خلاف یې بریدونه پیل کړل، د تاجکستان زیات کورنۍ د جګړې د خطر له ویرې افغانستان ته راغلې چې د تاجک کډوالو شمېره نژدې شپیتو یا اويا زرو ته رسیدله چې په مزار شریف، کندز، تالقانو، بدخشان او تخار کې ورته کمپونه او ځیمې جوړې او د ملګرو ملتونو د کډوالو نړیوالې ادارې ورته خپلې مرستې هم پیل کړې هغه وخت چې افغانستان ته شوروي سړي لښکرې راننوتلې په دوی کې د زرګونو په شمار د ازبکستان، تاجکستان، ترکمنستان، قزاقستان، قرغزستان، تاتارستان او نورو توکمونو زلمیان هم وو.

شوروي اتحاد له ړنګېدو وروسته تاجکستان د یو ځانګړي او جلا هېواد حیثیت پیدا کړ، تاجکستان د یو غلط تصور پر بنسټ او د یو ناسالم فکر تر مخې، د

افغانستان په کورنیو چارو یا د افغانستان په کورنۍ جگړه کې خپله لاس وهنه پیل او د افغانستان د تاجک قوم سره عزیز ولي او خواخوږۍ په نوم یې سیاسي لوبه راواخیسته او دې لوبې هغه وخت یوه رسوا بڼه غوره کړه کله چې د طالبانو اسلامي غورځنگ چې اکثریت یې پښتنو جوړ او د جگړې په ډگر کې ځینې پرمختگونه وکړل او بریاوې یې ترلاسه کړې.

په ټیپی شوي او برباد شوي افغانستان کې د افغان تاجک قوم د تاجکستان د حکومت خواخوږي یوازې یو سیاسي نیرنگ او د افغانستان په کورنیو چارو کې دنوي ازاد شوي تاجکستان په لاس وهنې او وران کاري باندې پرده غوړول دي په داسې حال کې چې د افغانستان ولس د تاجکستان له کمزورتیا و او کورنیو ستونزو او ویجاړیو څخه ډېر بڼه خبردی، د افغانستان ولس دې عمل ته د کرکې په سترگو وکتل چې د تاجکستان حکومت د کوم ناپاک مقصد لپاره خپله د کولاب ولایت یا سیمه ددې شوم غرض لپاره ځانگړې کړه چې د وسلو او گوله بارودو کاروانونه له هغه ځایه د افغانستان خاورې ته را ننوځي او هغه وسلې او راکټ لانچرې افغاني مخالفې ډلې یو پر بل باندې استعمال کړي، ددې په نتیجه کې جگړه لا اوږده شي او د سولې مرغۍ د افغانستان خواته را نږدې نه شي.

اوس هم تاجکستان لاس وهنې دوام لري چې ښکاره بېلگه یې په افغانستان دخپل تاجک توکمه ولس بې درېغه مرستې دي.^۱

د چين سياسي موخې

په افغانستان باندې د شوروي له يرغل څخه وروسته چين هم له افغانانو سره په اړيکو کې خپل ځانگړي غرضونه او ځانگړي سياسي موخې لرلي، که څه هم په



خبرو کې په وار وار چين له افغانستان څخه د شـوـر و يـانـود (بې قيد او شرط) و تـلـو غـوښـتنه کوله، خو په حقيقت کې افغان اولس د پيکنګ له خود شوروي په مقابل کې، چې ورسره نږدې درې لسيزې اوږدې ايډيولوژيکي شخړې

باندې بوخت و، د يوې پر لاس راغلې ارزانې و سلې او وسيلې په توگه کاریده، په دې شکل چې په سهيل او سهيل لويديځه اسيا کې د شورويانو د نفوذ مخنيوی، خپل نفوذ پلي او ټينګ کړي، له بلې خوا پيکنګ د هند سره له پرنگي بڼکې لاک څخه ورپاتې د (تپل شوو تړونونو پر بنسټ) کښل شوو پولو پر سر يو لسيزه شخړې لرلې، دهند او شوروي ترمنځ د بنواړيکو د چين لپاره ويره پيدا کړې وه، نو د دې لپاره چې د شوروي او هند په اړه خپل اهداف ترسره کړي چين تل تر تله د سيمې په سياسي، پوځي معامله کې له پاکستان څخه ملاتړ کاوه او پاکستان هم پر خپل وار له امريکا سره د چين د اړيکو په رغولو کې غوره نقش لوبولی وو، نوله دې کبله

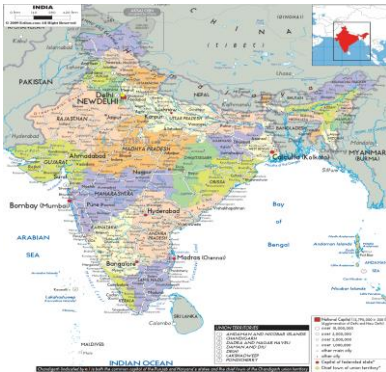
دواړو هېوادونو په سيمه ايزه او نړيواله کچې خپل ځان د يوه بل ستراتيژيک ملگري بلل او پر افغانستان باندې د شوروي له پوځي يرغل څخه وروسته د دوی ترمنځ د همکاريو کچې نوره هم لوړه شوه.

د (۱۹۸۰) زېږديز کال د جنوري په مياشت کې د امريکا د دفاع وزير (براون) چې په يوه راپور کې ليکي: چې نوموړي د دې سفر په اوږدو کې د يوې وينا په ترڅ کې په ډاگه کړه چې د افغانستان په هکله د امريکا او چين دريځونو د دې ضرورت په هکله چې پدې سيمه کې نور هېوادونه پياوړي کړي او په خپل وار دواړه پدې اړه مناسب گامونه واخلي له يوه بل سره نږدې تعلقات درلودل او د امريکا د دفاع وزير زياتوي چې که کوم ځواکونه وغواړي، د امريکا او چين گټې له گواښ سره مخامخ کړي، نوموړي به د عمل په يووالي سره د هغه مقابلې هم په دفاعي او هم په ديپلوماتيکو برخو کې وکړو.

د ثور د کودتا په پايله کې د مرحوم محمد داود له شهادت څخه بيا وروسته د چين مشرانو هم فکر کاوه چې چانس ته يو گام نږدې شوي او پدې هېله وو چې د قدرت پچې به يوه ورځ د دوي پر نوم وڅيژي اوله خپلو روسي حريفانو سره به لاس او گريوان شي، له همدې کبله يې په افغانستان کې خپل وروزلو ته مرسته رسولې، پاکستانی ليکوال او ژورناليست (راجا نور) د لندن د (ډيلي تلگراف) له قوله پدې هکله ليکي چې: چين د افغانستان پاڅون کوونکو ته ډېره اندازه وسلې او گولۍ استوي، د ديپلوماتيکي راپورونو پر بنسټ دا کمالات پاکستان ته د قراقرم له لارې لېږدول کېږي.

د هند سياسي موخې

په افغانستان کې د شوروي پوځي سياسي موخې په هکله د هند دريځ په افغانستان کې د پاکستان د لاس وهنې پر ضد او په سيمه کې راتلونکو پېښو د احتمالي بهير پر بنسټ ولاړ و، د مېرمن اندرا گاندي تر مشرۍ لاندې د هند حکومت د افغانستان د لانجې په تور تم کې هڅه کوله چې په هند سمندر کې د لويديځ او ختيځ د وسلوالي سيالۍ له شدت څخه مخنيوی وکړي، هغه هېواد په وار، وار په نړيوالو غونډو کې پدې خبره زور اچولی و چې د هند په سمندر کې دناتو



پوځي شته والی په زیاتیدو دی، هند سمندر دې په سوله ایزه سیمه باندې بدل شي، ځکه چې د هند د سمندر (دیگو گارسیا) هله په هستوي وسلو سمبال او د امریکې چټک ځای پر ځای کېدونکې پوځ هلته سناغرونه نیولي وو، د هند صدر اعظم اندرا گاندي د (۱۹۸۰) زېږدیز کال د جنورې د میاشتې په (۱۵) نېټه په یوه مرکه کې وایې چې

هند د نورو هېوادونو په کورنیو چارو کې د هر څواک د لاسوهنې مخالف دی. په افغانستان کې د شوروي پوځي شته والی به په سیمه کې کړکېچ زیات کړي او د هند پولې یې له خطر سره مخامخ کړي دي، د هند دريځ په اړه چې غوښتل یې له روسانو سره موضوع په سوله ییزه توګه حل کړي هم د کارمل او هم د تنظیمونو د مشرانو چلند ضد کې و، که څه هم هند دا کار لکه څنګه چې د واقعي سیاست غوښتنه ده د خپل هېواد په ګټه، له پاکستان سره درقابت او روسانو سره د قربت له کبله کاوه^۱

^۱ افغانستان تر وروستي افغانه، د بناغلي غلام محمد زرموال لیکنه. مخونه ۱۲۰، ۱۱۹

د افغانستان سياسي جغرافيه

د روس سياسي موخې

د وخت کمونستي حکومت په نظامي قطعو کې د شوروي اتحاد دروزل شويو منصبدارانو يوه ډله وه د عام يقين په خلاف دهغو شمېر د اتوسو و نه زيات نه و، د منصبدارانو ډلونه زيات و طنډ و ست، او پاڅه مسلمانان و، خو کمونستان په سياسي توگه تيار او انتها يې فعال و، په کاميابه کودتا کې د ونډې اخېستلو نه زړور شوي، کمونستانو منصبدارانو نظامي او ولسي بېرو کراتانو سره په تماسونو کې په منظمه توگه داسې اثر ورکاوه چې دهغو سياسي موقف ته د سردار محمد داؤد خان پستي حاصله وه، هغوی به ښکاره لاپې و هلې چې (پاچا جوړونکی) او د (تخت په شالطاعت) وو او دا صلاحيت يې لرلو چې خپلو پرېستو ته تحفظ او ترغيث ورکړي چې د (انقلاب د اتلانو) واگون ته ور تپوپ کړي، سردار محمد داؤد خان په نظامي او ولسي تشکيلاتو کې د کمونيستي نفوذ گرځندی



و دې اند پښه محسوس کړې وه خو سياسي بصيرت دهغه فوري قدم او چتولو، نه منع کاوه هغه ته دا معلومه وه چې پوځ نه د کمونيستانو ويستل يا دهغوی شنډول

به يو اوږد او نازک عمل وي ځکه چې دکورني حالاتو، دافغانستان اوشوروي اتحاد داريکود استحکام په خاطر په لږ لږ زيان داسې قدم او چتول په کار و ددې لپاره د جمهوريت په اولني او نازک پړاو کې د کمونېستوله تېريوسره د رژيم دمستحکم کولو لپاره يو اندازه نرمي لازمي وه.

ديوه خپلواک ملت په توگه دافغانستان ملي حاکميت هغه وخت له منځه ولاړه چې دتره کې حکومت د (۱۹۷۸) زېږديز کال د دسمبر په (۵) نېټه له شوروي اتحاد سره د دوستۍ او همکارۍ پنځه ويشت (۲۵) کلن تړون لاسليک کړ، دکابل کمونستانو خپله مورنۍ ځمکه په يوه بهرني هېواد وپلورله، ترڅو چې په قدرت کې پاتې شي او د خلکوسره خيانت وکړي، حفيظ الله امين به ويل چې شوروي اتحاد به دافغاني انقلاب حمايت کوي.

شوروي اتحاد جوتته کړه چې دافغان شوروي تړون به ددې څخه سوا چې دافغان شوروي اړيکې ټينگې کړې بلکې په اسيا او ټوله نړۍ کې دسولې او امنيت په گټه وې شوروي اتحاد دافغانستان استقلال په رسميت وپيژانده، نوې معاهدې ورسره وکړي او افغانستان يې ترزياتې اندازې په شوروي اتحاد باندې متکي او مربوط وگرځاوه^۱

يو کال وروسته شوروي لښکرې افغانستان ته داخلې او دافغانستان خاوره يې اشغال کړه، دادافغانستان د زامنو لپاره د شرم خبره ده چې ديو خپلواک دولت او اوږده تاريخ لرونکي او اصيل کلتور خاوندان اونه ماتيدونکي خلک اوس د شورويانو له خوا خپل کېږي.

^۱ افغانستان سقوط، د بڼاغلې عبدالصمد غوث ليکنه مخ ۱۰۲

په (۱۹۷۹) زېږديز کال د سپتمبر پر مياشت زموږ څلور ميلونه افغانان له خپلو کورونو څخه و شړل شول چې په پاکستان او ايران کې د بيچاره گۍ او خواري ژوند ته اړ شول، د افغانستان دننه حتی زموږ بوداگان، تورسري او ماشومان د شوروي پلوه گوډاگي رژيم او شوروي عسکرو لخوا د بې رحمۍ او زجر سره مخامخ شوي دي، شوروي اتحاد په افغانستان کې له دې کبله مداخله وکړه چې دهغه هېواد په سويلي پولو منځنۍ اسيا کې امنيت او استقرار وساتي، د (۱۹۸۴) زېږديز کال د اپرېل په لومړي نېټه له يوه لويديز خبريال سره د مرکې په ترڅ کې د شوروي د استخباراتو مشر، اندروپوف وايي چې له افغانستان سره موږ اوږده پوله لرو او دا د غوره اهميت وړ خبره ده چې موږ افغانستان ته راغلو، لنډه دا چې روس زموږ کورونه، جوماتونه، لارې او کوڅې ويجاړې، او د خاورو سره خاورې کړې، قران مجيد ونه يې په بې رحمۍ سره وسوزول، زموږ د تورسرو نه يې حيا او عزت واخيسته، پلرونه يې شهيدان، ميندې، کونډې او ماشومان يې راته يتيمان کړه.^۱

يادونه په افغانستان کې خارجي هېوادونو ډېر کم مستقيمې لاس وهنې کړي، زياتره وخت دوی له افغاني اجنټانو او وطن پلورونکو څخه گټه پورته کړې چې په دې لاس وهنو کې دده خارجيانو په پرتله افغانان ډېر مسئول دي.

^۱ للمه مجله، د جزار ادبي، کلتوري او ټولنيزې ټولنې مهالنۍ خپرونه ۱۳۹۰ قوس څلورمه گڼه. مخونه ۳۸-۳۹

^۲ کولای شئ چې په افغانستان کې د بهرنيو د لاسوهنو په اړه نور تفصيل د (لسه کلنه ډيموکراسي او د افغانانو سياسي بې وسې) په نوم کتاب کې وگورئ

نهم خپرکی

د افغانستان خارجي سوداگري

د سوداگرۍ لفظي مانا د توکورا کړې ورکړې څخه عبارت ده، خو په اصطلاح کې د تولیدونکو اولگښت کوونکو ترمنځ د توکو تبادله ده.^۱ په بل عبارت سوداگري د منقولو اجناسو او مالود پیراو پلور څخه عبارت ده چې د گټې لپاره د یوې دندې په ډول په دوامداره توگه تر سره کېږي.

بهرنۍ سوداگري: د تاریخ په لومړنۍ دوره کې دانسانانو اړتیاوې ډېر محدود او ساده وې څه وخت چې انسان پرمختگ وکړ، هغه سره انساني اړتیاوو کې هم زیاتوالی رامنځ ته شو چې انسان د خپلو اړتیاؤ د رفع کولو په خاطر اړ شو چې دغه احتیاج سوداگري رامنځ ته کړه.

د بهرنۍ سوداگري تعریف: بهرنۍ سوداگري عبارت دهغه سوداگري څخه ده چې په هغې کې د دوه مختلفو هېوادونو د اوسیدونکو تجارتانو او سوداگرانو ترمنځ د اجناسو او خدماتو تبادله صورت نیسي. یا په بل عبارت ټولې هغه سوداگري اړیکې چې د یو هېواد د سرحداتو څخه دباندې صورت نیسي عبارت د بهرنۍ سوداگري څخه دي.

یو هېواد که هر څومره پرمختللی هم وي د اقتصاد د نظره خپلو ټولو اړتیاؤ په رفع کولو کې خود کفا کېدای نشي پدې اساس د خپل اړتیا وړ شيان له نورو هېوادونو څخه د سوداگرۍ له لپارې لاسته راوړي، دغه سوداگرۍ ته بهرنۍ سوداگري ویل کېږي. ماډرنې تکنالوژۍ ننۍ نړۍ سره ډېره کوچنۍ او نږدې کړې ده، نن د نړۍ ټول ملتونه په یو ډول سره په خپلو کې اقتصادي پيوند رامنځ ته کړي دي، بهرنۍ سوداگري د بېلا بېلو هېوادونو د ملتونو او خلکو په پيوند کولو کې ارزښتناک اهمیت لري دغه سوداگري بېلا بېلو هېوادونو ترمنځ د شيانو او خدماتو د مبادلې څرنګوالی پرته د عامل او واسطې په پام کې نیولو څخه تر غور لاندې نیسي.

^۱ د سوداگرۍ اساسات، ننگرهار پوهنتون، د گلاب شاه سېحاني لیکنه ۱۳۸۳

په افغانستان کې صادرات: اوس مهال د هېواد غټ صادراتي توکي غالي، ميوې (وچې او تازه)، سابه، طبي بوټي او قيمتي ډبرې جوړوي چې ډېرکي د دغو توکو څخه پاکستان او هند ته عرضه کېږي، په تېرو وختونو کې د افغانستان نور صادراتي قلمونه د نړۍ نورو هېوادونو ته هم صادريدل لکه: طبيعي گاز چې د هېواد د صادراتو لويه برخه جوړوله شوروي اتحاد ته او د قره قل پوټکي داروپا بازارونو ته غالي، وړې، مالوچ او داسې نور د هېواد صادراتي قلمونه د نړۍ نورو هېوادو ته صادريدل.

په تېرو وخت کې د افغانستان بهرنۍ سوداگري د دولت له خوا کنټرول کېده. په هغه وخت کې د هېواد د صادراتو او وارداتو زياته برخه له پخواني شوروي اتحاد سره کېده، چې زيات وخت افغاني توکي د نړيوالو بيو څخه يو څه ارزانه صادر کېدل. طبيعي گاز چې په (۱۹۸۱ زېږديز) کال کې د هېواد صادرات په سلو کې ۴۰ جوړول د اتيايمې لسيزې په اخرو کې بشپړ بند شول. لاندې لست ليک د هېواد د ځينو لويو سوداگريزو قلمونو د صادراتو اندازه په اتيايمو او نوييمو کې ښيي.

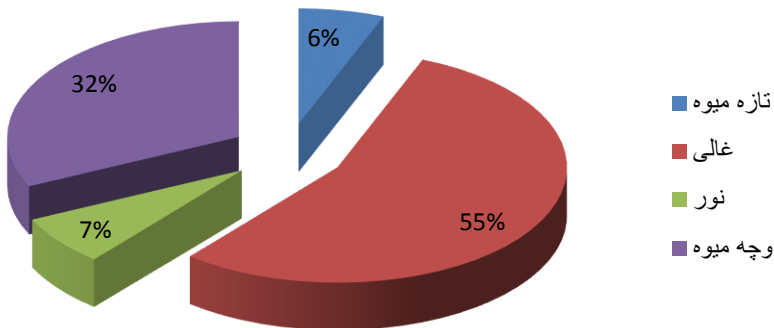
د افغانستان صادرات په مليون ډالر (۱۹۸۰-۱۹۹۲)

کلونه	۱۹۸۰	۱۹۸۵	۱۹۸۹	۱۹۹۲	۱۹۹۲
صادراتي قلمونه په مليون ډالر	۲۳۳،۱۲۸	۳۰۹،۴۰۰	۱۴۳،۰۰۰	-	-
طبيعي گاز	۲۰۹،۲۴۰	-	۱۱۵،۰۰۰	۲۰،۰۰۰	۳۰،۰۰۰
ميوې او سابه	۱۰۳،۵۹۰	۵۸،۴۰۰	۳۸،۰۰۰	۲۱،۰۰۰	۲۰،۰۰۰
غالي	۲۱،۰۹۸	-	۱۱،۰۰۰	۲۱،۰۰۰	۲۰،۰۰۰
وړې او خرمن					

اڅڅليک: د IMF او UNDP د ۱۹۹۴ کلنۍ راپور

د هېواد ځېنې صادراتي قلمونه لکه چارتراش لرگي او غوايې چې پاکستان ته صادر کېدل په دغه جدول کې نه دي ثبت شوي ځکه د هېواد د صادراتو دغه برخه په نوي نيمې لسيزې کې د غير رسمي سکتور له لارې ترسره کېده، چې دولت په سوداګري سندونو کې نه ثبت کېدل لکه څرنګه چې موپه مخکې لستليک کې موليد پخوا د افغانستان صادراتي عمده توکي طبعي ګاز، ميوې او سابه، غالی، وړې او څرمن وو، خواوس مهال د افغانستان صادراتي عمده توکي عبارت دي له: وچې ميوې، تازه ميوې، غالی او نور قيمتي ډبرې او چارتراش ترياک چې په قاچاق د غير رسمي سوداګرۍ له لارې بهر ته صادريږي. د عمده صادراتي توکو برخه د سلنې په اساس په لاندې چارټ کې بنودل شويده.

په ۱۳۸۵ ل. د صادراتو جوړښت



اخځليک: د افغانستان د ۱۳۸۲ کلنۍ احصايه

په افغانستان کې واردات: افغانستان خپل لگښتي جنسونه له بهرنيو بازارونو څخه واردوي، د کورنۍ جگړې دوام کولو د هېواد اقتصادي بنسټونه له ويجاړيدلو او د دولتي جوړښتونو لمنځه تللو سره د هېواد واردات د هغه د صادراتو په پرتله ډېر زياتيږي.

په تېروخت کې يانې د جگړې د پيل څخه دمخه نساجي فابريکو ابتدايي حالت درلود. کتان، ساري، تافته او داسې نور... ټوکران يې د هېواد گڼ شمېر کورنۍ رانيونکو لپاره توليد کاوه همدارنگه د بوټ جوړولو فابريکو چې نژدې د هېواد په ټولو گوټونو کې يې رانيونکي پيدا کړي و د د اډول لومړنيو لگښتي شيانو درواړدلو لپاره يې اړتيا را کمه کړې وه.

اوس مهال افغانستان اکثريت د اړتيا وړ توکي له بهر څخه راواردوي چې دا وارداتي توکي لکه: غنم، وريجي، غوړي او داسې نور... ودانيز توکي، ماشين الات، د سونډ مواد، درمل، او داسې نور... راواردوي چې ډېرکي دغه توکي د پاکستان، چين، هند، ايران څخه راوارديږي.

د پاکستان او چين څخه واردات ځکه ډېر دي چې يو ارزانه پريوزي او بل لورې څخه د سوداگرو په وړاندې څه ستونزې په دغو هېوادونو کې کمې دي لکه څرنگه چې وينو د افغانستان بازارونه د وارداتي توکو څخه ډک دي او افغانستان د گاونډيو هېوادونو لپاره يوبڼه بازار گڼل کيږي.

ګاونډيانو سره سوداګري

الف- پاکستان سره سوداګري: د افغانستان او پاکستان ترمنځ سوداګري تاريخي سابقه لري، افغانستان هغه هېواد دی چې د ورېنېم لويې لارې په اوږدو کې پروت او د مرکزي اسيا هېوادونه له هند، پاکستان او ايران سره تړي. که څه هم د افغانستان او پاکستان ترمنځ سوداګري د دواړو خواوو په ګټه تمامېږي، ولې د تاريخ په بهير کې د دې دواړو هېوادونو ترمنځ سوداګريزې اړيکې د سياسي پېښو او بدلونو قرباني شوي دي، د هېوادو الو مهاجرت پاکستان ته درو سانوديرغل پر وړاندې د دې هېواد ملاتړ د افغانستان د ملي ولسي مقاومت څخه او داسې نور د دواړو ګاونډيو هېوادونو ترمنځ د تاريخي دوستۍ لپاره لاره هواره کړله. تردې حده پورې چې د هېواد سوداګريزو فعاليتونو ته يې بدلون ورکړ او زيات وخت افغانستان له اقتصادي پلوه په پاکستان تکیه ده، خودغه اړيکې د طالبانو د غورځنګ څخه د پاکستان ملاتړ له امله يو څه خړې پرې کړلې. پاکستان هغه هېواد دی چې دهغه له لارې افغانستان د ترانزيت سوداګريز تړون په اساس چې په (۱۹۶۵ زيږديز) کال کې شوې ده. افغانستان د پاکستان څخه تخنيکي وسايل، ودانيز توکي، خوراکي مواد، د سون توکي او درمل را وړدوي چې ورځ په ورځ د پاکستان په صادراتو کې افغانستان ته ډېروالی راځي، د طالبانو د واکمنۍ پرمهال افغانستان ته د پاکستان صادرات شاوخوا ۳۲ مليونه ډالرو، خو په (۱۳۸۵ لمريز) کال کې د پاکستان صادرات افغانستان ته ۴۱۹ مليونه ډالرو ته رسيدله، البته دا د قاچاق او غير رسمي سوداګري څخه پرته ثبت شوي افغانستان ته د صادراتو د کچې له اړخه پاکستان په سر کې دی، ايران، چين او ترکيه دويم، دريم او څلورم ځايونه لري او د افغانستان صادرات پاکستان ته وچې ميوه، تازه ميوه، قيمتي ډبرې او غالي دي چې افغاني غالي د پاکستانيو غاليو په نوم د پاکستان له هېواد څخه نورې نړۍ ته لېږل کېږي، چې پاکستان د دغې لارې څخه خورا ګټه لاس ته راوړي په کال کې دوه نيم مليونه متره مربع غالي مونږ جوړوو

چې ۲،۵ په سلو کې ګټه يې افغانستان او پاتې يې پاکستان ته رسېږي. همدا شان د پرهغه توکي چې د اسلام کلا او تورغونډۍ له لارې افغانستان ته دنورو هېوادو څخه راوړل کېږي د قاچاق په ډول پاکستان د افغانستان نه صادريږي. په وروستيو څو کلونو کې د افغانستان سوداګريز ارقام له پاکستان سره په لاندې نېټليک کې ښودل شوي دي.

د پاکستان او افغانستان ترمنځ د صادراتو او وارداتو ارقام په ميليون ډالر (۱۳۸۰-۱۳۸۵)						
کلونه	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵
صادرات او واردات						
واردات له پاکستان څخه	۱۵۷	۲۰۷	۱۸۱	۳۲۲	۳۹۴	۴۱۹
پاکستان ته صادرات	۲۲	۲۲	۹۹	۲۵۸	۲۹۸	۲۲۵

له ايران سره سوداګري: تاريخي پېښې ښي چې په تېروخت کې د افغانستان اقتصادي اړيکې د ايران سره هومره ښه نه وې، لکه د شوروي اتحاد او په دې ورستيو کې له پاکستان سره دي د جګړې د دورې په کلونو کې ايران په دې بريالی شو ترڅو له افغانستان سره خپلې ګډې پولې د مخدره موادو د قاچاق پراخېدو څخه دمخنيوي په دليل ټينګې کنټرول کړي.

که څه هم د افغانستان او ايران ترمنځ ګډه پوله ۹۰۰ کيلومتره اوږدوالی لري، ولې د دې دواړو هېوادونو ترمنځ سوداګري په دوه رسمي لارو محدوده کېږي چې دغه لارې په خپل وار عبارت دي له ددو اغون ښارګوټي په ايران کې او د اسلام کلا ښارګوټي په افغانستان کې او بله لاره جغلايا ديږي چې د فراه ولايت په لاس او چوپن ولسوالۍ پورې لاره لري او همدارنګه د نيمروز له لارې چې د ايران سره ګډه پوله لري، توکي صادراو وارد کېږي چې اکثره غير رسمي مالونه د همدې ولايت له لېارې تېريږي.

ايران د افغانستان لپاره سوداګريزه اسانتياوې رامنځ ته کړي دي چې د عباس بندر له لېارې افغانستان ته دنورو هېوادونو څخه توکي راوارديږي، د ايران څخه

زياتره خوراکي توکي، درمل، رغيزه توکي اونفت راوارديږي د ايران توکي دکچې له مخې په افغانستان کې په پنځم قطار کې ځای لري. له شمالي گاونډيانو سره سوداگري: د افغانستان سوداگريزې اړيکې د منځنۍ اسيا له هېوادونو سره چې د هېواد په شمال کې پراته دي ډېرو پخوا زمانو ته رسيږي. په تېرو وخت کې دغه اړيکې زيات د سياسي موخوله مخې ټاکل کېدلې. افغانستان په اويامو او اتيايمولسيزو کې د پخواني شوروي اتحاد ترولکې لاندې و، د افغانستان زياتې سوداگريزې معاملې د شوروي اتحاد غړو هېوادونو او سوسياليستي بلاک سره کېدلې په اتيايمې لسيزې کې د هېواد له ټولې سوداگري څخه په سلو کې له شپېتو څخه زيات له شوروي اتحاد سره کېدې. د شوروي اتحاد له نسکوریدو سره د منځنۍ اسيا د هېوادونو صنعت هم له ماتې سره مخ شو، زيات شمېر دغه صنايع خپلواک او په خپل ځان باندې متکي نه وو او نه د اقتصادي موخو په بنسټ نه ؤ جوړ شوي، ددې کبله د افغانستان د سوداگري کچې لدغو هېوادونو سره راټيټه شوله. د جگړې په اوږدو کې د افغانستان سوداگريزې اړيکې له شمالي گاونډيانو سره سختې زيانمنې شولې، پرته له ترکمنستان څخه له ازبکستان او تاجکستان سره سوداگري ډېره راکمه شوه، د طالبانو د واکمنۍ له نسکوریدلو وروسته داوسني دولت په راتگ سره د افغانستان او د شمالي گاونډيانو سوداگري ډېره شوه او د افغانستان او شمالي گاونډيانو ترمنځ ډېر تړونونه لاسليک شول.^۱

^۱ کولای شئ د افغانستان د طبيعي زیرمو په اړه نور معلومات د (په افغانستان کې کاني زیرمې) لیکوال: انجنیر ستانه میرز هیرلیکنه (د افغانستان کلک پوستې میوي) لیکوال: سرمحقق دوکتور سکندر حسيني (د افغانستان اقتصادي حالت ته یوه کتنه) لیکوال: ښاغلی عبدالحق اميري، (د افغانستان سوداگریزه کتنه) په نوم لیکنې وگورئ

لسم څپرکی

د افغانستان د ستونزو عوامل او د حل لارې

دا چې افغانستان د منځني ختيځ، جنوبي او مرکزي اسيا ترمنځ د يوپله رول لوبوي، نو هميشه د دې مهم ستراټيژيک موقعيت دلرلو له وجهې دنړيوالو استعماري قوتونو تر مستقيم يرغل لاندې راغلی او خپل هدف ته درسيدو لپاره يې د افغانستان قبضه کول اړين گڼلي ترڅو د دې مهم ستراټيژيک موقعيت نه په استفادې نړۍ تر خپلې ولکې لاندې راولي د اهرڅه ديونان سکندر مقدوني، چنگيز، گوډ تيمور، د برطانيې شيطاني صفته استعمار، روس، ننۍ غربي نړۍ او داسې نورو د تېرو کړنو څخه په ډاگه کېږي چې دوی هريو په خپل نوبت د افغانستان څخه د خيز د تختې کار اخستې، خودا چې افغانان په ازادۍ مين ملت دی نو دوی يې موخې ته درسيدو نه دمخه د دې تختې څخه غورځولي دي چې بيا استعماري قوتونو د غچ اخستلو په خاطر دې غيرتي ملت ته اوږد مهاله ستونزې را پيدا کړي دي چې يو ښه مثال يې دانگليسي استعمار د غچ اخستلو لپاره د ستر وياړلي پښتون قوم په سينه د جبر کرښه (ډيورن لاین) تيريدل دي چې تراوسه د دې کرغيړنې کرښې له امله سيمه نا امنه او د پښتون قوم وينه بې حساب تويږي او دانگليس ځای ناستی د پښتون په سر سودا کوي کله يې په يواو کله يې په بل ازاد بازار کې پلورې او دې کړنې ته د ادامې لپاره دا قوم د علم او پوهې نه لرې ساتي او د بنسټ پالنې په روحيه يې روزي.

افغانستان د مرکزي اسيا يود هغو هېوادونو څخه دی په کومو کې چې د څولسيز نه اوربل دی، خودنورو هېوادونو سره د اتوپيرلري چې په نورو هېوادونو کې اور دوخت په تېرېدو سره کم يا ختمېږي، مگر افغانستان کې دوخت په تيريدو سره اور (جنگ او جگړه) ورځ تربله زياتېږي، اوبله د حيرانتيا خبره خودا ده چې ټول وگړي يې د جنگ څخه نفرت کوي او سوله غواړي، مگر بيا هم د هېواد حالات د

وگړو د زړونو برعکس دي په افغانستان کې د امن نه راتللو خو سببه دى، زه غواړم چې د هغوى څخه ځينې په لاندې ډول بيان کړو.

۱: د افغانستان موقعيت د جنگ او جگړې يو د لويو سببونو څخه شمېرل کېږي، هغه داسې چې که چېرته مونږ تاريخ ته وگورو نو د تاريخ په صفحو کې دا څرگنېږي چې په تېروختونو کې افغانستان د وريښمو د تجارت يوه لويه لاره و، نه صرف لاره بلکې څلورلارې وه، او د همدې کبله پر افغانستان بار بار حملې کېدلې ترڅو دا څلور لارې ونيول شي او د وريښمو کاروانونه لوټ کړای شي.

په همدې ډول اوس هم افغانستان د تيلو او گازو د پايپ لاینونو څلور لارې ده او د همدې له امله هر هېواد کونښن کوي چې يا خودا لاره ونيسي ترڅو په هغو هېوادونو چې د دوى دگټوره بې گټې ټکر کوي پر هغوى دا لاره بنده کړي، او يا هم دا لاره نا ارامه وساتي ترڅو د گازو او تيلو د پيپ لاینونو د غزیدو مخه ونيول شي.

۲: د افغانستان څخه گېر چاپېريال اتومي هېوادونه چې اوس پکې ايران هم شاملیدونکى دى، پراته دي، که چېرې ددې ټولو اتومي هېوادونو ترمنځ روابط ښه وي او هراړخيزې اړيکې يوله بل سره ولري، نو د راتلونکي لپاره داسيمه د

(Super Powers) ياد لويو طاقتونو سيمه جوړېدلای شي، او د بلې خوا د افغانستان ترڅنگ چين، روسيه او ايران چې د ټولو اقتصادو د پرمخ وړو وده کوي، د دوى څخه چين تقريباً د ټولې نړۍ د بازارونو اتيا په سلو کې برخه نيولې، نو که چېرې افغانستان ونيول شي ياد لته دايمي اډې جوړې شي، نو د يوې خوا نه به ددې هېوادونو په ټولواړيکو اسانۍ سره نظرو ساتلی شي او د بلې خوا د همدې سيمې نه په اسانۍ سره کېدلای شي چې ددې ټولو هېوادونو ارتباطات خراب کړي شي، او هم که چېرې دا څلور لارې د چين، روسيه او ايران لپاره وټرل شي، نو د دوى اقتصاد ته به يوه کافي اندازه ضربه ورکړل شي. چې اوږد مهاله نتيجه به يې دا راوځي چې داوس نه به ددې سيمې څخه د

راجگيدونکو لويو قوتونو سر پرې کړای شي اود راتلونکې لپاره به ديوي لوي خطرې نه وژغورلی شي.

۳: دريم لوی سبب ددې سيمې د نارامه کېدلو دادی چې دنړۍ دگوتوپه شمېرپه هغو سيمو کې افغانستان راځي چاچې تراوسه خپل قدرتي زخېرې ندي راويستلي او خام مواد يې لا خام پاتې دي، حتی تراوسه يې ددې قدرتي زخېرو لويو برخوته گوتې هم ندي وروړل شوي، خو بيا که نورې نړۍ ته يامخ پرودي هېواد ونوته وکتل شي نو تقريباً هغوی خپل ټول قدرتي زخېرې يا خوختمې کړي او يا هم مخ په ختمېدو دي، نو هغوی چې ددې مشکل سره مخامخ شوي اوس غواړي چې که په زور وي او که په رضا بايد د نورو هېوادونو څخه خام مواد ترلاسه کړي، اود راتلونکې لپاره يې زخيره کړي، چې د افغانستان پشان يو جنگ ځپلي هېواد ورته ديو تيارخور د سرتخوان نه کم ندی. ځکه که چېرې په زور ونه شي کړای، په رشوت او بډوڅو ضرور کولای شي چې په ډېر لږ قيمت ددې هېواد د ټولو زخېرو ټپکه واخستل شي، اوبلا خبر داد قدرتي نعمتونو څخه ډکه سيمه په خپل کور کې تشه کړي. د يادونې وړ ده چې د يوې سروې له مخې د افغانستان اوسنی دولت په نړۍ کې په رشوت او بډوڅو اخستونو کې دويم ځای لري، چې داد خامو موادو د وړولو يا ترلاسه کولو لپاره يو ښه سبب جوړيدلای شي.

۴: د افغانستان د نارامۍ څلورم لوی سبب د گاونډيانو لاسوهنه ده، اود خفگان وړخوداده چې ټول گاونډيان يې په لاس وهنه بوخت دي، ښه مثال يې ايران روسيه، چين او پاکستان دي خو اوس د افسوس وړ دا هم ده چې ددې هېوادونو ترڅنگ هندوستان هم په لاسوهنه کې پوره پوره ونډه اخلي.

-ايران د پانې ايرانيزم په فلسفه کارکوي او غواړي چې په راتلونکې کې ددې سيمې يولوی قوت جوړ شي اود دې لپاره هغوی غواړي چې ټول فارسي ژبي هېوادونه د ځان سره يو ځای کړي، ترڅو په راتلونکې کې د مثلث په ډول يولوی ايران جوړ کړي چې افغانستان او تاجکستان به هم په دې لوی ايران کې موجود

وي. خو ددې پلان د عملي کولو څخه مخکې بايد د افغانستان دري ژبه په پوره توگه په ايراني فارسي تبديله کړي، چې ترډېره حده يې دا کار کړي، او خپل ټول کونښن کوي چې افغاني کلتور او دودونه د ايراني فرهنگ او دودونو تر اغېزې لاندې راوړي او ددې لپاره هغوی ددوو لارو نه کار اخلي چې يوه يې مذهبي ده او بله يې هم سياسي ده يانې نه يواځې دا چې سياسي ليډران د خپلو گټو لپاره کاروي بلکې د مذهبي رهبرانو څخه هم فايده ترلاسه کوي.

- روسيه په دې ويره کې ده چې بايد د راتلونکې لپاره په افغانستان کې يو داسې حکومت جوړ نشي چې د لويديځ چې دروسيې دگټو دايمي دښمنان دي، دلاس لاندې وي يا دهغوی په اشاره کار وکړي، او د همدې ويرې له امله ټولې هغه کړې چې په پټه او ښکاره د دولت ضد دي او يا هم د لويديځ سره ورانې دي، تقويه کوي او ورسره مرسته کوي، او غوښتنه ترې کوي چې مرکزي دولت په هر صورت چې کېږي، کمزوری کړي ترڅو په راتلونکو دولتونو باندې داوسني دولت اثرات پاتې نشي.

- پاکستان سره تر ټولو لويه ويره داده چې هغه سيمې چې دانگليسانوپه وخت کې د افغانستان څخه جلا کړي، که چېرې په افغانستان کې يو سم حکومت رامنځ ته شي نو هغوی به ترې ددې سيمو د بېرته اخستلو غوښتنه يا کونښن وکړي او د همدې ويرې له امله د روسيې پشان ټولې کړې تقويه کوي. خواوس ورسره صرف داویره نده چې په لاس ورغلي سيمې به ترې بيرته لاړې شي، بلکې دشمالی ټلوالې پرمخونو د هندوستان عکسونه هم ويني، او ويره لري چې داسې نه چې هندوستان ورسره دوه طرفه لوبه شروع کړي چې ترډېره حده يې شروع کړې هم ده.

- بل هېواد چې که څه هم د افغانستان نږدې گاونډی ندی خو بيا هم افغانستان دخپل ځان لپاره استعمالوي هغه هندوستان دی.

ويل کېږي چې تکړه سياست دانان هغه وي چې دخپلو سرحدونو څخه جنگونه دنو سرحدونو ته يوسي او خپلې گټې په نورو لاسته راوړي، هند هم همداسې کوي.

د هندوستان د دولت تر ټولو ستر ارمان د پاکستان کمزورې کول دي، چې د کمزوري کول نه وروسته هغوی بیا په اسانې سره کوله شي چې خپلې گټې په دې سیمه کې ترلاسه کړي چې هغه کشمېر دی، خو هغوی په یو طرفه جگړه نشي کوله چې دا گټې ترلاسه کړي، نو د همدې لامله یې اوس یو نوی محاذ په افغانستان کې خلاص کړ او د هغې لارې څخه دا کوښښ کوي چې په پاکستان کې په ښکاره او پټه لاسوهنه وکړي. او هم کوښښ کوي چې افغان دولت د پاکستان پر ضد و کاروي او په دې طریقه دخپل سرحد څخه وکولی شي چې یو څه بوج کم کړي او دخپل سرحد جگړه د افغانستان سرحداتو ته راوړي، مگر که مونږ وگورو، هندوستان دا کار په افغانستان کې د شمالي ټلوالې په لاس کوي او هغوی غواړي چې دا ټلواله تل په مرکزي دولت کې پوره ونډه ولري خو بیا که چېرته وگورو نو د دې ټلوالې په مرکزي دولت کې ونډه د افغانانو د هیلو او ارمانونو او هم د افغانستان د گټو خلاف ده، ځکه چې د دې ټلوالې د غړو څخه افغانان ډېرې بدې خاطرې لري، په زرگونو هېوادوال یې قتل کړي، د کابل ښار یې لوټ کړی، او همدا سې نورې ډېرې فاجعې یې ترسره کړي، چې ددوی په دولت کې پاتې کېدو سره به د افغانستان او هندوستان گټې تل په ټکر کې وي. چې نتیجه به یې د داخلي جگړو زیاتیدل وي.

که چېرې مونږ پورته لاملونو او لاسوهنو ته وگورو نو د افغانستان مثال به راته دیو هغه بې سره دیگ په شان ښکاره شي چې هره شخص پکې په اسانۍ سره کولای شي گوتې ووهي او هم دخپلې خونې خواړه پکې تیار کړي، خوددې ټولودسیسو او لاسوهنو مخنیوی صرف او صرف په هغه صورت کې کېدلای شي چې افغانستان یو قوي مرکزي دولت ولري.

د مرکزي دولت د کمزوري کېدلو بل لوی سبب دا هم دي چې په دولت کې تل پښتنو ته سمه برخه نه ورکول کېږي، او تل دا کوښښ کېږي چې درېښتینو او په هېواد مینو پښتنو پر ځای د پښتنو څخه یو څو سمبولیک شخصیتونه چې ځینې خو یې حتی په پښتو هم نه پوهیږي، په دولت کې شامل کړای شوي، چې دداسې

شخصيتونو شامليدلو سره د دې پرځای چې پښتانه خوشحاله کړي، نور هم خفه کوي چې دا خفگان بيا د مرکزي دولت په کمزوری کېدلو بدليږي. که چېرې اوس مونږ وگورو نو مونږ يو دولت لرو مگر د حد نه زیات ضعیفه او سبب يې د ملی پالیسيو نشتون دی، يانې زموږ اوسنی دولت چې کومه فيصله کوي، لري نه بریښي چې نوموړو ملي گټې په نظر کې ندي نیولې بلکې دنړيوالو گټو ته په کتو سره يې فيصله کړې او هم د دې پرځای چې ملي گټې په پام کې ونيسي د ځينو بدنامو گوندونو او اشخاصو گټې په نظر کې نیسي چې له امله يې مرکزي دولت ورځ تربله نور هم کمزوري کېږي چې ښه مثال يې نوې کابينه هم کېدلای شي چې د ملي گټو پر اساس نه بلکې د ځينو هېوادونو او اشخاصو د گټو پر اساس جوړه کړای شوې ده.

زمونږ گران افغانستان په داسې سيمه کې موقعيت لري چې د ۱۹ عيسوي پېړۍ په اوږدو کې دانگريزي استعمار د خوا د ستر پښتون او تاريخي بلوچ قومونو په وېش سره زياتې جغرافيو ستونزې رامنځ ته شوي دوخت په تيريدو سره دهغوی پنجابي ځای ناستو په سيمه کې نوې ستونزې وزېږولې او د سيمې د پرمختگ په لار کې خنډونه راولاړ کړل چې له امله يې سيمه کې د صبر، زغم او برداشت په ځای بنسټ پالنې، عدم برداشت او مذهبي جنون رشد وکړ د دې هرڅه پايله داشوه چې د سيمې مېشت قومونه په ځانگړې ډول پښتانه د اقتصاد، کلتور، پوهې، صنعت، ټيکنالوژي او نړيوالو اړيکو کې د نورې نړۍ نه شاته پاتې شي همدا شاته پاتې والی د پاکستان چارواکو (فوځي او استخباراتي) د ځان پاره غنيمت وگانه او ساده بې علمه پښتانه يې ستراتيژيک ژورتيا ته درسيډو د پاره قرباني کړل او هم يې ازاد قبایل د سيمې ناامنه کولو سره د پنجاب ترواک لاندې راوستل، د دې لپاره چې پنجاب داينده لپاره پښتانه په اسانۍ سره خپلو موخو ته درسيډو لپاره استعمال کړي په لرو او برکې ښوونځي د اوږپه لمبو سوزوي او پښتانه په لوی لاس د

جهالت كندې ته ټيل وهي دبل طرفه سيمه كې مذهبي ، كلتوري ، ژبني او اقتصادي سيالي دافغان ستونزې داوړديدو باعث گرځيدلي او هر هېواد خپل رقيب ته افغانستان كې د جنگ جبهه خلاصوي هغه د ايران نه واخله تر سعودي پورې.

۱. د افغانستان دستونزې داخلي فكتورونه:
 - د افغانستان دستونزې داخلي فكتورونه په اصل كې دنړۍ والو او سيمېزو فكتورونو زيربنده دي ، په لاندې ډول تشرېح كېږي:
 ۱. د ملت جوړونې پروسې ته لازمه توجه نه كول
 ۲. د دولت دناسمو كړنلارو له امله د حكومت او خلكو ترمنځ د فاصلې زياتوالی.
 ۳. په دولتي سېستم كې دمكافاتو او مجازاتو نه موجوديت.
 ۴. په چارو كمارل دروا بطويه واسطه نه دضوابطوپه اساس.
 ۵. د پروژو په سرته رسولوكې داو لیتونونه تطبیق كول.
 ۶. د امنیت دوامداره نه شتون.
 ۷. د هېواد په كچې د بنسټيزو جوړښتونو نه رغول.
 ۸. د اقتصاد او ټولنيز پرمختگ كمزورتيا.
 ۹. د ادارې فساد پراخ موجوديت.
 ۱۰. د بې سوادۍ كچې لوړوالی.
 ۱۱. د هېواد په كچې كارونو كې كميت ته په كېفیت باندې فوقیت ور كول.
 ۱۲. د هرې ورځې په تېریدو سره نظام كې دمافیايي بانډونو مسلط كېدل.
 ۱۳. د هېواد په سياسي ډانچې كې د سیمو او قومونو ناندې ولي.
 ۱۴. افغاني ټولنه كې د بنسټ پالنې روزل او دود كول.
- چې د همدې بنسټ پالنې په واسطه زمونږ ا زلي د بنسټ دافغانستان ملي ارزښتونه گواښوي .

د پورتنیو فکتورونو د حل لارې چارې

د افغانستان د ستونزې د داخلي فکتورونو د له منځه وړلو لپاره باید د هېواد موجوده چارواکي د ځمکنی حقایقو په بنیاد پالیسي او ستراتیژیک پلان جوړ کړي او د ستونزو د کموالو لپاره دې د ښه حکومت والي، عدالت، امنیت، اقتصادي او ټولنیز پرمختګ لپاره پیاوړي ګامونه اوچت کړي او خلکو ته په ښه خدمت کولو سره دې د دولت او وګړو ترمنځ موجوده واټن راکم کړي چې پایله کې به د خارجي فشار مقابل کې افغانستان ښه دریغ ولري بله دا چې فقر د غلامۍ حلقه ده نو د دې حلقې څخه د خلاصون لپاره باید افغانستان د مصرفي هېواد څخه په تولیدي هېواد بدل شي چې دې موخې ته درسیدو لپاره باید بنسټیز جوړښتونه په کم وخت کې جوړ او ورغول شي، چې دې سره د هېواد اقتصاد پرمختګ کوي کوم سره چې به امنیت هم بهتر شي. د سیمېزو فکتورونو د له منځه وړلو لپاره د هېواد استخبارات باید د سیمې په کچې فعال شي ترڅو د هېواد د دښمنانو افغان دښمنه پلانونه په هسته کې خنثی کړي، د بل طرفه د پښتونخوا ملي ګوندونه او قومي مشران چې افغان پاله احساس لري باید تقویه شي او د هغو سره دې په ګډو هڅو پښتني سیمه کې د صبر، زغم او اعتدال لپاره هلې ځلې پیل شي او هم دې د ډیورنډ کرښې څېرمه سیمو کې د پرمختیا لپاره زیاتې بنسټیزې پروژې عملي شي چې له امله به یې د سیمې خلک مصروف او د همسایه استخباراتو د جال څخه به د همیش لپاره خلاص شي او د وخت په تیریدو سره به د سیمې د ښه اقتصادي رشد دو جهې اشغال شوي پښتانه قومونه به د ازادۍ او د هېواد سره د پیوستون لپاره پاڅون ته وهڅېږي کوم چې د پښتون قوم اصلي هدف دی.

د نړيوالو فکتورونو سره دمقابلې لپاره فعاله خارجي پاليسي جوړول اړينه خبره ده او هم دې د هېواد سياسي، کلتوري، اقتصادي او فوځي جوړښتونه په بنسټيز ډول ورغول شي ترڅو اينده کې زموږ د هېواد څخه څوک په اسانۍ د خيز د تختۍ استفاده ونه کړي.^۱

^۱ يادونه: کولای شئ په افغانستان کې د بحران اوستونزو د حل لارو لپاره (د بنسټيزو ستونزو د حل لارې) ليکوال: ملا عبد السلام (ضعيف)، (د افغانستان د بحران سياسي حل) ليکوال: دکتور فاروق اعظم، (د افغانستان د اوسنۍ وضعې يو هر اړخيز تحليل) ليکوال: جنرال عتيق (پاخون)، (په افغانستان کې جگړه څنگه پای ته ورسوو؟) ژباړن: رحيم الله (بشارت)، (د عادلانه نظام لار) ليکوال: محمد اشرف غني، (د ټولنپوهنې له نظره په افغانستان کې د واک جوړښتونه)، ليکوال: ښاغلي ډاکټر محمد عثمان روستار تره کې (سياسي فلسفه) ليکوال: ښاغلی ډاکټر سيد شيراقا حرکت، (د افغانستان نيوه لنډه ديوار لس کلنه تجربه) د پوهاند بشير دوديال، (لس کلنه ديموکراسي او د افغانانو سياسي بي و سۍ)، (افغانستان په سياسي کړليچ کې) د ښاغلي اسماعيل يون ليکنه، په نوم کتابونه وگورئ.

د افغانستان د سياسي جغرافيه اصطلاحات

اجرائيه قوه: هغه قوه چې د قوانينو د ترسره كولو، د مقننه قوې د پلانونو د پيلې كولو، د هېواد د كارونو د اداره كولو او د كورني او باندني سياست او اجرا دنده په غاړه لري.

اساسنامه: د يوه گونديا ادارې د داخلي قوانينو او مقرراتو مجموعه ده، يا يوه اداره چې دهغې تركيب او جوړښت د كار ترتيب او فعاليت د گونديا ادارې كاري هدفونه ښي.

استېضاح: استېضاح د پارلماني مبارزو يو ډول دی، چې د مجلس نماينده گان د دولت او كابينې درياست څخه د دې يا هغې سياست مشخص عمل د توضيح غوښتنه وكړي، نو د استېضاح شوي اړخ د جوابونو څخه وروسته د مجلس نماينده گان د رايو پر لورې ځي او گوري چې د دولت د چارواكي توضيحات او جوابونه د مجلس نماينده گانو ته قانع كوونكي نه وي، د بې باورۍ درايې او دلري كېدو د خطر سره مخام كېږي.

مقرارات: د حكومتي بنسټونو له خوا په ملي او ځايي كچو باندې صادر شو، اصولو او قواعدو ته وايي كه څه هم هغه قوانين نه گڼل كېږي خو د قانون اعتبار لري ځكه چې هغوی د موضوعه قوانينو د اعتبار له مخې صادريږي او زياتره د سرغړونو د مجازاتو لپاره وي.

حكم: په يوه سند يا قانون كې له يوه جز يا بند څخه عبارت دی چې د يوې ټاكلي موضوع په هكله بحث كوي.

اعلاميه، بيانیه: يو سند دی چې په هغې كې دوه يا څو هېوادونه د يوې شخصې موضوع په هكله خپله رسمي تگلاره يا د نظريو والی اعلانوي.

افغان: هغه څوك دی چې د گران افغانستان په غېږ كې اوسېږي، د افغانستان تابعيت ولري، د افغانستان د استقلال، ملي مصالحو، مادې او معنوي گټو څخه د زړه له كومې دفاع وكړي. د افغانستان د وروڼو قومونو هر فرد ته افغان ويل

کېږي او افغانستان د ټولو افغاني وروڼو، قومونو ګډ کور دی. ملت د هغو خلکو پيوستون ته وايي چې د تاريخ په اوږدو کې په جغرافيايي، کلتوري او اقتصادي وحدت کې پيل شوی وي. نوموړي عناصر د يوه ملت غوره تشکيل کوونکي عوامل ګڼل کېږي. ژبه، نژاد او دين هم د ملت په جوړښت کې مهم رول لري، مګر حتمي نه ده چې د يوه ملت ټول خلک دې د يوې ژبې، نژاد او دين خاوندان و او سي، خو که چېرې په يوه ملت کې يوه ژبه، يو نژاد او يو دين وي، نوموړی ملت به ډېر متحد او په معنوي لحاظ به ډېر قوي او متين وي. هېواد (وطن): هېواد هغه خاوره ده چې د جغرافيايي حدودو په واسطه محدوده شوې وي او يو ګڼ شمېر وګړي د ګډو خصوصياتو د درلودلو له امله په کې ژوند وکړي.

رياستي جمهوريت: هغه دولت ته وايي چې د اجراتو صلاحيت له جمهورريس سره وي کوم چې د درې ګونو قواو (اجرائيه، مقننه او قضايه) په سر کې موقعيت ولري لکه د افغانستان جمهوري دولت

صدارتي جمهوريت: هغه دولت ته ويل کيږي چې د چارو واک په کې له صدراعظم سره وي، درئس جمهور واکونه په کې لږ وي، او يو سمبوليک حيثيت لري، لکه د پاکستان جمهوري دولت

مطلقه سلطنت: هغه دی چې په راس کې يې پاچا قرار لري، د پلار نه زوی ته انتقالېږي او ميراثي بڼه لري پاچا ټول واک او اختيار په لاس کې لري او درې ګوني قواوې (اجرايه، مقننه او قضايه) په سر کې ځای لري.

مشروطه سلطنت: د ډول دولت د اساسي قانون او پارلمان لرونکی دی، په دې ډول دولت کې د مطلقه سلطنت پر خلاف د پاچا اختيارات د قانون له مخې محدود دي او تصميمونه د خلکو د استازوله خوانبول کيږي په دې سېستم کې پاچاه په واقعيت کې يو سمبوليک حيثيت لري، عملي واکمني د صدراعظم په لاس کې وي.

قانون: د قانون کليمه دلايتنې کليمې له کانون څخه اخستل شوې چې کانون په لاتينې ژبه کې هغه شي ته وايي چې بندونه ولري په اصطلاح کې دهغه اصولو او اساساتو څخه عبارت دی چې د يوې ټولنې د عنعناتو سره سم د يو عالي او باصلاحيته مقام لخوا جوړ او تصويب شوی وي او د ټولنې په ټولو افرادو باندې يې له امتياز ه تطبيق کيږي.

قانون هغه مصوبه ده چې د ملي شورا د دواړو جرگوله خواتصويب او د جمهور ريس له خواتوشيح شوي وي.

کلتور: د بشري ټولنو هغه مادي او معنوي ارزښتونه چې د انسان د ذهن او فکر محصول او يو مسلسل او پرله پسې عمل په توگه د يو نسل څخه بل نسل ته په ميراث ليږدول کېږي او په انساني ژوند کې ژوره اغېزه او تاثير لري، کلتور بلل کېږي.

طبقه: هغه شمېر خلکو ته چې يو شان اقتصادي او اجتماعي موقعيت او مؤقف ولري، طبقه ويل کېږي. طبقات په هره ټولنه کې موجود دي.

مبارزه: هغه سياسي کشمکش دی چې يوگوند، ډله او يا طبقه يې دخپلو سياسي، اقتصادي، اجتماعي او ستراتيژيکو اهدافو د ترلاسه کولو له پاره کوي.

دولت: دولت هغه سياسي سازمان دی چې دخپلو وگړو په ارادو باندې بشپړ حاکميت لري، حاکميت، قدرت او قانوني انضباط دخان حق گڼي او خپل انحصار يې بولي او دخلکو دا احتياج پر بناء په عالي سطحه منع ته راغلی وي. لاندې شرايط او صفتونه د دولت له نورو سازمانونو څخه جلا کوي.

۱. محدوده جغرافيا يې سيمه: هغه سيمه چې سرحدات يې تعين وي او دهغو سرحداتو په قلمرو کې حکومت دکافي صلاحيت خاوند وي، د سيمې کوچنيوالي او پراخوالي شرط نه گڼل کېږي.

۲. دولت بايد داسې حکومت ولري چې د حاکميت د عملي کولو طاقت او توان

ورسره وي او په بين المللي تعهداتو کې د اعتبار وړ وي، نمونه او شکل يې د بحث وړ نه دی.

۳. دولس يا اوسيدونکو شته والی، بې له دې چې لږوالی او زیاتوالی يې په نظر کې ونیول شي.

۴. د حاکمیت صلاحیت (د دولت عالي قدرت په داخل کې او بهرنی واکمنتوب) په دیموکراتیک دولت کې د قواوو (مقننه، اجرائیه، قضائیه) تفکیک اساسي شرط ګڼل کېږي.

حکومت: د دولت په چوکاټ کې هغه اجرائیوي ارګان دی چې د مقرراتو او قوانینو تطبیق يې په غاړه وي. حکومت هغه اجرائیوي ارګان دی چې د دولت د قدرت او حاکمیت ښکارندوی وي. حکومت یا انتخابې وي یا انتصابې. نور مؤسسات هم اجرائیوي ارګانونه لري، خو په دې توپیر چې دیوه دولت حکومت د حاکمیت د اعمال صلاحیت لري او دنورو مؤسساتو د اجرائیوي ارګانونو سره د صلاحیت نشته.

حاکمیت: دیوهېواد په داخلي قلمرو کې د انحصاري صلاحیت څخه عبارت دی. همدارنګه په بین المللي چارو کې دیوه هېواد د عمل واکمنتوب دی چې د بل هېواد د حقوقي کنټرول او تاثیر لاندې وي او یا په بل عبارت، حاکمیت د دولت هغه عالي قدرت دی چې هم قانون وضع کوي او هم يې تطبیقوي او د هغې نه بل لور قدرت نشته.

انقلاب: هغه مثبت او بنيادي او بنسټون دی چې د یوې ټولنې د ژوندانه په سياسي، اقتصادي او اجتماعي برخو کې په کيفي او کمي توګه منځ ته راځي. د ټولنپوهنې له نظره په یوه ټولنه کې دیوه زاړه نظام پر ځای د نوي او مترقي نظام ټینګیدل د انقلاب څخه عبارت دی.

ريفورم: ريفورم د اصلاح معنا لري. هغه اقدامات په ريفورم کې حسابېږي چې د یوې ټولنې د سياسي، اقتصادي او اجتماعي ژوند د ښه کولو له پاره په کار

اچول کېږي.

کودتا: په فرانسوي ژبه کې د دولت د رانسکورولو معنا ورکوي. د دولت هغه ناخپه بدلون چې د زور په وسيله د دولتي لوړو مقاماتو او اردو په وسيله رامنځ ته کېږي، د کودتا په نوم يادېږي.

ايډيالوژي: ايډيالوژي په لغت کې مفکورې ته ويل کېږي او په اصطلاح کې د ټولو سياسي، اقتصادي، اجتماعي، هنري او حقوقي نظرياتو مجموعې ته ايډيالوژي وايي. يا په بله ژبه د تاکتيک او ستراتيژۍ مجموعې ته ايډيالوژي وايي.

ستراتيژي: د مبارزې په يوه ټاکلې مرحله کې، ټاکلو سياسي، اقتصادي او اجتماعي اهدافو ته ستراتيژي وايي او د دغې ټاکلې مرحلې په موده کې اساساً تغير نه منونکی وي. نوموړې اصطلاح برسېره پر ګوندي مسئلو، په نظامي او ديپلوماتيکو ساحو کې هم استعمالېږي، د مثال په توګه په نظامي مسايلو کې دهغو پراخو او قاطعو هدفونو، عملياتو او نقشو ترسره کولو ته ستراتيژي وايي چې په يوه جګړه کې د برياليتوب له پاره تر نظر لاندې وي.

ستراتيژيک شعارونه هغه شعارونه دي چې د حزب غوښتنې په يوې ټاکلې مرحله کې بيانوي.

تکتيک: هغه سيستماتيکه او منطقي تګلاره ده چې د ستراتيژۍ د ترلاسه کولو له پاره د محيطي او ټولنيزو خاصو شرايطو په رڼا کې ټاکل کېږي. ډيموکراسي: د ډيموکراسۍ کلمه د يوناني ژبې Demo (خلکو) او Kratia (حاکميت) څخه اخيستل شوې ده.

د ډيموکراسۍ ډېر معمول او عام تعريف دادی:

د يوې ټولنې افرادو ته د داسې فرصتونو برابرول چې د هغو په وسيله وکولی شي د ټولنيزو ارزښتونو او آزاديو څخه په مساوي توګه استفاده وکړي. دغه ډول آزادي د حقوقو تساوي، د ټولنيزو ارزښتونو څخه د مساوي حقوقو په اساس

استفاده، ډيموکراسي ده.

ريفرنډم: ريفرنډم د سياسي ډيموکراسۍ يو اصل دی او د يو سازمان ټولو غړو ته اويا د ټول ملت اړاو ته مراجعه کول، ريفرنډم نومېږي. په ريفرنډم کې پېشنهاد شوې موضوع د ملت له خوا د مستقيمي رایگيري له لارې منل کېږي او يا ردېږي. عمومي اړاو ته د مراجعې له لارې يوه ټولنه کولی شي خپل هېواد د نامطلوبو اوزيان لرونکو قوانينو له وضع کولو څخه وژغوري. فېوډاليزم: فېوډاليزم د منځنيو پېړيو سياسي او اقتصادي مضمون تشکېلوي او داسې يې تعريفوو:

د فېوډال (ځمکه وال) کامل تسلط دی په ځمکه او ناقص تسلط دی په بزگر. فېوډالي نظام د څلورمې او پنځمې مېلادي پېړۍ نه وروسته ورو په اروپا کې وده وکړه. د انگلستان د صنعتي انقلاب پورې دې نظام دوام وکړ، ترڅو د فرانسې لوی انقلاب دې نظام ته په اروپا کې خاتمه ورکړه.

سوسياليزم: سوسياليزم هغه تيوري يا سياست دی چې غواړي د ټولنې پر ټولو ټولېدې منابعو او تولېدې وسايلو د ټولنې د ټولو افرادو څارنه او کنټرول موجود وي، دا وسايل او منابع د ټولنې ملکيت وي. د دغو وسايلو او منابعو په گټه کې د ټولنې ټول افراد شريک وي.

کمونيزم: دغه اصطلاح د لاتيني ژبې له Communism څخه اخيستل شوې ده چې د اشتراک او اشتراکيت معنا ورکوي. د کارل مارکس او دده د پيروانو له نظره د اجتماعي تحول وروستۍ مرحله کمونيزم دی. په دغه اجتماعي نظام کې هر انسان د خپل قدرت په اندازه کار کوي او د خپلو غوښتنو او ضرورياتو په اندازه له مادې نعماتو نه گټه اخلي.

فاشيزم: فاشيزم له هغه روش او حکومت څخه عبارت دی چې په افراطي اندازه دسته جمعي استبداد منع ته راوړي.

ناپېيلي هېوادونه: دغه اصطلاح په هغو هېوادونو اطلاق کېږي چې د خپل

اولويديځ تړونونو څخه دمستقل سياست پېروي کوي. په عمومي ډول ناپېيلي هېوادونه هغو هېوادونو ته ويل کېږي چې د ختيځ اولويديځ بلاک هېوادونو د سياست تابع نه وو، مستقل خارجي سياست يې درلود.

ليبراليزم: دغه اصطلاح د لاتيني ژبې له Libber څخه چې د آزادۍ معنا لري، اخيستل شوې ده. ليبراليزم داسې نظريه يا سياست دی چې په بېلابېلو دورو کې د بشرد آزادي، د ساتنې پلوي کوي. دغه ډول حمايت او غوښتنه د هرې هغې مؤسسې او ټولنې په وړاندې کېږي چې د خلکو آزادي تهديدوي.

سياست: Politics: په کارونو او چارو کې د موجوده وسايلو په مرسته د يو مشخص هدف له پاره په پوهې او تدبير سره کړنې ته سياست وايي. يا د ټولنې درهبري، لارښوونې او حکومت داری او تسلط لاندې راوستلو طرز ته سياست وايي. سياست د ټولنې د عینې او ذهني شرايطو تابع وي او د وخت او ځای په تغير سره تغير کوي. ښه سياست هغه دی چې د ټولنې د اکثريت په گټه، په لږه موده کې، په لږو ضايعاتو سره د خلکو يا د ټول ملت مادې او معنوي ضرورتونه رفع کړي. يا په بل عبارت سياست داسې تعريفېږي: د پراېلمونو خلقول او د پراېلمونو حلول ته سياست وايي او يا ټولې هغه لارې چارې چې په مستقيمه توگه د يو هدف د ترلاسه کولو لپاره په کار لويږي، د سياست په نوم ياديږي.

پارلمان: Parliament: په ديموکراتيکو او هغه هېوادونو کې چې د دولت درې گونو قواوو په بېلوالي عقېده لري، پارلمان د قانون جوړولو، وضع کولو، تصويب او اجرا له پاره د نظارت د ټولونه لوړ ملي ارگان دی. د پارلمان يا مقننه قوې نماينده گان معمولاً د مستقيم پټيو او عمومي انتخاباتو له لارې انتخابېږي. پارلمان د خلکو د حاکميت يا د ديموکراسۍ سمبول بلل کېږي او اجرائيه قوه يا حکومت ورته مسؤليت لري.

د پيلو ماسي: د دولتونو ترمنځ د خبروله لارې تعامل، د تفاهم او توافق فن

او مهارت څخه عبارت ده چې د دولتونو په منځ کې تر ځواکي او مخالفت په دوستۍ او سازش باندې بدلوي. د پيلو ماسي معمولاً د خارجي پالیسۍ په ځای کې استعمالیږي. هغه څوک چې په خارجي پالیسۍ کې مهارت ولري او عملاً کار وکړي، د پيلومات بلل کېږي. د پيلو ماسي د ملي حاکمیت یو مهم عنصر او د ملتونو د خارجي سیاست یوه وسیله ده.

فدراسيون: د څو سياسي واحدونو (ایالتونو، هېوادونو) اتحاد او د واحد مرکزي دولت تشکیل ته فدراسيون وايي. د فدراسيون غړي واحدونه په اکثر و داخلي چارو کې مستقل او په خارجي چارو کې د واحدې مرکزي ادارې د صلاحیت تابع وي. دا اختیار اتو حدود د فدراسيون په اساسي قانون کې واضح وي. په داسې دولتونو کې دوه ډوله شوراګانې او دوه ډوله حکومتونه موجود وي، فدرالي شورا او حکومت او ایالتي شوراګانې او حکومتونه، خوايالي قواني باید هیڅکله د فدرالي قوانینو مخالف نه وي. د امریکا متحده ایالات، فدرالي المان، استراليا او د هند دولتي سیستمونه فدرالي دي.

کانفدراسيون: د څو هېوادونو داسې یو اتحاد ته چې د یو مرکزي دولت شکل ونه لري او د خارجي حملې په صورت کې په متقابل کومک متکي وي، کانفدراسيون بلل کېږي چې په داخلي او خارجي چارو کې خپلواک وي. جبهه: د ګوندونو او سياسي ډلو ترمنځ موقتي یو ځای کیده چې د یو مشخص هدف له پاره سره یو ځای کېږي، جبهه بلل کېږي.

پروتوکول: د سياسي اسنادو او معاهدو هغه اصلي مسودې ته پروتوکول وايي چې د وارو معاهده کوونکو خواوو لاسلیکونه پرې کړي وي. په عام ډول دغه اصطلاح ځينو ضمني تړونونو له پاره هم استعمالیږي.

استعمار: په لغت کې عمران غوښتلو او آبادی غوښتلو ته وايي او په اصطلاح کې کله چې یو قوي او غښتلی هېواد په بل ضعیف هېواد باندې په اقتصادي، سياسي، کلتوري او نظامي لحاظ تسلط پیدا کړي، د استعمار په نوم یادېږي.

امپرياليزم: د امپرياليزم لغت د لاتيني ژبې له Imperia نه چې د امپراتورۍ معنا لري، اخيستل شوې ده. د يوه هېواد هر ډول تسلط په بل هېواد باندې امپرياليزم بلل کېږي.

استثمار: استثمار په لغت کې د ثمرې اخيستلو معنا ورکوي او په اصطلاح کې د توليد د وسايلو د مالکينو له خوا د کار کوونکو د اضافي کار د محصول څخه ثمرې اخيستلو ته وايي. په دې معنا کله چې د توليد د وسايلو مالکين، کار کوونکو ته د دوی د کار په اندازه د کار ارزښت ور نه کړي او د دوی د کار ارزښت له يوې برخې څخه د وسايلو مالکين استفاده وکړي، دا عمل استثمار بلل کېږي.

انارشې: Anarchy دغه لغت د يوناني ژبې له انارکيا Anarchia نه اخيستل شوی دی، معنا يې د يوې ټاکلې، مثبتې او فعالې رهبرۍ او حکومت نشتوالی دی.

ديکتاتوري- د دیکتاتور: د دیکتاتورۍ کلمه له ديکتې نه اخيستل شوې ده. په اصطلاح کې هغه روش دی چې يو نفر خپله خبره يا امر په مطلقه شکل په نورو خلکو تحميلوي. په پخواني روم کې د دیکتاتور هغه چاته ويل کېده چې په بحراني حالاتو کې به يې د شپږو مياشتو له پاره په کاملو اختياراتو حکومت کاوه.

رانسکورول: د ديو حکومت، سياسي نظام او داسې نورو د چپه کولو يا خرابولو لپاره پټې هلې ځلې (هغوی د حکومت د چپه کولو لپاره توطيه وکړه) کوم څېز کمزوری يا بې اغېزې کول

اصطلاح	د پيلو مات	سياسي تگلاره	جمهور رييس	استعفا	بيت المال	پېشنهاد
معنی	سياستمدار، سي استوال، سياسي شخصيت	سياسي کړنلاره	ولسمشر، د هېواد مشر تابه	په خوښه يا ناخوښه وظيفه او کار پريښودل، د کاره گوښه کېدل/کول	د ملت مال	وړاندیز، درخوا ست
اصطلاح	سفير	روغه سياسي خوږه	ولسمشر د د دفتر وړاند	مستغفي	داخلي چاري	ملاقات
معنی	سياسي استازي د دولت نماینده	سياسي موافقه	د ولسمشر خبر لوڅې	بېکارو، کېدل، بې وظيفې	کورني کارونه	ليدنه کتنه، مجلس
اصطلاح	د پيلو ماتي	سياسي تغير	فيصله	استفسار	خارجي چاري	بين الدول
معنی	سياست	سياسي بدلون	تصميم، پريکړه	تحقيق، پوښتنه، پلټنه	بهرني، بېروني، باندني	د هېواد د و ترمنځ
اصطلاح	سياسي چلند	هيت	فرمان	دولتي کارونه	تصويب	دياوال
معنی	سياسي پهیر، سيا سي روش	پلاوي، ر سمي ډله	د ولسمشر يا ليکلي امر	حکومتي کارونه	فيصله، پرې کړه، منل	نړۍ وال، جهاني
اصطلاح	سياسي کړۍ، حلقې	سياسي مذاکرات	غندل	حکومتي کسان	اعتبار نامه	خارجي مذاخلي
معنی	سياسي حلقې	د پيلو ما تيکي خبرې اتري	محکوم ول، بد، گنډل	چارواک ي، ځوا کونه، ما موران	ياور ليک	بېروني لاس وهني

د ملت مخالف	سياسي	وينا	پيام	پيام، تبصره	رقیب، همتا
انتقالي دوره	پوځ	اردو، قو اوي	اوږد مهاله پروگرام	ملا، پش تيباني	سياسي ملگرتيا
نجات	خارجي موسسي	بېروني سازمانو نه، بهرن ي ارگانونه	سياسي شخصيتونه	د ملتونو د ژوند مسير	تگلاره، کړنلاره
تابعې	ژمن	متعهد	مقررات	منافع ملي	ملي گټې
هېواد، وطن، مېه، هن، کشور، مملکت، مینه، ملک					

اخځليکونه

- ۱- آرينزی، احسان الله (۱۳۸۲ هـ ش) دنړۍ هېنداره آسيا. پېښور: د ساپي د پښتو خپرونو او پراختيا مرکز
- ۲- انديشمند، محمد اکرام (۱۳۸۹ هـ ش) امريکا په افغانستان کې، ژباړن: سيد عبدالله پاچا، چاپ: ميوند خپرنډويه ټولنه کابل
- ۳- الفنسټون، مونت سټورانت (۱۳۷۹ هـ ش) افغانان، ژباړن: محمد آصف فکرت. مشهد: د اسلامي خپرونو بنسټ
- ۴- امين، پوهاند حميد الله (۱۳۸۷ هـ ش) جغرافيه سياسي. کابل: کابل پوهنتون
- ۵- بيدار، کريم الله (۱۳۹۱ هـ ش) د افغانستان سرحدونه جلال اباد: گودرخپرنډويه ټولنه
- ۶- دانش، الحاج دوکتور حفيظ الله (۱۳۸۷ هـ ش) نړيوال عمومي حقوق، لکچرونوټ. ننگرهار: ننگرهار
- ۷- د عدلي وزارت، رسمي جريده، پرله پسې گڼه (۸۱۸). (د افغانستان اساسي قانون ۱۳۸۳ هـ ش کال ۱۴ د جدی)
- ۸- د ولسي جرگې د دريم تقنيني کال د دوهم دور د شپږمې غونډې د کړنو رپوټ. ولسي جرگه د چارو د اداري د پارلماني او تقنيني چارو رياست. ۱۳۸۷ هـ ش کال
- ۹- د ولسي جرگې د څلورم تقنيني کال د اول دور د اوومې غونډې د کړنو رپوټ. ولسي جرگه د چارو د اداري د پارلماني او تقنيني چارو رياست. ۱۳۸۷ هـ ش کال
- ۱۰- د مشرانو جرگې د دريم تقنيني کاري کال د کړنو لنډ رپوټ. (د مشرانو جرگې د اطلاعاتو او عامه اړيکو د رياست له خپرونو څخه. ۱۳۸۷ هـ ش کال)
- ۱۱- پاڅون، جنرال محمد عتيق. (۲۰۰۵ زېږيز) اطلس تاريخي افغانستان. کابل: ايمان خپرنډوی مرکز
- ۱۲- پاڅون، جنرال محمد عتيق. (۲۰۰۷ زېږديز) مرور کوتاهي بر تاريخ افغانستان و قضيه پښتونستان. کابل: د افغاني مطبوعاتو مرکز

- ۱۳- پټان، فيضان الله (۱۳۹۴ هـ ش). د درې گونو قواوو ځانگړتياوې او اوکونه.
پټان ادبي ټولنه
- ۱۴- پژواک، فضل ريې. د افغانستان د بين المللي روابطو تاريخ. کابل: د پوهنې
مجلې چاپخونه، (—).
- ۱۵- حبيبي، عبدالحی. (۱۳۹۱ هـ ش) د افغانستان لنډ تاريخ ژباړن: عبد الروف
بېنوا. علامه رشاد خپرنډويه ټولنه
- ۱۶- طوفان، بريد جنرال محمد نبی. (۱۳۹۰ هـ ش) اهميت جيوپوليتيک افغانستان
برای کشورهاي منطقه و جهان در مسیر تاريخ. کابل: انتشارات مطبوعه عسکری
- ۱۷- کاکي، حسن او نور... (۱۳۸۲ هـ ش). د پورن د واحد ملت د بېلتون کرښه. کولن:
د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه-جرمني
- ۱۸- ضعيف، ملا عبد السلام. (۱۳۹۰ هـ ش) د بنسټيزو ستونزو حل. کابل: مستقبل
خپرنډويه ټولنه
- ۱۹- پوستنيکوف، الکسي ولاديميروويچ. (۱۳۸۴ هـ ش) افغانستان او د پامير پر
سرشخړه، ژباړن: محمد طاهر کانی. کولن: د افغانستان د کلتوري ودې
ټولنه-جرمني
- ۲۰- پژوېش، محقق محمد امين. (۱۳۸۸ هـ ش) سير تاريخی افغانستان از آريانی
باستان تا اخير قرن نهم ميلادی. کابل: مطبوعه دولتي
- ۲۱- تره کې، دوکتور محمد عثمان روستار. (۱۳۸۷ هـ ش) د ټولنپوهنې له نظره په
افغانستان کې د واک جوړښتونه، ژباړن: پوهندوی محمد اسماعيل يون. کابل:
يون کولتوري يون
- ۲۲- کهزاد، احمد علي. (۱۳۳۳ هـ ش) تاريخ افغانستان. کابل: تاريخ ټولنه
- ۲۳- حقل، محمد ايمل. (۱۳۸۲ هـ ش) د افغانستان معاصر تاريخ، لکچر نوټ.
ننگرهار: ننگرهار پوهنتون

- ۲۴- مولانا گوهر رحمن. (۱۴۳۰ ه ش)، اسلامي سياست. ژباړن: قريب الرحمن، سعيد. د پيغام خپرندوی مرکز
- ۲۵- محمدي، غلام محمد. (۱۳۸۷ ه ش) د دوسوي خط ديورند: باطلاق تاريخ معاصر افغانستان، پاکستان ونيروهاي ناتو. کابل: سعيد خپروني
- ۲۶- ساپی، دوکتور ودير. (۱۳۸۸ ه ش) نړيوال عمومي حقوق، ژباړن: امان الله ايمان. کابل: IDLO،
- ۲۷- سئدي، اصحاب الدين. (۱۳۸۳ ه ش) مداخلات خارجي در امور افغانستان. پېښور: حرم خپرندويه ټولنه
- ۲۸- عارض، غلام جيلاني. (۱۳۸۲ ه ش) د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان سرحدونه او اداري وېش، ژباړن: حفيظ الله تراب. پېښور: ختيځ بيارغوني اداره (کور)
- ۲۹- عطايي، اکاډميسين محمد ابراهيم. (۱۳۸۳ ه ش) د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه. کابل: ميوند خپرندويه ټولنه
- ۳۰- فرهاد، قدرت الله حداد. (۱۳۸۳ ه ش) د افغان ملي تاريخ. پېښور: د ساپي د پښتو خپرونو او پراختيا مرکز،
- ۳۱- فقيري، عبد الحميد. (۱۳۸۸ ه ش) شوري پارلمان. کابل: مطبعه شاکر صميم
- ۳۲- قديري، عبدالرسول. (۱۳۸۵ ه ش) مروړی بر تاريخچې شوراها در افغانستان. کابل: رياست اطلاعات و ارتباط عامه ولسي جرگه
- ۳۳- ولسي جرگه، د ولسي جرگې د کورنيو دندو اصول. (د پارلماني او تقنيني چارو رياست ۱۳۸۲ ه ش کال د وري ۱۲ مه)
- ۳۴- سعیدی، احمد. (۱۳۹۱ ه ش) افغانستان آماجگاه فتنه ها و آسيب ها. کابل: مطبعه مسلکي افغان
- ۳۵- عزتي، دوکتور عزت الله. (۱۳۸۲ ه ش) جيوپوليتيک. نشر ذره ايران تهران.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library